

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia 2020
Bibliographica
Posoniensia

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2020

Univerzitná knižnica v Bratislave
2020

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2020

Zostavovateľka

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD.

Lektori

Doc. Mgr. Marcela DOMENOVÁ, PhD.

Doc. Mgr. Erika JURÍKOVÁ, PhD.

Redakčná rada

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD., Mgr. Lívia KURUCOVÁ, PhD.,

Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD., PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ,

Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD., Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia Bibliographica Posoniensia 2020 / zost. Miriam Ambrúžová Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2020. – 240 s.

ISBN 978-80-89303-80-9

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

OBSAH

Contents

- 9 Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*

Štúdie / *Studies*

- 11 Péter EKLER
„De torqueto” – Johannes Regiomontanus’s letter of dedication to Johannes de Zredna, archbishop of Esztergom (source text publication) / „De torqueto” – *Dedikácia Johanna Regiomontana ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Vitězovi zo Sredny (publikovanie zdrojového textu)*
- 21 Jan PIŠNA
Dedikace a mecenát v českojazyčné knize druhej poloviny 16. storočia (1547 – 1600) / *Dedications and patronage in the Czech-language book from the second half of the 16th century (1547 – 1600)*
- 35 Katarína KARABOVÁ
Nenápadné súvislosti dedikácií vo vybraných tlačiach slovenskej proveniencie / *Inconspicuous connections of dedications in selected prints of Slovak provenance*
- 47 Lucia LICHNEROVÁ
Hornouhorský kapitán Hans Rüber (1529 – 1584) a jeho mecenášske aktivity / *Hans Rüber (1529 – 1584), Captain of Upper Hungary, and his patronage activities*
- 64 Angela ŠKOVIEROVÁ
Ondrej Rochotský vo vzťahoch k mecenášom z radov českej šľachty a nobilitovaných mešťanov / *Ondrej Rochotský in his relationships with patrons from the ranks of the Czech aristocracy and ennobled burghers*
- 79 Erika BRTÁŇOVÁ
Podporovatelia a priaznivci Jána Tonsorisa / *Supporters and well-wishers of Ján Tonsoris*

- 91 Beata RICZIOVÁ – Oľga VANEKOVÁ
Titulné strany a predhovory ako miesta poďakovania za podporu
v lekársky orientovaných tlačiaroch z konca 18. storočia /
*Title pages and prefaces as places to express gratitude for the support
in the medically-oriented press dating to the close of the 18th century*
- 108 Tomáš HAMAR
Svedectvá o existencii mecénov lekára Justusa Jána Torkoša
v jeho tlačených dielach a v archívnych materiáloch /
*Testimonies of the existence of the patrons of physician Ján Justus Torkoš
in his printed works and archive materials*
- 120 Ivona KOLLÁROVÁ
Mecenát, prenumerácia, privilégium a pozadie vydavateľských projektov
Mateja Bela / *Patronage, subscription, privilege and background of Matthias Bel
publishing projects*
- 141 Ivana ZOLCEROVÁ
Komunikácia poetky Kathariny Kochovej a básnika Franza Wörthera
so svojím prešporským mecénom Karlom Weißom Schrattenthalom /
*Communication between the female poet Katharina Koch and the poet
Franz Wörther and their Pressburg patron Karl Weiß Schrattenthal*
- 150 Farkas Gábor FARKAS
The Codices Of The Bibliophile Lajos Farkas. A book collector
in the Carpathian Basin in the 19th century / *Kódexy bibliofila Lajosa Farkasa.
Zberateľ kníh v Karpatskej kotline v 19. storočí*
- 161 Alica KRIŠTOFOVÁ
Knihy dedikované Ilešháziavcom ako významným mecénom
v oblasti knižnej kultúry v knižnici Trenčianskeho múzea v Trenčíne /
*Books dedicated to the Illésházy family as important patrons of literary culture
in the library of the Trenčín Museum in Trenčín*
- 176 Lucie HEILANDOVÁ
Donátori rajhradského kláštora v 17. a 18. stolytí ve světle
provenienčních záznamů / *Donors of the Rajhrad Monastery
in the 17th and 18th centuries in the light of provenance records*

- 187 Mária PITÁKOVÁ
Knihy dedikované kardinálovi Leopoldovi Koloničovi vo fonde
Slovenskej národnej knižnice / *Books dedicated to Cardinal Leopold Kolonič
in the fund of the Slovak National Library*

Projekty / *Projects*

- 200 Nicol SIPEKIOVÁ
Aplikácia historického textu pri výskume a rekonštrukcii
regionálnych identít a krajiny
- 203 Ondřej PODAVKA – Martin SVATOŠ
Od Balbína k Cerronimu. Historia litteraria v českých zemích

Personálie / *Personalities*

- 207 Eva FRIMMOVÁ
Klára Komorová a výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku

Recenzie / *Reviews*

- 223 Bronislava NAVAROVÁ
AUGUSTÍNOVÁ, Eva a kol. Vedecká komunikácia 1500 – 1800 I. Žilina:
Žilinská univerzita v Žiline / EDIS-vydavateľské centrum ŽU, 2019. 154 s.
ISBN 978-80-554-1574-1.
AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Veronika MURGAŠOVÁ, eds. Vedecká
komunikácia 1500 – 1800 II: zborník príspevkov z vedeckej konferencie.
Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2019. 181 s. ISBN 978-80-89832-17-0.
- 226 Ivona KOLLÁROVÁ
AUGUSTYNOWICZ, Christoph und Johannes FRIMMEL, Hrsg.
Der Buchdrucker Maria Theresias: Johann Thomas Trattner (1719 – 1798)
und sein Medienimperium. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019.
ISBN 978-3-447-11235-2.
- 230 Petronela KRIŽANOVÁ
MADL, Claire, WÖGERBAUER, Michael a Petr PÍŠA. Na cestě k „výborně
zřízenému knihkupectví“: Protagonisté, podniky a sítě knižního trhu
v Čechách (1749 – 1848). Praha: Academia; Ústav pro českou literaturu
AV ČR, 2019. 383 s. ISBN 978-80-88069-86-7.

- 234 Lívia KURUCOVÁ
JURÍKOVÁ, Erika, ed. Tyrnavia erudita II/Vzdelaná Trnava II. Trnava:
Mesto Trnava v spolupráci s Katedrou klasických jazykov Filozofickej
fakulty Trnavskej univerzity, 2019. 138 s. ISBN 978-80-580-1169-9.
- 237 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Úvod

Miriam Ambrúžová Poriežová

Keď v roku 2006 vyšiel prvý ročník zborníka *Studia Bibliographica Posoniensia*, cieľom redakčnej rady a zostavovateľov bolo ponúknuť odbornej verejnosti interdisciplinárnu publikačnú platformu pre témy z oblasti knižnej kultúry a bibliografie. Uplynulé ročníky priniesli viac ako 200 štúdií a príspevkov spojených s pôsobením tlačenej knihy v stredoeurópskom priestore v rozmedzí 15. až začiatku 20. storočia.

Pre jubilejný 15. ročník zborníka bola zvolená téma **Mecenát a jeho podoby v knižnej kultúre**. V priebehu rokov sa totiž viaceré štúdie v rozličnej miere opakovane dotkli fenoménu knižného mecenátu a priniesli zaujímavé poznatky.

Rôznorodosť zdrojových dokumentov a prameňov, ktoré autori použili a spôsob ako k nim pristúpili, poukazuje na obsahovú aj výpovednú bohatosť zvolenej témy. Štúdie osvetľujú vzájomné vzťahy medzi dedikantom a dedikátorom a z toho vyplývajúce podoby knižného mecenátu. Do popredia tak vystupujú častokrát menej známe osobnosti z prostredia šľachty, mešťanov, lekárov, vzdelancov a cirkevných hodnostárov. Texty približujú dôvody, ktoré viedli k rozhodnutiu podporiť konkrétne vydanie, resp. objasňujú motiváciu autora venovať dielo určitému dedikantovi. Zborník otvára štúdiá s textom dedikácie v diele astronóma J. Regiomontana ostrihomskému arcibiskupovi J. Vítězovi vo forme opisu astronomického nástroja a jeho použitia. V nasledujúcich štúdiách autori prostredníctvom dedikácií, úvodov a ďalších prameňov predstavili mecénov, okolnosti a udalosti, ktoré viedli k podpore vydania rôznych tlačí (O. Rochotský, J. Tonsoris, J. Ribay, J. J. Torkoš, M. Bel). Objasňujú úlohu mecénov vo vybraných jazykových skupinách (české a latinské) v jednotlivých historických obdobiach, aktivity a dôvody konkrétnych podporovateľov vydaní (J. Rüber, L. Kolonič, K. W. Schrattenthal). Zaujímavý pohľad ponúkajú štúdie zamerané na bibliofilské aktivity (L. Farkas), ako aj na podporu vzdelanosti v rámci vybranej rodovej kontinuity (rod Ilešházi), či knižné odkazy smerované významnej cirkevnej inštitúcii (kláštor Rajhrad).

Do rubriky Personálie sme pri príležitosti životného jubilea bibliografky a historičky knižnej kultúry PhDr. Kláry Komorovej, PhD., zaradili jej biografický medailón doplnený súpisom publikovaných prác. Rubrika Projekty približuje dve výskumné úlohy. Prvá je venovaná sprístupneniu diela moravského literárneho historika a archivára Johanna Petra Cerroniho *Scriptores Regni Bohemiae*. Druhá vznikla v súčinnosti piatich slovenských akademických inštitúcií a jej cieľom je dvojazyčná edícia opisu Nitrianskej stolice od M. Bela a aplikácia získaných poznatkov pri spoznávaní

historického regiónu. Záver zborníka patrí recenziám domácej a zahraničnej (českej a rakúskej) odbornej literatúry z oblasti kníhtlačiarsko-vydavateľskej a kníhkupeckej činnosti, ako aj vedeckej komunikácie a jej formám v rozpätí rokov 1500 – 1800.

Aj keď téma knižného mecenátu určite nie je vyčerpaná a presahuje možnosti zborníka, posúva naše poznatky a zároveň ponúka námety na ďalšie bádania, ktoré by mohli priniesť odpovede na mnohé doteraz nejasné či neznáme pohnútky autorov a mecénov v tejto zaujímavej problematike dejín knižnej kultúry, resp. kultúrnych dejín.

„De torqueto”

Johannes Regiomontanus’s letter of dedication to Johannes de Zredna, archbishop of Esztergom (source text publication)*

Péter Ekler

Key words: Johannes Regiomontanus, manuscript, astronomy, dedication, Johannes Vitéz de Zredna, textual criticism

History

The latest issue of *Studia Bibliographica Posoniensia* included a discussion of *Tabula primi mobilis* by famous German mathematician and astronomer Johannes Regiomontanus as well as the publication of the dedication to King Matthias.¹ 550 years have now passed since the life and activities of Regiomontanus in the Kingdom of Hungary (1467 – 1471).

Johannes Regiomontanus (Johann Müller; Königsberg (Bayern), 1436 – Rom, 1476) was the most significant mathematician and astronomer of his time. He spent a defining period of his short life in Hungary (1467 – 1471). He resided and worked in Esztergom (1467) and Buda (1468 – 1471), first in the service of Johannes de Zredna, archbishop of Esztergom, then in King Matthias’s court. He also taught at the university of Bratislava (Pozsony/Pressburg), founded in 1467. His activities in Hungary resulted in a number of astronomical treatises.

Purpose

On the occasion of this anniversary, we would like to draw attention to another work by Regiomontanus. The work was dedicated to Johannes de Zredna, archbishop of Esztergom, an influential figure in the foundation of the Universitas

* I am deeply grateful to Dr. Andreas Fingernagel (Direktor der Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Österreichische Nationalbibliothek) for making available the copy of the manuscript. Dr. Maria Theisen (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Institut für Mittelalterforschung / Abt. Schrift- und Buchwesen), Prof. Richard Lynn Kremer (Dartmouth College, Hanover, NH, USA) and Dr. Endre Zsoldos (Konkoly Observatory, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungary) contributed considerably through personal communications. I am thankful for their assistance.

¹ EKLER, P. Johannes Regiomontanus: *Tabula primi mobilis*, p. 11 – 20.

Istropolitana (Bratislava (Pozsony/Pressburg), 1467). The work in question (*De torqueto astronomico* or *De torqueto*, ca. 1467 – 1470) includes the description of an astronomical instrument as well as important instructions on how to operate it.² The dedication is an important document of the archbishop's patronage of science and includes specific data relevant for the history of astronomy.

We shall present the text of the dedication based on the work's manuscript stored in Vienna (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5496). The work was published in print, too, in an astronomical anthology (Nuremberg, 1544). Our writing will also touch upon the reason *De torqueto* was included in the anthology, as well as mention other astronomical works found in the anthology.

Introduction of the work and the astronomical device

First of all, it is worth saying a few words about a) the work under consideration, b) the manuscript of the work relevant to us, and c) the astronomical device whose instructions are included in the work.

a)

I would like to briefly summarize our knowledge of the inception and manuscript of *De torqueto* in Ernst Zinner's words, who is thoroughly familiar with the life and oeuvre of Regiomontanus.

„It is reported that Regiomontanus made observational instruments for the king and the archbishop. In 1469 Regiomontanus wrote a MS. for the archbishop on the so-called torquetum and sent it to him along with this home-made instrument. The MS. and the instrument have not survived, but his original MS. Vin 5496 has: it has many improvements which were used by J. Schöner in a 1544 publication. [...] In the dedicatory epistle, he [i. e. Regiomontanus] gave only a general description of the torquetum, without going into details. This was followed by the directions for its use, in 21 sections.”³

² On the work's origins, contents, structure and manuscripts, see ZINNER, E. *Regiomontanus: His Life and Work*, p. 98 – 99; 212; 244, num. 170. On Regiomontanus's activities in Hungary see, most recently, EKLER, P., MOLNÁR, A. és E. ZSOLDOS. *Csillagok, csillagképek. Tudomány Mátyás király udvarában*, p. 16 – 36.

³ ZINNER, ref. 2, p. 98 – 99.

b)

The manuscript of *De torqueto* is found, then, in the codex stored in Vienna. The codex is a collection containing astronomical writings.⁴ The manuscript of *De torqueto* was composed by Regiomontanus; the manuscript is, in effect, a rough draft. The dedication is addressed to Archbishop Johannes de Zredna. The manuscript later became the possession of Johann Schöner, who published it in 1544 in a collection of astronomical works together with those of Johannes Regiomontanus, Bernard Walther and his own. The collection published in 1544 contains the following works:

- Johannes Regiomontanus, *Super torqueto astronomico instrumento problemata XXI*, ff. 1^r – 13^v
 Johannes Schonerus, *De constructione torqueti dogmata VI*, ff. 14^r – 20^r
 Johannes Regiomontanus, *Super usu et constructione astrolabii armillararis Ptolemaei enarratio*, ff. 20^v – 22^v
 Johannes Schonerus, *In fabricam et usum magnae regulae Ptolemaei annotationes*, ff. 23^r – 26^v
 Johannes Regiomontanus – Bernardus Waltherus, *Ad solem observationes*, fol. 27^r – 34^r
 Johannes Schonerus, *In constructionem atque usum rectanguli sive radii astronomici annotationes*, ff. 34^v – 35^v
 Johannes Regiomontanus – Georgius Peurbachius – Bernardus Waltherus et al., *Eclipsium, cometarum, planetarum ac fixarum observationes*, ff. 36^r – 43^v
 Bernardus Waltherus, *Observationes factae Norimbergae*, ff. 44^r – 60^v
 Georgius Peurbachius, *Canones pro compositione et usu gnomonis geometrici*, ff. 61^r – 74^v
 Johannes Regiomontanus, *De cometae magnitudine longitudineque ac de loco eius vero problemata XVI*, ff. 75^r – [yiiij].⁵

It is worth briefly recounting the relations between the authors of the various texts. Georg von Peurbach (1423 – 1461) was Regiomontanus's master. Bernhard Walther (1430 – 1504) was a colleague of Regiomontanus (1436 – 1476), and the two conducted astronomical observations together in Nuremberg. The astronomer and

⁴ For a description of the contents of the collection, see ZINNER, ref. 2, p. 212, num. 45.

⁵ Scripta clarissimi mathematici m. Ioannis Regiomontani de torqueto, astrolabio armillari, regula magna Ptolemaica baculoque astronomico et observationibus cometarum, aucta necessariis Ioannis Schoneri Carolostadii additionibus. Item observationes motuum solis ac stellarum tam fixarum, quam erraticarum. Item libellus m. Georgii Purbachii de quadrato geometrico. Norimbergae: apud Ioannem Montanum et Ulricum Neuber, anno Domini MDXLIII.

cartographer Johann Schöner (1477 – 1547) was Bernhard Walther's pupil; in 1544, he published Regiomontanus's and Walther's observations.⁶

c)

The torquetum made by Regiomontanus did not survive, but we may conceive of it based on another torquetum. At the end of the 15th century in Hungary, Hans Dorn also made a torquetum, which is stored today in Krakow.⁷ I quote the precise technical description of the torquetum from Zinner's book mentioned above:

„This instrument consists of a horizontal plate, on which an equatorial plate is mounted; in the latter, a disc rotates which carries the ecliptical disc. On this ecliptical disc, there is a stand carrying a vertical full circle for measuring longitude and a semicircle for measuring angles of elevation. Hence it served as a pedagogical aid for learning the location of the three main circles – the horizon, the ecliptic and the zodiac – and for finding the position of a star by means of its latitude and longitude.”⁸

Text publication

We publish the text based on the manuscript stored in Vienna. The footnotes include notable readings from the 1544 edition worthy of mention.

V = Vienna, Cod. 5496, ff. 14^r–16^v (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken)
 1544 = Schöner's edition, ff. 1^r–2^v (Nuremberg, 1544, see ref. 5)

[De torqueto]⁹

[fol. 14^r] Qui astronomicis student exercitiis, duplex instrumentorum genus¹⁰ uersare soliti sunt. Habent enim genus quoddam portatile, quod uidelicet contrectari

⁶ I am thankful to Endre Zsoldos for kindly providing me with spoken information.

⁷ An exact copy of this device was on display in 2018 – 2019 at an exhibition organized by the Library of the Hungarian Academy of Sciences. A photograph of the copy is included in the exhibition book: EKLER, P., MOLNÁR, A. és E. ZSOLDOS, ref. 2, p. 36, and can be downloaded from the following website: <http://csillagok.konyvtar.mta.hu/wp-content/uploads/2018/11/katalogus.pdf> (1 July, 2020).

⁸ ZINNER, ref. 2, p. 98 – 99.

⁹ V $\alpha \perp \omega$ (at the top of the folio) – V De torqueto (under $\alpha \perp \omega$, at the top of the folio) – 1544 Praeclarissimi Mathematici, Ioannis De Monte Regio Syper Torqueto Astronomico Instrumento, ad Reuerendum Dominum Ioannem Archiepiscopum Strigonensem, Problemata XXI.

¹⁰ V instrumentorum [...] 1544 instrumentorum genus.

potest, ubicunque collibitum fuerit, nunc quidem sub diuo, nunc autem in loco quolibet occluso, ad quem stellarum radij penetrare nequeunt. Quale est opus albionis, spherę solidę, equatorij, saphęęque et astrolabii vulgaris, quadrantisque horarii et cylindri ac cętera huiuscemodi. Regulę demum hipparchi, quibus ipse diametros luminarium permensus est, veluti ptolemęus sectator eius commemorat, et proclus in astronomicis suppositionibus refert. Quibus adnumerari potest Archimedis, quod in epistola de harenę numero opusculum breviter exponit.¹¹ Aliud vero genus statarium rite nuncupabitur, quod nisi sedem firmam habeat, nulli aut parvo admodum usui est, veluti astrolabium Ptolemęi annulare, cui ab armillis nomen vulgo inditum est. Item regulę eius magnę, reliquaque duo instrumenta, quorum et fabricam et usum in exordio magnę constructionis tradidit. Talis quoque est machina collecticia Gebri hispalensis industrie admodum contexta, quippe quę omnia ptolemei instrumenta iocundo quodam compendio mirifice complectitur. Solaria denique, quę ad usum popularium exhibentur huius generis limites, [fol. 14^v] haudquaquam effugiunt.

Illis atque aliis huiuscemodi, quod a nobis versabitur instrumentum aggregamus, cuius compositionem quidem litteris alibi mandare consilium fuit, ne turba dictionis fabrilis animum lectoris defatigaret, qui forsitan ab huiuscemodi negociis longe alienus est, et id praesertim cum opere manibus propriis excuso eum principem donare libeat, ad quem hęc scriptiuncula nostra dirigitur, cuique id quod sumus, et quicquid possumus, perpetuo debemus. Usus autem tam pręstantis organi, praetermissa descriptione eius mechanica¹², quam acuratissime exponemus, si prius partes eius nominibus idoneis insignite fuerint.

Huic igitur¹³ spectabili machineę torqueto nomen iam pridem fuit, a torquendo, ut arbitror, quoniam cęlestis figura, quę hoc simulacro¹⁴ repręsentatur non integra, atque in globi formam circumquaque distenta cernitur, veluti in astrolabio annulari, verum coactis ac in planam quandam speciem contortis circulis constat. Nam a torquibus nihil prorsus agnominacionis mutuari potest, cum neque similitudinem rei, neque derivationem nominis satis tueatur. Torquatus enim vocari fortasse debuit, si formulę grammaticę locus daretur. Cęterum torquetus a torquendo [fol. 15^r] legitime ne fictus sit an non, parum cure nobis est, cum in presentiarum grammatici munus non profiteamur. Prisco igitur cognomento perinde quasi fortuito nomine utemur, ne vetustatem bonarum artium parentem contempsisse videamur.

Torqueti fundamentum est tabula quadrangularis, quam vocabimus tabulam horizontalem¹⁵, quod orizontis¹⁶ vices ubique gestura sit. Eius longitudinem linea

¹¹ V βλέπων (in the margin) – V in the Vienna codex the next two lines are crossed out, and the 1544 edition doesn't contain these two lines.

¹² 1544 moechanica

¹³ V igitur (a correction, presumably from Regiomontanus's hand)

¹⁴ 1544 simulachro

¹⁵ 1544 horizontalem

quedam recta per medium secat, quę meridiana nuncupabitur. Huic denique coheret alia tabula quadrangularis, quam equinoctialem tabulam appellabimus, quoniam perinde quasi equinoctialis fixus habetur, et in unaquaque regione secundum situm equinoctialis circuli, qui in celo est, elevari debebit. In facie autem huius tabule circulus quidam in sexaginta et trecentos gradus, ut assolet, diuisus est, ascriptęque sunt litterę horarum equalium numeratrices, qui quidem circulus non inique vocabitur ambitus equinoctialis.¹⁷

Huic rursus tabule circulus equinoctialis adnexus est, cuius limbo eminent denticulus quidam index equinoctialis haud absurde agnominandus. Quod autem equinoctialis circuli extremitas nominibus, atque gradibus duodecim signorum ornata est, non absentaneum videri debet, quamvis ipsa signa aliam, quam equinoctialem, in celo possideant regionem. Id enim tam brevitatem [fol. 15^v] operis promovebit, quam comoditatem¹⁸ et quidem non mediocrem, uti inferius explanabitur. Licebitque eum ambitum vocare signiferum equinoctialem.

Hinc exurgunt duę tabellę mensales, quibus innititur circulus eclipticus, magnitudine quidem equalis circulo equinoctiali memorato, facie autem nonnihil dissimilis, quippe intra circulum signorum, cui signifero ecliptico nomen erit, circulum annalem duodecim mensibus distinctum collocari decuit. Quamuis autem circulus eclipticus nusquam contingat equinoctialem, non tamen ei equedistat, quoniam si plane superficies talium circulorum ad partem strictiorem tabellarum mensalium extendi intelligantur, procul dubio concurrent, facturę scilicet angulum equalem ei, quem equinoctialis cum ecliptica celesti complectitur, cuius magnitudinem tres et viginti gradus adiuncto ferme dimidio definiunt, quemadmodum inspectionibus organicis hac nostra tempestate docemur. Porro tale collectum ex duobus circulis memoratis una cum duabus tabellis mensalibus non indigne vocabitur regio signorum, quod nomina eorum crebra inibi cernantur.¹⁹

Circulo autem ecliptico adaptatur regula quedam aurita, cuius extremitates praeacutę et per diametrum invicem oppositę ad gradus signiferi ecliptici, diesque circuli annalis utrinque percurrendos instituuntur. Eam non iniuria vocabimus regulam longitudinis, quod loca stellarum omnium [fol. 16^r] secundum longitudinem zodiaci indicet, sive in orbita solari deambulent, sive ad latus aquilonium vel austrinum secedant.

Auriculę deinceps hac regula excrescentes foraminibus alternis ornantur ad suscipiendum radium solis, aut alterius stellę cuiuscunque in via solari decurrentis, nam pro eis, quę ad latus eclipticę utrinque vergunt, aliam regulam minorem cum auriculis quoque minoribus et perforatis circulo latitudinis adiunximus, quę ob eam

¹⁶ 1544 horizontis

¹⁷ V qui quidem circulus non inique vocabitur ambitus equinoctialis (in the margin)

¹⁸ 1544 commoditatem

¹⁹ V Porro tale collectum ... inibi cernantur. (in the margin, at the bottom of the folio).

rem haud inique regula latitudinis agnominabitur. Is vero circulus latitudinis sublimis ducitur, duobus pedibus regulę longitudinis insistentibus continue innixus cuius superior quidem medietas aequilonia, inferior vero austrina latitudo inscribitur, linea mediatrice vicem eclipticę rationabiliter obtinente.

Ille demum minores auriculę, quas diximus semicirculum ferunt pensilem, qui pondere suo orizontem²⁰ perpendiculariter, nisi impediatur, semper petere videbitur. Is semicirculus altitudinis rite nuncupabitur, quod elevationes stellarum supra orizontem²¹ perpendiculari indice commonstrare soleat. Sed cum circulus latitudinis ad utramque orizontis²² partem orientalem, videlicet et occiduam²³ plerunque inclinetur, semicirculus autem pensilis libere [fol. 16^v] semper nutare debeat, non potest perpendicularum unico quadranti adherere, quocirca alterum quidem scilicet dextrum orienti, alterum autem, id est sinistrum, occidenti allegavimus, quemadmodum inscriptiones commonent. Tota postremo memoratarum partium congeries, quę circulo ecliptico connectitur, atque idcirco ad motum regulę longitudinis circumducitur, crista cuius speciem prae se ferre creditur, nuncupari poterit, quo distinctius quecunque infra praecipientur accipias.

Following the publication of the entire Latin text, it seems pertinent to make part of it available in English translation as well.²⁴ We are thus publishing two excerpts in English below.

The first excerpt contains the English translation of the very beginning of the dedication. Regiomontanus divides astronomical instruments into two groups and briefly introduces them. Regiomontanus first enumerated the different kinds of observational instruments: portable instruments like the albion, celestial globe, aequatorium, safea, ordinary astrolabe, solar quadrant, gnomonic sundial and regula hipparchea for measuring lunar and solar diameters, as well as fixed instruments like the armillary sphere and regula ptolemaei.²⁵

“Those occupied with solving astronomical exercises tend to use two kinds of instruments. There are portable instruments that can be installed in any location, either under the open sky, or in a closed space which starlight cannot enter. These instruments are the albion, the celestial globe, the aequatorium,

²⁰ 1544 horizontem

²¹ 1544 horizontem

²² 1544 horizontis

²³ V occiduam (a correction, presumably from Regiomontanus’s hand)

²⁴ The foreword, incidentally, has already been fully translated by Margit Waczulik, see WACZULIK, M., ed. Johannes Regiomontanus: A csillagászati torquetumról, p. 48 – 53.

²⁵ ZINNER, ref. 2, p. 98.

the safea, and the ordinary astrolabe, the solar quadrant, the cylinders, and other such things, finally, Hipparchus's²⁶ *regulae*, with which he measured the diameter of luminous bodies as mentioned by his follower Ptolemy²⁷, and recounted by Proclus²⁸ in his "Hypotyposis astronomicarum positionum". Archimedes's²⁹ theory may be grouped here too, which he elaborates briefly in the letter entitled "De arenae numero". It is reasonable to call the other kind of instruments "fixed", as these, unless secured in a fixed position, can only be used to a limited extent or not at all. Ptolemy's armillary sphere, which in ordinary language was named after rings, is one such fixed instrument. Ptolemy's "great *regulae*" and two further instruments, whose preparation and usage he explicates in the foreword to his "Magna constructio"³⁰, also belong to this type. And so does Geber Hispalensis's³¹ complex and skillfully constructed machine which unites Ptolemy's instruments in one wonderfully fortunate contraption. Finally, the solaria which are in everyday use also belong to the second category."

Our second excerpt in the dedication follows the first one; here, Regiomontanus discusses the origins of the word "torquetum". This excerpt is found in Richard L. Kremer's English-language study. We quote from Kremer's study below:

"[...] to this remarkable machine the name has been now for a long time "Torquetum" from turning, as I think, since the celestial form is partially represented by this likeness and is seen to be stretched all around into the form of a globe, as is the case in a ringed astrolabe but with the rings constrained and twisted [note: *contortus* comes from *contorqueo*] into some flat shape. For from the term *torquibus* [collars/rings] one can infer nothing precise of the ambiguity [*paranomasia*; a pun, different form, same sound] since one can examine adequately neither the appearance of the thing nor the derivation of the word. For perhaps it ought to be called "Torquatus", if one were to give place to the grammatical rule. But it does not matter to us whether or not "torque-

²⁶ Hipparchus (c. 190 – c. 120 BC) was a Greek astronomer, geographer, and mathematician.

²⁷ Claudius Ptolemy (c. 85 – 163 AD) was a Greek astronomer, mathematician and geographer.

²⁸ Proclus Lycius (412 – 485 AD), called the Successor, was a Greek Neoplatonist philosopher.

²⁹ Archimedes of Syracuse (c. 287 – c. 212 BC) was a Greek mathematician, physicist, engineer, inventor, and astronomer.

³⁰ Claudius Ptolemy's (circa AD 85 – 163) work was originally entitled *Μαθηματικὴ σύνταξις* ("Mathematical Composition") or *Ἡ μεγίστη σύνταξις* ("Greatest Composition"). The title *Almagest*, in use since the Middle Ages, derives from a distorted Arabic form of the Greek *μεγίστη*.

³¹ Abu Muhammad Jabir ibn Aflah (Latin: Geber/Gebir; 1100 – 1150) was an Arab Muslim astronomer and mathematician from Seville.

tum” was properly formed from “twisting”, since for present purposes we do not take the mantle of the grammarian. We therefore will use the ancient designation as a kind of conventional name, lest we seem to have disdained the generative antiquity [ancient progenitors?] of the liberal arts.”³²

Concluding statements, further reflections

In the framework of the “Regiomontanus 550” anniversary, we are attempting to publish the forewords to the works written by Regiomontanus in Hungary (or closely related to his residence in Hungary). The main purpose of the present study was to publish the text of the dedication heading the *De torqueto*.

We strove to publish the dedication heading *De torqueto* based on Regiomontanus’s autograph, which is why we picked the Vienna manuscript with the call number Cod. 5496. The edition published by Schöner (Nuremberg, 1544) is also based on the manuscript stored in Vienna. Our text variant also includes, at the same time, the reading of the text of the 1544 edition. We found no noteworthy difference between the texts of the manuscript and the 1544 edition.

List of bibliographic references

EKLER, P. Johannes Regiomontanus: Tabula primi mobilis. A Source Publication of the Dedication to King Matthias Based on Four Manuscripts.

In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 2019*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2019, p. 11 – 20.

EKLER, P., MOLNÁR, A. és E. ZSOLDOS. *Csillagok, csillagképek. Tudomány Mátyás király udvarában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2018. ISBN 978-963-7451-40-9.

KREMER, R. L., How did the Turketum (or Torquetum) get its name? In: N. BROWN, S. ACKERMANN, and F. GÜNERGUN, eds. *Scientific Instruments between East and West*. Leiden-Boston: Brill, 2019, p. 80 – 107. ISBN 978-90-04-41283-5.

WACZULIK, M., ed. *A táguló világ magyarországi hírmondói, XV-XVII. század*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1984. ISBN 963-281-358-8.

ZINNER, E. *Regiomontanus: His Life and Work*. Translated by Ezra BROWN. Amsterdam: Elsevier Science Publishers B.V., 1990. ISBN 0-444-88792-X.

³² KREMER, R. L. How did the Turketum (or Torquetum) get its name?, p. 89.

„De torqueto“

Dedikácia Johanna Regiomontana ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Vitézovi zo Sredny (publikovanie zdrojového textu)

Péter Ekler

V zborníku *Studia Bibliographica Posoniensia 2019* bol uverejnený príspevok o dedikácii významného nemeckého matematika a astronóma Johanna Regiomontana uhorskému kráľovi Matejovi Korvínovi v diele *Tabula prima mobilis*. V rokoch 2017 – 2021 si pripomínáme 550. výročie pobytu Johanna Regiomontana na území Uhorska (1467 – 1471). Tento významný učenec pôsobil po príchode do Uhorska najskôr v Ostrihome (1467), potom v Budíne (1468 – 1471) v službách ostrihomského arcibiskupa Jána Vitéza zo Sredny, neskôr prešiel na dvor Mateja Korvína. Vyučoval na univerzite založenej v Bratislave v roku 1467 (*Academia Istropolitana*). Výsledkom jeho aktivít v Uhorsku je viacero astronomických spisov.

Ťažiskom príspevku je ďalšie Regiomontanove dielo *De torqueto astronomico* alebo *De torqueto* (približne 1467 – 1470) a najmä jeho dedikácia významnému humanistickému vzdelancovi, diplomatovi a cirkevnému hodnostárovi Jánovi Vitézovi zo Sredny. V nej ide o opis astronomického prístroja, ako aj návod na jeho používanie. Text dedikácie predstavuje významný dôkaz arcibiskupovej podpory vied a zároveň poskytuje relevantné údaje a poznatky k dejinám astronómie. Prezentovaný exemplár sa v súčasnosti uchováva v zbierkach Österreichische Nationalbibliothek (Cod. 5496). Rukopis vyšiel aj tlačou, a to v roku 1544 v Nurembergu ako súčasť antológie astronomických spisov J. Regiomontana, J. Schönera, B. Walthera a G. Peurbachia.

Regiomontanov prístroj – „torquetum“ – sa nezachoval, ale podobný prístroj zostavil koncom 15. storočia aj H. Dorn, ktorý sa dnes nachádza v Krakove.

Publikovaný text dedikácie vychádza z rukopisu vienského exempláru, pričom poznámky pod čiarou upozorňujú na odchýlky v tlačenej verzii z roku 1544. Porovnaním oboch textov sa zistilo, že predlohou dedikácie bol vienský rukopis, vytlačený bez zásadných rozdielov podľa zdrojového dokumentu.

Kľúčové slová: Johannes Regiomontanus, rukopis, astronómia, dedikácia, Ján Vitéz zo Sredny, textová kritika

Dedikace a mecenát v českojazyčné knize druhé poloviny 16. století (1547 – 1600)

Jan Pišna

Klíčová slova: dedikace, paratexty, českojazyčná kniha, 1547 – 1600, dedikant, mecenáš, mecenát

V roce 1552 vydal matematik a hvězdář Mikuláš Šúd ze Semanína u tiskaře Ondřeje Kubeše v Praze svůj *Almanach... k létu Páně 1553* opatřený *Pranostikou* s dedikací.¹ Šúd se v ní hned po salutaci omlouvá dedikantu Janu z Valdštejna, že s ním nemohl o této dedikaci hovořit osobně. „Urozený pane, pane mně milostivě příznivý. Vaší Milosti toho od Pána Boha žádám, což by bylo a sloužilo k dobrému Vaší Milosti podle duše i těla. A přitom Vaší Milosti to oznamuji, že sem toho velikou žádost měl, abych s Vaší Milostí o tuto pranostiku mou oustně rozmluvil, dříve nežli bych ji k vytištění impresorům dal. Ale poněvadž jest to býti nemohlo pro nepřijemnost Vaší Milosti v Praze a žádně další prodlení s tím tištěním býti nemohlo, musil sem to učiniti (ač snad všetečně nic o to prové s Vaší Milostí nerozmluviv) a tuto pranostiku pánům soudcům a kmetům zemským Jich Milostem i jiným radám krále Jeho Milosti Království českého Jich Milostem oddati a obětovati ku poctivosti a k jménu Jich Milostí. Aby tudy jiný lid, a zvláště obecný, ostechaje se Jich Milostí, jinak život svůj a obcování své z strany Boha i lidí, i svého vlastního svědomí a přirození vedl a spravoval, nežli je těchto let vedl a spravoval. A k tomu i ti neváží tiskaři, kteří kníhy tisknou a prodávají, aby se jména Jich Milostí ustejdlí a mých minucí a pranostik více po mně a mně na škodu netiskli bez mého povolení. A proti privilegium a majestátu mně na to od Jeho Milosti královské daného a stvrzeného, jakož sou někteří na Moravě to učinili, což sem skrze Vaší Milost, milostivý pane, na Jich Milost i na arcikníže Jeho Milost vznesl etc.“ Jak vidno, Šúd se vlivem okolností dostal do společensky složité situace, neboť ho tlačil čas a musel knihu s oběma paratexty již odevzdat tiskaři do tisku a zároveň neměl od dedikanta svolení s uvedením jeho jména v dedikaci. Šúd nakonec celou věc vyřešil šalamounsky. *Almanach* byl z nutnosti dedikován všem soudcům komorního soudu, mezi něž Jan z Valdštejna náležel, jak je patrné z natištěného věnování na titulním listu *Pranostiky*. Z našeho hlediska je ale podstatné, že se jedná o svědectví, jakým způsobem byla naplňována dobová zdvořilostní strategie spojená s dedikací. Znamená to tedy, že v obecné praxi platilo, že zajistit svému tisku dedikanta vyžadovalo osobní jednání, osobní kontakty a osobní znalost mezi dedikantem a dedikátorem.

¹ ŠÚD ZE SEMANÍNA, M. *Almanach... k létu Páně 1553*. Praha: Kubeš, 1552. Fol. C8b- D1b.

Ještě dříve, než se plně ponoříme do tématu dedikací a mecenášů českojazyčného písemnictví v druhé polovině 16. století, je přímo nutné alespoň se stručně seznámit s materiálem, z něhož tato studie vychází. Databáze *Knihopis digital*² k 30. 6. 2020 v rozmezí let 1547 – 1600 eviduje na 1805 bibliografických jednotek, z nichž je minimálně 574 opatřeno úvodními paratexty. Z této skupiny 391 bibliografických jednotek obsahuje dedikaci (k nimž lze připočítat ještě 2 bibliografické jednotky, které k 30. 6. 2020 *Knihopis* nezná a dosud je neeviduje). Těchto 393 dostupných textů dedikací je jádro naší analýzy.

Osobní kontakty mohly mít různou podobu. Pověštinou vycházely z konkrétní vazby a podřízenosti dedikátora na dedikantovi. Zpravidla se vznikají na základě pracovních vztahů např. děkana kostela, učitele v partikulární škole, městského písaře k purkmistru a městské radě, ale stejné vztahy jsou např. mezi vychovatelem, knězem, úředníkem a jeho vrchností apod. Ve vysoce formalizovaném oddílu textu dedikace, v němž se obrací dedikátor přímo k dedikantovi, nalézající se obvykle v závěru dedikace (bývá také graficky odlišen od předešlého textu mezerou, znakem oddělujícím odstavec apod.), je zřejmé, jakým způsobem se naplňovalo ono pověstné Bourdieuovo sociální pole.³ V případě dedikací vzniklých mezi lety 1547 – 1600 je patrné, že modely aplikované Storchovou na skupinu kolem Jana staršího Hodějovského, která fungovala od čtyřicátých do šedesátých let 16. století, mají do určité míry obecnou platnost i v následujících desetiletích. Lze je použít také na ilustrování dynamických jevů v literární komunikaci všech zúčastněných. Na druhé straně je také mnoho důvodů, proč se nespokojit s pouhým dosazením do předem už stanovené rovnice, která tím značně zplošťuje a deformuje naše poznání literárního života dané doby. Vytváří se tak v mnohém mylná představa, že převažující tendence byla jedinou možnou, což jistě neodpovídá dobové skutečnosti. Také nesmíme zcela pominout mnoho nestabilních a proměnných faktorů (např. dedikátor v době vzniku dedikace již nepracuje pro dedikanta apod.).

To je také jeden z hlavních důvodů, proč se ptát po důvodech a motivaci dedikace. Například Šimon Lomnický z Budče věnoval podstatnou část své původní i překladové tvorby pánům z Rožmberka (či jejich příbuzným pánům z Hradce),⁴ popřípadě svým přátelům napojeným na jejich dvory (např. úředníky na panství či v městské správě poddanských měst), jedinou výjimkou je pražský arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé, jemuž je připsán *Kancionál* z roku 1595. Po smrti svého pána a dedikanta většiny svých tisků Viléma z Rožmberka hledal jiného vhodného dedikanta, kterému by mohl katolicky koncipovaný kancionál věnovat. Lomnický zdůvodnil svou volbu dedikantovou pozicí na svatovojtěšském stolci, jakožto nejvyššímu zá-

² KPS – Databáze Knihopis [online]. Praha: Národní knihovna, [bez data] [cit. 2020-06-30]. Dostupní na: www.knihopis.cz

³ STORCHOVÁ, L. Paupertate styloque connecti: utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích.

⁴ VOIT, P. Prology a epilogy v díle Šimona Lomnického z Budče, s. 122 – 147.

stupci katolické církve v Čechách. Nejen to, v závěru dedikace se přímo upamatovává na osobní kontakt, neboť arcibiskup u Lomnického v minulosti ještě jako kněz přenocoval. Katolické vyznání Lomnického ale nestálo v cestě tomu, aby věnoval některé své práce nové vrchnosti, když Petr Vok z Rožmberka, stoupenec jednoty bratrské, převzal úlohu vladaře celého Rožmberského dominia.

Zajímavé jsou také okolnosti osobního setkání. Výše uvedené nocování patří k těm pozoruhodnějším, která v textech dedikací nalézáme. Nejčastěji jsme informováni o osobním kontaktu za času služby, za studií, ale také při setkání a pobožném rozmlouvání. Přímo na to se upamatovává kovářovský kaplan Jan Robínek v *Knížce o posledním dni soudném*,⁵ když oslovuje dedikanta Jana Jiřího ze Švamberka. Například Jiří Melantrich tak připomíná rozmlouvání „o časech zlých“ s královhradským primátorem Jakubem Sélem, v němž se mu zmínil o Konáčově edici *Knížky svatého Methudia*. „Kdež od vás takovou chválu té knížky slyše, avšak jí prvé nikdá nečetv, ani ji vida, toho jsem požádal, abyste mi ji k přečtení poslali, což jste i učinili a podle toho psaní žádostivé, aby imprimována byla ta knížka, mně jste poslali. A tak já přečetv ji, uznal jsem hodnou býti, aby imprimována byla. Jakož jsem pak tak učinil a ji na svůj vlastní náklad vytlačiti dal.“⁶

Podnětem k sepsání dedikace mohla být také účast na významné události a osobní setkání při ní. Když kazatel Petr Peristerius vyhlášoval výsledky Tridentského koncilu při svém kázání, setkal se s bratry Václavem, Mikulášem, Jiříkem a Kryštofem Zajíci z Házmburku, proto jim také připsal tištěnou edici svého *Kázání v neděli devátou po sv. Trojici v kostele na Hradě pražském*...⁷

Ostatně není od věci v této souvislosti zmínit také dedikace, u nichž bychom hledali osobní kontakty mezi dedikantem a dedikátorem až na drobné výjimky povětšinou marně. Máme zde na mysli dedikace směřované do nejvyšších pater společenské hierarchie. Mezi lety 1547–1600 se na českém trůně vystřídali tři panovníci.

Ačkoliv byl Ferdinand I. více příchýlný k latinské tvorbě, jeho jméno je také spojeno s několika českojazyčnými publikacemi.⁸ Kromě Koppova *Regimentu zdraví* z roku 1536 a českého překladu Hoffmeisterovy *Postily* z roku 1551 se Ferdinand I. objevuje z pochopitelných důvodů v roli dedikanta českého překladu Münstrovky *Kosmografie* z roku 1554. Sám panovník se stal iniciátorem překladu, proto oba nakladatelé Jan z Púchova se svým strýcem Zikmundem z Púchova texty dedikací věnovali právě jemu. S českou edicí souvisí dopis Jana z Púchova Jáchymovi z Hradce z 9. 5.

⁵ ROBÝNEK, J. *Knížka o posledním dni soudném*. [S.l.: s.n.], 1592 – 1617?. Fol. A6b.

⁶ SV. METHODIUS OLYMPIUS. *Knížka svatého Mathudia*... Praha: Melantrich, 1571. Fol. A3a. Text otištěn také v BOHATCOVÁ, M. *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů: studie k završení knižní tvorby Mistra Daniela Adama z Veleslavína [zemřelého]* 18. 10. 1599, s. 109.

⁷ PERISTERIUS, P. *Kázání v neděli devátou po sv. Trojici v kostele na Hradě pražském*... Praha: Melantrich, 1564.

⁸ HAUSENBLASOVÁ, J. Ferdinand I. a pražský humanistický okruh. Několik poznámek k problematice panovnického mecenátu kolem poloviny 16. století, s. 89 – 97.

1554, v němž připomíná dosud přislíbenou finanční půjčku 100 tolarů, za což Jan z Púchova uvede „zvláštní poctivost i chválu v předmluvě té historii, že ste mně jako milovníci obecně dobrého zakládati ráčili, i nám se skutečně na žádost mou to ste učiniti ráčíte...“.⁹ Palacký, který jako první editoval část tohoto listu, očekával, že Jáchym z Hradce bude explicitně zmíněn v dedikaci a velmi se podívoval, že nic takového tam nenalezl. Jan z Púchova se ale o těch z panského stavu, kteří podpořili vydání, zmiňuje v závěru své dedikace a upozorňuje, že jejich jména a erby jsou vyvedeny po obvodu mapy Čech. Ta je všita k oddílu Země česká na fol. 461.

Jméno Ferdinandova syna Maxmiliána II. je v českojazyčném tisku spojeno s edicemi *Bibli české* vzniklé v Melantrišské oficíně (1549 ještě společně s Netolickým, 1556, 1560, 1570). Maxmiliána II. si zvolil za dedikanta ještě Volf z Vřesovic pro *Práva a zřízení zemská Království českého* z roku 1564 (dedikace použita také u reedice 1594) a Blažej Nožička z Votína pro svou náboženskou polemiku *Knížka Blažeje Nožičky proti bludům některým...* z roku 1566.

Rudolf II. byl v českojazyčném tisku osloven českou psanou dedikací jen výjimečně. Ačkoliv si za své sídelní město zvolil od roku 1584 Prahu, češtinu si aktivně nikdy neosvojil. To byl také důvod, proč většina dedikátorů volila spíše univerzální latinu. Přesto nalezneme drobné výjimky. Podobně jako se jménem Maxmiliána II. v roli zeměpána, jakožto nejvyššího garanta práva a právní normy, bylo i jméno Rudolfa II. spojeno s prvním vydáním *Práv městských Království českého* Kristiána Koldína z Koldína z roku 1579 a Menšíkovu práci *O mezích, hranicích, soudu a rozepři mezní...* z roku 1600. Důslednou výjimkou v českých dedikacích vůči Rudolfu II. je polský genealog a spisovatel Bartoloměj Paprocký z Hlahol a Paprocké Vůle.

Jak ukazují osudy několika dedikací, absence osobního kontaktu mohly mít komplikovanější zákulisí. Jednalo-li se o nakladatelský požadavek třetí osoby, která měla k dedikantovi přímý vztah. Tak můžeme nahlížet na dedikaci k vydání českého překladu Güntherovy *Knížky potěšitelné všechněm těhotným a rodícím manželkám* z roku 1567. Melantrich za dedikantky označil Alžbětu z Lobkovic, Magdalenu z Valdštejna a Dorotu Křineckou z Valdštejna, manželky původně zamýšlených dedikantů, kteří jsou součástí titulatury dedikace. Byl-li to záměr samotného tiskaře Melantricha, nebo oslovených manželů, se dnes asi těžko dopátráme, jelikož obě varianty přicházejí v úvahu. Jiná je žádost Viléma Krajře z Krajku, aby Straněnský věnoval svůj překlad Ferova *Kázání XII o pokání na podobenství o synu marnotratném učiněná*,¹⁰ který původně inicioval, aby byla nakonec věnována Vilému z Rožmberka. Ovšem v tomto případě nutno poznamenat, že se počátečný rychtář Jan Straněnský s Vilémem z Rožmberka

⁹ BŮŽEK, V. a J. HRDLIČKA. Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence, s. 173 – 174. K listu také blíže PALACKÝ, F. Náklad na vydání Kosmografie české r. 1554, s. 438 – 440. Nejnověji VOIT, P. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. I, Severinsko-kosořská dynastie 1488 – 1557, s. 382 – 384.

¹⁰ FERUS, J. *Kázání XII o pokání na podobenství o synu marnotratném učiněná...* Praha: Jičínský, 1569. Fol. A3a.

znal z již dřívějších dob svého jihočeského působení, jak se ostatně píše roku 1554 v překladu Scriboniova kázání.¹¹

Ještě dříve, než se budeme plně věnovat problematice mecenátu a mecenášů českojazyčné tištěné knihy, které vznikaly v druhé polovině 16. století, musíme si ozřejmit, pro koho konkrétně české knihy byly určeny. Realita českojazyčné knihy a jejich čtenářů je zcela odlišná od reality produkce a recepce latinské tvorby, která sice nemířila v první řadě k masám, nýbrž do úzce definovatelného srpečku populace. Předně je to způsobeno vzdělanostním habitem čtenáře, nikoliv jen jeho sociálním statutem, jak se dříve předpokládalo. To je dobře pozorovatelné u překladové literatury. V předmluvách a dedikacích dané doby je pregnantně vyjádřeno, že jazykově české knihy jsou vydávány především pro ty, kteří neznají cizí řeči, pod čímž se skrývá jak latina, jazyk vzdělanců, tak i neznalost němčiny a neschopnost si text knihy přečíst v originálu. Jezuita Ondřej Modestinus Hradecký to roku 1592 formuloval v dedikaci k překladu Wujkovy Postily takto: „*A jiným zdali užitečněji není, aby zanechajíc básní leč jakýchs, čeho se v latinském jazyku dočísti nemohou a neumějí, v svém přirozeným to měli?*“¹² Obdobným způsobem a téměř totožnými slovy o modelovém čtenáři vernakulární literatury píší např. Václav Plácel z Elbingu,¹³ Tomáš Jordán z Klagenburku,¹⁴ Jan Rosácius Sušický,¹⁵ Daniel Adam z Veleslavína,¹⁶ Jan Mirotický,¹⁷ Jan Achilles Berounský,¹⁸ Bavor Rodovský z Hustířan¹⁹ a další. V těchto textech se opakovaně objevuje požadavek obecného prospěchu (obecného dobrého) a vzdělávání co nejširších vrstev.

Tomu nasvědčuje vědomé upravování textu, aby byl co nejvíce srozumitelný, což do určité míry rozdělovalo intelektuální komunitu na dva tábory. Jedna skupina stála o zpřístupňování také náročnějších děl do češtiny, ale neshledávala se s porozuměním u druhé skupiny, která prosazovala pro odborný text výhradně latinu. Explicitně to formuloval Daniel Adam z Veleslavína ve své dedikaci Karlu st. z Žero-

¹¹ Knihopis č. 15242a.

¹² WUJEK, J. Kázání evangelitská na neděle a svátky celého roku... Litomyšl: Graudens, 1592. Fol.)(3a.

¹³ JOSEPHUS FLAVIUS. Historia židovská na knihy čtvery rozdělená... Praha: Veleslavín, 1592. Fol. (*)3a.

¹⁴ JORDÁN Z KLASENBURKU, T. Kniha o vodách hojitedlných... Olomouc: Milichthaler, 1580. Fol. B4a.

¹⁵ O svornosti manželské knížka všechněm věrným a křesťanským manželům... Praha: Veleslavín, 1583. Fol. A4a.

¹⁶ Škola aneb cvičení křesťanské a věrné duše pobožného člověka... Praha: Veleslavín, 1589. Fol. A3a.

¹⁷ BOEHME, J. Obyčeje, práva, řády a nebo zvyklosti všech národů. Olomouc: Jan ml. Olivetský, 1579. Fol. A3a.

¹⁸ OSIANDER, L. Postila, totiž krátcí výkladí na Evangelia... Praha: Dačický, 1589. Fol. A4b-A5a.

¹⁹ URSINUS, G. Praktiky dvě od léta 1580 do 1600... Praha: Nigrin, 1580. Fol. A4b.

tína v Buntingově knize *Itinerarium Sacrae Scriptura: „Učení neradi píší a bohatí málo na to myslí, aby v tom učené lidi fedrovali, a tak kdež nejsou Mecoenates, nejsou také Marones.“*²⁰ Z Veleslavínových slov je zřetelné, že to celé považoval za spojitý nádoby jednoho problému. Vlahý vztah k vernakulárnímu jazyku je v předmluvách a dedikacích stopovatelný po celé 16. století, stejně tak jako plamenné obrany češtiny.

Veleslavínův citát nás také vrací zpět k problematice dedikací a mecenátu. Jaký tedy byl literární mecenát spojený s českojazyčnou knihou v druhé polovině 16. století? Příklady, které jsme uvedli výše, jasně ukázaly, že považovat každého dedikanta automaticky za mecenáta, je přinejmenším zavádějící. Cesty k tomu, jak se jméno dedikanta dostalo do titulatury, byly různé. Demonstrovali jsme, že převažoval osobní kontakt a mezi dedikátorem a dedikantem existovala konkrétní domluva. Již Zikmund Winter poznamenal, že dedikace a finanční příjem z nich fungoval mezi tiskaři či spisovateli coby důchod.²¹ Ovšem s poněkud nejistým výsledkem, jelikož dedikant nemusel takovou snahu vždy dostatečně ocenit. K opatrnosti také vede doklad korespondence mezi Janem z Púchova a Jáchymem z Hradce z roku 1554. Jáchym z Hradce sice přispěl na vydání *Kosmografie*, ale jednalo se o půjčku, nikoliv o mecenášský dar. To nezpochybňuje jinou mecenášskou aktivitu jak samotného Jáchyma z Hradce, tak i jeho bratra Adama z Hradce.²² Historie zkoumání dedikací a mecenátu sahá až do obrozeneckých dob, kdy si podobnou otázku položil Adactus Voigt v článku *Nachricht von merkwürdigen böhmischen Mäcenaten und einige ihnen sowohl von einheimischen als auswärtigen Schriftstellern dedicirten Büchern* z roku 1784.²³ Po- nechme stranou, že se Voigt především soustředil na podněty z latinsky psaného písemnictví vytvořeného od 14. do konce 16. století, ale z našeho hlediska je podstatné, že definoval metodologickou cestu, kterou následovala většina mladších historiků.²⁴ Pro Voigta je každý, kdo je uveden v dedikaci mecenášem umění. Proměna paradigmatu nastala s rozsáhlou diskusí mezi historiky od osmdesátých let minulého století,²⁵ v níž se nakonec profilyvaly dvě definice mecenátu. Mecenát v užším významu byl především cílevědomým směřováním aktivit k podpoře uměleckého díla jako takového, kdežto širší pojetí sledovalo jakékoliv aktivity bez ohledu na záměry a motivy takového chování (knižní chování, sběratelství, podpora vzdělávání apod.).

²⁰ BÜNTING, H. *Itinerarium Sacrae Scriptura*, to jest Putování Svatých na všecku Svatou Biblií obojího zákona... Praha: Veleslavín, 1592. Fol.)(6b.

²¹ WINTER, Z. *Z městských živností*, s. 122.

²² Blíže k celé problematice HRDLIČKA, J. *Literární mecenát posledních pánů z Hradce*, s. 349 – 369.

²³ VOIGT, A. *Nachricht von merkwürdigen böhmischen Mäcenaten und einige ihnen sowohl von einheimischen als auswärtigen Schriftstellern dedicirten Büchern*, s. 325 – 363. Nejnověji k této Voigtově práci SMYČKA, V. *Dedikace jako symbolický kód loajality ve vědě osvícenské a předbřeznové doby*, s. 69 – 78.

²⁴ HLAVÁČEK, I. *Knižní mecenát 14. století v Čechách*, s. 19 – 31.

²⁵ HOJDA, Z. *Kultura pobělohorských měst*, s. 215 – 225.

Zatímco historici a také historici umění s pojmem mecenášství běžné pracují a snaží se ho na základě dostupných pramenů zdokumentovat a analyzovat (častokrát se mohou opřít o podrobný průzkum samotného artefaktu či archivních dokumentů), tak pro literární historiky stojí hlubší zkoumání mecenášství v 16. století stále na pomyslné startovní čáře. Ačkoliv pro období mezi lety 1547 – 1600 máme k dispozici práce, které svým charakterem jsou v mnohém objevné, ať už je to začlenění nižší šlechty předbělohorských Čech,²⁶ již zmíněný mecenát posledních pánů z Hradce,²⁷ pánů z Rožmberka,²⁸ ale také ke konkrétní osobnosti jako Jan starší Hodějovský z Hodějova,²⁹ jehož podpora literární tvorby ve čtyřicátých až šedesátých letech 16. století je nesporná. V žádné z těchto prací se nedostáváme k tomu, jak vlastně literární mecenát fungoval, kdo byli mecenáši a kdo byli příjemci těchto projevů štědrosti.

To nás ovšem vrací k definici literárního mecenátu, abychom ho nezaměňovali s jinými kulturními aktivitami jako je sběratelství apod. Literární mecenát bychom mohli definovat jako iniciaci a přímou podporu sepsání, překladu a vytištění knihy bez ohledu na návratnost jakékoliv investice do této činnosti vložené.³⁰ Nicméně nelze pominout, že díky stále větší míře mezioborovosti se v současné době původně úzce stanovená definice pro mecenát opět rozšiřuje. A tak vedle mecenátu se začíná mluvit o kulturních investicích. Když se omezíme na problematiku intelektuálního mecenátu, do něhož bezesporu patří vedle vzdělanostního a vědního mecenátu i podpora vydávání děl. Můžeme sledovat určité procesy, dobově podmíněné sociální návyky spojené s literární komunikací, sebeidentifikací, reprezentací, konfesní příslušností apod., budou jednotlivé kontury užší definice zřetelnější. Kromě tendencí společensko-reprezentačních a manifestace intelektuálních dovedností je pro literární mecenát podstatné směřování k duchovní spáse, v menší míře také k demonstraci konfese.

O konfesní příslušnosti se vyjadřují především dedikátoři u katolických knih. Tímto způsobem je hlavně vyzdvihována stálost ve víře pod jednou a to nejen samotného dedikanta, ale i celého rodu. V šedesátých letech takto oslavoval kněz Jiřík Netolický podporu katolické církve Zdeňkem ze Šternberka. Jezuita Václav Brosius v těchto intencích strukturoval závěr dedikace Oldřichu Felixu Lobkovicovi v překladu Jakoba Feuchta *Pět krátkých kázáních* z roku 1589. „*Že pak tuto knížku v český jazyk přeloženou Vaší milosti připisují a dedikují, slušné a hodné jsou toho příčiny. Neb i nákladu, aby co nejdříve k tisknutí přišla, litovati jste neráčili, ukazující v tom právě křesťanskou žádost*

²⁶ BŮŽEK, V. Literární mecenát nižší šlechty v předbělohorských Čechách, s. 830 – 843.

²⁷ HRDLIČKA, J. Literární mecenát posledních pánů z Hradce, s. 349 – 369.

²⁸ HEJNIC, J. K literárním a bibliofilským zájmům dvou posledních Rožmberků, s. 223 – 231.

²⁹ MARTÍNKOVÁ, D. a J. MARTÍNEK. Literární druh veršovaných popisů měst v naší latinské humanistické literatuře – Jan Hodějovský a jeho literární okruh.

³⁰ VOIT, odk. 9, s. 383.

rozmnnožení pravdy boží a zavedení napravení.“³¹ Podobně vyzdvihuje Baltazar Hostounský stálost ve víře Václava Berky z Dubé v *Třetím dílu historie o obrácení pohanův na víru křesťanskou v Japóně* tištěné kolem roku 1585. Podobný způsob volil Hostounský v případě Adama z Hradce v českém překladu Hosiova *De expresso Dei verbo* z roku 1590. Podobná slova o podpoře katolické víře Adama z Hradce zmínil také Valentin Polon v *Pomni na mne, knížka obsahující v sobě spasitelná naučení a sebrání...* A takto bychom mohli jmenovat ještě další významné katolické pány a rytíře či nejvyšší klérus (např. arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé, biskup Stanislav Pavlovský, abatyše svatojiráská Dorota Krumlovská, broumovský opat Martin II. Korytka z Pravdovic, opat kladrubský Vít Hifftl, tepelský opat Matyáši Zimerhagl), na něž se obracela o podporu a ochranu katolická inteligence s překlady či vlastními díly.

U stoupců církve podobojí tak expresivní vyjádření nenacházíme, spíše se označuje dedikant za pravého křesťana. Drobnou výjimkou je radikál Sixt Palma Močidlanský, který věnuje svou knížku *Svědectví starých svatých otcův* všem stavům a městům, kteří jsou podobojí.³² V textu dedikace několikrát zdůrazní přijímání těla a krve Páně a zařazuje ho na třetí místo ze čtyř potěšení pravého křesťana na této zemi. V závěru se obrací na dedikanty a žádá je, aby se neustále v přijímání podobojí utvrzovali. Ojedinelost tohoto přístupu mezi všemi dedikacemi můžeme hledat především v tom, že stoupcenci podobojí a dalších evangelických církví náleželi k většinové populaci, tudíž neměli potřebu se vyjma cílených polemik (apologií) vyhroňovat. Kdo se však vymezovat potřeboval a neustále se obhajoval, to byla jednota bratrská. Uvnitř bratrské církve (v publikacích pro sbory) ale k dedikacím docházelo zřídka. Starší kněží a starší jednoty bratrské se ve svých knihách obraceli v předmluvách buď přímo na čtenáře, nebo na kněze, či kněžský dorost, kterým byl věnován obsah knihy. Pokud se jedná o dedikace věnované významným šlechtickým stoupcům jednoty jako např. Petr Vok z Rožmberka, Krajířové z Krajku, Smiřičtí ze Smiřic apod., k nimž se obracejí samotní intelektuálové z řad jednoty, ačkoliv ani oni a ani dedikanti svůj vztah k jednotě nezdůrazňují. Obdobný stav nalezneme mezi dedikanty Daniela Adama z Veleslavína, který z pochopitelných důvodů měl ve svém přátelském kruhu také dobře situované pražské patricie a intelektuály, kteří v mnoha případech nalezneme právě také v seznamech členů jednoty v pražských městech (např. Jana Kocína z Kocinětu, Eva Flavinová z Pokratic) také šlechtické stoupenice bratří (např. Slavatové z Chlumu a Košumberka, Karel st. ze Žerotína, Petr Vok z Rožmberka, Valdštejnové).³³

³¹ FEUCHT, J. Pět krátkých kázání na dvadeti neslušných příčin a zjevných klamův od pikartův a lutheriánův proti katolickým smyšlených... Litomyšl: Graudens, 1589. Fol. A4b.

³² PALMA MOČIDLANSKÝ, S. *Svědectví starých svatých otcův...* Praha: Palma Močidlanský, 1598.

³³ FEJTOVÁ, O. *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru.*

V dedikaci ke svému *Masopustu* z roku 1580 Rvačovský poznamenal: „*Však prvé vidím před sebou obecný a chvalitebný obyčej, kteříž kníhy podlé milosti sobě od Boha půjčené spisující na světlo vůbec vydávati chtějí, že sobě k tomu některého potentáta pobožného a počestného pro ochranu své práce (před jazyky utrhavými všemu, což dobré jest a před očima ďáblem nakaženými, kteréž na nic upřímné hleděti nemohou, než což jejich jest) za Meceonata a patrona volí a jim své práce aneb kníhy dedikují.*“³⁴ Na tuto zvyklost se často dedikátoři přímo odvolávají. Velmi úzce to koresponduje s obsahem dnes již ztraceného latinského listu Daniela Adama z Veleslavína, který poslal mělnickému radnímu písaři Janu Měšťánkovi z Lomnice roku 1585, v němž ho upozorňuje na dokončení jeho knihy a sepsání dedikace: „*Pak konečně jednou ustanov, co chceš, aby se stalo s Tvou knížkou! Poslal bych Ti ji, abys dal dohromady věnování (v lat. orig. *dedicatoriam* pozn. JP), neboť nyní by byla příležitost to vydat.*“³⁵ Zdali kniha někdy vyšla a jakou osobu či instituci (např. purkmistra a městskou radu) si Měšťánek vybral k dedikování, nevíme.³⁶ Oba citáty nám zřetelně ukazují na socio-kulturní stopy zákulisí pomyslné symbolické směny kulturního kapitálu mezi dedikátorem a dedikantem, které se nyní pokusíme shrnout.

Mezi dedikantem a dedikátorem či mezi dedikátorem a osobou, která je původcem následné dedikace (např. dedikace manželce, kterou domluvil manžel, nebo synové a dcery podpořili dedikování matce apod.) docházelo k osobnímu jednání. V některých dedikacích dedikátoři měli potřebu okolnosti setkání specifikovat a zapojit tak historickou a sociální paměť, neboť jejím zapsáním slouží coby důkaz o dedikantově chování (vstřícnost, štědrost, zbožnost, konfesní příslušnost apod.), k čemuž se přidává také snaha uchovat rodovou paměť (např. dohledání datace vztahující se k některému členu rodu dedikanta).

Z výzkumu dochovaného a nashromážděného materiálu 393 dedikací z let 1547 – 1600 vyplývá, že nelze operovat s dřívějším náhledem a osobu dedikanta tisku automaticky prohlásit za mecenáše či bibliofila.³⁷ Také Wintrův náhled na dedikaci z hlediska tiskařů či některých autorů, jako na snadný přístup k finanční odměně za dedikování, je sice dobré vnímat jako možný, ale nikoliv jediný důvod, proč dedikaci dané osobě dedikátor připsal. Tím bychom se dopustili nepřiměřeného zjednodušení, neboť skutečnými důvody byly především zaopatřit vhodnou a vysoce postavenou osobu (které konvenoval obsah knihy) jakožto ochránce daného díla. To bylo vnímáno v literární komunitě jako zvyklost. Stejně tak musíme uvažovat

³⁴ RVAČOVSKÝ Z RVAČOVA, V. L. *Masopust*, kniha o uvedení v pravou a Bohu milou pobožnost skrz kratochvilné o dvanácti synech Masopustových, patriarších pekelních, rozjímání... Praha: Melantrich, 1580. Fol. A3b-B1a. Nová edice RVAČOVSKÝ ZE RVAČOVA, V. L. *Massopust*, s. 14.

³⁵ KOPECKÝ, M. Daniel Adam z Veleslavína: studie s ukázkami z díla Veleslavínova, s. 112.

³⁶ Jediným bibliograficky evidovaným tiskem z Veleslavínovy officíny po roce 1585, kde se objevuje Měšťánkovo jméno, je latinský gratulační tisk z roku 1586 viz Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800, z. č. CBCT31063.

³⁷ SVOBODOVÁ, J. a J. PIŠNA. České a latinské tištěné dedikace 16. století, s. 179 – 188.

o projevu díků za již prokázané dobrodiní různého charakteru apod. To jsou hlavní premisy, které budoucí literárněhistorický (ale také knihovědný) výzkum bude muset začlenit do svého uvažování o problematice dedikací a mecenátu druhé poloviny 16. století.

Nakonec se obraťme k tomu, jak je literární mecenát vnímán samotnými původci. V dochovaných dedikacích, ale i předmluvách, se k mecenátu vyjadřují dedikátoři dvojí formou. Jednak pojednávají obecně o mecenátu, zvláště vyzdvihují antické vzory. Kromě osobnosti samotného Gaia Cilnia Maecenata, jehož jméno apellativizovalo v antroponymum a stalo se pro následující věky synonymem pro podporu umění a věd, to byl také zakladatel Alexandrijské knihovny král Prolemaios I. Na ně pak následuje přehled významných podporovatelů od středověku až po bezprostřední pisatelovu současnost. Ona nápadně stejná struktura takových přehledů významných mecenátů, které nacházíme v dedikacích a předmluvách českojazyčného tisku v posledním patnáctiletí 16. století, v české intelektuální komunitě zdomácnila po vydání překladu *Regentenbuchu* německého humanisty Geoga Lauterbecka. Textu věnoval svou péči Daniel Adam z Veleslavína, ale krom samotného překladu původní Lauterbeckovo znění doplnil o české (a také středoevropské) reálie, a proto nacházíme v druhé knize osmé kapitoly s názvem *Knížatům, králům a velikým a mocným pánům náleží, aby své bibliotéky aneb libráře měli a na dobré knihy náklady činili* vedle výše zmíněných jmen z antických dob a středověké Evropy jmenuje i představitele z české historie. Vedle Karla IV. je to zmínka o velkých knihovnách začátku 16. století jaké měli Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic a Jan Zajíc z Házmburku, a poté o knihovně Jana staršího Hodějovského či svého současníka Václava Vřesovce z Vřesovic. Dochází tedy k mentálnímu spojení literárního mecenátu s bibliofilskou zálibou. Druhou oblastí, s níž je spojován intelektuální mecenát, je tzv. „fedrování literárního umění“. Tato vědomá podpora vzdělávání, zakládání škol, školských fundací apod. je nejčastějším důvodem označit dedikanta za patrona a mecenáta literárního umění.³⁸ Kromě vzdělanostního mecenátu je v některých jednotlivých případech zmiňována dedikantova záliba ve vědách, například u dedikantů různých kalendářů a minucí je explicitně vychvalován zájem o astronomii, obdobně je tomu u lékařských a botanických knih, a tak bychom mohli pokračovat dále.

Předchozí text pouze v hrubých rysech upozornil a nastínil problematiku vztahu pojmu literárního mecenátu a jeho odraz v dobových českojazyčných dedikacích. Teprve hlubší sondy do celého materiálu dokáží jasně říci, kdo byl podporovatel literárních děl a jejich původců a kdo byl pouze poctěnou osobou. Ukázali jsme také na důležitou provázanost literárního mecenátu se vzdělanostním mecenátem, na důležitou zvyklost osobního kontaktu při sjednávání podmínek dedikace. Poslední oblastí, k níž jsme se v tomto textu dostali, je dosti složité určení, komu byla českojazyčná kniha určena. Z narážek a zmínek lze vyvodit, že podstatná část české

³⁸ HOLÝ, M. Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500 – 1700).

čtenářské veřejnosti byla determinována svou neschopností číst v jiném jazyce než svém rodném. Snahy některých intelektuálů, kteří byli nakloněni vzdělávání těchto čtenářů, však troskotaly na malém zájmu samotných intelektuálních elit se do takové činnosti zapojit, ještě menší zájem byl mezi podporovateli takových projektů (mecenáty), jak si povzdechl Veleslavín v dedikaci v Buntingově *Itinerariu*. To vše jsou impulsy k novým otázkám, jak to vlastně s českou literární kulturou v druhé polovině 16. století skutečně bylo.

P r a m e n y

- BOEHME, J. *Obyčeje, práva, řády a nebo zvyklosti všech národů*. Olomouc: Jan ml. Olivetský, 1579. Fol. A3a.
- BÜNTING, H. *Itinerarium Sacrae Scriptura, to jest Putování Svatých na všecku Svatou Biblií obojího zákona...* Praha: Veleslavín, 1592. Fol.)(6b.
- JOSEPHUS FLAVIUS. *Historia židovská na knihy čtvery rozdělená...* Praha: Veleslavín, 1592. Fol. (*)3a.
- FERUS, J. *Kázání XII o pokání na podobenství o synu marnotratném učiněná...* Praha: Jičínský, 1569. Fol. A3a.
- FEUCHT, J. *Pět krátkých kázání na dvadeceti neslušných příčin a zjevných klamův od pikartův a lutheriánův proti katolickým smyšlených...* Litomyšl: Graudens, 1589. Fol. A4b.
- JORDÁN Z KLASENBURKU, T. *Knih o vodách hojitedlných...* Olomouc: Milichthaler, 1580.
- O svornosti manželské knížka všechněm věrným a křesťanským manželům...* Praha: Veleslavín, 1583. Fol. A4a.
- OSIANDER, L. *Postila, totiž krátkí výkladi na Evangelia...* Praha: Dačický, 1589. Fol. A4b-A5a.
- PALMA MOČIDLANSKÝ, S. *Svědectví starých svatých otcův...* Praha: Palma Močidlanský, 1598.
- PERISTERIUS, P. *Kázání v neděli devátou po sv. Trojici v kostele na Hradě pražském...* Praha: Melantrich, 1564.

ROBÝNEK, J. *Knížka o posledním dni soudném*. [S.l.: s.n.], 1592 – 1617?. Fol. A6b.

RVAČOVSKÝ Z RVAČOVA, V. L. *Masopust, kniha o uvedení v pravou a Bohu milou pobožnost skrz kratochvilné o dvoanácti synech Masopustových, patriarších pekelních, rozjímání...* Praha: Melantrich, 1580. Fol. A3b-B1a.

RVAČOVSKÝ ZE RVAČOVA, V. L. *Massopust*. Ed. D. ŠLOSAR. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká knižnice. ISBN 978-80-7106-344-5.

SV. METHODIUS OLYMPIUS. *Knížka svatého Mathudia...*
Praha: Melantrich, 1571. Fol. A3a.

Škola aneb cvičení křesťanské a věrné duše pobožného člověka...
Praha: Veleslavín, 1589. Fol. A3a.

ŠÚD ZE SEMANÍNA, M. *Almanach... k létu Páně 1553*.
Praha: Kubeš, 1552. Fol. C8b- D1b.

URSINUS, G. *Praktiky dvě od léta 1580 do 1600...* Praha: Nigrin, 1580. Fol. A4b.

WUJEK, J. *Kázání evangelitská na neděle a svátky celého roku...*
Litomyšl: Graudens, 1592. Fol.)(3a.

Seznam bibliografických odkazů

BOHATCOVÁ, M. *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů: studie k završení knižní tvorby Mistra Daniela Adama z Veleslavína [zemřelého] 18. 10. 1599*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0524-4.

BŮŽEK, V. a J. HRDLIČKA. *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*. In: *Poslední páni z Hradce*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1998, s. 173 – 174.

FEJTOVÁ, O. *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2014. ISBN 978-80-87271-93-3.

HAUSENBLASOVÁ, J. *Ferdinand I. a pražský humanistický okruh. Několik poznámek k problematice panovnického mecenátu kolem poloviny 16. století*. In: *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Univerzita Karlova – Karolinum, 2007, roč. 47, č. 1 – 2, s. 89 – 97.

- HEJNIC, J. K literárním a bibliofilským zájmům dvou posledních Rožmberků. In: *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1993, s. 223 – 231.
- HLAVÁČEK, I. Knižní mecenát 14. století v Čechách. In: *Ikonografie: témata, motivy, interpretace: kniha k poctě Jana Rojta*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 19 – 31.
- HOJDA, Z. Kultura pobělohorských měst. In: *Česká města v 16. – 18. století: sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*. Praha: Historický ústav ČAV, 1991, s. 215 – 225.
- HOLÝ, M. *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500 – 1700)*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2591-3.
- KOPECKÝ, M. *Daniel Adam z Veleslavína: studie s ukázkami z díla Veleslavínova*. Praha: Svobodné slovo, 1962.
- MARTÍNKOVÁ, D. a J. MARTÍNEK. *Literární druh veršovaných popisů měst v naší latinské humanistické literatuře – Jan Hodějovský a jeho literární okruh*. Praha: Národní muzeum, 2012. ISBN 978-80-7036-377-5.
- PALACKÝ, F. Náklad na vydání Kosmografie české r. 1554. In: *Časopis Českého muzea*, Praha: Národní muzeum, 1831, roč. 5, s. 438 – 440.
- SMYČKA, V. Dedikace jako symbolický kód loajality ve vědě osvícenské a předběrnové doby. In: *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 35. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 26. – 28. února 2015*. Praha: Academia, 2016, s. 69 – 78.
- STORCHOVÁ, L. *Paupertate styloque connecti: utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-23-0.
- SVOBODOVÁ, J. a J. PIŠNA. České a latinské tištěné dedikace 16. století. In: *Paralelní existence: rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*. Praha: Academia, 2020, s. 179 – 188. ISBN 978-80-200-3128-0.
- VOIGT, A. Nachricht von merkwürdigen böhmischen Mäcenaten und einige ihnen sowohl von einheimischen als auswärtigen Schriftstellern dedicirten Büchern. In: *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen... 6. Band*. Prag: Gerlischen Buchhandlung, 1784, s. 325 – 363.

VOIT, P. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. I, Severinsko-kosořská dynastie 1488 – 1557*. Praha: KLP, 2013. ISBN 978-80-86791-98-2.

VOIT, P. Prology a epilogy v díle Šimona Lomnického z Budče. In: *Česká bibliografie 24*. Praha, 1988, s. 122 – 147.

WINTER, Z. *Z městských živností*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1925.

Dedications and patronage in the Czech-language book from the second half of the 16th century (1547 – 1600)

Jan Pišna

The paper is based on an analysis of 393 available texts of dedications in Czech-language publications written in the period between 1547 – 1600. We pinpoint the customs and habits associated with making dedications. Primarily, this was a personal contact between the dedicator and the dedicatee. The dedicator usually chose a high-ranking personality or a related personality towards whom he conveyed the contents of the book and thereby symbolically made him a protector of the published work. We have shown an important link between the literary patronage and the intellectual patronage and for whom the Czech-language book was intended. From the allusions and references made, it can be deduced that a substantial part of the Czech reading public was determined by their inability to read in a language other than their mother tongue. The efforts of some intellectuals, who were inclined to educate these readers, though ran up against the little interest of the intellectual elites themselves to engage in such activities. Our research also shows that it is not possible to work with the earlier perception of a person to whom the work was dedicated and automatically proclaim them a patron or bibliophile.

Key words: dedication, paratexts, Czech-language book, 1547 – 1600, dedicatee, patron, patronage

Nenápadné súvislosti dedikácií vo vybraných tlačiach slovenskej proveniencie

Katarína Karabová

Kľúčové slová: dedikácie, barokové tlače, paratexty, mecéni, autorská invenčnosť

Človek odnepamäti cítil potrebu zasväcovať diela a počiny rôznym božstvám, venovať výsledky práce svojich rúk vladárom či darovať ich rodine a priateľom. V súčasnosti nie je podstatné, či išlo o monumentálnu budovu, šperk, umelecké dielo alebo literárnu pamiatku, ani či to bolo zo strany autora zisťné alebo, naopak, nezisťné. Ak sa pohybuje v oblasti literatúry, dedikácie tu majú tradíciu zakorenenu hlboko v antike. Rímski básnici diela zasväcovali výrazmi ako *dicare, dedicare, consecrare, vovere*; kresťanskí autori s obľubou venovali svoje dielo Bohu ako dar s vhodným citátom z Biblie.¹ Plynutím stáročí sa dedikačné formulky vyvinuli do skutočne sofistikovanej podoby a autori nimi prezentovali nielen (a to predovšetkým) vďaku, ale ako to budeme mať možnosť posúdiť nižšie, aj svoju vzdelanosť a nadanie. Zároveň treba mať na zreteli, že aj dedikácie ako paratextové súčasti literárneho diela majú ustálené znaky, formu a výpovednú hodnotu, osobité členenie, adresnosť, expresivitu, invenčnosť či možné ideologické pozadie. V neposlednom rade sú dedikácie preniknuté mnohými súvislosťami, ktoré sa stávajú zrozumiteľnými až po hlbšej analýze textu.

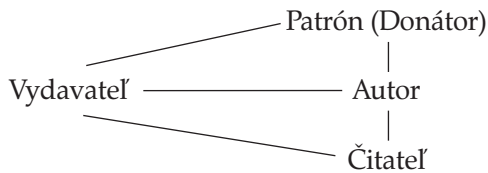
Excellentissimo ac illustrissimo domino

„*Excellentissimo ac illustrissimo domino*“, týmito alebo podobnými slovami zväčša začínajú autorské dedikácie sprevádzajúce barokový literárny text. Pritom môže ísť o rýdzo odbornú publikáciu, historické pojednanie, dizertáciu alebo dišputu či zbierku básní. Dedikátormi diel sú v našom prípade ich samotní autori. V stredovekých a podobne v barokových tlačiach slovenskej proveniencie dedikácia zvyčajne nasledovala za titulným listom.² Kým titulný list poskytol základné informácie o autorovi, diele, mieste vydania, dedikácia sa prihovárala tretej osobe, ktorá mohla stáť – a v skutočnosti to často aj tak bolo – za vznikom diela a finančne sa pričiniť o jeho vy-

¹ CURTIUS, E. R. Evropská literatura a latinský středověk, s. 99.

² Pozri PIŠNA, J. Století paratextů. O peritextech v bohemikálních tiscích 16. století, s. 49 – 51.

danie. Zväčša ide o prozaické texty, nájdu sa však aj dedikácie vo forme veršov či dokonca básne. Dedikácia pritom nemusela nutne odrážať charakter celého diela, tým máme na mysli, že dedikačná báseň sa mohla objaviť aj pred prozaickým dielom a, naopak, básnickému textu mohlo predchádzať prozaické venovanie. Prostredníctvom dedikácií sa skôr vytváral nový vzťah na úrovni autor verzus patrón (donátor). Pokojne môžeme uvažovať v intenciách, že vzťah autor – patrón (donátor) dopĺňal už jestvujúcu trojicu vydavateľ – autor – čitateľ a literárnemu dielu dával ďalší rozmer (obr. 1). Postava patróna (donátora) totiž nijako výrazne nevstupuje do vzťahovej roviny vydavateľ – autor – čitateľ, ale pôsobí ako samostatný prvok, bez ktorého by však v mnohých prípadoch dané dielo nemuselo vzniknúť.

Obr. 1 Vzťah autor – patrón (donátor)

V priestore marketingových úvah vydavateľa sme však svedkami osobitého a výrazného vzťahu medzi vydavateľom a patrónom (donátorom) a súčasne vydavateľom a čitateľom. Ako už bolo uvedené, dedikácie sa v knižných publikáciách nachádzali hneď za titulným listom, v niektorých prípadoch dostal priestor medzi titulným listom a dedikáciou ešte predhovor (*praefatio, prooemium, ad lectorem*).³ V oboch prípadoch ide o exponovanú časť diela jeho úvodných strán. Pokiaľ hovoríme o barokových textoch, treba preto vzťah vydavateľ – patrón evidovať aj v kontexte obchodných stratégií vydavateľov. Meno známeho a zámožného človeka, šľachtica, mecena literatúry, dodávalo knihe punc kvality, fungovalo ako pečiatka kvality, na ktorú čitateľ reagoval podprahovo a siahol po danom diele. Na zvýraznenie sa pritom využívali ozdobné typy písma, zväčšené litery alebo kolorovanie. Tieto prvky mali pritiahnúť pozornosť a zabezpečiť lepšiu predajnosť.⁴

Čo sa týka formy dedikácií, v pertraktovanej vzorke barokových textov nachádzame príklady jednoduchých stručných dedikácií prinášajúcich základné informácie o osobe, ktorej je dielo venované. Nájdu sa však aj niekoľkostranové dedikácie poskytujúce množstvo informácií nielen o obdarovanej osobe, ale aj o ich vzájomnom vzťahu k autorovi či k samotnému dielu. Jednostranové dedikácie majú ustálenú podobu; sú písané majuskulou, základná osnova začína oslovením dedikanta alebo patróna nezriedka sprevádzaným elatívmi, potom nasleduje výpočet de-

³ KARABOVÁ, K. *Captatio benevolentiae*, s. 84.

⁴ KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelja v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*, s. 107 – 108.

dikantových najdôležitejších funkcií, slovesný tvar a meno autora s jeho bližšou špecifikáciou často chýba. Nezriedka sa do textu dostanú aj osobnejšie informácie, ako je to v prípade trnavského absolventa medicíny Riglera a jeho dedikácie v dizertácii *Škodlivé jedlá*,⁵ kde sa vďaka dedikácii dozvedáme miesto narodenia autora.⁶ Riglerov súčasník Gabriel de Pancera obhajoval dizertáciu o rok neskôr na tému využitia lieku vyrobeného z kôry peruánskeho stromu (*cortex Peruvianus*)⁷. Jednoduchou dedikáciou nachádzajúcou sa v úvode venuje prácu Leonardovi de Buglionovi a v krátkosti sa mu prihovára týmito slovami:

„Jednak jestvují viaceré věci, kterými ti můj duch bude naveky zaviazaný, jednak musím přidať aj skutočne obrovský počet veľkých dobrodení, ktorý mi dáva nádej, že zakúsím aj v budúcnosti tvoju náklonnosť a rozšírim svoje šťastie s tvojou pomocou. A tak prijmi, že túto svoju prvotinu, nech je akákoľvek, venujem zasvätenú tvojmu menu, aby som tak poskytol dôkaz aspoň nejakej vďaky, ja Gašpar de Pancera, neúnavný cititeľ tvojho najoznešenejšieho mena.“⁸

Takýto postup zvolili v rokoch 1770 – 1777 viacerí, nie však všetci absolventi Lekárskej fakulty historickej Trnavskej univerzity.⁹

Dedikačné básne

Jednou z možností ako napísať ďakovný príhovor bola aj dedikačná báseň. V tomto prípade si takýto počin okrem rétorických zručností vyžadovalo aj básnické nadanie. Častokrát sa v prípade ďakovných veršov pritom stretávame s tým, že autor vyjadruje vďaku nejakému svätcovi alebo panovníkovi aktuálnemu, príp. pochádzajúcemu z minulosti. Príkladom oboch súčasne je dedikačná báseň Slávnemu Štefanovi, prvému kráľovi Uhrov zo zbierky Františka Babaia *Uhorskí králi*:

„Uhorských kráľov ti, prvý a najväčší spomedzi kráľov, spísaných vo vzorných metrách venujem ako svoj dar.“

⁵ RIGLER, N. I. De cibis noxiis. Tyrnaviae: Typis Tyrnaviensibus, 1774.

⁶ KARABOVÁ, odk. 3, s. 85.

⁷ PANCERA, G. de. Dissertatio inauguralis medica sistens usum corticis Peruviani in intermittentibus. Tyrnaviae: Typis Tyrnaviensibus, 1775.

⁸ „Cum plura sunt, quibus animum meum aeternum tibi devinctum tenebis, tum id vel maxime magnorum beneficiorum numero accessendum est, quod spes mihi data sit, ulteriores favores tuos experiendi et fortunam meam sub auspiciis tuis promovendi. Patere itaque, ut hos qualescunque primores labores meos tuo nomini sacros inscribam, ut sic alicuius saltem gratitudinis specimen exhibeam qui sum / praenobilis nominis tui / cultor indefessus, Casparus de Pancera.“ PANCERA, odk. 7. A3 r., v.

⁹ Podobne postupoval napríklad Jozef Kis Witzay, ktorý obhajoval dizertáciu o jazyku ako príznaku chorôb. WITZAY KIS, J. De lingua. O jazyku. A nyelvöröl. Preložil F. SIMON a L. A. MAGYAR. Košice: Filozofická fakulta, 2012.

Obr. 2 Dedikácia z inaugúrálnej dizertácie G. de Panceru *Dissertatio inauguralis medica sistens usum corticis Peruviani in intermittibus* (Trnava, 1775)

*Dielo je naša podlžnosť tebe, ktorému túži
márne, hoc zo všetkých síl, sa odvdáčiť uhorská zem.
Ty si náš Otec a vládca, si apoštol národa Hunov,
na ceste nebeskej nám // vodca aj ochranca si.
K otčine bývala zbožná a štedrá pravica Tvoja,
o tom nás doteraz učí // po tolkých stáročiach aj.
Len čo sa chrámov Tebou vztýčených vládcovi hromov
zmocnila heréza, ruku Otca si zobrala zem.
Už je zas spať a je nádej, že jeden ovčinec vznikne
pravú vieru, že každý // zas bude milovať Hun.*

*Len čo to vykoná pravica svätá, ja istý si budem,
že je to za moje básne najkrajšia zo všetkých cien.*¹⁰

Napriek tomu, že ide o epigramatické verše, básneň plynie v prísnych pravidlách stručnosti epigramatickej poézie. Úvodné distichon je dedikačné, nasledujúce verše ponúkajú vysvetlenie venovania a konajú tak prostredníctvom viacerých zaujímavostí, ktoré Babai ako dôvtipný básnik dovedie až do záverečnej konklúzie, kde je vyjadrená istota svätcovej pomoci. Keď si verše dedikačnej básne prečítame ešte raz pozornejšie, presvedčíme sa, že disponujú podobnou štruktúrou ako rozsiahle texty dedikácií, o ktorých bude reč neskôr, a tie predpokladajú autora s vynikajúcim citom pre štylistickú kompaktnosť napísaného a jeho rétorickú zručnosť. Treba však mať na pamäti, že Babai absolvoval tradičné jezuitské vzdelanie na univerzitách vo Viedni a v Trnave. Na jeho veršotepecké umenie v danom čase stavili aj vysokí predstavitelia historickej Trnavskej univerzity, aby pre mládež prebásnil medailóny nielen uhorských kráľov, ale aj palatínov, propalatínov a miestodržiteľov a takisto uhorských arcibiskupov. A tak dnes môžeme vo veršoch čítať tri rovnomené básnické zbierky od tohto autora.¹¹ Treba však podotknúť, že v prípade epigramatickej zbierky *Uhorskí králi* sa nachádza aj prozaické venovanie späť s tézami z oblasti filozofie, ktoré obhajovali pravdepodobne dvaja z dedikantov:

„Poslucháčom zo strednej veľkorysosti a dobročinnej láskavosti najctihodnejšieho pána, pána Andreja Šimona, kanonika ctihodnej kapituly Alby Iulie, arcidiakona územia troch slávnych sikulských sídel – Sepsi, Kézdi, Orbaj, ako aj Miklosvár (Micoșoara) /Háromszék/, najdôstojnejšieho farára rímskokatolíckej cirkvi v Poiane; okrem toho vďaka veľkorysosti najctihodnejšieho a znamenitého pána, pána Michala Kunna, vice arcidiakona tohto už spomenutého dištriktu a zaiste aj horlivo milujúceho farára lemenskej cirkvi; a aj zo štedrosti najctihodnejšieho a znamenitého pána, pána Štefana Čorbu, notára zmieneného kraja, a zaiste najstarostlivejšieho farára v Svätom Duchu; ako aj zásluhou ostatných najctihodnejších, najvynikajúcejších a najučenejších pánov formátorov, magistrov slobodných umení a filozofie a najsvätejšej teológie, resp. jej bakalárov a najzaslúžilejších farárov už spomenutých troch slávnych rímskokatolíck-

¹⁰ „Divo Stephano Primo Ungarorum Regi. Ungariae Reges tibi, Maxime, Primeque Regum / Excultos metricis dedico, Dive, modis. // Hoc Tibi debetur munus, cui solvere grates, / Ut cupiat, meritas Ungara Terra nequit. // Tu Pater et Rector, tu Gentis Apostolus Hunnae, / Tu Dux siderea, Praesidiumque viae es. // In Patriam fuerit Tua quam pia largue Dextra, to post lustra Manus non labefacta docet, Haeresis ut vertit per Te constructa Tonanti / Templi, procul patria Dextra recessit humo. // Jam rediit, spes est, simplex ut condit Ovile, / Catholicamque fidem quilibet Hunnus amet. // Haec ubi praestiterit Tua Dextra sacra, solum / Carminibus pretium grande putabo meis.” BABAI, F. Ungariae reges. Eorum genealogia acta item illustriora et fata, compendio metrico deducta. Tyrnaviae: Typis Tyrnaviensibus, 1773, s. 1. Por. BABAI, F. Uhorskí králi, s. 75.

¹¹ Bližšie pozri KARABOVÁ, K. Básnické nadanie v službách univerziténeho manažmentu v 18. storočí, s. 287 – 295.

kých sídel, dvoch pánov, najúctyhodnejších patrónov dáva, venuje, zasväčuje skrze najctihodnejšieho pána Donáta Dravicsa zo Szegedu, emeritného profesora slobodných umení a filozofie, člena rádu menších bratov konventuálov najsvätejšieho otca Františka.“¹²

Obr. 3 Dedikácia z diela F. Babai *Ungariae reges* (Trnava, 1773)

¹² Pozri obr. 3.

Dedikácie ako ukážka štylistickej a rétorickej zručnosti

Radi by sme však poukázali na typ dedikačného textu, ktorý sa na prvý pohľad javí ako viac než vydatené štylistické a rétorické cvičenie v epistolografickej forme, ktorým je oslávený jeho adresát. Ako príklad si zoberieme jednu trnavskú tlač z konca 17. storočia a tlač vydanú v Pátkostolí (Pécs v Maďarsku) v roku 1780. V prvom prípade ide o príručku pre mladého básnika s priliehavým názvom *Vita poetica*¹³, ktorej autorom bol piarista Lukáš Moesch. Dielo vyšlo v roku 1697 v trnavskej univerzitnej knihtlačiarňi a je vskutku vtipnou ukážkou autorskej invenčnosti pri príprave didaktického textu. Autor totiž učí mladého poetu skladať rôzne typy veršovaných útvarov podľa dosiahnutého veku básnika. Kým poetovi v chlapčenských rokoch odporučí venovať sa skladaniu gratulačných básní, básnika starca učí komponovať smútočné prejavy a epicédia. Dielo venoval Moesch ostrihomskému arcibiskupovi a uhorskému prímasovi Jurajovi Sečénimu. Ako sme už vyššie uviedli, dedikácia má formu listu. Začína oslovením: „*Jurajovi Sečénimu, z Božej milosti arcibiskupovi Cirkvi Ostrihomskej diecézy, najvyššiemu a doživotnému kniežatu tohto miesta a stolice, prímasovi Uhorského kráľovstva, rodenému legátovi, najvyššiemu kancelárovi a tajomníkovi, tajnému radcovi svätej cisárskej a kráľovskej vznešenosti.*“¹⁴ Nasleduje ponížená prosba, aby uhorský prímás láskavo prijal toto dielko a ozdobil ho svojím menom. Podobne ponížený tón sa nesie celou dedikáciou, pričom Moesch zvyrazňuje viaceré úspechy patróna a viackrát mu s veľkou pokorou predkladá svoje dielo, aby ho ako patrón (Juraj Sečení) prijal za svoje. Obdobný charakter má aj zakončenie dedikácie, kde nájdeme okrem presného datovania „*Vydal som v predvečer sviatku mučeníka sv. Juraja*“, čo môžeme pripísať epistolografickému charakteru dedikácie, aj pokus o chronostikon uvádzajúci rok pravdepodobného vzniku dedikácie 1692: „*Nech žije pre Cirkev, vlasť a seba knieža Juraj Sečení, ostrihomský arcibiskup, prímas Uhorského kráľovstva! Tvojej vznešenosti, najponíženejší sluha v Kristovi Lukáš od sv. Edmunda, piarista.*“

Druhým dielom je historický spis *Historia gentis Slavae* od Juraja Papánka, ktorý bol vydaný v roku 1780 v Pátkostolí.¹⁵ V úvode sa za predhovorom nachádza pomerne rozsiahla dedikácia začínajúca slovami „*Najvznešenejšiemu a najslávnejšiemu pánovi, pánovi Filipovi Baťánovi, stálemu vlastníkovi preslávených majetkov v Güssingu a Síklósi, pánovi v Bolly, Bitske Mezo Komárom, Hodi a Magyar-Byl v Uhorsku, naj dôvernejšiemu pánovi vo funkcii radcu oboch majestátov, najsvätejšieho cisárskeho a kráľovsko-*

¹³ MOESCH, L. *Vita poetica per omnes aetatum gradus deducta*. Tyrnaviae: Typis academicis per Joannem Adamum Friedl, 1693.

¹⁴ „*Georgio Szecheny, miseratione divina Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Archiepiscopo, locique et comitatus eiusdem supremo et perpetuo comiti, primati Regni Hungariae, legato nato, summo et secretario cancellario, Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis intimo consiliario.* MOESCH, odk. 13.

¹⁵ PAPANÉK, G. *Historia gentis Slavae*. Pécs: Typis J. J. Engel, 1780. Por. PAPANÉK, J. Prvé dejiny Slovenského národa, 2018.

apoštolského majestátu a zároveň generálnemu maršalovi a miestodržiteľovi, najláskavejšiemu a najochotnejšiemu patrónovi.“¹⁶ V podobnom duchu, ako sme mali možnosť vidieť u Moescha, sa dedikantovi, významnému literárnemu mecénovi, prihovára aj Papánek: „Najvznešenejšie a najslávnejšie knieža, najláskavejší a najochotnejší pán a patrón, dlho som v duchu premýšľal, akým spôsobom by som najlepšie preukázal svoju náklonnosť k tebe a ako by som dosvedčil veľkosť svojej vďaky. Až sa napokon ukázalo, aby som tvojmu menu adresoval knižku s názvom *Dejiny slovenského národa*, ktorú bolo v mojej snahe vytvoriť, ako večný prejav náklonnosti a úcty. V nej môžeš čítať tolko známok tebe celkom oddanej mysle, koľko má táto kniha písmen. Zatiaľ čo s veľkou poníženosťou vkladám do tvojich najvznešenejších rúk nápaditý darček označený chválami a láskavým menom ako poctu tvojej nadmieru dôstojnej, znamenitej a láskavej veľkoleposti, nemám na zreteli nijaký iný cieľ, než aby som splatil aspoň nejakú daň na pamiatku večnej vďaky za prejavené láskavé dobrodenie každého druhu jednak voči mne, jednak voči veriacim, ktorí mi boli zverení do duchovnej starostlivosti.“¹⁷

Nasleduje skutočne podrobný výpočet dobrodení nielen samotného patróna, ale aj jeho predchodcov z radov rodinných príslušníkov, ktorí sa pričínili o materiálne dobro olaszského farára a jeho farníkov. Podobne ako v predchádzajúcom prípade, aj u Papánka máme možnosť sledovať prepiať pokoru a dielo niekoľkokrát uvedené do pozornosti, ktoré sa dedikantovi predkladá, aby ho svojím menom preslávil. Na záver autor uvádza: „Nepatrné je však toto dielo, ktoré bolo zo srdca adresované tvojej láskavosti, ale bez veľkých pochybností môže sa stať aj veľmi neobyčajným, ak budeš vo svojej nábožnosti pokladať za hodné podporovať ho svojím najvznešenejším patronátom. Čo najponíženejšie vyprosujem a veľmi dúfam – a toto jedno ešte pridám, že koľko je na vavríne listov, tolko nech sa tvojmu životu pridá štvornásobný počet rokov –, aby si tak mohol potešiť početné potomstvo a verejným dobrom osožil večnosti. Do klientskej služby ti seba dávam, venujem, zasväcujem. Tvojej najvznešenejšej a najslávnejšej velebnosti Najzbožnejší chránenec / Juraj Papánek / olaszský farár, kňaz diecézy v Pátkostolí. / Nech žije šťastne a čestne gróf Filip Batán.“¹⁸

¹⁶ „Excellentissimo ac illustrissimo domino, domino Philippo e comitibus de Batthyan, perpetuo in Német-Ujvár et Siklos inclitorum dominiorum, Bolly, Bitske Mezö Komárom, Hodi et Magyar-byl in Hungaria nec non Haimburg in Austria Domino, utriusque sacratissimae Caesareae et regio apostolicae Majestatis actuali intimo status consiliario atque generali campi mareschalli locumtenenti domino, domino patrono benignissimo, gratiosissimo.“ PAPANĚK, odk. 15, dedikácia bez paginácie.

¹⁷ „Excellentissime ac illustrissime domine, comes domine, domine patrone benignissime, gratiosissime. Versanti mihi diu animo, quo potissimum officii genere meum in te amorem gratitudinisque monumentum testatum facerem, id demum occurrit, ut libellum conatibus meis concinnatum atque Historia Gentis Slavae inscriptum, velut perenne quoddam affectus et observantiae pignus tuo inscriberem nomini, in quo tot devincti tibi animi legeres tesserarum, quot litteras. Dum itaque amplissimis tuis dicatum honoribus gratiosoque insignitum nomine xeniale hoc munus excellentissimae, illustrissimae, plurimum gratiosae dominationis tuae manibus demississime insero, praefixum mihi finem non alium habeo, quam ut omnigenae gratiosissimae cum in me, tum meae spirituali curae concreditos fideles profusae beneficentiae in perpetuae gratitudinis mnemosynon pendam aliquale vectigal.“ PAPANĚK, odk. 15, dedikácia bez paginácie.

¹⁸ Pozri obr. 4. PAPANĚK, odk. 15, dedikácia bez paginácie.

Parvum quidem est hoc opus; quod ex animo inscribitur TUÆ benevolentiae; ast praeter dubium magnum esse incipiet, quin, & maximum, si illud dignatus fueris TUA pietate fovere, TUO amplissimò patrociniò protegere. Quod humillimè exoro, & efficaciter spero, hocque unum adjungo, ut, quot in lauro sunt frondes, tot inclytæ vitæ TUÆ adjiciantur Olympiades, sicque innumeros pauperes consolari possis, atque bono publico æternùm profis. Me clientelari homagio do, dono, dedico

**EXCELLENTISSIMÆ, AC
ILLUSTRISSIMÆ DO-
MINATIONIS TUÆ**

Devotissimus Client
GEORGIUS PAPANEK
Parochus Olafzienfis Presbyter Dio-
cesis Quinque-Ecclesienfis.

**VIVAT FAVSTVS LIBERALIS
COMES PHILIPPVS DE
BATTHYAN.**

Obr. 4 Záver dedikácie z diela J. Papánka *Historia gentis Savae* (Pätkostolie, 1780)

Treba uznať, že obaja autori venovali štylizácii dedikácií svojim patrónom zvýšenú pozornosť. Naplno pritom využili viaceré rečnícke postupy a obraty, a tak sa im podarilo dedikačný text pripraviť ako kvalitný prejav ich vlastnej vzdelanosti a literárnej úrovne. Podstatnou časťou ich prípravy bolo zhromaždiť si argumenty, podobne ako to v minulosti robili prvotriedni rečníci. Lahkosť vyjadrení, s akou Papánek prezentoval mnohé vojenské úspechy svojich podporovateľov, hraničí s ľahkosťou poézie. Vynachádzavosť oboch autorov môžeme smelo pripísať ich perfektnej učenosti, práci s latinským písaným slovom a v neposlednom rade aj ich nápaditosti.

Výpovedná hodnota dedikačných textov

Pokiaľ ide o výpovednú hodnotu dedikačných textov, možno z prezentovaných dedikácií usúdiť, že v niektorých prípadoch ďaleko presahuje rámec strohého podania informácií. Predovšetkým v dlhších dedikáciách sa nachádzajú viaceré relevantné informácie zo života literárnych mecénov, ktorí sa často skrývali za postavami dedikantov. Ich autormi boli nezriedka veľmi vzdelaní ľudia a vo vzťahu k patrónovi sa celkom prirodzene snažili prejaviť v tom najlepšom svetle. Inou rovinou je hodnovernosť údajov nachádzajúcich sa v dedikáciách. Overenie všetkých cenných informácií v rámci dedikačných textov si celkom určite vyžaduje oveľa hlbšie a podrobnejšie skúmanie. Napriek tomu možno tvrdiť, že vzhľadom na vzťah autor – donátor je viac ako pravdepodobné, že autor dedikácie mal údaje, ktoré hodlal zverejniť, overené, ak nie priamo odkonzultované s príslušnými osobami. Originálnosť a invenčnosť sú častými vlastnosťami dedikácií. Ide o text, v ktorom sa autor snažil prezentovať pred patrónom svoje jednoznačné kvality, a ako sme už uviedli, častokrát od tohto textu závisela budúcnosť autora. Aj preto sú tieto súčasti diel, až na zopár výnimiek, spracované s veľkou precíznosťou a stávajú sa vynikajúcou ukážkou vzdelanosti autora, myslenia, plánov i vnútorných pohnútok.

Záver

Texty dedikácií sú veľmi zaujímavým a cenným objektom skúmania hneď z viacerých rovín. Na jednej strane sa možno zaoberať ich typológiou, štruktúrou či stvárnením, čo vzhľadom na ich dôležitosť vo vzťahu k marketingovej stratégii vydavateľa nie je nijak zanedbania hodné. V oblasti obsahu sa však bádateľovi otvárajú zaujímavé možnosti. Dedikácie môžu byť vhodnou ukážkou vycibrenej štylistiky alebo akousi ukážkou rečníckej deklamácie. V neposlednom rade predstavujú aj pomerne hodnoverný zdroj informácií o osobe dedikanta i autora, ich vzájomných vzťahov a osudových paralel. Celkom určite si zaslúžia, aby sme im venovali väčšiu pozornosť.

P r a m e n e

BABAI, F. *Arch-Episcopi Strigonienses de utraque republica praeclare meriti*. Tyrnaviae: Typis Tirnaviensibus, 1776.

BABAI, F. *Ungariae reges. Eorum genealogia acta item illustriora et fata, compendio metrico deducta*. Tyrnaviae: Typis Tyrnaviensibus, 1773.

BABAI, F. *Uhorskí králi*. Do slovenčiny preložila K. KARABOVÁ. Bratislava: Perfekt, 2019.

MOESCH, L. *Vita poetica per omnes aetatum gradus deducta*. Tyrnaviae: Typis academicis per Joannem Adamum Friedl, 1693.

PANCERA, G. de. *Dissertatio inauguralis medica sistens usum corticis Peruviani in intermittentibus*. Tyrnaviae: Typis Tyrnaviensibus, 1775.

PAPANEK, G. *Historia gentis Slavae*. Pécs: Typis J. J. Engel, 1780.

PAPÁNEK, J. *Prvé dejiny Slovenského národa*. Z latinského originálu preložila K. KARBOVÁ. Bratislava: Perfekt, 2018.

RIGLER, N. I. *De cibis noxiis*. Tyrnaviae: Typis Tyrnaviensibus, 1774.

WITZAY KIS, J. *De lingua. O jazyku. A nyelvröl*. Preložil F. ŠIMON a L. A. MAGYAR. Košice: Filozofická fakulta, 2012.

Zoznam bibliografických odkazov

CURTIUS, E. R. *Evropská literatura a latinský středověk*. Prague: Triáda, 1998.

Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular: Language and Poetics, Translation and Transfer. Ed. Tom DENEIRE. Leiden – Boston: Brill, 2014.

KARBOVÁ, K. Básnické nadanie v službách univerzitného manažmentu v 18. storočí. In: *Ideológia v premenách času v pamiatkach gréckej a latinskej tradície*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018, s. 287 – 295.

KARBOVÁ, K. Captatio benevolentiae v autorských predhovoroch barokových literátov. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2019*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2019, s. 84 – 98.

KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelia v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava: Veda, 2006.

LUKÁCS, L. *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551 – 1773)*. Romae: Institutum historicum Societatis Iesu, 1987.

MIŠIANIK, J. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda, 1974.

PIŠNA, J. Století paratextů. O peritextech v bohemikálních tiscích 16. století.

In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2019*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2019, s. 40 – 62.

Inconspicuous connections of dedications in selected prints of Slovak provenance

Katarína Karabová

The paper deals with the dedications made by authors and usually placed after the title page. The author observes any characteristic features of these texts, their forms and informative values, structure, attitude of address, expressiveness, inventiveness or even potential ideological background. The research sample comprised several publications written in Latin and published in the 18th century in the territory of Slovakia, coming mainly from the environment of the historic Trnava University. A more detailed analysis of dedications as a paratext part of the work leads the author to the conclusion that an often simple text can reveal a whole range of hidden connections and deep associations that hold a direct link to the person of the author and the place where the subject matter of the work originated. By placing the findings into their cultural-historical context, the study concludes with a summary of several possibilities regularly occurring in connection with the research of dedication texts in Baroque literature.

Key words: dedications, Baroque publications, paratexts, patrons, author's inventiveness

Hornouhorský kapitán Hans Rüber (1529 – 1584) a jeho mecenášske aktivity

Lucia Lichnerová

Kľúčové slová: Hans Rüber, mecenášstvo, luteranizmus, 16. storočie

Úvod

Činnosť mecenášov v oblasti literatúry, umenia, náboženstva alebo vedy je známa už od staroveku, keď vieme nielen dokladovať prvé aktivity podporovateľov, ale aj vznik samotného pojmu. O mecenášskej činnosti sa vo všeobecnosti dozvedáme z rôznych prameňov, či už priamych alebo nepriamych. V staroveku o nej vypovedajú najmä dedikácie, hoci tieto nemuseli byť zakaždým synonymom materiálnej, finančnej alebo duchovnej podpory. Zostavovateľ dedikácie mohol mať aj iné motívácie, prečo venovať svoje dielo. Prostredníctvom venovania bolo jednak možné „vytvárať ochranný štít proti eventúálnym oponentom, uchádzať sa o dedikantovu priazeň a hmotnú alebo finančnú podporu“¹ aj v perspektívnej rovine a jednak zvyšovať aj kredibilitu svojho diela.

Termín „mecenáš“ vznikol podľa mena starorímskeho diplomata a podporovateľa básnikov Gaia Cilnia Maecenata (70 p. n. l. – 8 n. l.), ktorý bol dôležitým finančným podporovateľom novej generácie mladých básnikov, predovšetkým Horatia a Vergília. Verejné poďakovanie skupiny podporovaných básnikov bolo pretavené najmä do dedikácií na počesť patróna – Maecenata. Napr. Horatius vo svojich ódach (*Carmina*) umiestnil dedikáciu na Maecenata vo forme „*Maecenas atavis edite regibus, o et praesidium et dulce deus meum*“,² ktorá v jeho očiach demonštruje vďačné uznanie Maecenata ako „predchodcu kráľov“, priateľa, hrdinu kniežacích kvetov, ktorého láskavosť Horatiovi dáva istotu a ochranu.

V súčasnom vnímaní je termín „mecenáš“ prezentovaný až idylicky – na rozdiel od sponzora je mecenáš patrón bez očakávania protislužby. Staroveké praktiky však naznačujú, že mecenášstvo nebola celkom nezištná činnosť. Určitý prospech môžeme pozorovať minimálne v dvoch rovinách. Prvou rovinou bola snaha zabezpečiť uznanie a vlastnú nesmrteľnosť, ktorá vychádzala zo starovekých štandardov

¹ VOIT, P. Dedikace. Enycklopedie knihy.

² Uverejnené napr. tu: Q. HORATIUS FLACCUS. Die Lieder des ... Poeten Q. Horatius Flaccus in hoch-teutsche Reime übersetzt. Leipzig: Verlegts Johann Caspar Meyer, 1690.

pripisujúcich autorom ako sprostredkovateľom božích textov, myšlienok a inšpirácie večnosť, prenášajúcu sa aj na dedikantov – mecenášov. Druhá rovina mala základ v ambícií ovplyvňovať dobovú literárnu tvorbu podľa vlastných predstáv – samotný Maecenas ponúkal podporu mladým básnikom aj kvôli tomu, aby mohol ovplyvňovať ich tvorbu tak, aby vyhovela jeho snahe o obnovu starých rímskych ideálov.

Napriek uvedenému na Maecenata sa vždy nazeralo ako na nezištného podporovateľa blaha básnikov v prvom rade, z čoho môžeme usúdiť, že snaha o nesmrteľnosť bola vítanou, nie však primárnou, ale len pridanou hodnotou. Spomenuté poznatky potvrdzujú aj súčasné definície, tvrdiace, že mecenáš je bohatý podporovateľ vedy a umenia, osôb alebo inštitúcií, konajúci nezištne, bez odplaty či protislužby. Podpora nemusí byť len finančná, ale mecenáš môže byť na rozdiel od sponzora aj duchovným podporovateľom.³

Naopak, pojem sponzor nemá pôvod v dávnych dejinách, nikoho s takýmto menom nepoznáme, hoci niekoľko výkladov pripája k termínu ako synonymum aj pojem mecenáš. Sponzor je však osoba, ktorá financuje náklady určitej činnosti s očakávaním protislužby, odmeny, reklamy; na rozdiel od mecenáša „sponzor chce byť videný“.⁴ Marketingový prínos sponzorstva je preto zásadným rozdielom oproti mecenášstvu. Samotný pôvod slova sponzor tkvie v latinskom *sponsum* (sľub, záväzok), z čoho vyplýva, že vzťah medzi sponzorom a sponzorovaným je recipročný.

Barón, kapitán a generál – vojenské aktivity

Hans Rüber (Johann Ru/über, Johannes Ruber, Hans Ru/über, János Rueber), v dobovej literatúre označovaný aj (zu) Büxendorff (Pixendorff, Püchsendorf) alebo Grafenwörth (Grafenwert, Grafenwerdt) pochádzal z rakúskej obce Pixendorff (dnešné Dolné Rakúsko), podľa ktorej používal aj prídomek k svojmu menu. Pixendorff získal jeho otec a strýko ako léno a Rüber bol počas svojho života v dobových publikáciách označovaný ako „Freiherr zu Pixendorff“, čiže ako barón z Pixendorfu. Okrem tohto používal aj prídomek „zu Grafenwörth“ – ako barón aj v tejto obci Dolného Rakúska. O Rüberovom súkromnom živote vieme, že bol trikrát ženatý a mal 12 detí. V publikácii Johanna Seiferta⁵ z roku 1703 je dostupný celý genealogický strom rodiny Rüberovcov, ktorý je nielen dokladom o širokej rozvetvenosti rodiny, ale aj o jej významnom spoločenskom postavení.

³ VYSKOČIL, F. Dárcovství: základní pojmy.

⁴ Proč a kde se vzal mecenáš. In: *e-kniha-com* [online].

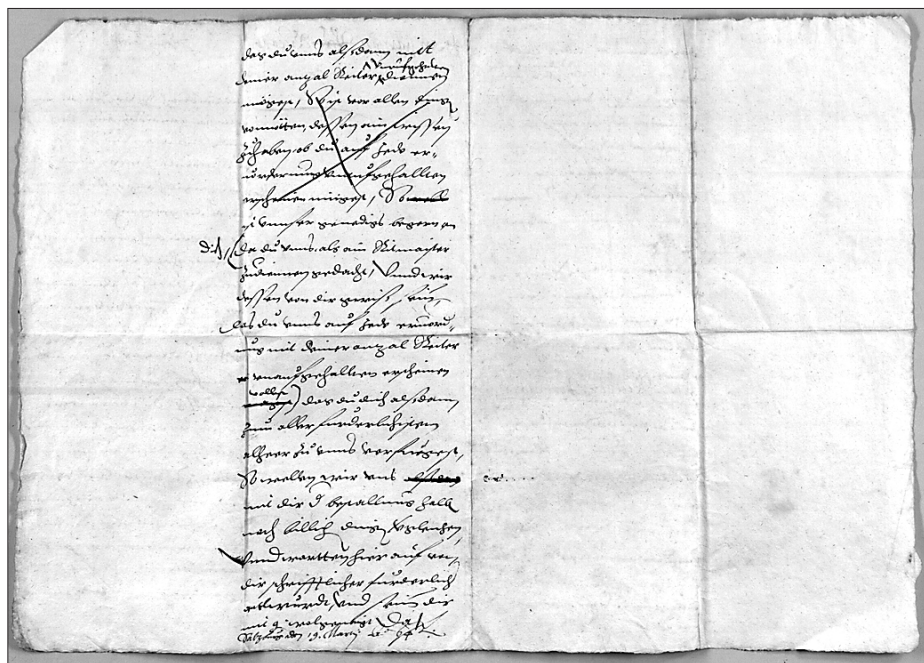
⁵ SEIFERT, J. Genealogische Beschreibung deß vortrefflichen Geschlechts derer Grafen von... 1703.

Obr. 1 Hans Rüber⁶

Z profesijného hľadiska zastával Rüber mnohé významné funkcie. Bol hlavným kapitánom, cisárskym plukovníkom a generálom vo vojenských službách cisárov Karla V., Ferdinanda I., Maximiliána II., Rudolfa II. a aj vojvodu Ferdinanda Gonzagu v talianskom regióne Piemont. Vojnové výpravy viedol vo Francúzsku, v Belgicku, Španielsku, Nemecku a na území Talianska. Jeho služby boli žiadané, a preto ho povolávali na viaceré miesta. V roku 1564 bol povolaný dokonca arcibiskupom Johannom Jakobom von Kuen-Belasy zo Salzburgu, aby sa stal dôstojníkom jazdectva, čo potvrdzuje aj archívny záznam (list) z 19. marca, v ktorom arcibiskup vysvetľuje Hansovi Rüberovi svoje rozhodnutie prijať ho ako dôstojníka jazdectva (Rittmeister). V tom istom roku (1564) v lete bol Rüber Maximiliánom II. nasadený k nemeckým jazdcom v Rábe s povinnosťou chrániť habsbursko-turecké hranice. Táto skupina čiernych jazdcov bola vyzbrojená pištoľami a mečmi a Rüber v nej mal k dispozícii 200 jazdcov. Po príméri bola skupina v roku 1567 rozpustená.

⁶ Zdroj obrázka: Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum, atque archiducum, illustrissimorum principum, necnon comitum, baronum, nobilium... Oeniponti: Excudebat Ioannes Agricola, MDCl [1601], s. [200].

Hans Rüber sa dostal v roku 1568 s cieľom bojovať proti Turkom do Uhorska, kde prevzal hlavné vedenie armády – stal sa hlavným kapitánom habsburských vojsk. „Na Spiši ho poznali aj ako vedúceho komisie, ktorá rozhodovala o častých sporoch na uhorsko-poľských hraniciach.“⁷ Encyklopedické zdroje uvádzajú, že na naše územie Hans Rüber prišiel chorý, konkrétne do Levoče, kde so svojou rodinou pobudol 16 týždňov; absolvoval tu zdravotnú kúru v tzv. „Feigel’s Haus“, teda v dome Petra Feigela, ktorý bol správcom muránskeho panstva. Následne sa presťahoval do Košíc, kde žil v meštianskom dome na Hlavnej ulici 94. Počas svojho pôsobenia mal pomocné zbrojnice v Košiciach, ktoré boli zodpovedné za dodávku zbraní asi do 15 pohraničných pevností. V roku 1572 dostal na uhorskom sneme v Bratislave tzv. indigenát (občianstvo) a cisár Maximilián II. mu daroval ako odplatu za služby 10 000 guldenov.⁸ V roku 1578 vyslovil Rüber želanie, že by bol rád prevelený do Holandska, ale tejto žiadosti cisár Rudolf II. nevyhovel. V zime v roku 1583/84 Rüber zomrel na horúčku vo Velkom Šariši.

Obr. 2 List arcibiskupa Johanna Jakoba von Kuen-Belasy (1564)⁹, v ktorom povoláva Rübena do vojenskej služby

⁷ Ján Rueber. In: Múzeum v Kežmarku [online].

⁸ WERBŐCZY, I. Tripartitum Opvs, Corpus Decretorum, Constitvtionvm Et Articvlorum Regvm Inlycti Regni Vngariae. Viennae: Typis et Sumptibus Casparis Ab Rath, 1628, s. 572.

⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Salzburg, Erzstift (798 – 1806). Fond AUR. 1564 III 19. List z 19. marca 1564.

Výpočet Rüberových vojenských aktivít uvádzame len stručne, z publikovanej literatúry sú pomerne dobre známe. Jeho mecenášska činnosť, či už v oblasti náboženskej či literárnej, patrí medzi menej pertraktované činnosti tohto hornouhorského kapitána. Z pohľadu priamych dôkazov totiž nebola Rüberova dobročinnosť očividná, ale na verejnosť sa dostala skrytá za dedikácie a poďakovania a preukázateľne sa o nej dozvedáme de facto až po jeho smrti.

Ochranca vdov, študentov, vzdelancov, cirkevných služobníkov, chudobných a utláčaných – mecenášske aktivity

Hans Rüber – „človek malej postavy a slabého hlasu“, ale „úprimného srdca a pomocnej ruky“¹⁰ bol známy silnou inklináciou k luteranizmu. Niekde tu môžeme nájsť zrod jeho mecenášskych ambícií, ktoré sa formovali na pozadí snahy šíriť luteranizmus prostredníctvom vhodných kazateľov a výučby. Mecenášske aktivity sa Rüberovi núkali nielen vďaka príležitostiam, ktoré mu poskytovala jeho vysoká vojenská funkcia, ale aj zásluhou dobrých vzťahov s panovníkmi a, napokon, aj istej finančnej zábezpeky.

S prvými aktivitami v oblasti patronátu nad luteranizmom začal Rüber ešte v časoch jeho aktívneho pôsobenia v úlohe kapitána mimo Horného Uhorska. Jeho presvedčením bolo povolávať luteránskych kazateľov nielen do súkromných služieb, ale aj pre potreby vojska či obcí v rámci svojej pôsobnosti ako baróna. V roku 1564 zabezpečil luteránskeho kazateľa pre nemeckých jazdcov v Rábe (Győr) – Joachima Magdeburga, ktorý s ním odišiel aj do Grafenwörthu, kde ho Rüber ustanovil za miestneho farára. Magdeburg v Grafenwörthe zostavil spis *Bekandnus des Glaubens*,¹¹ ktorý bol podpísaný devätnástimi rakúskymi kazateľmi ako *Confessio Magdeburgii*. Zdá sa však, že tento výber kazateľa nebol celkom správny, lebo Rüber neskôr Magdeburga zo svojich služieb prepustil; pokladal ho za sympatizanta Matthiasa Flacia Illyrica (Matija Vlačić Ilirik) a gnesioluterána, čo bolo v rozpore s jeho presvedčením inklinujúcim k tradičnému luteranizmu. Neskôr Rüber toto presvedčenie demonštroval aj oficiálne; v roku 1572 sa stal jedným zo signatárov, keď obidva stavy panstva a rytierstva rakúskeho arcivojvodstva prijali luteránsky program kresťanskej cirkvi, vypracovaný Davidom Chytraeusom.

Pri výbere ďalšieho protestantského kazateľa bol Rüber opatrnejší. V roku 1575, keď už žil v Košiciach, prijal do služieb Menta Goegrefa (1541 – 1588), nemeč-

¹⁰ Takto je Rüber opísaný v pohrebnej kázni – HEYMAIROVÁ, M. Der Wolgeborenen Frawen, ...Trawerlied. In: Das Buch Tobiae. 1586.

¹¹ MAGDEBURG, J. et al. Confessio oder: Christliche Bekandnus des Glaubens ettlicher evangelischen Prediger inn Oesterreich. [Regensburg: Johann Burger], 1566.

kého luteránskeho kazateľa a pedagóga, bojovníka proti kalvínským doktrínam¹². Ako pravý luterán spísal Goegref niekoľko spisov, v ktorých obraňoval učenie Martina Luthera a kritizoval zástancov Ulricha Zvingliho, Jána Kalvína a tzv. „luterokalvinistov“. Goegref bol najskôr dvorným kazateľom v Grafenwörthe a od roku 1577 sa už trvalo zdržiaval u Rübera v Košiciach. Problémy s čistotou viery sa objavili aj pri Goegrefovi. V roku 1574 bol na synode v Košiciach obvinený z údajného flacianizmu. Rüber ho však 10. augusta 1579 nechal vykonať skúšku v Košiciach, na ktorej Goegref oponoval farárovi Johannovi Lauchhammerovi o jeho ponímaní poslednej večere a okrem toho ostro kritizoval Melanchtonovu dogmatickú učebnicu *Corpus doctrinae Christianae* (1560).¹³ Goegref musel Rübera o svojej viere presvedčiť, pretože ho zo služby neprepustil, a dokonca sa od neho dočkal podpory aj v časoch, keď viedol spor so svojím oponentom Gašparom Kratzerom¹⁴ z Kežmarku. V roku 1582 požiadal Rüber o vyjadrenie univerzity v Rostoku a Tübingene, na ktorých obaja dotknutí študovali – rostocká univerzita potvrdila pravosť viery Kratzera a požiadala obe strany o zmierenie. Po upokojení situácie Kratzer vykonával úlohu luteránskeho kazateľa v Kežmarku a Hans Rüber „neskôr priviedol Kratzera aj do svojho domu v Košiciach“¹⁵.

Hoci z nášho prostredia autentické doklady o finančnom alebo o materiálnom podporovaní kazateľov zo strany Rübera neexistujú, neznamená to, že tento vzťah musel fungovať len na základe duchovnej podpory. Z rôznych prameňov sa dozvedáme, že za kazateľskú službu nezískavali povolání len morálnu podporu, ale bola im poskytovaná aj materiálna a finančná pomoc. Napr. v čase, keď ešte Goegref pôsobil v Nemecku, bolo bežné, že dostával od viacerých patrónov, u ktorých pôsobil ako dvorný kazateľ, finančnú podporu. Tá spočívala v „ročnej mzde vo výške 40 toliarov, dvorného oblečenia, šiestich meríc raže a jačmeňa, štyroch tučných sviň, jedného tučného tužemského vola, šiestich tučných oviec, sena pre tri kravy a tridsiatich vozov dreva.“¹⁶ Dediakácia v polemickom spise Goegrefa *Bekentniss vnd Lehre*,¹⁷ ktorý venuje jednému z patrónov – „Erichovi, môjmu milostivému pánovi“ a na titulnej strane sa uvádza ako kazateľ grófov von Hoyeschen,¹⁸ je poďakovaním za túto formu podpory. Podobným spôsobom fungoval Goegref aj u Rübera. V roku 1579, keď u neho pôsobil v Košiciach,

¹² NÉMETH. I. A kassai rekatolizáció városi polgárságot érintő kérdései, s. 76 – 109.

¹³ Kurze Uebersicht des durch Unterhandlungen der Stände und Gesetze bestimmten politischen Zustandes der Protestanten in Ungarn, Teil I., s. 279 – 296, s. 194.

¹⁴ Spočiatku jezuita, neskôr luteránsky teológ.

¹⁵ GENERSTICH, Ch. Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn, am Fusse der Carpathen. Bd. II. Leutschau: Joseph Karl Meyer, 1804, s. 122.

¹⁶ HODENBERG, W. Hoyer Urkundenbuch. Hannover: Verlagsbuchhandlung Gebrüder Jänecke, 1855, s. 875.

¹⁷ GOEGREF, M. M. Mentonis Gogrevii a L[ippfurt] / Grafflichen Höyeschen Hoffpredigers Bekentniß vnd Lehre...Gedruckt in der Heinrichs Stadt: durch Cunrad Konrad Horn, 1571.

¹⁸ Od roku 1566 do roku 1572 pôsobil Goegref ako dvorný kazateľ u bratov grófov von Hoya-Bruchhausen v meste Nienburg/Weser.

vyšla dotlač *Glaube (Bekentniss)*.¹⁹ Podobne ako prvé vydanie, aj dotlač Goegref venoval svojmu patrónovi, v tomto čase už Hansovi Rüberovi. V predhovore z 30. marca 1579 sa Goegref uvádza ako bývalý farár v Košiciach, teraz kazateľ hlavného hornouhorského kapitána Hansa Rübera. Okrem neho dielo venuje aj ďalším významným osobnostiam vtedajšej spoločenskej elity, svojim bývalým košickým cirkevníkom, poručíkom, práporčíkom a rytierskej spoločnosti nemeckých jazdcov v Hornom Uhorsku, ktorí pôsobili pod Rüberom ako veliteľom. Paratext Goegrefovho diela síce nie je priamym dôkazom o finančnej zábezpeke od Rübera, ale vzhľadom na celú sieť ďalších údajov a bežnej praxe vo vzťahu medzi kazateľom a jeho zamestnávateľom môžeme predpokladať aj finančné (príp. materiálne), nielen duchovné mecenášstvo vo vzťahu Rübera ku Goegrefovi.

Ďalšieho (a posledného) kazateľa stihol Rüber zamestnať iba rok pred svojím skonom – v roku 1583 povolal do služby v Košiciach Wilhelma Friedricha Lutz. Ešte krátko pred smrťou stihol „vyjadriť súhlas s vyznaním luteránskej cirkvi a odporučil svojim kazateľom, aby namiesto obyčajného kázania ľudu čítali a vysvetľovali“.²⁰ Treba podotknúť, že Rüber patronát nad luteránskymi kazateľmi spišských miest rozšíril aj za hranice súkromného dohľadu. V snahe zabezpečiť evanjelickým farárom väčšiu ochranu v zastavených spišských mestách²¹, podarilo sa mu získať povolenie od konfesionalne tolerantného Maximiliána II., a tak sa mohol stať ich oficiálnym ochrancom. Už 29. apríla 1578 získal Rüber od cisára Rudolfa II. mandát (privilégium),²² ktorý mu garantoval, že akákoľvek snaha vystaňovať evanjelických duchovných z 13 spišských miest patriaciach pod jeho „krídla“ sa nebude tolerovať.

Rüberova aktivita v podporovaní luteranizmu nespočívala iba v zabezpečení vhodných kazateľov a ich následnej ochrany. V roku 1580 rozšíril pole pôsobnosti aj na výchovu a potrebu vzdelávania, a to nielen vlastného personálu, ale aj dievčat na protestantských školách. Spolu s manželkou Juditou vzal do služby v Grafenwörthe pedagogičku z Regensburgu – luteránsku spisovateľku Magdalénu Heymairovú,²³ ktorej prácou mala byť úloha tzv. „Hofmeisterin für das Frauenzimmer des Haushalts.“²⁴ Heymairová bola v tom čase už známa učiteľka a luteránska autorka, ktorá konvertovala z katolíckej viery na luteranizmus, za čo bola aj prenasledovaná. V Rüberovej

¹⁹ GOEGREF, M. Glaube, Bekentnus vnd Lehre... Gedruckt zu Bartfeld: durch Dauid Guttgesel, 1579. Ref. Čaplovič, z. č. 15.

²⁰ GENERSIČ, Ch. Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn, am Fusse der Carpathen. Bd. II. Leutschau: Joseph Karl Meyer, 1804, s. 119.

²¹ Spišský záloh alebo poľský záloh – ako ručenie za pôžičku dal Žigmund Luxemburský poľskému kráľovi Vladislavovi II. do zálohu trinásť spišských miest a obcí.

²² Mandát vo forme listu je publikovaný v: WAGNER, C. Analecta Scepusii Sacri et Profani. Pars I. Vienna: Typis Johann. Thomae nob. de Trattnern..., 1774, s. 291 – 292.

²³ Od roku 1585, po smrti Rübera, pôsobila v tejto funkcii u jeho vdovy v Košiciach.

²⁴ Takto sa Heymairová označuje vo svojom diele HEYMAIROVÁ, M. Das Buch Tobiae... Gedruckt zu Bartfeld: durch Dauid Gutgesel, 1580.

službe mala Heymairová pôsobiť ako „Hofmeisterin“²⁵ – učiteľka pre tzv. „Frauenzimmer“²⁶ – celý personál šľachtickej (Rüberovej manželky Judity), čo mohlo byť aj 50 osôb rozličného pohlavia. Dôvody, pre ktoré Heymairová prijala službu u Rübera, boli najmä ekonomické – „ako učiteľka a manželka učiteľa Wilhelma Heymaira žila v chudobe“²⁷ a aj sama v diele *Das Buechlein Jesu Syrachs* oznamuje, že k výučbe bola donútená kvôli chudobe v snahe zabrániť „finančnému krachu svojej rodiny“.²⁸ Aby mohla Heymairová vykonávať pedagogickú činnosť, zostavila v čase pôsobenia pod patronátom Rübera spevník *Das Buch Tobiae*,²⁹ ktorý tvoril kurikulum nemeckých protestantských škôl a slúžil širokej skupine recipientov. Spevník mal slúžiť „všetkým veriacim... a dievčenským základným školám“. Spôsob, akým sa Heymairová odvdáčila Rüberovej rodine za ich podporu, bola dedikácia v spevníku. Síce ju nesmerovala priamo Rüberovi, ale jeho manželke Judite, dcéram a ďalším známym barónkam,³⁰ ktoré patrili do okruhu jej priateľiek.

Okrem Goegrefovho a Heymairovej diela sa Hans Rüber stal dedikantom aj ďalšej tlače. Ide o dielo Gašpara Pilca *Meditationes piae*³¹ (1583), ktoré je dedikované Pilcom, v tom čase farárom vo Velkom Šariši, „Jánovi Rüberovi z Pixendorff et Grauenwerd, hlavnému kapitánovi v Hornom Uhorsku (in superiore Pannonia) a hlavnému županovi Šarišskej stolice“. Na vzťahu medzi Pilcom a Rüberom by nebolo nič nezvyčajné, keby Gašpar Pilc nebol kryptokalvinistom, ktorého diela boli na viacerých evanjelických synodách odsúdené ako kacírské.³² Pilc sa dostal do sporu s viacerými luteránmi, ktorých patrónom bol práve Hans Rüber. Vieme o ňom, že vyštudoval univerzitu vo Wittenbergu, ale jeho ambíciami bolo reformovať Lutherovo učenie. Zrejme Pilcov neskrývaný odpor proti flacianizmu a jeho zástancom obmäkčil Rübera, ktorý ho po štúdiách prijal za dvorného kňaza až do roku 1579; vtedy sa Pilc

²⁵ Hofmeister (Deutsch). Wortbedeutung.info [online].

²⁶ Termín „Frauenzimmer“ pôvodne (v 15. storočí) označoval izbu kňažnej, resp. ženy, neskôr (v 16. storočí) služobníctvo (personál) ženy. V 17. storočí označoval termín ženu, ktorá bola často v nízkom postavení, a preto sa stal hanlivým. Viac pozri tu: Frauenzimmer (Deutsch). Wortbedeutung.info [online].

²⁷ GRÜNEKLEE, U. Magdalena Heymair.

²⁸ WILSON, K. M., SCHLUETER, P. and J. SCHLUETER. Women writers of Great Britain and Europe: an encyclopedia, p. 578 – 579.

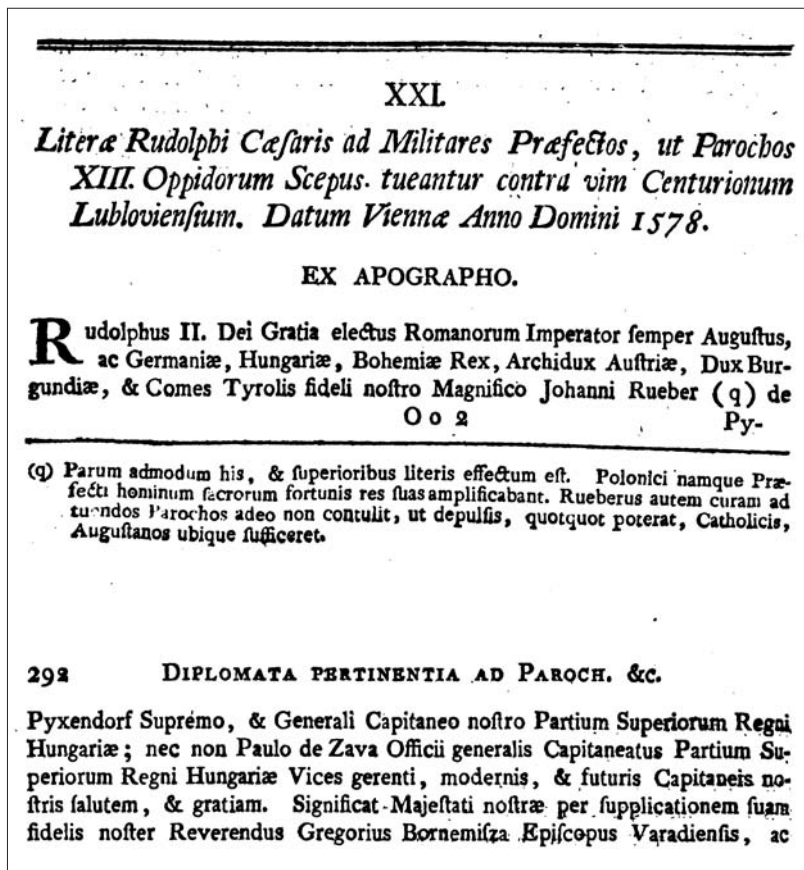
²⁹ HEYMAIROVÁ, M. *Das Buch Tobiae*... Gedruckt zu Bartfeld: durch Daudid Gutgesel, 1580.

³⁰ Autorka venuje z Košíc začiatkom roku 1580 barónke pani Judite Rüberovej z Püxendorff und Grauenwerd, rod. Behemovej z Friedessheimu, sl. barónke Maruschi z Lindaw, barónkam slečnám Márii, Kataríne a Anne Rüberovej z Püxendorff vnd Grauenwerd, barónke vd. pani Kataríne z Degenbergu, rod. z Freybergu, barónke vd. pani Zuzane zo Stauffu, rod. z Freybergu, barónke pani Magdalene z Wolffsteinu, rod. z Degenbergu, barónke pani Márii Anne z Losensteinu, rod. zo Stauffu, pani Anne z Murachu, rod. Fuxovej a pani Zuzane Weinzierlovej, rod. Wielandovej.

³¹ PILC, G. *Meditationes Piae: Vario Metri Genere ex Euangelijs concinnatae; quibus etiam alia quaedam pia carmina sunt adiecta. Bartphae: Excudebat Daudid Guttgesel, Anno 1583.*

³² DOLOG, A. O jednom zaujímavom farárovi.

stal farárom vo Veľkom Šariši, neskôr v Dobšinej a Kežmarku, Blatnom Potoku a v Markušovciach.³³

Obr. 3 Ukážka listu Rudolfa II. Rüberovi, ktorým získava mandát na ochranu kazateľov trinástich spišských miest³⁴

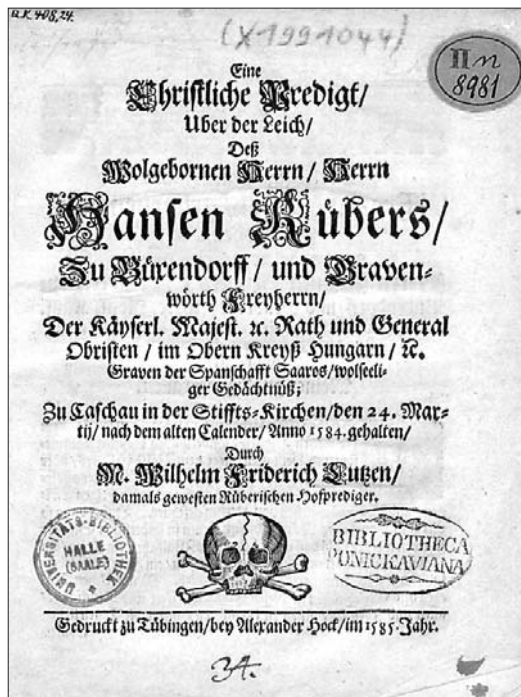
Rüberova mecenášska činnosť je azda najexaktnejšie zachytená v pohrebnej kázni *Eine Christliche Predigt*³⁵ od kazateľa Christiana Wilhelma Lutza, ktorý pôsobil v službách Rübera v Košiciach ako posledný. V kázni datovanej 10. júla 1584 vo

³³ DOLOG, odk. 33.

³⁴ Zdroj obrázka: Brief von Kaiser Rudolf II. an Hans Rueber zu Pixendorf aus Wien vom 29. April 1578. In: WAGNER, C. Analecta Scepusii sacri et profani. Bd. I. Wien: Thomas von Trattner 1774, s. 291.

³⁵ LUTZ, W. F. Eine Christliche Predig: Uber der Leich Deß Wolgeborenen Herrn Herrn Hansen Rübers zu Büxendorff und Gravenwörth Freyherrn... Tübingen: Alexander Hock, 1585.

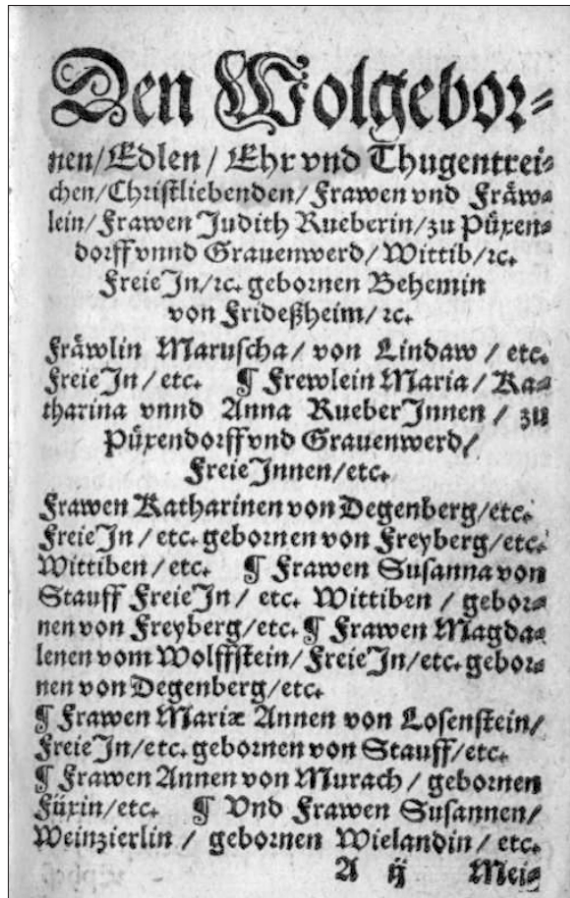
vzťahu k Rüberovi opisuje seba pokorne ako „servilného služobníka“, Rübera tituluje ako „blahorodého“ a podrobne ho charakterizuje ako človeka, ktorý nebol oceňovaný len cisárom, ale aj kráľmi a kniežatami, ktorí ho mali radi a často mu ako svojmu dobremu priateľovi podali pomocnú ruku. Hans Rüber je v kázni zachytený ako človek prísny proti neveriacim, ale priateľský voči veriacim. Mecenášske aktivity autor kázne vykresľuje na postave Rübera – popisuje ho ako ochrancu vdov, múdrych, cirkevných služobníkov, študovaných, chudobných a utláčaných, ktorých nepodporoval len duchovne, podaním dobrej rady, ale aj finančne; Rüber podporoval tiež študentov, ktorých posielal na univerzity a potom zamestnával v kostoloch a v iných službách. Finančná a materiálna podpora je prezentovaná vyjadrením: „*Keďže mal peniaze, nikomu nič neodmietol a peniaze aj požičiaval. Dokonca ani svoje majetky nesporel, ale podporoval, čo mohol a vedel. Rád sa stretával s kazateľmi a viedol debaty a rád im ponúkal jedlo. Verne prijímal prenasledovaných kazateľov, čo môžem dokázať svojím vlastným príkladom. S mnohými sa stretával osobne, s inými viedol korešpondenciu. Bol pravý ochranca všetkých verných kazateľov. Bol hrdina, korunou ľudí, svetlom vojakov, vzor vrchnosti.*“³⁶

Obr. 4 Pohrebná kázeň *Eine Christliche Predigt* od kazateľa Christiana Wilhelma Lutza³⁷

³⁶ LUTZ, Wilhelm Friedrich. *Eine Christliche Predigt: Über der Leich Des Wolgeborenen Herrn Herrn Hansen Rübers zu Büxendorff und Gravenwörth Freyherrn...* Tübingen: Alexander Hock, 1785, s. 27 – 36.

³⁷ LUTZ, odk. 36, s. 27 – 36.

Obr. 5 Pohrebná kázeň pre H. Rübera od M. Heymairovej³⁸

Rüberova ochota zriecť sa majetku s cieľom uprednostniť iných, sa prejavila v posledných slovách kázne, ktoré dokazujú, že keď Rüber zomrel na horúčku, nechal vlastnoručne napísaný testament pod písacím stolom v Košiciach, ale „*vela toho žene a deťom nezanechal, keďže sa staral o ľudí v núdzi*“.³⁹

Pohrebné verše publikovala aj Rüberova kazateľka a učiteľka, Magdaléna Heymairová. Epicédium pod názvom *Der Wolgeborenen Frawen, ...Trawerlied*⁴⁰ sa v ničom nelíši od popisu Rübera Lutzom – uvádza ho ako osobu, ktorá mala úprimné srdce, jemnú a pomocnú ruku, ako otca, ktorý svoje deti denne vychovával k sluš-

³⁸ Zdroj obrázku: HEYMAIROVÁ, odk. 39.

³⁹ LUTZ, odk. 36, s. 27 – 36.

⁴⁰ HEYMAIROVÁ, odk. 10.

nosti. Ďalšie oslavné verše Rüberovi venovali aj Nikodemus Frischlin,⁴¹ Gašpar Pilc, Ladislav Kubíni, Šebastián Lam, Andreas Winkler, Emerich Sonntag, Daniel Rechenius a Matthaeus Charithenius.⁴² Obrovskej cti sa Rüberovi dostalo v roku 1601, keď vyšla publikácia *Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum, ... gestarum succincte descriptiones*,⁴³ v ktorej bol umiestnený jeho celostranový portrét a oslavný text. Je to dielo o najvýznamnejších cisároch, kniežatách a vojnových hrdinoch. O storočie neskôr sa meno Hansa Rübera dostalo dokonca aj do lexikónu hrdinov *Historisches Helden- und Heldinnen-Lexicon*,⁴⁴ ktorý mapoval život a činy generálov, admirálov, maršalov a kapitánov vo vojne na zemi a na mori, ich odvahu a statočnosť.

Záver

Na záver treba podotknúť, že Rüberova veľkorysá mecenášska činnosť je ešte obdivuhodnejšia, keď zistíme, že on sám počas života čelil viacerým finančným ťažkostiam. Tie súviseli s neočakávanými životnými okolnosťami, ale aj s oneskoreným vyplácania mzdy, či s nesplácaním poskytnutých pôžičiek. Napríklad dňa 13. septembra v roku 1580 o 5. hodine večer vypukol oheň v jeho dome a rozšíril sa aj na susedné stavby. V prospech Rübera sa so žiadosťou o pomoc pri stavbe jeho domu obrátil na mestskú radu aj Vavrinec Goldschmit a Ján Deak mu prisľúbil dať 3 000 šindľov a 6 zlatých.⁴⁵ Ďalšie finančné problémy dokazujú záznamy z jeho korešpondencie,⁴⁶ ktorých obsahom sú opakované žiadosti o vyplácanie penzie, provízie alebo mzdy, či už pre seba alebo pre vojakov. Na ilustráciu uvedieme, že napr. v roku 1579 nemeckí jazdci nedostali výplatu, podobne aj v Uhorsku čakali 8 až 10 rokov na žold. Rüber, okrem iného, bol štedrým veriteľom, ale jeho pohľadávky sa nesplácali. Svedčí o tom aj fakt, že na základe nesplateného dlhu sa dostal ku Kežmarskému hradu alebo tiež informácia, že u Habsburgovcov mal pohľadávky za pôžičky až vo výške 83 725 zlatých.⁴⁷

⁴¹ FRISCHLIN, N. *Operum poeticorum pars elegiaca, continens viginti duos elegiacorum carminum libros*. Strassburg: Jobin, 1601.

⁴² *Epitaphia Qvaedam & Carmina Funebria In Obitvm Magnifici ... Dn. Iohan. Rveberi In Pyxendorph & Grauenuerda...* Tübingen: Alexander Hock, 1585.

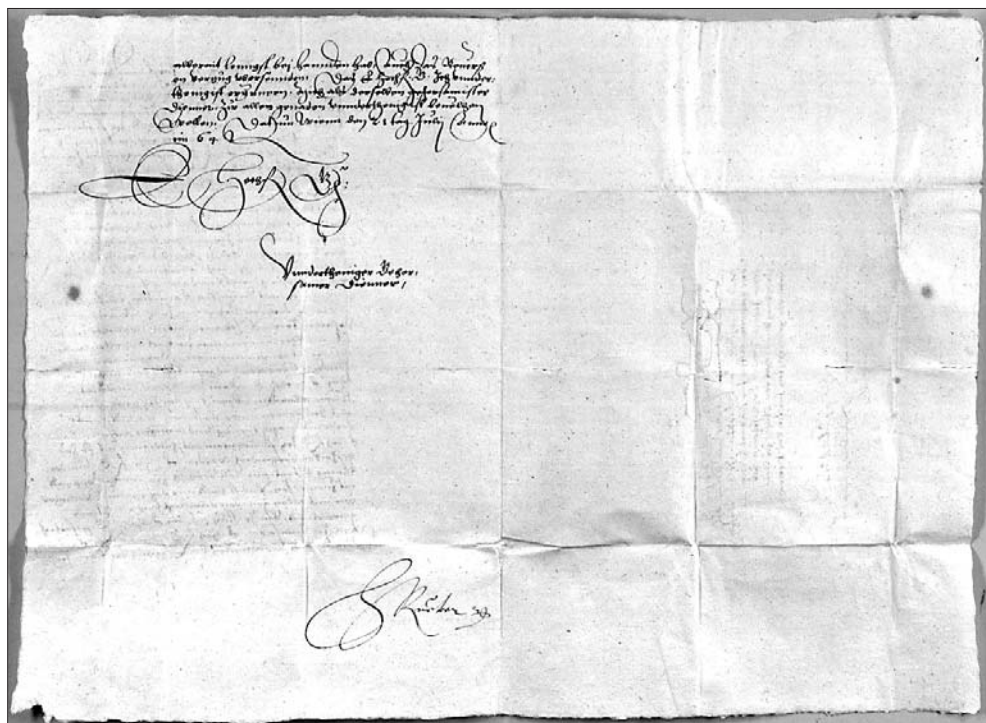
⁴³ SCHRENCK VON NOZING, J. *Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum, atque archiducum, illustrissimorum principum, necnon comitum, baronum, nobilium, aliorumq[ue] clarissimorum virorum...* Oeniponti [Innsbruck]: excudebat Ioannes Agricola, 1601.

⁴⁴ GAUHEN, J. F. *Historisches Helden- und Heldinnen-Lexicon*. Leipzig: bey Joh. Friedrich Gleiditsch und Sohn, 1716. Rüber je uvedený na s. 1384.

⁴⁵ PAPÁČ, R. Požiare a podpaľačstvo v Košiciach v 16. storočí. In: *Mesto a dejiny*. 2013, vol. 2, s. 64 – 74. ISSN 1339-016, s. 69.

⁴⁶ Uložené v Haus-, Hof- und Staatsarchiv - Salzburg, Erzstift (798 – 1806). Fond AUR.

⁴⁷ Túto informáciu zverejnil vo svojej štúdii na s. 458 WINDER, L. *Die Kreditgeber der österreichischen Habsburger 1521 – 1612*. In: RAUSCHER, P., SERLES, A. a Thomas WINKELBAUER, Hrsg. *Das „Blut des Staatskörpers“: Forschungen zur Finanzgeschichte der Frühen Neuzeit*. Oldenbourg; München, 2012, s. 435 – 458.

Obr. 6 Podpis Hansa Rübera vpravo dole⁴⁸

Pramene

Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Salzburg, Erzstift (798 – 1806). Fond AUR. 1564 VII 21.
List z 21. júla 1564, RÜBER, H. Entschuldigung von Hans Rueber gegenüber Eb Johann Jakob, dass er bisher die Scheinbriefe von Seiner kaiserlicher Majestät und der österreichischen Landschaft nicht übergeben habe...

Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Salzburg, Erzstift (798 – 1806). Fond AUR. 1564 III 19.
List z 19. marca 1564.

⁴⁸ Podpis zachovaný v liste H. Rübera z 21. júla 1564 – Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Salzburg, Erzstift (798 – 1806). Fond AUR, 1564 VII 21. RÜBER, H. Entschuldigung von Hans Rueber gegenüber Eb Johann Jakob, dass er bisher die Scheinbriefe von Seiner kaiserlicher Majestät und der österreichischen Landschaft nicht übergeben habe...

Zoznam bibliografických odkazov

- Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum, atque archiducum, illustrissimorum principum, necnon comitum, baronum, nobilium...* Oeniponti: Excudebat Ioannes Agrciovla, MDCI [1601]. Dostupné tiež ako digitalizát na: <https://archive.org/stream/augustiss00schr#page/n200/mode/1up>
- Brief von Kaiser Rudolf II. an Hans Rueber zu Pixendorf aus Wien vom 29. April 1578. In: WAGNER, C. *Analecta Scepusii sacri et profani. Bd. I.* Wien: Thomas von Trattner, 1774. Dostupné tiež ako Google Book.
- DOLOG, A. O jednom zaujímavom farárovi. In: *Dobšiná od Dobšincana* [online]. 7. 2. 2015 [cit. 2020-06-11]. Dostupné na: <https://dobsincan.estranky.sk/clanky/o-jednom-zaujímavom-fararovi.html>
- Epitaphia Qvaedam & Carmina Funebria, In Obitum Magnifici ... Dn. Iohan. Rveberi In Pyxendorph & Grauenuerda...* Tübingen: Alexander Hock, 1585.
- Frauenzimmer (Deutsch). *Wortbedeutung.info* [online]. ©2020 [cit. 2020-03-09]. Dostupné na: <https://www.wortbedeutung.info/Frauenzimmer/>
- FRISCHLIN, N. *Operum poeticorum pars elegiaca, continens viginti duos elegiacorum carminum libros.* Strassburg: Jobin, 1601.
- GAUHEN, J. F. *Historisches Helden- und Heldinnen-Lexicon.* Leipzig: bey Joh. Friedrich Gleiditsch und Sohn, 1716.
- GENERSICH, Ch. *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn, am Fusse der Carpathen. Bd. II.* Leutschau: Joseph Karl Meyer, 1804. Dostupné tiež ako Google Book.
- GOEGREF, M. *Glaube, Bekentnus vnd Lehre...* Gedruckt zu Bartfeld: durch David Guttgesel, 1579. Ref. Čaplovič, z. č. 15.
- GOEGREF, M. M. *Mentonis Gogrevii a L[ippfurt] / Grafflichen Höyeschen Hoffpredigers Bekentniß vnd Lehre...* Gedruckt in der Heinrichs Stadt: durch Cunrad Konrad Horn, 1571.
- GRÜNEKLEE, U. Magdalena Heymair. In: *500 Jahre Reformation* [online]. Hannover: Evangelische Frauen in Deutschland, [bez dátumu] [cit. 2016-05-24]. Dostupné na: <http://www.frauen-und-reformation.de/?s=bio&id=19111>

- HEYMAIROVÁ, M. *Das Buch Tobiae...* Gedruckt zu Bartfeld: durch Dauid Gutgesel, 1580. Ref. Čaplovič, z. č. 20.
- HEYMAIROVÁ, M. Der Wolgeborenen Frawen, ...Trawerlied.
In: *Das Buch Tobiae*. 1586. Ref. VD 16, z. č. ZV 7926.
- HODENBERG, W. *Hoyer Urkundenbuch*. Hannover: Verlagsbuchhandlung Gebrüder Jänecke, 1855. Dostupné tiež ako Google Book.
- Hofmeister (Deutsch). *Wortbedeutung.info* [online]. ©2020 [cit. 2020-03-09].
Dostupné na: <https://www.wortbedeutung.info/Hofmeister/>
- Ján Rueber. In: *Múzeum v Kežmarku* [online]. [bez dátumu] [cit. 2020-07-01].
Dostupné na: <https://www.kezmarok.com/?Kezmarsky-hrad/Historia-hradu/Majitelia-Kezmarskeho-hradu/Jan-Rueber>
- Kurze Uebersicht des durch Unterhandlungen der Stände und Gesetze bestimmten politischen Zustandes der Protestanten in Ungarn, Teil I.
In: *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie*. 1806, Jg. 1, s. 279 – 296.
- LUTZ, W. F. *Eine Christliche Predig: Uber der Leich Deß Wolgeborenen Herrn Herrn Hansen Rübers zu Büxendorff und Gravenwörth Freyherrn...*
Tübingen: Alexander Hock, 1585. Dostupné tiež ako digitalizát na:
<http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/purn/urn:nbn:de:gbv:3:1-207268-p0001-8>
- MAGDEBURG, J. et al. *Confessio oder: Christliche Bekandnus des Glaubens ettlicher evangelischen Prediger inn Oesterreich*. [Regensburg: Johann Burger], 1566.
- NÉMETH, I. A kassai rekatolizáció városi polgárságot érintő kérdései.
In: SZABÓ, I., zost. *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon Sárospatak*, 2014, s. 76 – 109.
- PAPÁČ, R. Požiare a podpaľačstvo v Košiciach v 16. storočí. In: *Mesto a dejiny*. 2013, vol. 2, s. 64 – 74. ISSN 1339-016.
- PILC, G. *Meditationes Piae: Vario Metri Genere ex Euangelijs concinnatae; quibus etiam alia quaedam pia carmina sunt adiecta*. Bartphae: Excudebat Dauid Guttgesel, Anno 1583. Ref. Čaplovič, z. č. 29.

Q. HORATIUS FLACCUS. *Die Lieder des ... Poeten Q. Horatius Flaccus in hoch-teutsche Reime übersetzt...* Leipzig: Verlegts Johann Caspar Meyer, 1690. Dostupné tiež ako Google Book.

Proč a kde se vzal mecenáš. In: *e-kniha-com* [online]. [bez dátumu] [cit. 2020-06-09]. Dostupné na: <http://www.e-kniha.com/proc-a-kde-se-vzal-mecenas.html>

SEIFERT, J. *Genealogische Beschreibung deß vortrefflichen Geschlechts derer Grafen von ... 1703*. Dostupné tiež ako digitalizát na: <https://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb11055164.html>

SCHRENCK VON NOZING, J. *Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum, atque archiducum, illustrissimorum principum, necnon comitum, baronum, nobilium, aliorumq[ue] clarissimorum virorum...* Oeniponti [Innsbruck]: excudebat Ioannes Agricola, 1601.

VOIT, P. Dedikace. *Encyklopedie knihy* [online]. Knihovna AV ČR, ©2020 [cit. 2020-05-05]. Dostupné na: [https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Dedikace_\(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha\)](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Dedikace_(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha))

VYSKOČIL, F. Dárcovství: základní pojmy. In: *Šance Dětem* [online]. Obecně prospěšná společnost Sirius, 2011 – 2020 [cit. 2020-01-14]. Dostupné na: <https://www.sancedetem.cz/cs/chci-pomoci/darcovstvi-zakladni-pojmy.shtml>

WERBŐCZY, I. *Tripartitum Opvs, Corpus Decretorum, Constitutionum Et Articulorum Regum Inclyti Regni Vngariae*. Viennae: Typis et Sumptibus Casparis Ab Rath, 1628.

WAGNER, C. *Analecta Scepussii Sacri et Profani. Pars I*. Viennae: Typis Johann. Thomae nob. de Trattnern..., 1774.

WILSON, K. M., SCHLUETER, P. and J. SCHLUETER. *Women writers of Great Britain and Europe: an encyclopedia*. New York: Garland, 1997. ISBN 978-0815323433.

WINDER, L. Die Kreditgeber der österreichischen Habsburger 1521 – 1612. In: RAUSCHER, P., SERLES, A. und T. WINKELBAUER, Hrsg. *Das „Blut des Staatskörpers“: Forschungen zur Finanzgeschichte der Frühen Neuzeit*. Oldenbourg; München, 2012, s. 435 – 458.

Hans Rüber (1529 – 1584), Captain of Upper Hungary, and his patronage activities

Lucia Lichnerová

Hans Rüber (1529 – 1584) was the Chief Captain, Imperial Colonel and General in the military service of several emperors, leading war expeditions in many European countries. His military activities were highly honoured by the highest members of social elite in the 16th century. In 1568, when fighting the Turks, he was present in Upper Hungary, where he took over the main leadership of the army. Rüber's work in the professional field is quite well known and documented in a relatively satisfactory manner; however, we know less of his patronage activities, whether this concerns the religious or literary field, about which we learn more from correspondence and paratexts of the period editions printed only after his death. Rüber's patronage ambitions were shaped by his efforts to spread Lutheranism by means of suitable preachers and teachings, whom he called to his service at places where he worked or also in other areas. Thanks to the mandate granted to him by Rudolf II, he held the patronage over the Spiš Lutheran preachers of the Polish reserves and was a helping hand for various classes of the population. In addition to spiritual support, he was also active financially and from the surviving information it is clear that he rarely refused people, despite not always having enough to give away.

Key words: Hans Rüber, patronage, Lutheranism, 16th century

Ondrej Rochotský vo vzťahoch k mecenášom z radov českej šľachty a nobilitovaných mešťanov

Angela Škovierová

Kľúčové slová: Ondrej Rochotský, príležitostná poézia, mecenáši, šľachta, nobilitovaní mešťania, 16. – 17. storočie

Medziludské vzťahy latinsky píšuceho humanistického básnika Ondreja Rochotského (Rochotius, asi 1583 – po 1623), ktorý pochádzal z Nemeckej Lupče, celoživotne však pôsobil v českom prostredí, kde postupne vydával aj svoje obsiahle poetické dielo, možno sledovať na niekoľkých úrovniach. Hlavné línie jeho vzťahov, resp. vzťahov reflektovaných v príležitostnej poézii a paratextových častiach rozsiahlejších tlačí je možné identifikovať na úrovni pomeru k mecenášom, priateľom, kolegom a príbuzným. V nedávnej minulosti sme sa bližšie zaoberali Rochotského vzťahmi ku komunite vzdelancov z mestského a univerzitného prostredia.¹ V nasledujúcich riadkoch by sme chceli podrobiť detailnejšiemu pohľadu Rochotského interakciu s príslušníkmi českej a moravskej šľachty a nobilitovaných mešťanov, ktorým venoval príležitostné verše, najmä epithalamiá a genethliaká, ale aj epicédiá a ďalšie drobné žánrové formy, ktoré tvorili neoddeliteľnú súčasť jeho tlačí alebo boli vydané samostatne.

V období rozkvetu humanistickej vzdelanosti bolo nielen módou a bežnou spoločenskou praxou, ale najmä spôsobom ako vyjadrovať a udržiavať medziludské vzťahy písaním poézie venovanej blízkym ľuďom alebo významným osobnostiam k najrôznejším príležitostiam (napr. úmrtie, sobáš, korunovácia...). Takáto príležitostná poézia bola vydávaná nielen v samostatných zbierkach, ale gratulačné, oslavné a iné verše boli súčasťou takmer každej knihy vydané v tomto období. Rochotský samostatne vydal niekoľko zbierok príležitostnej, oslavnej, inštalačnej, gratulačnej i kondolenčnej poézie. Integrálnou súčasťou každého jeho väčšieho poetického útvaru sú dedikácie, ktoré slúžia ako jeden z účinných nástrojov reprezentácie (šľachtického, inštitucionálneho či intelektuálneho) stavu autora, okrem toho sú však aj jedným z množstva dokladov literárneho mecenátu.² Odovzdaním svojej práce do rúk vá-

¹ ŠKOVIEROVÁ, A. Príležitostné žánre ako forma interpersonálnej komunikácie, s. 18 – 32; ŠKOVIEROVÁ, A. Príležitostné žánre ako forma interpersonálnej komunikácie II.

² ŠIMŮNEK, R. Reprezentace české středověké šlechty, s. 316 – 326; BŮŽEK, V. Literární mecenát nižší šlechty v předbělohorských Čechách, s. 830 – 843.

ženej osoby či spoločenstva osôb (napr. mestskej rade) si autor dedikácie zabezpečoval nielen vlastný prospech, ale aj akúsi obranu a ochranu samotného diela. Dedikácie navyše predstavujú dôležitý doklad toho, že dedikant a dedikátor sú v nejakom vzájomnom vzťahu.³

Pokiaľ ide o publikačnú činnosť, etablovanie sa v komunite vzdelancov či zaradenie sa do štruktúr mestského prostredia, O. Rochotský sa už počas štúdií prejavuje ako veľmi plodný, ale aj cieľavedomý básnik, ktorý sa snažil získať si svojou tvorbou priazeň popredných moravských šľachticov, predovšetkým Karola st. zo Žerotína (1564 – 1636). Štruktúra jeho spisov, používané argumenty i figúry poukazujú na využitie literárnych postupov zaužívaných v okruhu vzdelancov prepojených na Karlovu univerzitu s cieľom získať šľachtický mecenáš.⁴ Rochotského príležitostná poézia zameraná na reálnych alebo predpokladaných dobrodincov bola vydávaná nielen v samostatných zbierkach, ale gratulačné, oslavné a iné verše venované Karolovi st. zo Žerotína, či jeho blízkym príbuzným, boli súčasťou takmer každej Rochotského tlače vydanéj v tomto období. Hoci oddanosť básnika Ondreja Rochotského Karolovi st. zo Žerotína je veľmi výrazná, najmä v ranom období svojej tvorby sa snažil získať si priazeň aj iných šľachticov, panovníka nevynímajúc, a tak svoje prvé tlačené dielo *Schimson seu paraphrasis eiusdam...*⁵ opatril dedikáciou v rozsahu 17 dvojverší venovaných cisárovi Rudolfovi II. Táto dedikácia bola zároveň Rochotského poďakovaním za to, že mu cisár udelil prestížny titul *poeta laureatus*, alebo aspoň bol Rochotskému tento titul udelený v mene cisára Rudolfa II.⁶

Ešte v tom istom roku – 1606 – ako vznikla Rochotského prvá tlač, vyšlo v Prahe pravdepodobne počas pôsobenia O. Rochotského na malostranskej škole jeho ďalšie dielo. Išlo o biblickú školskú divadelnú hru *Gedeon*⁷ – zdramatizovaný príbeh o biblickom hrdinovi Gedeonovi, ktorý vyhnať Madiánov a oslobodil Jeruzalem, pričom dráma v dobovom kontexte predstavovala aktuálnu alegóriu. Na pozadí biblického príbehu tu autor aktualizuje nedávne udalosti, keď v roku 1605 Turci podnikli nájazd na Moravu, ktorý však jazda moravského zemského vojska pod vedením Karola st. zo Žerotína odrazila a útočníkov zahnila až k Váhu. Tento útok ale nebol zo strany Turkov prvý, lebo už v roku 1599 Turci spoločne s Tatármi prenikli na Moravu po prvý raz. Vtedy spustošili veľkú časť Horného Uhorska a Hrozenkovským

³ PIŠNA, J. Předmluvy a paratexty v českých tiscích druhé poloviny 16. století a jejich výzkum – poznámky k problematice, s. 79 – 80.

⁴ STORCHOVÁ, L. Paupertate styloque connecti, s. 198 – 199.

⁵ ROCHOTSKÝ, O. Schimson seu paraphrasis eiusdam: Augustissimo ... Romanorum imperatori Rudolpho II., Hungariae, Boemiae ... regi d. d. clementissimo, in auspicio, faelix novi anni ChrIstIlanI DiMInII (= 1606) consecrata concinanta ... Praegae: typis Schumanianis, [1606].

⁶ FLOOD, J. L. Poets Laureate in the Holy Roman Empire, p. 1731.

⁷ ROCHOTSKÝ, O. Gedeon comedia nova. Cum primis ad usum scholasticum et conditionem temporum accomodata. – pro noVa ComaeDla (1606) ... M. Iohan. Campanus Vodn., 5 d. ... Praegae: typis Schumanianis, [1606].

priesmykom prenikli na Valašsko. Vyplienili územie až po Uherský Brod, kde ich zastavili moravské pohotovostné vojenské jednotky, ktoré Turkov zahnali a v oblasti Javorníka pobili. Rochotský venoval úvodnú dedikačnú báseň tejto hry v rozsahu 39 dvojverší, v ktorej oslávil vojenské úspechy Žerotínovcov, Karolovi st. zo Žerotína, predpokladáme, že zatiaľ len v snahe získať si jeho mecenášsku podporu.

Karol st. zo Žerotína, vzdelaný humanista, ktorý vo vysokých funkciách na Morave zasahoval aj do moravskej zemskej politiky – bol aj sám literárne činný, jeho tvorba bola aktuálne a politicky ladená – bol aj politickým ochrancom Jednoty bratskej a Jána Amosa Komenského a pravdepodobne mecenášom, ochrancom a podporovateľom mnohých ďalších protestantských vzdelancov a duchovných. Snahu Ondreja Rochotského získať si priazeň tohto šľachtica možno sledovať prakticky od počiatkov Rochotského verejného pôsobenia v českom prostredí. Čoskoro totiž nasledovali ďalšie tlačie, v ktorých Rochotský reflektoval udalosti týkajúce sa osobného života Karola st. zo Žerotína, resp. širšieho okruhu jeho príbuzenstva. Do kategórie takýchto tlačí tak možno zaradiť aj epithalamický zborník *Thalami arte et marte...*⁸, vydaný v Prahe v roku 1607, ktorý sa týkal oslavy dvoch sobášov z príbuzenského okruhu Karola st. zo Žerotína. Prvé epithalamium bolo venované moravskému protestantsky orientovanému šľachticovi Arklebovi z Kunovic a druhé Helene, dcére Gašpara zo Žerotína.

Samotný Arkleb z Kunovic bol synom jedného z najbohatších moravských pánov a zároveň veľkého zástancu náboženskej slobody – Jetřicha z Kunovic. Otcovi – Jetřichovi z Kunovic venoval pred viac ako štvrtstoročím svoju divadelnú hru *Tobiáš* už aj Rochotského rodák zo Slovenska (Horného Uhorska) Pavel Kyrmezer, zrejme taktiež v snahe získať ochranu a podporu tohto šľachtica. Arkleb z Kunovic nedokázal však po smrti svojho otca v roku 1582 už P. Kyrmezera chrániť pred prenasledovaním katolíkov a Jednotou bratskou a odporučil mu odísť na Slovensko. Motívom venovania Ondreja Rochotského bolo jednak to, že páni z Kunovic boli príbuzenskými zväzkami spojení so Žerotínovcami,⁹ jednak aj to, že táto rodina už v minulosti podporila protestantov pochádzajúcich zo Slovenska, a nepochybne aj to, že O. Rochotský (prípadne jeho príbuzný Samuel) bol prostredníctvom spriatelenej rodiny Bergerovcov z Grinberga už v Uherskom Brode známy. Nevieme, či Rochotský napísal túto báseň preto, že dúfal v možnú ochranu a zrejme aj finančnú podporu zo strany tohto šľachtica, alebo si Arkleb z Kunovic u Rochotského svadobnú báseň objednal. Prax bola totiž taká, že nielen vzdelaní mešťania, ale aj šľachtici sa pri plánovanej spoločenskej udalosti – ako bola napríklad svadba dcéry, vlastná svadba, promócia, pohreb a podobne – neraz priamo obracali na básnikov, resp. na univerzitných magistrov a profesorov, učiteľov partikulárnych škôl či študentov Karlovej univerzity, zručných vo veršovaní s prosbou, aby bol zostavený a vydaný zborník príslušných príležitostných básní ospevujúcich danú udalosť.¹⁰

⁸ ROCHOTSKÝ, O. *Thalami arte et marte: Illustriss. heroum ..., consecrati novis sponsis ...* Praga: typis Schumanianis, [1607].

⁹ HALADA, J. *Lexikon české šlechty (erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti)*, s. 84.

¹⁰ STORCHOVÁ, odk. 4, s. 190.

Ďalším adresátom Rochotského dedikácie v útlej zbierke *Thalami arte et Marte* bol Bohuslav Praksčický ze Zástřizl. Epithalamium *Thalami herois ... d. d. Bohuslavi Prakschicky a Zastrizsel...* (28. 10. 1607) venoval sobášu tohto šľachtica s Helenou, dcérou Gašpara zo Žerotína. Praksčický ze Zástřizl boli taktiež starým moravským rodom a všetci členovia rodu pochádzajúci z Praksčíc sa nejakým spôsobom zúčastnili českého stavovského povstania, pričom prišli o svoje statky, alebo aspoň museli zaplatiť veľké pokuty.¹¹

Nasledovalo obdobie, keď sa Rochotský zdanlivo viac zamerl na získanie podpory ďalších českých a moravských šľachticov, resp. snažil sa rozšíriť okruh svojich priaznivcov a podporovateľov. A tak začiatkom roka 1607 vydal novoročnú básnickú zbierku *Γλυκύσφυρον*,¹² ktorá je príležitostným spisom orientovaným výlučne na priateľov a mecenášov a zohráva kľúčovú úlohu v identifikácii Rochotského vzťahov na všetkých vyššie spomenutých úrovniach. Do tohto zborníka dedikovaného súčasne mestskej rade mesta Prostějov (menovite i niektorým významným občanom, napr. Pavlovi Primovi), Samuelovi Radešínskemu a Karolovi z Lichtenštejna (1569 – 1627), ako aj nobilitovaným prostějovským mestským úradníkom a farárom s akademickým zázemím (Jan Žabonius z Vyšetína, Samuel Radešínsky, rodina Bergerovcov), zaradil aj oslavy šľachtických erbov a k nim pripojené iné typy príležitostných básní. Snaha o získanie aristokratického mecenátu – podpory významnej šľachty s politickým vplyvom – sa tu prelína so snahou o získanie podpory v okruhu významných mestských úradníkov. K nim možno rátať napr. Jana Žabonia z Vyšetína, od roku 1575 učiteľa na škole sv. Jindřicha v Prahe. V zbierke *Γλυκύσφυρον*, v časti *Pompa illustrium virorum*, publikoval Rochotský v roku 1607 aj verše na znak tohto šľachtica. Erbom Jana Žabonia z Vyšetína, ktorému Rochotský venoval tri dvojveršia a symbolum (celkovo štyri dvojveršia), je spadnuté pštrosie pero – erb rytierskej pýchy a udatnosti. Autor v symbole vyzdvihuje žičlivosť tohto šľachtica, nazýva Žabonia básnikom a učencom, zaväzuje ho prácou slúžiť vlasti a verejným záujmom, aby sa dožil vysokého veku a zomrel v spravodlivosti. Iným takýmto príslušníkom nobility bol Žigmund Oneš z Březovic. Rochotského básnický útvar *Ad ... Sigismundum Onesium a Brzezovic...* v rozsahu šesť dvojverší je tiež venovaním, v ktorom autor vynikajúcemu podporovateľovi literatúry Žigmundovi Onešovi z Březovic želá šťastný nový rok. V básni je dvojité tvár boha Jana alegóriou označujúcou odchádzajúcu zlobu minulého roka a vyjadrením nádeje a prosby, aby bol prichádzajúci rok šťastnejší. Rochotský v časti *Pompa illustrium virorum* venoval opisu jeho erbu dve a tri dvojveršia – Žigmund Oneš pravdepodobne vynikal bojovným duchom, rýchlosťou a pohotovosťou, ale bol aj divoký a ľstivý. Preto má v erbe rysa. Rytiersku česť Žigmunda Oneša symbolizuje prilba ozdobená pozláteným diadémom.

¹¹ HALADA, odk. 9, s. 185.

¹² ROCHOTSKÝ, O. *Γλυκύσφυρον anni supra sesquimillesimum C. VI. In eunte anno ... mecaenatibus Strenae Loco Oblatum*. [S. l.: s.n., 1607].

V básnickej zbierke Γλυκύσφουρνον sa ukazuje, že pre Rochotského boli rovnako ako vysokopostavení bohatí šľachtici dôležití aj reprezentanti mešťanstva, a preto venoval báseň *In natalem Thomae Zvolensky, civi et senatori reip[ublicae] Prostan[iensis]* k narodeninám aj Janovi Tomášovi Zvolenskému zo Zvole – občanovi a senátorovi mesta Prostějov. V ôsmich dvojveršiach mu vyprosuje od sv. Trojice mocnú myseľ, zdravie, schopnosť rozoznať, čo je prospešné, príjemný život a dobrú smrť.

Spomedzi erbov významnejších šľachticov Rochotský do tejto zbierky vybral erb Karola I. z Lichtenštejna. V súvislosti s ním autor hovorí v troch dvojveršiach o starobylosti rodu Lichtenštejnovcov. Erb je zdobený cisárskou korunou ako zvláštnym znamením priazne panovníka. Jeho červená a zlatá farba vyjadruje voľnosť, stálosť, vznešenosť, ale aj odvahu a statočnosť. Knieža Karol I. z Lichtenštejna (1569 – 1627) pochádzal z veľmi starého rodu, pôvodne zo Štajerska. Jeho členovia pôsobili v kráľovských službách ako zemskí moravskí hajtmani, najvyšší sudcovia a pod., niektorí sa však v 16. storočí prikláňali k reformácii, či už nemeckej alebo českobratskej, ale vždy sa vrátili späť ku katolicizmu. Karol I. je v rámci tohto rodu najznámejšou, ale zároveň aj smutne preslávenou postavou českých dejín. Bol síce žiakom českobratskej školy v Ivančiciach, ale po svojom prestupe na katolícke vierovyznanie sa vydal cestou zákratnej kariéry. Ako prvý vo svojom rode získal titul ríšskeho kniežata a obrovské bohatstvo. Spočiatku síce u Rudolfa II. neuspel, lepšie sa mu potom vodilo za vlády Mateja II., ktorý ho povýšil v roku 1608 do kniežacieho stavu. Jeho chvíľa však nadišla až počas stavovského povstania. Cisár ho po porážke na Bielej hore vymenoval za miestodržiteľa a poveril vyšetrovaním a potrestaním stavovského odboja, ako aj následnou rekatolizáciou. Aj keď sa často snažil o kompromisy, s jeho menom bude vždy spájaný pobielohorský útlak, ako aj to, že dokázal získať z konfiškácií obrovský majetok, kvôli čomu mal byť dokonca aj vyšetrovaný, ale pred začatím výsluchu zomrel.¹³ Okrem básne popisujúcej znak pánov z Lichtenštejna je mu v zbierke Γλυκύσφουρνον dedikovaná skladba *Encomion Pacis...*, predstavujúca modifikáciu univerzitného typu skladby popisujúcej udalosti minulého roku, ktorý používal Rochotský i neskôr, a zároveň oslavujúcej Lichtenštejnov podiel na obnove mieru na Morave po vlnajších vojnových tragédiách.

Karlovi z Lichtenštejna venoval Rochotský aj svoju druhú divadelnú hru *Iosephiados*,¹⁴ vydanú v roku 1607 alebo 1608, ktorú zároveň dedikoval Weighardovi zo Salmu (1575 – 1612),¹⁵ označujúc ho za „pevný pilier spravodlivosti a viery.“ Verše oslavujúce erb grófov zo Salmu sú taktiež súčasťou zbierky Γλυκύσφουρνον. Na slávnostnej omši začiatkom roku 1607 bol členom rodu (pravdepodobne išlo o Mikuláša IV., Júliusa I. alebo Júliusa II. zo Salm-Neuburgu) pôvodný erb s dvoma striebornými lososmi rozšírený o červeného vtáka Noha (Gryfa). Rochotský v šiestich

¹³ HALADA, odk. 9, s. 88 – 89.

¹⁴ ROCHOTSKÝ, O. *Iosephiados: comaedia ex genesis Lib. Cap. 39., 41...* Pragae: typis Schumanianis, [1607/1608?].

¹⁵ Weighard von Salm-Neuburg.

dvojveršiach naráža na udalosť, keď príslušníci jednej z dvoch hlavných vetiev rodu Salm-Neuburg, tzv. Horní Salmovia, ktorí pôvodne vlastnili majetky v Lotrinsku, získali počas panovania kráľa Maxmiliána II. a potom Rudolfa II. Habsburského v rokoch 1575 a 1576 český inkolát, presťahovali sa na Moravu a nadobudli niektoré moravské panstvá.¹⁶ Mýtické zviera predstavuje spojenie vlastností orla a leva – bystrosť a silu, ale symbolizuje aj múdrosť a ostražitosť. Autor pripomína príslušníkom tohto rodu, aby naďalej žili v úcte k Bohu a k cisárovi Rudolfovi a zmieňuje sa o jeho dávných vojnových úspechoch. Jeden z členov tohto rodu – gróf Mikuláš III. zo Salmu (okolo 1503 – 1550), najvyšší vojenský veliteľ Ferdinanda I., je známy aj na Slovensku z piesne *O Muránskom zámku*, kde sa ospevuje boj španielskych žoldnierov pod vedením tohto grófa proti lúpežným rytierom na Muráni.¹⁷ Jeho otec Mikuláš II. (Niklas) zo Salmu (1458 – 1530) bol cisárskym vojvodcom. Víťazne bojoval proti Jánovi Zápoľskému a v roku 1529 velil obrane Viedne obliehanej Turkami. Samotné mesto vtedy síce ubránil, ale neskôr sám podľahol následkom zranení.¹⁸

Životnú dráhu O. Rochotského významne ovplyvnil básnik, právnik a moravský zemský prokurátor – šľachtic Samuel Radešínsky z Radešovic (asi 1520 – 1608). Preto v tvorbe O. Rochotského prirodzene možno nájsť niekoľko poetických útvarov venovaných tejto osobnosti. Samostatnú básnickú zbierku *In obitum ... Samuelis Radeschini...*¹⁹ vydal až po smrti tohto šľachtica. Ide teda o epicédium reflektujúce náhlu smrť Samuela Radešínskeho, zomrelého v Prahe 30. apríla 1609²⁰ (s pridanými desiatimi dvojveršiami reflektujúcimi aj smrť brata Samuela Radešínskeho – Zachariáša). Už pred tým, v zbierke Γλυκύσφουρον, nachádzame jeden kratší básnický útvar – Προσφώνημα *in adventum d. Radeschini acclamatum*, dedikovaný Samuelovi Radešínskemu a skladbu s rozsahom 68 dvojverší Πληθοκαία *axiomate poetico adumbrata...*, taktiež dedikovanú tomuto vzdelancovi. Skladba obsahuje sled výpovedí namierených proti odporcom vzdelanosti a zároveň rozvíja štandardný motív pražskej univerzitnej produkcie už od polovice storočia – totiž ústrky proti učencom, úpadok vzdelaneckej prestíže a chudobu učencov.²¹

¹⁶ Salm-Neuburgové na Malé Hané.

¹⁷ MINÁRIK, J. Renesančná a humanistická literatúra, s. 141.

¹⁸ HALADA, odk. 9, s. 136 – 137.

¹⁹ ROCHOTSKÝ, O. In obitum illustris ...: Samuelis Radeschini a Radessovitz in Rosineka etc. S. Mai. tanquam regis Boemiae camerae procuratoris nec non iuris et aequarum legum doctoris ... sacri lateranensis Palatii aulaeque imperialis consistorii comitis, aurati et armatae militiae equitis etc. immatura morte Pragae Prid. cal. Maii ... 1609 sublatis, sacrae memoriae carmen epimichton ... Accesserunt eiusdem et amicorum gratulatoria super actu ad eodem comite in fascium notarii publ. largitione instituto etc. ... Praage: Typis Schumanianis, [1609].

²⁰ Samuel Radešínský z Radešovic. Tu sa uvádza ako dátum smrti 31. 3. 1608.

²¹ STORCHOVÁ, odk. 4, s. 199.

Iným šľachticom, ktorého priazeň si Rochotius chcel získať, bol Jan Žejdlic so Šenfeldu (Seidlicius, Seidlic, Zejdlic, Zeidlicius, Zeydlicius). Vie sa o ňom, že pochádzal zo starej rytierskej rodiny a spolu s bratom Hertvíkom bol v rokoch 1593 – 1596 na štúdiách v cudzine. V roku 1602 sa oženil s Boženou Slavatovou z Chlumu a Košumberka a v roku 1610 obdržal ako otcovský podiel usadlosti Polnú a Příbyslav. Zomrel roku 1612.²² Rochotský prispel ôsmimi dvojveršími do zborníka vydaného pri príležitosti úmrtia jeho manželky *Memoriae illustris[simae] heroinae d. d. Bozinae Zeydliciae*.²³

V chronologickom poradí ďalšou Rochotského tlačou, kde je možné sledovať jeho snahu o získanie priazne vysokej šľachty, je tlač *Xenium Calend[is] Ianuarii 1609...*²⁴ – opäť venovanie k novému roku – v súčasnosti nezvestné, pre Jána zo Švamberka. Ján zo Švamberka bol príslušníkom starého českého rodu, ktorého rozmach sa datuje do 15. – 16. storočia, keď Švamberkovci získali veľké majetky v západných a južných Čechách. Ján Peter bol v roku 1618 zvolený za člena stavovského direktória a zemského správcu, ale v máji roku 1620 v Prahe zomrel. Napriek tomu bol jeho majetok skonfiškovaný a dedičia boli vo svojich nárokoch na bývalý majetok bezmocní.²⁵

V tlači *Actio pacificatoria Hunno-Austriaca...*²⁶ vydanéj v tom istom roku ako predchádzajúce xénium, v ktorej priblížil vojenský konflikt rakúskeho arcivojvodu a uhorského kráľa Mateja II. Habsburského s jeho bratom, českým kráľom a cisárom Rudolfom II. a následne oslávil nimi uzavretý Libeňský mier, sa Rochotský v dedičačnej stratégii znova vracia ku Karolovi st. zo Žerotína. Panovník Matej II. je tu oslávený dvoma dvojveršími votívneho charakteru, v ktorých mu O. Rochotský prisudzuje také atribúty ako telo leva a myseľ orlice (*leonis corpore, mente aquilae*) a želá tomuto víťazovi nad Turkami, aby pod jeho vládou kráľovstvo prekvitalo. V spore dvoch panovníkov sa Karol st. zo Žerotína postavil na stranu Mateja Habsburského a aktívne sa podieľal na vzniku rakúsko-uhorsko-moravskej konfederácie. Rochotský teda prirodzene venoval tomuto svojmu patrónovi až dva básnické útvary tvoriace súčasť tlače *Actio pacificatoria Hunno-Austriaca* (12 dvojverší pod rodovým erbom a 81 jambických veršov).

²² HALADA, odk. 9, s. 186.

²³ ROCHOTSKÝ, O. *Memoriae illustris heroinae d. d. Bozinae Zeydliciae ex antiqua familia Slavatianna a Chlum et Kosumberk natae generosi d. d. Ioannis Zeydlicii, baronis Ssonfeldi, in Polna et Przibislawia d[omi]ni, coniugis suavissimae, 12 Iulii anni 1609 placide in Christo obeuntis positum. Pragae: in officina typographica Danielis Sedessani, 1609.*

²⁴ TRUHLÁŘ, A. a K. HRDINA. *Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve XVI. století. IV. zv., s. 336.*

²⁵ HALADA, odk. 9, s. 158 – 160.

²⁶ ROCHOTSKÝ, O. *Actio Pacificatoria Hunno Austriaca Cui Accesserunt Motus et Confaederatio Marchionatus Moraviae, item expeditio in Boemiam et salva domum vorsoria nec non Mathiae II., Hungarorum regis etc., sacra initiatio et coronatio regnique eius administrandi providentia. [S.l.: s.n., 1609].*

Na udalosti opísané v uvedenom epose obsahovo nadväzuje aj 553 hexametrová skladba podrobne opisujúca korunovačné slávnosti kráľa Mateja II. vo Frankfurte nad Mohanom *Pompa inaugurationis et coronationis Mathiae II.*²⁷ vydaná v Prahe roku 1612. Kráľ Matej II., ktorý bol už v roku 1608 korunovaný za uhorského kráľa s nástupníckym právom aj v Čechách, využil duševnú chorobu svojho brata Rudolfa II. a nespokojnosť českých stavov s jeho vládou a v roku 1611 získal českú korunu. Keďže krátko na to (30. januára 1612) Rudolf II. zomrel, Matej bol 13. júna 1612 korunovaný vo Frankfurte nad Mohanom mohučským arcibiskupom zastupujúcim rímskeho pápeža za rímskeho cisára. Aj táto tlač, podobne ako predchádzajúca, obsahuje dedikáciu cisárovi (dve dvojveršia pod erbom rodiny) a šesť dvojverší venovaných oslave Karola st. zo Žerotína.

Okrem podpory v oblasti profesie, ako už bolo spomenuté vyššie, básnici neraz očakávali od mecenášov aj priame finančné stimuly, preto svoje básne smerovali na významné, ale aj materiálne dobre zabezpečené osobnosti z radov nobilitovaných mešťanov a nižšej šľachty. V roku 1611 vydal Rochotský nevelkú básnickú zbierku *Εὐφημῖς γεννήσεως duorum puellorum recens feliciter natorum...*²⁸ obsahujúcu tri básne venované rôznym osobnostiam. Prvou z nich bol Jan Zilvár zo Zilbersteinu, ktorému Rochotský pri príležitosti narodenia syna venoval desať dvojverší *Ianulo, generosi ... equitis dni Ioannis Zilvar a Zilberstein et in Zirzecz etc...* Jan Zilvár sa narodil okolo roku 1590 – bol zrejme synom Adama Zilvára z Pilníkova a jeho manželky Anny, rodenej Gryspekovej, a bratom Adama Zilvára mladšieho, ktorý sa v roku 1603 oženil s Hedvikou z Cedlic, ovdovenou Schaffgotschovou, – a v roku 1618 sa aktívne zúčastnil stavovského povstania. Zilvárovci boli bohatým vladyckým rodom, ktorý od 14. storočia postupne získaval majetky na území trutnovského kraja. Jadrom ich statku boli usadlosti Pilníkov a Vlčice, patril im aj zámok Žireč. V prvej polovici 15. storočia vybudovali na mieste staršieho hradu Steinu a v tesnej blízkosti svojho vlčického statku hrad Břečtejn. Celé panstvo sa neskôr premenovalo na Silberstein (dnes Hrádeček, časť obce Vlčice). Po porážke českého stavovského povstania boli Zilvárovcom majetky zhabané.²⁹

Druhá báseň tejto zbierky bola venovaná Jánovi Duchoslavovi z Libína, ktorý pochádzal z Prahy a do svojho sobáša roku 1593 pôsobil na škole v Hradci Králové; od roku 1598 bol tamojším mešťanom, pričom v rokoch 1608 a 1612 zastával funkciu prímasa – prvého konšela mestskej správy. Prímasom bol potom znovu aj v rokoch 1619 – 1620. Už skôr, ako sa Ján Duchoslav etabloval v radoch vysoko po-

²⁷ ROCHOTSKÝ, O. *Pompa inaugurationis et coronationis Mathiae II.: Hungariae et Boemiae regis etc.*, in S. R. impe. regem et Caesarem unanimi VII virorum colectorumque imperii Romani consensu Francofurti ad Moenum redintegrata, sancita et peracta die Iunii XIII. et XXIV. anni 1612 ... Pragae: typis Ionatae Bohutsky, [1612].

²⁸ ROCHOTSKÝ, O. *Εὐφημῖς γεννήσεως duorum puellorum recens feliciter natorum*, cui accesit carmen epithalamium et officio conjugum, memoriae ergo concinnatum et dicatum. Pragae: Georgii Hanussii, [1611].

²⁹ Jan Zilvár z Pilníkova; Adam Zilvár z Pilníkova.

stavených mešťanov Hradca Králové, ho nobilitovaný mešťan Ján Činvic z Libína pribral ku svojmu erbú a k titulu – z Libína, čo mu bolo potvrdené cisárskym majestátom z 10. decembra 1607. Ján Duchoslav bol veľmi zámožný, niekoľkokrát pomáhal obci svojimi peniazmi, preto je možné, že Rochotský očakával od neho aj finančnú podporu svojich aktivít.

O osobnom živote Jána Duchoslava, ktorý bol dvakrát ženatý, informuje poézia z pera jeho súčasníkov – českých humanistických intelektuálov. V druhom manželstve s Libušou z Kališťa, vdovou po Václavovi Plácelovi z Elbinku, mal Ján Duchoslav syna Václava. Jeho narodenie oslávil O. Rochotský v zbierke Εὐφημῖς γενεῆς 12 dvojveršíami *Vencesilaolo nobilissimi... Ioannis Duchoslai a Lybina... filio primogenito...* Rochotský okrem toho však prispel aj do zbierky venovanej k úmrtiu tohto dieťaťa (+ 19. februára 1612) *Exequiae nobilis... infantuli Venceslai Duchoslai a Lybina, lugubribus amicorum Musis honoratae*.³⁰

Tretím adresátom, tento raz však epithalamia – blahoželania ku svadbe, bol Václav Mercius Hlubočerský, o ktorom nemáme žiadne informácie, okrem titulu samotnej básne – *Carmen... in nuptias... Vencesilai Mercii Hlubočerský...*, podľa ktorého bol prefektom v pevnosti Kvasín (neďaleko Chrudimu) a oženil sa 26. januára 1611 s Magdalénou Czasskovskou (?). Rochotský napísal pre neho báseň v období, keď sa sám stal správcom chrudimskej mestskej školy a zrejme sa chcel etablovať v chrudimskej meštianskej spoločnosti.

V roku 1614 vydal Rochotský v Prahe prácu o príčinách a následkoch morových epidémií *Poematium de peste...*,³¹ ktoré zdôvodňoval poznatkami súvekej humanistickej vedy a filozofie. Zároveň však týmto dielom svetského charakteru túžil potešiť svojich blízkych, priaznivcov a mecenášov.³² Na titulnom liste totiž pripomína, že k dielu sú pripojené i utešujúce básne (carmina consolatoria) pre priateľov. Ide o básne na počesť šľachticov Václava Alberta Smiřického *Memoriae... Venceslai Alberti Smirzicky...*, ktorý zomrel počas morovej epidémie v roku 1614, Hynka z Vrba *Epitafium ad piissime defunctum Hynconem baronem a Wrben* a Juraja zo Zástřizla a Buchlova *D. M. Georgii l. b. a Zastrzissel...*

Václavovi Albertovi Smiřickému venoval Rochotský 17 dvojverší, ale píše, že pôvodne mu chcel venovať inú báseň, nazvanú *Poema recens de ventis deque procellis* ako útechu nad smrťou dvoch malých potomkov z rodu a nečakane zomrelého Jaroslava (autor v básni nekonkretizuje, o koho, prípadne o akého príbuzného presne ide), ktorý tiež náhle zomrel v kvete mladosti. Václav Albert Smiřický pochádzal zo

³⁰ ŠKOVIEROVÁ, odk. 1, Príležitostné žánre ako forma interpersonálnej komunikácie II.; *Exequiae nobilis ... infantuli Venceslai Duchoslai a Lybina, lugubribus amicorum Musis honoratae*. Pragae: typis Ionatae Bohutsky 1612; TRUHLÁŘ, odk. 24, s. 338.

³¹ ROCHOTSKÝ, O. *Poematium de peste: Acceserunt eiusdem et amicorum carminia consolatoria ad ... Carolum a Zierotina, in Rosicz etc. cominum, Sac. Caes. Mai. a conciliis nec non marchionatus Moraviae gubernatorem, super obitu generi baronis a Wrben, item ... baronis a Zastrissel, b. a Smirzicz, pie in ipso flore iuventae denatorum...* Pragae, 1614.

³² WINTER, Z. *Život a učení na partikulárních školách*, s. 304.

starej českej panskej rodiny, ktorá vďaka cieľavedomej hospodárskej činnosti podporenej podnikateľskými schopnosťami v priebehu 16. storočia vytvorila rozsiahly komplex panstiev. Jaroslav, ktorého spomenul O. Rochotský, zomrel ako veľmi mladý v roku 1611 a rovnako aj iný člen rodu Albrecht Jan (zomrel v novembri roku 1618), ktorý študoval na kalvínskej škole v Heidelbergu a cestoval po západnej Európe a po Taliansku. Po návrate do Čiech sa stal jedným z vodcov protihabsburskej opozície. Celý rod vyhubila pravdepodobne rodová choroba – tuberkulóza. Rodina Smiřických bola spríbuznená s rodinami Žerotínovcov a Kaplířovcov zo Sulevic.³³

Druhou utešujúcou básňou je epitafium venované Hynkovi Bruntálskemu z Vrba, kde O. Rochotský poukazuje na vrtkavosť osudu, ktorý priniesol len nedávno oženému barónovi náhlu smrť. Osem dvojverší dopĺňajú ďalšie dve dvojveršia vyjadrujúce myšlienku, že i keď urna skrýva telo zosnulého, predsa jeho duch jasá v nebi. Rod Bruntálskych z Vrba pochádzal zo Sliezska. V 15. storočí získal rod statky na Opavsku a Bruntál im bol v roku 1506 priznaný dedične. Bruntálske panstvo zdedil Ján, ktorý založil jednu vetvu rodu. Táto však v 17. storočí vymrela (asi práve Hynkom). Rodina bola spríbuznená s pánmi z Kunovic a aj so Žerotínovcami,³⁴ preto neprekvapuje, že súčasťou tlače *Poematium de Peste...* je aj desať dvojverší, v ktorých Rochotský nabáda Karola st. zo Žerotína k nájdeniu pravej miery v zármutku nad smrťou Hynka z Vrba.

A napokon tretia báseň – funebrium s rozsahom osem dvojverší je venované Jurajovi zo Zástřizl a Buchlova. Autor v ňom pripomína, že tomuto barónovi prinášajú nesmrteľnú slávu knihy (pamätníky múdrosti), ktoré nazhromaždil na hrade Buchlov. Osobou, ktorej je venované toto funebrium, je pravdepodobne Juraj Žigmund, ktorý často cestoval a z jednej cesty si priviezol knižnicu z pozostalosti významného protestantského teológa Theodora de Beze. Táto knižnica bola potom zrejme uložená na Buchlove, ktorý kúpil jeho otec Ján.³⁵

Ďalším príspevkom do tlače *Poematium de Peste* sa Rochotský snažil upriamiť pozornosť svojho patróna na radostnejšie stránky života a svadobnú báseň *Epitalamium in Caroli l. b. a Zierotina ... sponsi et Annae Mariae a Waldstein* venoval štvrtému sobášu svojho patróna Karola st. zo Žerotína s vdovou po šľachticovi Smilovi Osovskom z Doubravice – Katarínou z Valdštejna. Autor alebo tlačiar tejto tlače sa zrejme pomýlil a meno Katarína v titule básne zamenil s menom Žerotínovej predchádzajúcej manželky Anny Márie z Valdštejna, správne má byť teda Catherinae a Waldstein.³⁶

Naopak, poetickou reflexiou udalostí posledných štyroch rokov – vojen, nesvornosti, vyčíňania prírodných živlov a morových rán bola 86 hexametrová báseň

³³ HALADA, odk. 9, s. 144 – 145.

³⁴ HALADA, odk. 9, s. 26 – 27.

³⁵ HALADA, odk. 9, s. 185.

³⁶ TRUHLÁŘ, odk. 24, s. 338; HALADA, odk. 9, s. 189 – 190.

Ad illustrem ... Carolum seniore...,³⁷ ktorá ako jediná vyšla v Hradci Králové v roku 1617 a už tradične bola venovaná Karolovi st. zo Žerotína. Zároveň je však poslednou Rochotského tlačou dedikovanou tomuto šľachticovi.

O vzťahu, resp. reciprocite medzi O. Rochotským a Karolom st. zo Žerotína toho veľa nevieme. Môžeme len predpokladať, že aj na Žerotínov príhovor dostal básnik medzi rokmi 1609 – 1610 miesto súkromného učiteľa u šľachtica Jaroslava Kaplířa zo Sulevic a na Čížkově (1559 – 1611), Žerotínovci boli totiž s Kaplířovcami príbuzní. Známa je napr. skutočnosť, že Karol st. zo Žerotína nielen kupoval, ale aj finančne podporoval knižné vydania českých aj zahraničných kalvínskych teológov³⁸ a jeho knižnica, ktorej súčasťou bolo minimálne jedenásť exemplárov Rochotského diela *Poematium de peste ...* (Praha, 1614) sa po peripetiách stala súčasťou knižnice pri kostole sv. Márie Magdalény vo Wroclave. Možno predpokladať, že v Žerotínovej knižnici bolo viacero multiplikátov tlačí, ktoré preňho mali istý osobný význam.³⁹

Po roku 1620, keď vyšlo posledné Rochotského dielo *Σεισμογραφία inclyti regni Boemiae...*,⁴⁰ už o tomto autorovi nemáme žiadne ďalšie informácie. Nevieme, či ostal v Čechách, alebo odišiel do zahraničia. Jeho autorská stratégia počas aktívneho pôsobenia v Čechách sa však ukazuje ako veľmi premyslená. Uvedomoval si, že ako učiteľ či verejný notár bez podpory svojich mecenášov a priaznivcov nevyžije, a tak sa celou jeho literárnou tvorbou vinú verše – tzv. literárne apophoretá – dary čitateľom. Adresámi týchto darov boli všetci tí, ktorých podporu v rôznych fázach svojho života očakával, či už išlo o najvyššie postavených predstaviteľov štátu – cisárov, vysokú šľachtu s politickým a finančným vplyvom, bohatých nobilitovaných mešťanov, priateľov alebo príbuzných. Slovné spojenia ako *...Patrono suo magni aestimando...* alebo *mecaenatibus [...] oblatum...* boli bežnými súčasťami jeho dedikácií a sprievodných textov k tlačiam. Karolovi st. zo Žerotína napr. vo venovaní *tlače Pompa inaugurationis* komunikuje, že mu venuje všetko, čo napíše, či to bude poézia, alebo opis skutočnej udalosti: „... *sive poesis erit, seu certa relatio, sive nescio quid melici, muneris omne tui est*“. Rochotský pod venovania zväčša pridával formulu *„deditissimus servus“*, vyjadrujúcu oddanosť patrónom. Charakter venovaní bol devótny, v súlade s dobovou topikou, obsahujúci alúzie na antickú literatúru aj Bibliu. Autor najčastejšie vyzdvihoval vojenské a politické úspechy svojich patrónov, ich vzdelanie a rozhľad.

³⁷ ROCHOTSKÝ, O. *Ad illustrem ... Carolum seniore*; b. l. a Zierotina, Sac. Caes. Mai. Consiliarum, Dominum in Rosicz, Przerow, Drzewohosticz, Tryebicz etc., Maecenatem ac patronum optime de se meritum, xenia calend. Ianuar. ... 1617 ... Reginae Hradecii cis Albim: excudebat Martinus Kleinwechter, 1617.

³⁸ KNOZ, T. a M. TUROWSKA. *Mezi Rosicemi a Vratislaví. K současnému výskumu knihovny Karla staršího ze Žerotína ve Vratislavi*, s. 470.

³⁹ KNOZ, odk. 38, s. 467.

⁴⁰ *Σεισμογραφία inclyti regni Boemiae: camerae ... senatui, ... dn. Praesidenti, ... magno regni cancellario, generosis ... equitibus, nobillis. ... Sacrae regiae Maiestatis consiliariis ac assessoribus, dnis fautoribus et patronis ... gratitudinis ergo loco antidori dicata ...* Praga: typis Pauli Sessii, typographi academici, 1620.

Básne, venované osobnostiam, z ktorých výber sme predstavili v tejto štúdií, nedávajú odpoveď na otázku, či Rochotský finančnú, alebo akúkoľvek inú podporu naozaj dostával, hoci mnohé (a najmä opakovaný výber niektorých oslovených osobností v nich) ukazujú, že osud mu bol často priaznivo naklonený. Do úvahy prichádza aj skutočnosť, že niektoré básne, najmä však tie, ktoré sú venované udalostiam z osobného života predpokladaných patrónov, písal aj na ich objednávku. V takom prípade určite k nejakému recipročnému aktu prichádzalo, hoci odmena nemusela byť len materiálna, mohlo ísť napr. o podporu vydania tlače, získanie lepšieho postavenia v rámci mestskej komunity, výhodnejšieho učiteľského miesta a pod... Možností, ako sa poďakovať autorovi, ktorý sa honosil prestížnym titulom *poeta laureatus caesareus*, bolo veľa.

Príležitostné verše O. Rochotského, jeho dedikácie, ako aj prosopografický výskum osobností v nich apostrofovaných otvárajú ďalšie možnosti výskumu začlenená sa tohto autora do štruktúr českého meštianskeho a vzdelaneckého prostredia.

P r a m e n e

Rochotský, O.:

Actio Pacificatoria Hunno-Austriaca Cui Accesserunt Motus et Confaederatio Marchionatus Moraviae, item expeditio in Boemiam et salva domum vorsoria nec non Mathiae II., Hungarorum regis etc., sacra initiatio et coronatio regni que eius administrandi providentia. [S.l.: s.n., 1609].

Ad illustrem ... Carolum seniore, b. l. a Zierotina, Sac. Caes. Mai. Consiliarum, Dominum in Rosicz, Przerow, Drzewohosticz, Tryebicz etc., Maecenatem ac patronum optime de se meritum, xenia calend. Ianuar. ... 1617 ... Reginae Hradecii cis Albim: excudebat Martinus Kleinwechter, 1617.

Gedeon comedia nova. Cum primis ad usum scholasticum et conditionem temporum accomodata. – pro noVa ComaeDia (1606) ... M. Iohan. Campanus Vodn., 5 d. Praeae: typis Schumanianis, Anno Domini 1606.

Γλυκύσφυρονν anni supra sesquimillesimum C. VI. In eunte anno ... mecaenatibus Strenae Loco Oblatum. [S.l.: s.n., 1607].

Iosephiados: comedia ex genesis Lib. Cap. 39., 41... Praeae: typis Schumanianis, [1607/1608?].

In obitum illustris. Samuelis Radeschini a Radessovitz in Rosineka etc. S. Mai. tanquam regis Boemiae camerae procuratoris nec non iuris et aequarum legum doctoris ... sacri lateranensis Palatii aulaeque imperialis consistorii comitis, aurati et armatae militiae equitis etc. immatura morte Praegae Prid. cal. Maii ... 1609 sublata, sacrae memoriae carmen epimichton ... Accesserunt eiusdem et amicorum gratulatoria super actu ad eodem comite in fascium notarii publ. largitione instituto etc. Praegae: Typis Schumanianis, 1609.

Poematium de peste: Acceserunt eiusdem et amicorum carminia consolatoria ad ... Carolum a Zierotina, in Rosicz etc. cominum, Sac. Caes. Mai. a conciliis nec non marchionatus Moraviae gubernatorem, super obitu generi baronis a Wrben, item ... baronis a Zastrissel, b. a Smirzicz, pie in ipso flore iuventae denatorum... Praegae: [s.n], 1614.

Pompa inaugurationis et coronationis Mathiae II.: Hungariae et Boemiae regis etc., in S. R. impe. regem et Caesarem unanimi VII virorum colectorumque imperii Romani consensu Francofurti ad Moenum redintegrata, sancita et peracta die Lunii XIII. et XXIV. anni 1612 ... Praegae: typis Ionatae Bohutsky, 1612.

Prosopopeia parentis qua redux filioli acerbum interitum deplorat... . In: Exequiae nobilis ... infantuli Venceslai Duchoslai a Lybina, lugubribus amicorum Musis honoratae. Praegae: typis Ionatae Bohutsky, 1612.

Schimson seu paraphrasis eiusdam: Augustissimo ... Romanorum imperatori Rudolpho II., Hungariae, Boemiae ... regi d. d. clementissimo, in auspiciis, faelix novi anni ChrIstIanI DiMIInII (= 1606) consecrata concinanta ... Praegae: typis Schumanianis, 1606.

Σεισμογραφία inclyti regni Boemiae: camerae ... senatui, ... dn. Praesidenti, ... magno regni cancellario, generosis ... equitibus, nobillis. ... Sacrae regiae Maiestatis consiliariis ac assessoribus, dnis fautoribus et patronis ... gratitudinis ergo loco antidori dicata ... Praegae: typis Pauli Sessii, typographi academici, 1620.

Thalami arte et marte: Illustriss. heroum ... , consecrati novis sponsis/ ab Andreae Rochotio a Rochitzerberga ... gymnasii Prostannensis rectore. Praegae: typis Schumanianis, Anno 1607.

Zoznam bibliografických odkazov

Adam Zilvár z Pilníkova [online]. [cit. 2020-17-06]. Dostupné na:
<http://komensky.trenck.cz/adam-zilvar-ze-silbersteinu-idx72>

- BŮŽEK, V. Literární mecenát nižší šlechty v předbělohorských Čechách. In: J. PÁNEK, M. POLÍVKA a N. REJCHERTOVÁ, eds. *Husitství – reformace – renaissance: Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela. Sv. 1, 2, 3.* Praha: Historický ústav AV ČR, 1994, s. 831 – 843.
- FLOOD, J. L. *Poets Laureate in the Holy Roman Empire: A Bio-bibliographical Handbook. Vol. III.* Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2006. ISBN 978-3-11-063803-5.
- HALADA, J. *Lexikon české šlechty (erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti).* Praha: Akropolis, 1992. ISBN 80-901020-3-4.
- Jan Zilvár z Pilníkova [online]. [cit. 2020-17-06]. Dostupné na: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/ZILV%C3%81R_z_Piln%C3%ADkova_Jan_1590
- KNOZ, T. a M. TUROWSKA. Mezi Rosicemi a Vratislaví. K současnému výskumu knihovny Karla staršího ze Žerotína ve Vratislavi. In: J. MIKULEC a M. POLÍVKA, eds. *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Svazek I.* Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2007, s. 266 – 276.
- MINÁRIK, J. *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská.* Bratislava: SPN, 1985.
- PIŠNA, J. Předmluva a paratexty v českých tiscích druhé poloviny 16. století a jejich výzkum – poznámky k problematice In: A. VALJAŠKOVÁ, ed. *Knihy 2014: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2014, s. 74 – 83.
- Salm-Neuburgové na Malé Hané* [online]. [cit. 2018-11-04]. Dostupné na: <http://www.jaromerice.cz/clanky/salm-neuburgove-na-male-hane-286.html>
- STORCHOVÁ, L. *Paupertate styloque connecti. Formální diskursivní modus, literární pole a textové utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích.* Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-23-0.
- ŠIMŮNEK, R. *Reprezentace české středověké šlechty.* Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-2571-004-3.
- ŠKOVIEROVÁ, A. Príležitostné žánre ako forma interpersonálnej komunikácie. Ondrej Rochotský a vzdelanecké štruktúry českého mestského prostredia. In: *Vedecká komunikácia 1500 – 1800: zborník príspevkov z vedeckej konferencie II.* Žilina: Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva FHV ŽU v Žiline, 2019, s. 18 – 32.

ŠKOVIEROVÁ, Angela: Príležitostné žánre ako forma interpersonálnej komunikácie. Ondrej Rochotský a vzdelanecké štruktúry českého mestského prostredia II. In: *Vedecká komunikácia 1500 – 1800: zborník príspevkov z vedeckej konferencie III*. Žilina: Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva FHV ŽU v Žiline, 2020. [v tlači].

TRUHLÁŘ, A. a K. HRDINA. *Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve XVI. století. IV. sv., N – Ř*. Praha: Academia, 1973.

Weighard von Salm-Neuburg [online]. [cit. 2019-07-11]. Dostupné na: https://www.myheritage.cz/family-1_1005750_38089311_38089311/von-salm-neuburg-weighard-von-salm-neuburg-sidonia-von-munchwitz

WINTER, Z. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách a XV. a XVI. století*. V Praze: nákladem České akademie císaře Františka Jozefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901.

Ondrej Rochotský in his relationships with patrons from the ranks of the Czech aristocracy and ennobled burghers

Angela Škovierová

The Latin-writing humanist poet Ondrej Rochotský (circa 1583 – after 1623), originally from Nemecká Ľupča, Slovakia, belongs to the category of Charles University graduates who worked in Bohemia in the period preceding the Battle of White Mountain and established their standing and careers here and also published their work here. The paper brings insight into his publications, which document the relationships between him and his patrons from among the Bohemian and Moravian aristocracy, especially with Charles of Žerotín the Elder and his related members of the aristocracy, Karl of Liechtenstein, Samuel Radešínsky of Radešovice and other aristocrats and ennobled burghers.

Key words: Ondrej Rochotský, occasional poetry, patrons, aristocracy, ennobled burghers, 16th – 17th centuries

Podporovatelia a priaznivci Jána Tonsorisa*

Erika Brtáňová

Kľúčové slová: barok, dejiny slovenskej literatúry, nábožensko-vzdelávacia spisba, Ján Tonsoris (1724 – 1781), *Domovní kazatel* (1778), *Otvorenie Písma svätého* (1746), mecenáši

Ján Tonsoris (1724 – 1781) je odbornej verejnosti známy predovšetkým ako autor populárneho zdravotno-osvetového spisu *Sana consilia medica aneb Zdravá rada lékařská* (1771), o ktorom vo vzťahu k dejinám slovenskej literatúry ako prvý podrobnejšie informoval literárny historik Pavel Bujnák.¹ O niečo neskôr pozornosť českého literárneho historika Jana Čapka zaujala Tonsorisova duchovná pieseň *Bože, ty znáš naše cesty: „Jest pěkná výrazově i metricky.“*² O reakcii cenzora na kázeň oslavujúcu habsburských panovníkov *Memorabilia imperatorum Sacri Romani Imperii Iosephii II., Mariae Theresiae, et Augusti ... aneb Pamětné věci císařů Svaté Rímské říše Jozefa II., Marie Terezie i Augusta* (1770) podal obsirnejšiu správu Ján Mišianik.³ Na dve Tonsorisove práce *Otvorenie Písma Svätého s pripojenou jeho Summou i Historii k pravému Biblí Páně užívání* (1746) a *Domovní kazatel příhodný i vojákům a pocestným* (1778) a na ich významnú úlohu, ktorú zohrali v rámci náboženskej výchovy slovenských evanjelikov, upozornil cirkevný historik Lubomír Ďurovič.⁴

S určitostou možno povedať, že J. Tonsoris sa v literárnej tvorbe sústreďuje na motivovanie publika k sebavzdelávaniu. V úsilí ho motivovať k plánovitému a sústavnému čítaniu Písma svätého mal svojich predchodcov v Michalovi Chmeliovi (*Obzvláštní Písma Svätého řeči Starého i Nového zákona*, 1701 a 1725), Danielovi Sartoriovi (*Florilegium Biblicum*, 1742; *Diarium Biblicum*, 1744) a v Pavlovi Doležalovi (*Biblí svatá rytmovními summovníky představená*, 1745).⁵ Práce týchto autorov obsahovali autentické citáty veršov z Písma svätého alebo ich parafrázy. Boli totiž určené na individuálne alebo skupinové štúdium, ktoré malo veriacim nahradiť vo veľkej miere aj bohoslužby, ktoré sa v predtolerančnom období nemohli konať z dôvodu nepriaznivých nábožen-

* Štúdia je výstupom grantu APVV-19-0158 Slovenská kázňová spisba v 19. storočí. Zodpovedný riešiteľ Prof. PhDr. Peter Zubko, PhD.

¹ BUJNÁK, P. Dve málo známe knižky na Slovensku. Príspevok k osvícenskej literatúre slovenskej, s. 29 – 34.

² ČAPEK, J. B. Československá literatura toleranční 1781 – 1861, s. 230.

³ MIŠIANIK, J. Pohľady do staršej slovenskej literatúry, s. 321 – 322.

⁴ ĎUROVIČ, J. P. Evanjelická literatúra do tolerancie, s. 258.

⁵ KOŠTIAL, R. Biblia u nás. História a dokumenty vydávania a prekladania Biblie u nás, s. 55.

ských pomerov v Uhorsku.⁶ Potrebu pravidelného a intenzívneho štúdia Písma svätého zdôvodňuje Tonsoris vo svojej literárnej prvotine *Otvorenie Písma Svätého* bližšie záväzkom, ktorý má každý veriaci voči Bohu, aby čítaním Písma rástol v poznávaní Boha a Ježiša Krista, a tak sa usiloval zaistiť si prístup do večného kráľovstva.⁷

„Dobře zajiste známe jest, že všem lidem bez rozdílu stavu, bytby byli duchovní aneb světší, netoliko dopuštěno jest S. Písmo čísti, ale jsou k tomu i skrze své spasení od Boha zavázání. Nebo Písmo svaté jest ten drahý poklad, který nám zdržuje nebeské povolání Boží v Kristu Ježíši, k kteréhožto dosažení jedine Písmo svaté cestu pravou ukazuje.“⁸

Na rozdiel od svojich predchodcov Tonsoris úryvky z Písma vynechal, aby rozsah príručky priveľmi nenarástol: „Kdy pak chceš tuto knižičku s užitkem čísti, tedy musíš reči Písma svätého v ní citované v Biblii Pane nahlednutí, poněvadž se zde pro krátkost vynechati musily.“⁹ Zameral sa v nej najmä na metodiku správneho používania Biblie, v čom bola práve jej jedinečnosť. Používateľa podrobne oboznamuje s cieľom a poriadkom jej čítania. Dôraz kladie na správne porozumenie textu, ktoré okrem iného predpokladá zvládnutie náuky o zmysloch a prostriedkoch Písma svätého. Z hľadiska historickej poetiky sú dnes veľmi cenné tie časti Tonsorisovho výkladu, ktoré sa týkajú ozdobných slov („*verba figurata*“), vyznačenia rozdielov medzi podobenstvom, históriou, príkladom a fabulou („*sensus parabolicus*“) a definovania paralelizmu ako princípu, ktorým sa upozorňuje na významovú zhodu alebo na podobnosť medzi rôznymi miestami Písma svätého.¹⁰ Príručka obsahuje dva doplnky *Summu Písma sv.* a *Historiu*, ktoré majú čitateľovi pomôcť pri reprodukovani obsahu biblických kníh spamäti a prostredníctvom otázok. V *Summe* Tonsoris prináša plán čítania Biblie. Prehľadne informuje nielen o rozdelení biblických kníh na kanonické (ďalej historické, poučujúce a prorocké) a apokryfné knihy, ale kvôli lepšiemu zorientovaniu sa čitateľa v biblickom texte a ľahšiemu zapamätaniu si prečítaného heslovite zhrňa aj ich obsah. V *Historii* podáva dejiny cirkvi od obdobia pred pádom prarodičov Adama a Evy až do svojej súčasnosti. S osemnástym storočím spája zoznam domácich autorov spolu s dielami, ktorými sa podieľali na vzraste a utužovaní slovenskej evanjelickej komunity. Vďaka Tonsorisovi sa tak do povedomia literárnych dejín dostali osobnosti, ako boli Juraj Ambrózi, Matej Augustíni, Matej Bel, Ján Blazius, Matej Bodo, Samuel Hruškovíc, Pavol Jakobei, Daniel Krman, Samuel Michalides, Eliáš Milec, Daniel Sartorius, Daniel Stránsky a Ján Simonides.¹¹ Záver príručky tvoria modlitby určené na odriekanie pred čítaním a po čítaní biblického textu.¹²

⁶ ĎUROVIČ, J. P. Evanjelická literatúra do tolerancie, s. 258.

⁷ Bližšie pozri Druhý list apoštola Petra 1.

⁸ TONSORIS, J. Předmluva, s. XI.

⁹ TONSORIS, odk. 8, s. XI.

¹⁰ TONSORIS, odk. 8, s. 30, 39, 48 a i.

¹¹ Bližšie pozri TONSORIS, J. Otwórenj Pjsma Swätého, s. 91.

¹² Modlitby spolu s predhovorom v preklade do modernej slovenčiny uverejnil KOŠTIAL, odk. 5, s. 58 – 60.

Otevření Písma Svatého J. Tonsorisa venoval Jurajovi Jamriškovi, ktorého poznáme z výberov textov staršej literatúry ako autora príležitostnej poézie.¹³ V Tonsorisovej príručke na Jamrišku upozorňuje hneď text umiestnený na rube jej titulného listu. Text tvoria súradnice biblickej perikopy a krátky modlitebný povzdych. Súradnice „2. Ep. Tim. 1, 16.“ odkazujú na verše z Druhého listu apoštola Pavla Timoteovi: „Nech Pán preukáže milosrdenstvo Oneziforovmu domu, / lebo často ma osviežil a nehanbil sa za moje okovy (...)“. Tak ako apoštol Pavol spomína na službu svojho priateľa Onezifora, ktorú mu preukázal ako väzňovi, v čase, keď ho všetci opustili, aj Tonsoris myslí na Jamriškovu podporu, ktorej sa mu od neho dostalo v období jeho veľkej životnej núdze. Modlitebný povzdych tvorí prosba za dobrodenie pre rodinu tohto ochrancu a podporovateľa: „Dejž milosrdenství Pán domu / Jamriškovu: / nebo často mi činil pohodlí.“¹⁴

Viac o podpore možno dedukovať z latinského venovania knižky. Tonsoris tu Jamrišku oslovuje ako učeného muža, skúseného teológa, čestného človeka, zaslúžilého a starostlivého farára prietržskej cirkvi a napokon aj ako svojho ochrancu, priaznivca a štedrého podporovateľa na štúdiách.¹⁵ Svoj vzťah k Jamriškovi Tonsoris viac rozoberá v nasledujúcom, značne rozsiahlejšom, latinskom texte, z ktorého citujeme iba tú časť, kde svojmu dobrodincovi vyjadruje vďačnosť za materiálnu pomoc, rady a povzbudenie, ktoré mu poskytol počas vyše dvojročného učiteľského pôsobenia v Prietrži. Osobitne vďačný je mu za nasmerovanie k štúdiu na univerzite vo Wittenbergu.

„Dum ea mente repeto tempora, quibus ex Gymnasio celeberrimo Posoniensi, in Ecclesiam Articulare Pritrdsiensem, ad provinciam publici Praeceptoris obeundam, vocatus et iam ordinatus essem, nihil nisi summa animo meo, benevolentia Tua, sese insinuat. Etenim cognita sorte mea, admodum tenui, illico, procul omni merito meo, opem tulisti tantam, ut eadem Te cum mensa, certe gratuita, biennio et amplius, rara quadam felicitate uti, suavi et erudito colloquio Tuo perpetuo erudiri, inter varias tentationes animo Tuo, ad pacem colendam et cum minimo Ecclesiae servo, composito, mirifice recreari liceret. Neque hic substitisti, sed in officio, quod Scholae debebam persolvendo, consiliis saluberrimis adfuiisti, defectum Bibliothecae meae, amplissimae, selectissimaeque Bibliothecae Tuae communicatione, abunde, supplivisti, atque ita, ut bonus Pastor, publicum bonum quaesivisti, me porro divino impulsu, ad alitiora excitasti, subsidiis, perveniendi ad ea aptissimis, instruxisti, et paterna cura, tandem feliciter ad Academias promovisti...“

¹³ JAMRIŠKA, J. Fík vypustil listí, s. 727 – 728; GÁFRIKOVÁ, G. Já miluji, nesmím povídati...: Antológia zo slovenskej barokovej poézie, s. 424 – 426; TKÁČIKOVÁ, E. Ján Mišianik: Antológia staršej slovenskej literatúry, s. 694 – 697.

¹⁴ TONSORIS, odk. 11, s. [II].

¹⁵ „Viro Maxime Reverendo Amplissimo Doctissimoque Domino Georgio Iamrisska Theologo A. C. Dexterrimo, Liberaliolis Doctrinae Cvltv Viteaque Sanctitate Innotentiaque Praestantissimo Ac Maximis Vberrimisque Meritis Cvmvlatissimo, Articvlaris Ecclesiae Pritrdsiensis Antistiti Sive Pastori Primario Vigilantissimo, Patrono, Favtori Ac Stvdiorvm Svorum Promotori Benigno Svmmopere Observanterque Colendo Primitias Has Sacras Amorem Officivmque Testificatvrvs Dicat Et Inscribit In Timore Avctor“. TONSORIS, odk. 11.

(Keď si pripomeniem časy, v ktorých som bol povolaný z veľmi slávneho bratislavského gymnázia a ustanovený do prietržskej artikulárnej cirkvi, aby som zastával úrad učiteľa, vynára sa v mojom duchu Tvoja veľmi veľká dobrotivosť. Totiž, keď si spoznal môj veľmi skromný stav, vtedy bez mojej zásluhy vynaložil si takú námahu, aby som mohol užívať to zriedkavé šťastie, byť s tebou pri jednom stole celkom nezištne počas viac ako dvoch rokov, neustále sa vzdelávať príjemným a učeným rozhovorom s tebou, uprostred rôznych skúšok podivuhodne pookriať tvojím duchom, spôsobilým uchovať pokoj aj s najmenším služobníkom cirkvi. A neprestal si ani potom, ale pri povinnostiach, ktoré som musel vykonávať v škole, pomohol si mi veľmi prospešnými radami. Nedostatočnosť mojej knižnici hojne si nahradil podelením sa s tvojou veľmi rozsiahlou a vzácnou knižnicou. A tiež tak, ako dobrý pastier dbal si o verejné blaho, povzbudzoval si ma potom z božieho popudu k vyšším štúdiám. Zaopatril si ma prostriedkami, veľmi vhodnými na to, aby som sa k ním dostal, a s otcovskou láskou si ma nakoniec priviedol na univerzitu. Preto všetko to moje univerzitné šťastie má svoj pôvod v/z Božej milosti u Juraja Jamrišku. Lebo vďaka tvojmu dobrodeniu tu žijem, aj študujem. Aj preto som horlivo premýšľal o príležitosti, pri ktorej môj dlh, ktorý nikdy nemôžem splatiť, by som aspoň vyznal pred všetkými a dal by som ako závodavok dajaký literárny darček. Mojm priáním bolo, aby to bola práca, hodná tvojho veľmi slávneho mena. Ale taká by sa odo mňa sotva mohla očakávať; nemohol som sa dlhšie udržať, aby som rýchle neuchopil toto dielko, akékoľvek je, a nezasvätil ho Tebe, veľadôstojný muž.)¹⁶

Tento text bol nepochybne jeden zo zdrojov, z ktorého Bohuslav Tablic vychádzal pri zostavovaní hesla o Tonsorisovi, ktoré zaradil do svojich *Paměti československých básníkův aneb veršovcův* (1806): „Z prešpurského gymnázium byv do Přitřže za preceptora povolán, a tu mu Jiří Jamriška mnoho dobrého prokazoval. Tohto radou i nákladem r. 1745 do Wittenberku se vystěhoval, kdež za dva roky jak jiných slavných doktorů, tak obzvláště DD. Hoffmana a Werkmana lekcie sobě liboval.“¹⁷

Okrem latinskej dedikácie sa v príručke nachádzajú veršované gratulácie ďalších štyroch priaznivcov Tonsorisa, zrejme jeho spolužiakov – Mateja Pruniho, Benjamína Geguša, Jozefa Dlhániho a Martina Kučeru, ktorí mu blahoželajú k vydaniu diela a v kontexte s jeho obsahovým zameraním sa zamýšľajú nad významom Písma svätého.¹⁸ Gratulácie majú teda kultivovanú formu, ktorá je prejavom literárneho vzdelania a nadania tvorcov. Navyše je zaujímavá aj ich vizuálna stránka. Autori svoje príspevky typologicky vymedzujú, charakteristiku zahŕňajú priamo do textu, alebo ju uvádzajú v záverečnom pozdrave.

¹⁶ Úryvok z latinskej dedikácie a tiež ďalšie úryvky prepisujeme foneticky. TONSORIS, odk. 11, s. VI – VII.

¹⁷ Jan Tonzorys kněz Istebnenský. In: TABLIC, B. Paměti Česko-Slovenských Básníkův, aneb Werssowcův, kteříž se budto w Uherské zemi zrodili, aneb aspoň w Uhřích žiwi byli, s. 284.

¹⁸ B. Geguš študoval na univerzite vo Wittenbergu v rokoch 1745 až 1748. Bližšie pozri Biografický lexikón Slovenska, III. zv., G – H, s. 100 – 101.

Autorom prvej gratulácie je Matej Pruni. Jeho krátka úvaha („*kratičké přemyšlování*“) sa skladá z troch osemveršových strof. V prvej strofe Pruni vyzdvihuje fakt, že čítanie Písma svätého šľachtí človeka duchovne a mravne, čo sa bezprostredne odráža v jeho vzťahu k Bohu a k iným ľuďom. V druhej strofe vyjadruje nádej, že Tonsorisova príručka prispeje k upevneniu základov viery prostredníctvom vyučovania o Biblii a rozjímania nad jej obsahom. V poslednej strofe vyprosuje od Boha pre Tonsorisa fyzickú silu a životnú energiu a vyslovuje želanie, aby kniha poslúžila ako výukový materiál a pripomínala čitateľom Božiu veľkosť. Efektnosť Pruniho veršov možno vidieť v jadrnosti a údernosti výrazu.

1.

*„Písma jsou světlo zatmelým
Bludícím cesta prava
Život, studnice, žižnivím
Lačným věčná potrava.
Kdo je tedy otvíra
Ten dobrý poklad sbíra:
Neb čest Boží, i bližního
Vzdělání hleda hojného.*

2.

*Toto Písma Otevření
Nábožného čtenáře
K spasitedlnému umení
Přivede také k víře
Proto že prospěšného
Cíle dosáhlo svého.
Totiž: krátce vyučovat
Písma svatá rozvažovat.*

3.

*Protož Bůh poprej z vysosti
Tobě vydavатели
Posilnění a čerstvosti
Nepohnutý příteli
By toto rúk tvých dílo
Požehnané, cílilo
Všem oudum Krista k vzdělání
A k Boha oslavování.*

Toto kratičké přemyšlování s srdčným vinšováním všeho prospěchu v Písmě svatém jak pánu vydavатели tak i nábožnému čtenáři připojil Matěj Pruni.¹⁹

¹⁹ TONSORIS, odk. 11, s. XIII.

Kým Pruni zdôrazňuje význam Písma svätého jeho prirovnaním k svetlu, ceste, prameňu a k pokrmu, Benjamín Geguš²⁰ vo svojej latinskej „*chvále*“ („*plausus*“) ho charakterizuje ako „*lekárstvo duše*“ („*medicina animae*“) a celý Tonsorisov návod na biblické štúdium nazýva „*prijemným liekom*“ („*medicamen amoenum*“). Do textu Geguš zakomponoval aj vecné informácie. V prvom verši odkrýva pôvod Tonsorisovho mena, ktoré vzniklo polatinčením priezviska Barbier.²¹ Obrazne naznačuje, že Tonsoris – podobne ako holič – môže byť telu človeka prospešný iba na krátky čas, ale skoncipovaným úvodom do čítania Biblie poskytuje jeho duši liek. Okrem toho odhaľuje intenzitu Tonsorisovho biblického štúdia, na ktorého prehĺbenie ho povzbudzuje. Oslovením Jonatán pripodobňuje ich priateľstvo k vzťahu starozákonnej nerozlučnej dvojice Jonáša a Dávida.

*„Corporis incertam medicus tonsorque salutem
Curant. Sed non fit semper, relevetur ut aeger.
Interdum morbus phoebea plus valet arte.
Quis igitur potior medicus? Nullus nisi Iesus.
Qui potis est valide de corpore pellere morbos.
Atque potens animae tristes lenire dolores.
Ast quaenam haec medicina animae? Sunt Biblia sancta.
Haec Tibi sunt curae: haec volupe est versare diurna
Nocturnaue manu. Solers nam perficis artem,
Biblia qua possint evolui non sine fructu:
Et medium, cum sint mentis medicamen amoenum,
Hic prodis, quo illis possit feliciter uti
Quilibet. Atque vias aliis, quibus abdita Verbi
Divini quaerant, retegant, videantque resecta,
Ostedens, pergis paucis sic multa docere.
Perge Tuis studiis sapiens intendere mentem.
Perge DEO summo fautori, perge placere
Patronis. Adsit coelestis gratia rebus
Ipsa Tuis, studiis Patris sapientia Christus,
Utque diu valeas, faveat Tibi Spiritus almus,
Omnipotensque Tuos moderetur iugiter actus.
Qui Ionathanaeo Tibi sum devinctus amore,
TONSOR, non fictos edam de pectore plausus
atque Tuus Beniamin Geguss.“*

*„(Lekár a holič sa starajú o neisté blaho
tela. Ale nestáva sa vždy, že chorý vyzdravie.*

²⁰ O Gegušovom účinkovaní pozri bližšie Biografický lexikón Slovenska, odk. 18, s. 100 – 101.

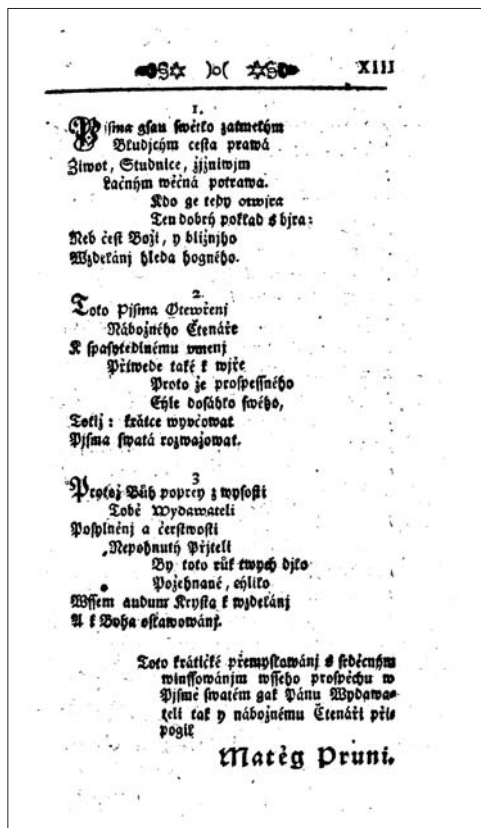
²¹ Ján Tonsoris (Barbier), s. 55.

Niekedy choroba zvíťazí nad Foibovým umením.
 Kto je teda mocnejší ako lekár? Nikto iný ako Ježiš,
 ktorý je schopný vyhnat z tela choroby mocou
 a ktorý má tiež moc utíšiť zhubné choroby duše.
 Avšak čo je potom liek duše? Je to Písmo sv.
 To je tvoja starosť, teší ťa listovať v ňom
 vo dne a v noci. S dôvtipom totiž tvoríš dielo,
 podľa ktorého možno študovať Bibliu s úžitkom.
 Tu odovzdávaš prostriedok, ktorý má povahu
 príjemného liečiva, ktoré každý môže šťastne užívať.
 A tiež ukazujúc cesty iným, aby po tajnostiach
 Božieho slova pátrali, odkrývali ich a uvideli odkryté,
 usiluješ sa z mála naučiť tak veľa.
 Usiluj sa ako mudrc zamerať sa na štúdium.
 Usiluj sa páčiť Bohu, zvrchovanému priaznivcovi a
 podporovateľom. Nech твоjim záležitosťiam je na pomoci
 nebeská milosť, štúdiu múdrosť Otca, Kristus.
 Aby si bol dlho zdravý, nech dožičí Ti láskavý Duch
 a Všemohúci nech neprestajne riadi tvoje činy.
 Ja, ktorý som Tebe Jonatánovi zaviazaný láskou,
 TONSOR, nech nevydávam z duše falošné pochvaly
 a tiež Tvoj Benjamín Geguš).“²²

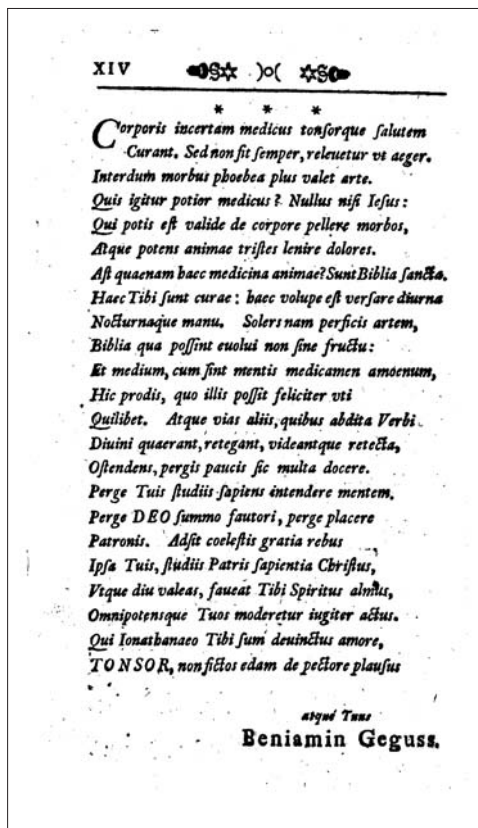
Gratulácia Jozefa Dlháňiho je radostným spevom oslavujúcim Bibliu a vyjadrujúcim priazeň autorovi knihy, uvádzajúcej do štúdia Biblie. „Radostné toto prospěvování k pochvale svatě Biblí, k ozdobe této knižičky k čtení pravému Biblí vedoucí a k dokázání lásky naproti autoru svému milému p. příteli složil.“ Dlháni vo svojej poetickej výpovedi periodicky opakuje dva výrazy „Biblí“ a „Sama“, ktoré graficky vyčleňuje. Prvý výraz umiestňuje na okraje a druhý do stredu textového obrazca, ktorý vytvára. Obrazcom zosilňuje obsahové posolstvo gratulácie, v ktorej hovorí o Biblii ako jedinečnom duchovnom pokrme („nejsvetější“, „nejsladší“, „nejchutnější“), o jej mieste v ľudskom bytí (věřit učí Kristem těší, „bludy odhání“, „zlého netrpí“) a v jeho vlastnom živote („bohatství mé duší“, „poklad mého srdce“, „mého Krista srdce“, „lékářství dáva mně“, „mnes vždy byla mila“, „částka s moji duše“).

„Biblí Písmo o Ježíši Sama obsahuje Biblí,
 Biblí kniha nejsvětější Sama jest nejsladší Biblí,
 Biblí hody nejchutnější Sama předkláda jen Biblí,
 Biblí bohatství mé duší Sama vždy zdržuje Biblí,
 Biblí poklad mého srdce Sama jest toliko Biblí,

²² TONSORIS, odk. 11, s. XIV.

Obr. 1 Gratulácia Mateja Pruniho

Obr. 2 Gratulácia Benjamína Geguša

Bibl mého Krista srdce Sama mně zjevuje Biblí,
 Bibl svatě živu býti Sama věřit učí Biblí,
 Bibl mně v životě v smrti Sama Kristem těší Biblí,
 Bibl bludy odhání přič Sama jest pravdiva Biblí,
 Bibl zlého netrpí nic Sama jestit soatá Biblí,
 Bibl Páně neda se mně Sama v kříži rmoutit Biblí,
 Bibl lékařství dáva mně Sama proti smrti Biblí,
 Bibl tedy vítěj mila Sama nad vše knihy Biblí,
 Bibl mnes vždy byla mila Sama kniha Boží Biblí,
 Bibl částka s moji duše Sama dále budeš Biblí,
 Bibl o Křestanská Ríše Sama nechť jest v srdci Biblí.²³

²³ TONSORIS, odk. 11, s. XV.

Ako posledný vyjadril svoju veršovanú podporu Tonsorisovi a jeho knižke Martin Kučera: „*Tak na dosvedčení své lasky naproti panu upřímnému příteli a drahé jeho knižččky ochotně doložil Martinus Kutschera.*“ Kučera vo svojom svedectve („*dosvedčení*“) oceňuje Tonsorisovo úsilie podporiť biblické vzdelávanie cirkvi užitočnou a aktuálnou príručkou, ktorú chápe ako plod jeho dlhoročného záujmu o Slovo Božie a výsledok intenzívneho biblického štúdia.

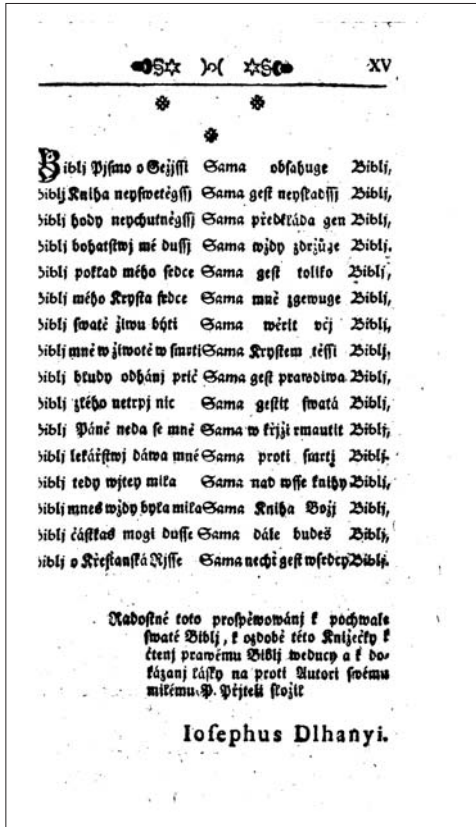
*„Dobrou s stránku zvolil, příteli upřímný:
Johannes Tonsoris, skrz tvé Otevření;
že vzdělání hledáš, svaté církve Páně,
by v známosti Krista, rostla každodenně.
Není div, v mladosti že Písma otvíráš
Neb v níh od detinství, vždycky se obíráš,
Tva líbost jest vždycky, slovo Boží čísti
A v známosti Boží, ze dne na den kvesti
Zkusil sem, že tobě Boží vymluvnosti,
Sladké jsou, když za čas v jednomyslnosti
S tebou sem přebíval, všeliké práci tvé
Počátek i konec, byl jen v knize Páně
Takové tvé pilné, v Písniích obírání
Způsobilo toto Písma Otevření
Užitečné velmi, k čtení Písem svatých
Žádané již dávno od čtenářů pilných.
Hospodin dej teto práci tvé svou milost,
Dej i dále tobě darů s nebe hojnost,
Přidej, sesliš tobě pomoc ze Svatyně
By učení tvoje, bylo požehnané.“²⁴*

Tonsorisova prvotina podľa Jána P. Ďuroviča „bola len úvodom k jeho hlavnej práci, domovej postile.“²⁵ Postila *Domovní kazatel příhodný i vojákům a pocestným* (1778) je zavřením Tonsorisovej pastoračnej práce, ktorú začal vykonávať po návraťte z Wittenbergu. Dňa 6. júla 1747 bol ordinovaný superintendentom Samuelom Hruškovicom za kazateľa artikulárneho zboru v Istebnom, v ktorom pôsobil až do roku 1773. Na postile však neprestal pracovať ani po zanechaní tohto postu, o čom svedčí miesto a dátum uvedené na konci jej predhovoru: „*W Istebném L. P. 1777 na den Wssech Sw.*“²⁶

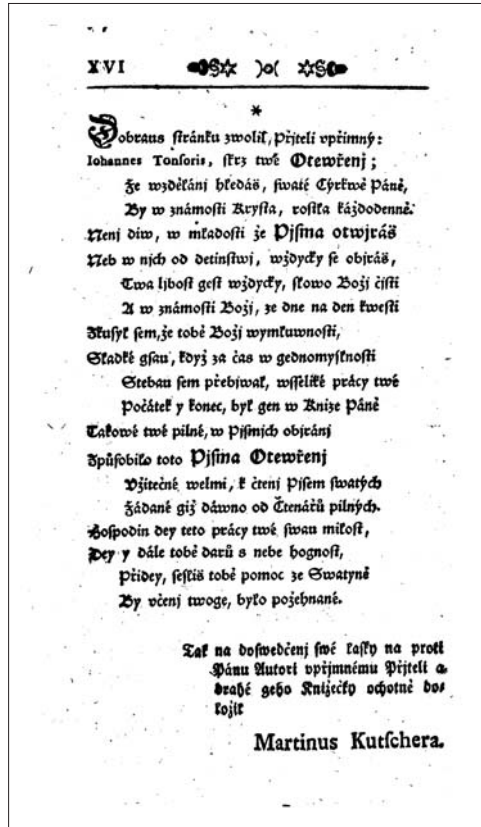
²⁴ TONSORIS, odk. 11, s. XVI.

²⁵ ĎUROVIČ, odk. 4, s. 258.

²⁶ TONSORIS, J. *Domownj Kazatel, přjhodný y Wogákům a Pocestným, který w gakémkoli Stawě, w Duchownjm y Tělesném Nedostatku, sšťastných y neszšťastných Přjhodách, Nemocech, Křjži, Ssaußenj, Protiwenstwj, Pokussenj, Zármutku, Vmjránj, y w Naděgi lepssjho Žiwota postaweným Křestanům w krátkém Kázanj důwodně káže Slowo Božj z Nedělnjch y Swátečnjch Ewangelij. W Presspurku: w Frantisska August. Patzko, 1778.*

Obr. 3 Gratulácia Jozefa Dlhániho

Obr. 4 Gratulácia Martina Kučeru

Tonsoris postilu venoval dvom banskoštiavnickým mešťanom a kurátorom tamjšej slovenskej evanjelickej cirkvi Adamovi Privickému a Pavlovi Pischlovi. Vo venovaní vyznačuje aj ich profesijné zameranie, obidvaja mali na starosti správu koní, ktoré pohánali gáple v miestnych baniach. Patrónom svojho diela, o ktorých predpokladáme, že prispeli finančne na vydanie postily, ďakuje za „*křesťanskou přívětivost i dobročinnost*“. Treba povedať, že financovanie vydania nábožensko-vzdelávacieho titulu členmi evanjelických spoločenstiev nebolo nič neobvyklé. Navyše podáva dôkaz o rozvinutej čitateľskej kultúre, na ktorú, napokon, reaguje aj frontispis signovaný známym bratislavským medirytcom Leopoldom Assnerom („*L. Assner sculpsit Pos. 1778*“) – je na ňom vyobrazený otec čítajúci svojim deťom z Biblie.

Iba vďaka štedrosti svojich podporovateľov a povzbudeniam ďalších priaznivcov mohol Tonsoris absolvovať univerzitné štúdium a zároveň vydať dve príručky, ktoré sa stali na dlhé obdobie piliermi biblickej edukácie slovenských evanjelikov.

Zoznam bibliografických odkazov

Biografický lexikón Slovenska. III. zv., G – H. Martin: Slovenská národná knižnica, 2007.

BUJNÁK, P. Dve málo známe knižky na Slovensku. Príspevok k osvícenskej literatúre slovenskej. In: *Mladé Slovensko*. 1920, roč. 2, č. 2 – 3, s. 29 – 34.

ČAPEK, J. B. *Československá literatura toleranční 1781 – 1861. Svazek první.* Praha: Čin, 1933.

ĎUROVIČ, J. P. *Evanjelická literatúra do tolerancie.* Martin: Matica slovenská, 1940.

GÁFRIKOVÁ, G., ed. *Já miluji, nesmím povídati...: Antológia zo slovenskej barokovej poézie.* Bratislava: Tatan, 1977.

JAMRIŠKA, J. Fík vypustil listí. In: MIŠIANIK, J. *Antológia staršej slovenskej literatúry.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 727 – 728.

Ján Tonsorisa (Barbier). In: *Slovenské pohľady*. 1888, roč. 8, č. 3, s. 55.

KOŠTIAL, R. *Biblia u nás. História a dokumenty vydávania a prekladania Biblie u nás.* Bratislava: Cirkevné nakladateľstvo, 1989.

MIŠIANIK, J. *Antológia staršej slovenskej literatúry.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964.

MIŠIANIK, J. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry.* Bratislava: VEDA, 1974.

TABLIC, B. *Paměti Česko-Slowenských Basnířůw, aneb Werssowcůw, kteříž se buďto w Uherské zemi zrodili, aneb aspoň w Uhřich žiwi byli.* Djl prwnj. We Wacowě, 1806.

TONSORIS, J. *Domownj Kazatel, přjhadnj y Wogákum a Pocestnjm, který w gakémkoli Stawě, w Duchownjm y Tělesném Nedostatku, sstátnjch y nesstátnjch Přjhadách, Nemocech, Křžži, Ssauženj, Protiwenstwj, Pokussenj, Zármutku, Vmjránj, y w Naděgi lepssjho Žiwota postawenjm Křestanjm w krátičkém Kázanj důwodně káže Slowo Božj z Nedělnjch y Swátečnjch Ewangelij.* W Presspurku: w Frantisska August. Patzko, 1778.

TONSORIS, J. *Otewřenj Pjsma Swatého s pripogenau geho Summau y Hystoryi k prawému Biblj Páně vžjwánj.* Wytisstěné w Wittemberku: w Jana Krisstoffa Tssidricha, 1746.

TKÁČIKOVÁ, E., ed. *Ján Mišianik: Antológia staršej slovenskej literatúry*.
Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1981.

Supporters and well-wishers of Ján Tonsoris

Erika Brtáňová

The paper is devoted to the evangelical preacher Ján Tonsoris and the circumstances of the publication of two of his religious-educational writings *The Opening of the Holy Scriptures* (1746) and *Home Preacher* (1778), which became the pillars of Biblical education of Slovak evangelicals. Both these works were published thanks to the generosity of his supporters and thanks to the encouragement from his well-wishers. *The Opening of the Holy Scriptures*, a handbook to the Bible, was published by Tonsoris during his stay at the University of Wittenberg. In the book's Latin dedication, Tonsoris expresses his gratitude to Juraj Jamriško for his advice, encouragement and material support. The handbook contains verses of praise from four other of his supporters, probably his classmates – Matej Pruni, Benjamín Geguš, Jozef Dlháni and Martin Kučera, congratulating Tonsoris for the publication of the work, and in context with the book's focus they ponder over the significance of the Holy Scriptures; the postil *Home Preacher* is the outcome of Tonsoris's many years' pastoral care. The latter was devoted to two curators of the Slovak Evangelical Church of the Augsburg Confession in Banská Štiavnica, namely Adam Privický and Pavol Pischel, who most likely supported the publication financially.

Key words: Baroque, history of Slovak literature, religious-educational writing, Ján Tonsoris (1724 – 1781), *Home Preacher* (1778), *The Opening of the Holy Scriptures* (1746), patrons

Titulné strany a predhovory ako miesta poďakovania za podporu v lekársky orientovaných tlačiach z konca 18. storočia

Beata Ricziová – Oľga Vaneková

Kľúčové slová: dedikácia, J. Ribay, J. Tonsoris, zdravotnícka osvetová literatúra, 18. storočie, biblická čeština, latinčina, slovenčina

V mnohonárodnostnom Uhorsku sa vo všetkých obdobiach jeho historického vývinu popri oficiálnej latinčine používanej v riadiacich aparátoch štátu, cirkevných inštitúciách a odbornej literatúre uplatňovali na rôznej úrovni národné jazyky. Na konci 18. storočia sa panovník Jozef II. dvorským dekrétom z roku 1784¹ usiloval o presadenie nemčiny ako jediného úradného jazyka v mnohonárodnostnom zriadení. Hoci jeho zámer sledoval praktické ciele a potrebu zjednotiť administratívu, v Uhorsku, kde sa všetky vyhlášky a dokumenty prekladali do ďalších jazykov, sa toto nariadenie nestretávalo s pochopením ani v štátnej správe, ani u šľachty,² ktorá používala najmä latinčinu. Rozšírenie a používanie latinčiny ako skoro domáceho jazyka potvrdzuje napr. aj citácia z diela Š. Lumnitzera *Flora Posoniensis*,³ ktorý zdôvodnil napísanie diela po latinsky: „*Scripsi sermone latino, quod haec lingua botanicae non modo aptissima, sed etiam in patria mea quasi vernacula sit*“⁴. Germanizačné nariadenia však spustili proces nacionalizácie Uhorska. Napokon aj snahy Slovákov o uzákonenie spisovného jazyka vyšli z prostredia generálnych seminárov⁵, ktoré zriadil Jozef II. ako semináre riadené štátom v duchu osvietenstva. Generálne semináre mali pripravovať kňazov, aby mohli pôsobiť medzi ľuďom v národ-

¹ Constituta Regia, quae regnante August. Imperatore et Rege Apostol. Josepho II. pro Regno Hungariae eidemque adnexis Regnis et Provinciis, nec non M. Principatu Transilvaniae condita sunt. Politicorum Pars I., s. 110 – 116. (Usus linguae Germanicae – Gebrauch der deutschen Sprache).

² Pozri KÓNYA, P. a kol. Dejiny Uhorska, s. 438.

³ LUMNITZER, Š. *Flora Posoniensis exhibens Plantas circa Posonium sponte crescentes secvndvm Systema sexvale Linneanvm*. Lipsiae: Impensis Siegfried Lebrecht Crvsii, 1791.

⁴ LUMNITZER, odk. 3, Praefatio, s. V.

⁵ V roku 1784 vznikol na Bratislavskom hrade generálny seminár, kde v roku 1787 A. Bernolák spolu so seminaristami pripravil prvé kodifikačné dielo spisovnej slovenčiny na základe kultúrnej západoslovenčiny pod názvom *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum*.

nom jazyku, samozrejme, popri štúdiu nemeckého jazyka. Tieto emancipačné snahy národov Uhorska podporil aj dekrét Jozefa II. o pestovaní krajinských jazykov z decembra 1786. Za celkovej pomerne komplikovanej politickej, náboženskej a jazykovej situácie, ako aj pod vplyvom osvietenských myšlienok, najmä koncom 18. storočia, začala vznikať osvetová literatúra i v národných jazykoch obyvateľov žijúcich v tomto multilingválnom štátnom útvere.

V príspevku sa venujeme rozboru dvoch lekársky orientovaných popularizačných tlačí z konca 18. storočia, sledujeme spôsob vyjadrenia vďaka za podporu v dedikáciách a predhovoroch diel a podávame aj stručnú charakteristiku oboch popularizačných spisov.

V súvislosti s vydávaním kníh v 16. a 17. storočí, ale tento názor možno akceptovať aj pre 18. storočie, konštatuje G. Žibritová, že „vydávanie a tlačenie kníh sa nezaobíšlo bez podpory príslušníkov rôznych spoločenských vrstiev, významnú úlohu v tomto smere hrala šľachta“.⁶ K základným prameňom, z ktorých možno vychádzať pri výskume podpory vydávania kníh, teda mecenášstva, patria dedikácie, ktoré majú v rôznych časových obdobiach odlišnú podobu. Rovnako rozmanité môžu byť aj dôvody, pre ktoré mecén konkrétne vydanie podporil. Veľmi často bola dôvodom podpory vydania niektorého diela napríklad konfesiónalna príslušnosť a ako píše G. Žibritová, „podpora nebola vždy iba finančná, aj keď bola dôležitá. Z dedikácií sa však dôvody mecenovania dozvieme iba zriedkavo“.⁷ Šľachtickí meceni „poskytovali aj spoločenskú ochranu, isté zaštitenie svojím menom, prezentáciou svojho vplyvu. Ich meno priamo uvedené na tlači malo a zrejme aj poskytovalo istú ochranu. Pritom nie je vždy isté, že poskytl na tlač aj peniaze“.⁸ Pripísanie diela určitým osobnostiam politického a kultúrneho života v Uhorsku môže byť zdrojom informácií o význame tejto osobnosti v danej dobe, o jej vplyve, postavení a vzťahu autora k nej. K dedikácii mohli teda viesť osobné dôvody, vďačnosť za podporu alebo aj čisto formálne dôvody.

Obe diela analyzované v príspevku sú napísané v slovenskom jazyku⁹, líšia sa však jazykom dedikácií. Slovenská dedikácia pochádza z prekladového diela Juraja Ribaya *Katechysmus o Zdrawj pro obecny lid a Sskolskou mládež*¹⁰ a je venovaná lekárovi Samuelovi Glosiovi. Latinská dedikácia sa nachádza v diele Jána (Johannesa) Tonsorisa *Sana Consilia Medica aneb Zdrawá radda lékařská*¹¹ a je venovaná Jánovi Davidovi, príslušníkovi oravskej šľachty.

⁶ ŽIBRITOVÁ, G. Mecenát šľachty pri vydávaní kníh v 16. – 17. storočí, s. 83.

⁷ ŽIBRITOVÁ, odk. 6, s. 83.

⁸ ŽIBRITOVÁ, odk. 6, s. 86.

⁹ Slovacite textov sa podrobnejšie venujeme nižšie.

¹⁰ *Katechysmus o Zdrawj pro obecny lid a Sskolskou mládež*. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený. W Pessti: wytlačený v Matěge Trattnera, 1795.

¹¹ TONSORIS, J. *Sana Consilia Medica, aneb Zdrawá Radda Lékařská*, Podávagjcy Z Křestánské Lásky Vžitečné Lékařstw, Na wěssym Djle domácý, Z Hodnowerných Doktorů Lékařských proti rozličným Nemocem Lidského těla S připogenau Domownj Apatěčkau, kterau K obecnému dobrému wydal Iohannes Tonsoris. Wytisštěná w Král. Swob. Měště Skalicy, 1771.

Práce J. Ribaya a J. Tonsorisa majú spoločné to, že sú napísané v jazyku, ktorý sa používal v prostredí evanjelických vzdelancov¹² v Uhorsku. Obaja síce označujú svoj jazyk ako slovenský, ale prakticky vo všetkých jazykových rovinách nesie znaky biblickej češtiny. Počas vývinu a fungovania tohto jazyka sa vyvinulo viacero variantov, viac alebo menej slovakizovaných.¹³ Slovacita uvedených dvoch textov sa menej uplatňuje v oblasti hláskoslovnia, pridržajú sa obvyklej tlačenej normy (dlhé í sa zapisuje grafémou j a j grafémou g, š tradičnou zložkou ss, písmená y/ý sa používajú aj po sykavkách, väčšinou je ponechaný aj starší klesavý diftong au, zdvojené w, v-clausum na začiatku slova v pozícii samohlásky u a zachováva sa písanie ř a ě, napokon zriedka sa objavuje aj starší zložkový pravopis, napr. cz namiesto č). Z pravopisného hľadiska ide teda o pravopis už diakritický, so staršími zvyškami zložkového pravopisu. Samozrejme, že sa v texte vyskytujú odchýlky od tejto normy, ktoré sú spôsobené autorovým úzom a v neposlednom rade aj zvyklosťami tlačiarne, resp. obyčajmi a zásahmi tlačiaru.¹⁴ Slovacita textov sa u oboch autorov prejavuje vo veľkej miere v lexikálnej rovine, na čo upozorníme nižšie. Ďalším spoločným menovateľom oboch diel je profesijná príslušnosť autorov a populárno-náučný charakter prác určených širšiemu okruhu domáceho obyvateľstva. Obaja autori boli evanjelickí duchovní, ktorí sa pri dennom kontakte s farníkmi stretali s ich problémami, chorobou, mnohými chorobami a so všetkými z toho vyplývajúcimi negatívnymi následkami. Z tohto dôvodu sa usilovali prispieť svojou činnosťou k šíreniu zdravotnej osvety medzi slovenským obyvateľstvom práve spomínanými prácami. Ako sme uviedli vyššie, diela sa líšia jazykom dedikácií. J. Ribay použil slovakizovanú biblickú češtinu a J. Tonsoris latinský jazyk.

Juraj Ribay¹⁵

Juraj (Jur, Jiří) Ribay (Ryba)¹⁶ (1754 – 1812) po teologických štúdiách v Šoprone, Erlangene a Jene pôsobil na viacerých farách (napr. v Příbovcich, Bohunicich). Dôležité z hľadiska Ribayovej osvetovej činnosti bolo desaťročné pôsobenie (1785 – 1796) na fare v Cinkote (dnes súčasť Budapešti), kde popri svojej pastoračnej činnosti

¹² Išlo o biblickú češtinu, prijatú na synodách v Žiline (1610) a v Spišskom Podhradí (1614) za sakrálny a úradný jazyk evanjelickej cirkvi na Slovensku.

¹³ Podrobne o češtine a jej variantoch na Slovensku v predspisovnom období pozri KRAJČOVIČ, R. a P. ŽIGO, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, s. 78 – 92.

¹⁴ Tlačiaru veľmi často zasahovali do textu nielen v oblasti hláskoslovnia (napr. označovanie ř aj na nenáležitých miestach), ale aj v lexikálnej rovine, a to aj bez súhlasu autora.

¹⁵ Základné biografické údaje čerpáme podľa: *Slovenský biografický slovník*. V. zv., R – Š, s. 83 – 84.

¹⁶ Počas štúdií na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici mu zmenil jeho učiteľ Marček priezvisko Ryba na Ribay a odvtedy ho používal sústavne. ŠIŠMIŠ, M. K problematike miesta narodenia a ku genealogickým vzťahom Juraja Ribaya, s. 87.

(viedol bohoslužby pre Slovákov a kázne pre Nemcov¹⁷) a náučnej publikačnej činnosti pripravoval i lexikografické dielo *Idioticon Slovacicum*.¹⁸ Po krátkom pôsobení v Pešti (1797 – 1798), kde pokračoval vo svojej osvetovej činnosti, vykonával antikvárnú činnosť a usiloval sa o miesto korektora v budínskej univerzitnej tlačiarni,¹⁹ prijal miesto na nemeckej farnosti v Torži (dnes Savino Selo vo Vojvodine v Srbsku), kde pôsobil až do svojej smrti.

Záujem o zbieranie slovenskej lexiky na báze variantov kultúrnej slovenčiny a na báze slovenských nárečí²⁰ zúročil pri preklade diela *Katechismus o Zdravj pro obecny lid a Sskolskou mládež*. Juraj Ribay uvádza na titulnej strane, že preklad vyhotovil z maďarčiny²¹ a svoj jazyk nazýva slovenčinou: „Z Vherského gazyku na slowenský přeložený.“ Katechizmus je písaný vo forme otázok a odpovedí, spĺňajúc tak nielen didaktické ciele, ale aj jednoduchosť a prehľadnosť pre široký okruh používateľov. Prvý diel *Katechizmu o zdraví* sa zaoberá najmä vecami, ktoré osožia ľudskému zdraviu, a to zdravým stravovaním a pitím, zdravým vzduchom nielen v obydliach, ale aj v okolí, zdravým spánkom. Zdôrazňuje i dôležitosť pohybu a správneho oblečenia. Druhý diel *Katechizmu o zdraví* sa zaoberá najmä nákazlivými chorobami a možnosťami ich predchádzania.

K jazyku diela treba dodať, že J. Ribay ako príslušník evanjelickej inteligencie neprijal kodifikáciu slovenčiny (1787) Antona Bernoláka, v oficiálnej komunikácii používal najmä nemčinu, napr. v korešpondencii s Josefom Dobrovským, a ako sa-

¹⁷ 29. 12. 1785 píše Ribay Dobrovskému, že Cinkota je medzi Pešťou a Budínom, a preto panstvo i vojaci evanjelickej viery chodia k nemu na pobožnosti. Každú nedelu musí kázať nemecky a česky a po maďarsky viesť často spovede: „Zwischen Czinkota (Cynkota), meinem jetzigen Wohnort, und zwischen Pest und Ofen, ist sonst kein anderer Ort gelegen, und es ist so nahe beysammen, daß die dortigen Herrschaften und Soldaten evangelischer Religion alle zu mir zu der Andacht kommen. Deswegen muß ich auch fast jeden Sonntag deutsch und böhmisch predigen, und oft auch ungrisch Beicht halten“. Vzájemné listy Jos. Dobrovského a Jiř. Ribaye z let 1783 – 1810, s. 28.

¹⁸ Slovník má 14 700 heslových slov a zostal v rukopise. Hodnoteniu tohto diela sa podrobne venoval V. Blanár vo viacerých štúdiách, napr. BLANÁR, V. Ribayov Idioticon Slovacicum, s. 91 – 114.

¹⁹ Miesto napriek veľkému úsiliu napokon nezískal. Podrobnejšie pozri VYVÍJALOVÁ, M. K slovensko-maďarským kultúrnym vzťahom koncom 18. a začiatkom 19. storočia (Juraj Ribay a Ferenc Széchenyi), s. 58 – 59.

²⁰ Tento záujem o slovenskú lexiku je doložený v jeho rozsiahlej korešpondencii s J. Dobrovským, publikovanej v Vzájemné listy Jos. Dobrovského a Jiř. Ribaye z let 1783 – 1810.

²¹ Pôvodina diela je od nemeckého autora Bernharda Christopha Fausta (1755 – 1842) – Gesundheits-Katechismus zum Gebrauche in den Schulen und bey dem häuslichen Unterrichte. Bückeburg, Bey Johann Friedrich Althaus, 1794. Dielo preložil József Kiss (1765 – 1830), osobný lekár Ferenc Széchenyiho, pod názvom Egészség Tárgyazó Katechismus a köz-népek és az Oskolába járó Gyermekeknek számára, Hogy tudhassák Egészségüket betsülni és örízni. Sopronban: Nyomtatattott Sziesz Kláránál, 1794. J. Ribay vychádzal z maďarského prekladu. Pozri RICZIOVÁ, B. a K. PEKAŘOVÁ. Katechizmus zdravia a jeho stredo európske cesty, s. 200 – 222.

kráľny jazyk uprednostňoval biblickú češtinu. Svoje ľudovo-výchovné diela²² písal vo výrazne slovakizovanej biblickej češtine využívajúc svoj bohatý lexikografický materiál a v závere svojho prekladu pod názvom *Zpráva* uvádza aj dôvody, pre ktoré nepoužil oficiálny jazyk evanjelickej cirkvi, ale usiloval sa jazykom priblížiť Slovákom: „*awssak zřenj mage na nasse Slowáky, gim k wuli chtel gsem y to učiniti, co se mi ani samému wsseligak neljbj*“.²³ Pri jazyku J. Ribaya treba upozorniť na jazykové rozdiely v samotnom texte a v texte dedikácie. J. Ribay si uvedomoval územnú diverzifikovanosť slovenčiny, a preto v preklade prispôbil lexiku a gramatiku (najmä hláskové a slovotvorné varianty) potrebám širšej čitateľskej verejnosti. Tak sa v preklade náučného textu vyskytujú i slovenské dvojhlásky: *kliatby, krew riedj, dryeky*, dlhé dvojhlásky typické pre západotrenčianske, ale aj myjavské nárečia: z *falessného cýnu nádoby (riády)*, vložené hlásky, typické pre východoslovenské nárečia a východogemerské nárečia: *osožj y čerewám, že až medloba naňho přjde, čizmy a čeréwice s wysokými klátikami*, namiesto českých hlások a prehlások uplatňuje slovenské: *wymesti dwor*, prípadne variant využívaný v biblickej slovakizovanej češtine uvádza v zátvorke: *před dáždōm (desstēm) a rosau, gedowaté hmly (mlhy)* a pod. Tieto slovotvorné a hláskoslovné úpravy iste pomáhali slovenskému čitateľovi ľahšie porozumieť textu, ale najväčší dôraz J. Ribay kládol na použitú lexiku, keď na jeden denotát použil viaceré synonymá, čím zabezpečoval porozumenie nielen terminologických, ale aj neterminologických (apelatív) lexikálnych jednotiek. Jazyk slovenského obyvateľstva bol po stáročia v kontakte s viacerými jazykmi, čo sa prejavovalo aj mnohými lexikálnymi prevzatiami, najmä z nemčiny, maďarčiny a z latinčiny, ktoré Ribay uplatnil v preklade poznajúc ich z jednotlivých nárečových oblastí²⁴ Uhorska: *přesadka (planta*²⁵), *O cwjčenj aneb pobybowánj těla aneb y o tak řečené kommocyi*²⁶; *mezy lidmi welice zwyklēm (doháňu*²⁷) *tabáku kauřenj a smrkánj; ten kauř ale aneb dým, gako y řarcha faiky*²⁸ (*pipy*²⁹) *zubūm sskodj; w koljsce (belčowě*³⁰) *kolísati; nad stolem zaprássený pad-*

²² O ľudovo-výchovných dielach J. Ribaya pozri RICZIOVÁ, B. Predlohy ľudovo-výchovnej tvorby Juraja Ribaya, s. 137 – 154.

²³ Katechysmus o zdrawj, s. 125.

²⁴ Veľkú skupinu tvorili prevzatia z maďarského jazyka, čo vyplýva aj z toho, že časť lexikálneho materiálu zbieral J. Ribay v zmiešanej južno-slovenskej jazykovej oblasti a v gemerskej oblasti s prechodom do východoslovenskej, a takisto nemecké prevzatia, ktoré tvorili pevnú súčasť slovnej zásoby predpisovného jazyka, najmä v oblasti bankských miest, ktoré boli kolonizované nemeckým obyvateľstvom.

²⁵ z lat. *planta*, ae, f. – priesada, *planta*

²⁶ z lat. *commotio*, onis, f. – pohyb

²⁷ z maď. *dohány* – tabak

²⁸ z nem. *die Pfeife* – fajka

²⁹ z maď. *pipa* – fajka

³⁰ z maď. *bölcső* – kolíska

*láss*³¹ (*powal*); *Za gake gedlo pokladati máme ssussowicu (lenču*³²), *bób (fazolu,*³³ *passulu), řepu; Nuž a krumple*³⁴ *aneb zemské gablka gsauli dobré gedlo?* a pod. Výrazne sa prejavuje zámerná slovacita prekladu pri takých lexikálnych jednotkách, ktoré by s českými tvorili prakticky homonymá, napr. pri pomenovaní kapusta. Slovenská lexikálna jednotka kapusta je v češtine zelí. Ribay používa len slovenský tvar (asi veľmi staré prevzatie z latinčiny): *To gest práwě takový dar Božj, gako kapusta; kapusta w suddech*. Česká lexikálna jednotka kapusta znamená po slovensky kel a Ribay pridáva i pravdepodobne z Moravy pochádzajúce synonymum vlaščina: (v záhradách) *aby w nich hognost ssalátu, sspínátu, wlassčiny (kělu), mrkwe (žltě řepy) rozplozowaly*. Typické je aj výlučné používanie niektorých pomenovaní, napr. v celom texte sa vyskytuje iba oblok (aj deminutívum) a synonymum okno ani raz: *každá gızba (chyža) by měla mjti ne djry mjsto obloku, ale dwa velké obloky; y na masstali mjwá obločky*. Vyskytujú sa aj prípady, keď kladie vedľa seba tvar stredoslovenský a západoslovenský, napr. *tučný – tlstý: kdo se ale wždycky samým massem, zwlášstě tučným (tlstým) brawčowým a se slaninou žiwj, často se očemerj*.

Takéto hromadenia synonymým a zámerné slovakizmy sa v pomerne rozsiahlej dedikácii nevyskytujú. V hláskosloví sa takisto zachovávajú znaky biblickej češtiny, napr. písanie ř a ě, ů, ktoré sú v texte diela často nahradené slovenskými hláskami. Možno konštatovať, že celkovo sa v dedikácii J. Ribay viac pridrža oficiálneho jazyka evanjelickej cirkvi. Juraj Ribay venoval dielo Samuelovi Glosiovi (1740 – 1802),³⁵ ktorý pochádzal z urodzenej (zemianskej) novohradskej evanjelickej rodiny. Lekárske vedy študoval na viedenskej univerzite, kde v roku 1764 získal doktorát. Bol hlavným lekárom v Novohradskej stolici, potom hlavným lekárom v Peštianskej stolici a nakoniec hlavným lekárom v Pešti. Vo viacerých stolicích bol tabulárnym sudcom.

Dedikácia diela venovaná S. Glosiovi pozostáva z dvoch častí. Prvú, formálnejšiu a obvyklú časť tvorí jedna strana, z ktorej získame základnú informáciu o povolání (lekár) a funkciách (sudca) S. Glosia: *„Wysoce Vrozenému, Maudrostj a zběhlostj w Lékařském Vměnj wznessenému Pánu, Pánu Glosius w Slaw. Stolicy Pessťanské znamenitému Assessorowi a za mnohé roky býwalému Doktorowi.“* Po týchto formálnych údajoch však J. Ribay naznačuje aj istý osobný vzťah: *„Pánu sobě [Ribayovi] zwlášstě a milostiwě přjzníwému a wsseligakau Vctiwostj dedikuge a připisuge Překládatel“*. Druhá časť, resp. rozšírené pokračovanie dedikácie na štyroch stranách obšírne informuje o rode Glosiovcov a zásluhách tejto rodiny pre Slovákov a prechádza do osobnej roviny. J. Ribay zdôrazňuje urodzenosť S. Glosia a v celom texte ho oslovuje *Wasse Wysoce Vrozená Milost*. Predovšetkým vyzdvihuje, že je S. Glosius priaznivo naklonený Slo-

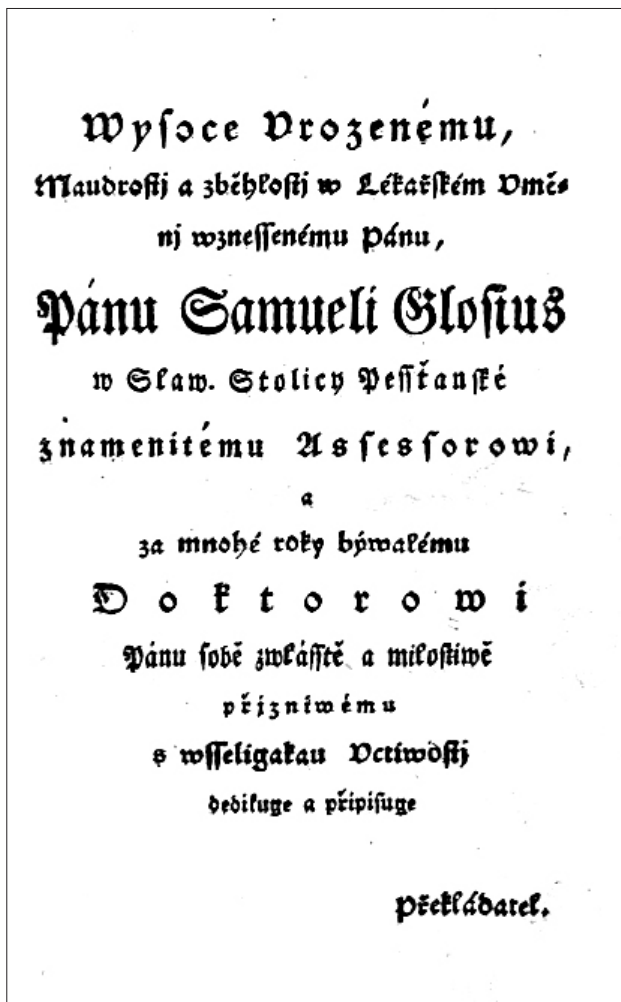
³¹ z maď. padlás – povala

³² z nem. die Linse – šošovica

³³ z nem. die Fazole/Fisole – fazuľa

³⁴ z nem. die Grundbirne/Erdbirne – z toho grumbír, krumpír, krumple – zemiaky

³⁵ Údaje čerpáme podľa: SZINNYEI, J. Magyar írok élete és munkái. HORÁNYI, A. Memoria Hungarorum et provincialium II., s. 31.

Obr. 1 Dedikácia S. Glosiovi v diele J. Ribaya

vákom a nehanbí sa za svoj slovenský pôvod: „Nemuselbych gá Slowáků nassjch takowým milownjkem býti, gako že w skutku gsem, giž wúbec známo gest, kdybych gim toto zamlčel, že y Wasse Wyssoce Vrozená Milost, gegich zwláště laskawým Příznivcem gest. [...] který sa za swúg a swých předků rod slowenský nestyděl.“ Aj z tohto dôvodu chce túto prácy Slovákuim obecanau venovať práve S. Glosiovi. Podporu od neho pri preklade tohto zdravotného diela prirovnáva k vzťahu jedného z predkov rodu Glosiovcov k spisovateľovi Nikodémovi Sartoriovi.³⁶ Tu sa prejavuje Ribayova erudícia vyplý-

³⁶ Nikodém Sartorius (1556 – 1595) – evanjelický kňaz, spisovateľ a prekladateľ. Slovenský biografický slovník V. zv., R – Š, s. 223.

vajúca z dlhoročného záujmu a zbierania starých tlačí a rukopisov,³⁷ keď presne uvádza názov tohto spisu: *Nikodem Sartorius učiniw Spis w slowensském gazyku Concordantia Evangelistarum, to gest Celá Hystorya, anebo Ewangeliwm Pána nassého Gežisse Krysta, ze wssech čtyř Ewangelistůw srownaná a spolu sebraná*. Dielo vraj Sartorius dedikoval zvolenským senátorom a predkovi Samuela Glosia Baltazárovi Glosiovi. Baltazára Glosia opisuje ako urodzeného človeka, ktorý bol znalý „w Práwjch nassj Wlasti i liternjm vměnj“ a pôsobil v Zvolenskej stolici na poste pisára a v roku 1591 sa stal richtárom. Tento Baltazár Glosius primäl aj Izáka Abrahamidesa,³⁸ nazývaného Hrochotský, ktorý bol správcom³⁹ školy vo Zvolene a v roku 1591 bol v Kremnici pisárom a spolumešťanom, aby spísal dejiny. J. Ribay však neuvádza názov tohto diela, ani jeho bližší obsah. Poznomenáva však, že tento rukopis nebol nikdy vydaný, ale on ho získal pred rokom (teda v roku 1794, pozn. aut.). Dielo má rozsah 12 listov predhovoru a 221 listov štvrtkového formátu a J. Ribay ho pokladá za najstarší rukopis v slovenskej reči: „*Gest čistotně a zřetelně psaný a netraufám, aby se kde mezy Slowáky starssjho Rukopisu w této řeči najti mohlo.*“ Po tomto historickom exkurze osvetľujúcim dejiny rodu Glosiovcov sa J. Ribay opäť vracia k svojmu prekladu a oceňuje, ako ho S. Glosius podporil, keď sa s ním radil, či má toto dielo preložiť a naďalej až do konca ho v práci podporoval: „... když sem W. W. V. M. w známost uvvedl, a w té wecy y o radu žádal, welice to ne gen schwáľiti, ale y k dokonánj té práce, a k podánj gj do tisku napomj-nati ráčila.“ V tejto časti sa nachádza aj autorovo zdôvodnenie prekladu zdravotného diela: keďže medzi slovenským ľudom panujú mnohé predsudky a povery pri liečení chorôb a užívaní liekov, chcel by J. Ribay touto prácou prispieť k lepšej informovanosti v oblasti zdravia: „... y w tom Slowensském lidu mnohé sskodliwé neřádnosti, zlé zvyklosti a předsudky strany zdrawj, nemocý, Lékarů, léků y samého léčenj panujj, kterých pretrženj a zastawenj by se tauto knížkau snad něgak sprostředkowati mohlo.“ J. Ribay vyslovil aj nádej, že táto *Lékařská knížka* uvedená s menom S. Glosia si nájde cestu aj k jeho osobným známym, najmä lekárom. Osobný kontakt a blízky vzťah S. Glosia a J. Ribaya je zrejmý aj zo záverečnej časti dedikácie, kde J. Ribay ďakuje S. Glosiovi nielen za podporu pri vydaní tejto knihy, ale aj za lekársku opateru a láskavú priazeň. S vďačnosťou mu preto dedikuje dielo: „... abych tak zwlášstě za tu w častých a těžkých mých nemocech, ochotnau a wěrnau pomoc lékařskau a wždycky sšťastné wzdrawenj, aspoň něčjm, dáwno toho žádatwssi, powinnau wděčnost swau pronest a W. M. doswědčiti mohl.“

Z dedikácie sa tak dozvedáme viacero informácií nielen o rode Glosiovcov, ale aj zaujímavé bibliografické údaje o rukopisoch zo 16. storočia a ich autoroch.

³⁷ J. Ribay vybudoval veľkú knižnicu, ktorú však musel kvôli finančným ťažkostiam napokon rozpredať.

³⁸ Izák Abrahamides (pseudonymy Hrochotius, Hrochotský, z Hrochoti, Abrahamffy) (1557 – 1621) – popredný predstaviteľ slovenskej reformácie, jeden z prvých troch superintendantov ev. cirkvi a. v., rektor evanjelickej školy vo Zvolene, mestský notár v Kremnici, učil na slovenských školách. Slovenský biografický slovník I. zv., A – D., s. 27.

³⁹ Údaje o I. Abrahamidesovi v texte uvádzame presne podľa J. Ribaya, kde napr. namiesto notár uvádza pisár a pod.

Napokon je vzácna a významná veľmi osobná rovina dedikácie, ktorá ukazuje, že J. Ribay bol so Samuelom Glosiom v priamom osobnom kontakte a že dedikácia nebola len bežnou formalitou. Bola vďakou za odbornú i ľudskú podporu.

Ján Tonsoris⁴⁰

Ján (Iohannes) Tonsoris/Tonsorius (1724 – 1781), vlastným menom Barbierik/Barvír/Barbír, evanjelický farár v oravskom Istebnom (1747 – 1773), pripravil praktickú liečiteľskú príručku v domácom jazyku, v ktorej opisuje postupy liečenia najčastejších chorôb. Ponúka návody na liečenie najmä domácimi prostriedkami rastlinného a živočíšneho pôvodu. V príručke sa nevyhýba ani uvádzaniu prostriedkov ľudového liečiteľstva, ktoré boli populárne medzi obyvateľstvom v celej Európe. Dielo bolo veľmi obľúbené, o čom svedčí aj fakt, že tlačou vyšlo osemkrát. Autor i schvaľovateľ diela považujú jazyk za slovenský. Zaujímavé je, že Juraj Fándly, katolícky kňaz a osvietenský spisovateľ, ktorý písal svoje diela v bernolákovčine a bol editorom podobnej liečiteľskej príručky pre ľudí, odporúčal v úvode k svojmu dielu *Zelinkár*⁴¹ i Tonsorisov spis. Dielo J. Tonsorisa vznikalo ešte pred kodifikáciou jazyka A. Bernolákom a J. Tonsoris bol ako príslušník evanjelickej cirkvi v otázke jazyka zástancom biblickej češtiny. Napriek tejto skutočnosti sa v jeho tlači vyskytujú i zriedkavé hláskoslovné odchýlky od biblickej češtiny, napr. stredoslovenské diftongy: *čerieslo, liadek*, alebo v pozícii e je slovenské a *zagačj, wagce*. Sú zriedkavejšie ako v Ribayovom diele, odlišnosti od biblickej češtiny sa však objavili vo väčšej miere v lexikálnej rovine textu. V texte sa nachádza veľa lexikálnych slovakizmov, ide najmä o pomenovania chorôb a rastlín.⁴² J. Tonsoris často používa vedľa seba synonymá vychádzajúce zo západoslovenskej, ale aj zo stredoslovenskej formy kultúrnej slovenčiny, zabezpečujú tak porozumenie pre širšie vrstvy obyvateľstva. Pri pomenovaniach chorôb používa viacero synonym, napr. pre epilepsiu padúca nemoc, chytlanka a zrádnik: *Proti těžké padaucý Nemocy, Chytlanky neb Zradniku*. Za latinské *nausea* uvádza v slovenčine známe synonymá čemer alebo hnusenie pokrmu: *Proti čemeru, neb Hñusenj Pokrmu a Nápoge*. Pri pomenovaniach rastlín alebo korenín uvádza – kde je to potrebné – dva varianty, pretože si je vedomý ich odlišného teritoriálneho používania. V texte sa tak pravidelne vyskytujú spolu lexikálne jednotky rasca a kmín: *Rascu (neb kmjn) s Bobky stlučenau na Hlawu polož*. Synonymné radenie je časté aj pri neterminologických lexikálnych jednotkách, napr. *Wankuš, neb Podussku; opuchlý, neb otečeným* a pod.

⁴⁰ Základné biografické údaje uvádzame podľa: Slovenský biografický slovník. VI. zv., T – Ž, s. 101.

⁴¹ FÁNDLY, J. *Zelinkár, z welkých zelinárských Kñih wiťáhnutí, wikladagící krátké, ale zretedlné, a welmi užitečné Radi z običajními Zelinkami, profi Nemocám obidwogého ľudského Pokoleňá*. Trnawa: u Wáclawa Gelinka, Privil. Kñihhtlačára, 1793.

⁴² RICZIOVÁ, B. *Johannes Tonsoris: Sana Consilia Medica aneb Zdrawá Radda Lékařská*, Skalica 1771, s. 111 – 116.

Úvodné časti diela sa skladajú zo štyroch oddielov. Za titulnou stranou nasleduje citácia, resp. obširnejšie motto z diela lekára Ch. Weißbacha,⁴³ ktoré nabáda k pokojnej myšli, miernosti v pití, k častému pohybu, dobrému svedomiu a k pobožnosti. Tieto vlastnosti prospievajú zdraviu. Nasleduje latinsky napísaná dedikácia s rozsahom jednej strany, ktorú autor venoval Jánovi (Iohanesovi) Dávidovi, významnému príslušníkovi nižšej šľachty z rodu Dávidovcov.

Formovanie drobnej domácej šľachty – zemianstva v Turci a na Liptove sa začalo kráľovskými donáciami pôdy v priebehu 13. storočia a na Orave v 14. storočí.⁴⁴ Šľachta mala v najstaršom období mená odvodené napr. od miesta, kde vlastnili kúrie (Revický, Kubínsky), niektoré mená boli odvodené pôvodne z krstného mena (Dávid), zvierat (Medvecký) a pod. Oravské, turčianske a liptovské rody boli previazané majetkami a rôznymi rodinnými vzťahmi, a preto nachádzame zmienky o rodine Dávidovcov v Turci i na Orave.⁴⁵ Dávidovci boli pôvodom z Liptova (z Belska). Kráľ Ľudovít I. dal za verné služby veľkú donáciu v roku 1382 na osadu Istebné Dávidovi, synovi Pavla, a jeho bratom z turčianskej osady Hosti, ktorí pochádzali zo slovenskej zemianskej rodiny Zátureckých.⁴⁶ V roku 1382 bola už rodina Dávid uvedená do držby Istebného. Od tej doby bolo Istebné zemianskou obcou a v majetku rodiny Dávidovcov. Podľa daňových súpisov z rokov 1547 – 1548 patrilo Istebné Ladislavovi Dávidovi, ktorý bol v roku 1550 podžupanom Oravskej stolice.⁴⁷ Podžupanom bol v roku 1622 i Žigmund Dávid. Dávidovci boli majiteľmi Istebného do roku 1793, teda aj v čase pôsobenia J. Tonsorisa v artikulórnem kostole v Istebnom. Po šopronskom sneme sa dovoľovalo protestantom postaviť v každej stolici len dva kostoly. Jeden artikulórnny kostol bol v Leštínách a v Istebnom postavili druhý artikulórnny kostol okolo roku 1689. Tretím kňazom artikulórneho zboru v Istebnom bol J. Tonsoris. Cirkevný zbor ev. a. v. podporovali viaceré zemianske rodiny a medzi nimi aj Dávidovci. Dôkazom toho sú aj krypty zemianskych rodín v oltárnej časti kostola, napr. Bajči, Revický, Dávid a Ambrózy. Na stene za patronátnou lavicou zemianskej rodiny Dávidovcov je umiestnený ich erb⁴⁸. Predstavitelia nižšej oravskej šľachty

⁴³ J. Tonsoris ho uvádza vo svojich prameňoch v úvode: Doktor Christianus Weißbacher, w swé opravdowé, gruntownj Curae wsselikých lidského Těla Nemocý. Používal nem. originál Warhaffte und gründliche Cur. aller dem Menschlichen Leibe zustossenden Krankheiten.

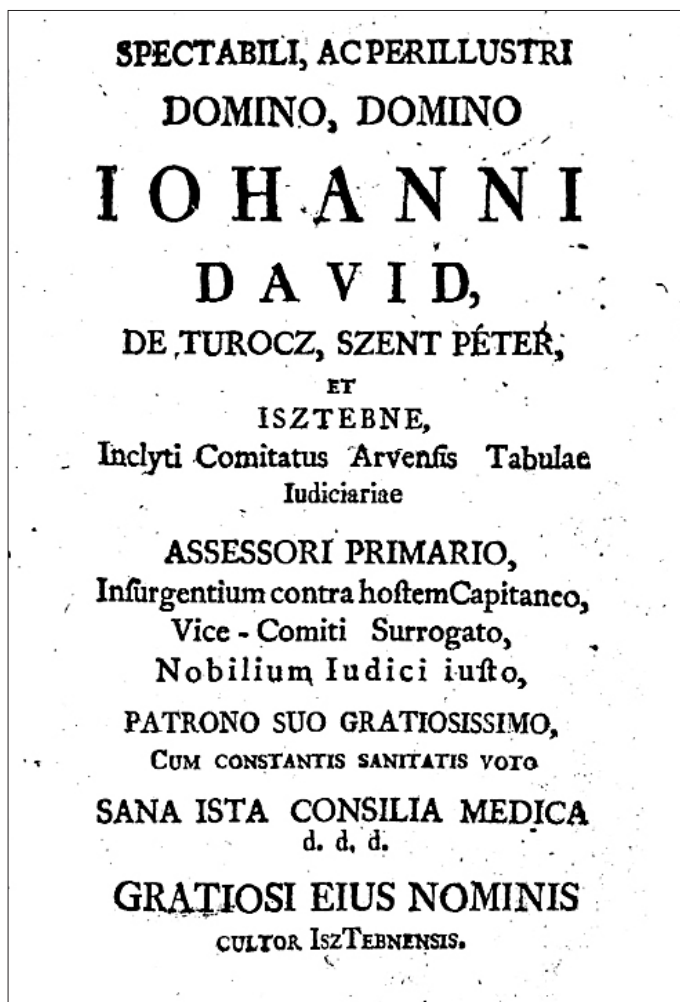
⁴⁴ Pri rodine Dávidovcov sme vychádzali z materiálov: BEŇUŠOVÁ, E. Oravské zemianstvo, s. 116 – 151; ČERVEŇOVÁ, K. Archontológia zemepanskej správy oravského komposesorátu v 17. storočí; BEŇKO, J. Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta, s. 81 – 88; NOVÁK, J. Turčianske rody. Súpis turčianskych rodov z 18. storočia, s. 75 – 109.

⁴⁵ Objavujú sa aj v súpise šľachty v Turčianskej župe v roku 1709: rod David (Dávid) – Trnovo, Turčiansky Peter. NOVÁK, J. Turčianske rody. Súpis turčianskych rodov z 18. storočia, s. 75 – 109.

⁴⁶ BEŇUŠOVÁ, odk. 44, s. 121.

⁴⁷ BEŇUŠOVÁ, odk. 44, s. 121.

⁴⁸ BEŇUŠOVÁ, odk. 44, s. 136.

Obr. 2 Dedikácia J. Dávidovi v diele J. Tonsorisa

zastávali mnohé významné funkcie vo vedení stolice. Uplatňovali sa i vo funkciách tabulárnych sudcov a prisažných.

Dedikáciu J. Dávidovi napísal J. Tonsorisa v latinskom jazyku, ktorý bol jazykom predstaviteľov oravskej šľachty ešte aj v 18. storočí. Dedikácia poukazuje na pôvod rodiny Dávidovcov a ich majetkové prepojenie s Turcom a Oravou: „*Ioanni David, De Turocz, Szent Péter et Isztebne*“, a poskytuje aj informáciu o funkciách J. Dávida v stoličnej samospráve. Na čele stoličnej samosprávy⁴⁹ stál formálne hlavný župan

⁴⁹ JANURA, T. Nepotizmus – „skrytá“ stránka fungovania Liptovskej a Oravskej stolice v 18. storočí, s. 224; KÓNYA, P. a kol. Dejiny Uhorska, s. 173.

(*comes comitatus*) ako jej symbolický predstaviteľ na viedenskom dvore a v Hornej tabuli uhorského snemu. Veľmi dôležitú funkciu a faktickú výkonnú moc však mal županov zástupca, riadny podžupan (*vicecomes ordinarius*), ktorý sa priamo podieľal na úradovaní a kontroloval prácu všetkých úradníkov. Ten sa volil z radov významnejších šľachticov stolice. Ďalšou dôležitou funkciou bol i zastupujúci/druhý podžupan (*substitutus vicecomes*), ktorý spočiatku plnil funkcie riadneho podžupana len v čase jeho neprítomnosti alebo choroby. Neskôr prevzal na seba časť kompetencií svojho nadriadeného. Medzi výkonných úradníkov patrili i slúžni (*iudices nobilium*) a podslúžni (*viceiudices nobilium*), ktorí mali na starosti dohľad nad slúžnovskými okresmi/obvodmi a kontrolovali výber daní, stav ciest, cenové limitácie, súpisy šľachty, poddanských majetkov a pod. Títo úradníci najviac prichádzali do kontaktu s konkrétnymi problémami a stoličnou agendou. Z dedikačnej časti diela sa dozvedáme o významných funkciách J. Dávida v tejto stoličnej správe. J. Dávid bol vážený riadny slúžny Kráľovskej súdnej tabule slávnej Oravskej stolice: *Iclyti Comitatus Arvensis Tabulae iudiciariae assessor primarius*, ďalej zastupujúci zvolený podžupan: *vice-comes surrogatus*, taktiež stoličný slúžny: *iudex nobilium* a v dedikácii sa spomína aj ako kapitán insurekčného vojska: *insurgentium contra hostem capitaneus*.

Napokon J. Tonsoris dielo *Sana consilia medica* darom dal a zasvätil (*d. d. d.*)⁵⁰ svojmu láskavému patrónovi s prianím trvalého zdravia. Dedikácia je viac formálna a zdvorilostná, s vymenovaním pôvodu a funkcií J. Dávida a neposkytuje informáciu o prípadnom bližšom vzťahu patróna a J. Tonsorisa, hoci ako artikulárny farár prichádzal do častého kontaktu s významnou rodinou Dávidovcov a za manželku mal príslušníčku oravského zemianstva Katarínu Bajči, dcéru zemana z Gäcele. J. Tonsoris sa podpisuje na konci dedikácie ako ctiteľ z Istebného (*cultor Isztebnensis*). Po tejto dedikácii nasleduje schválenie diela (*Approbatio*) už v domácom jazyku, ktoré vypracoval 5. septembra 1771 v Dolnom Kubíne F. I. Ecksteinn, oravský prísazný lekár.⁵¹ V úvode schválenia diela sa nachádza aj kryptogram Jána Tonsorisa IT: „láska tvá k bjdnemu bljžnjmu, podle které mu chcess z bjdy co litostiwý SamarITan pomáhati“. F. I. Ecksteinn sa podujal na kontrolu a schválenie diela: „abych na twé pohledáwanj sanae Consilia Medica, aneb Zdrawau Raddu Lékařskau k obecnému dobrému ex approbatis Auctoribus s njmj se srownáwagjý w slowenském Gazyku w Pořádku dobrém od tebe sepsané přehledeł, gako pořádný, a přisazný Lékař“. F. I. Ecksteinn v texte schválenia J. Tonsorisovi tyká a dielo veľmi srdečne odporúča a želá mu božie požehnanie. *Approbatio* je napísané vo veľmi priateľskom duchu, ktoré začína oslovením *Wzáctný a milý Přjtelí*. Na nasledujúcich desiatich stranách predhovoru k čitateľovi J. Tonsoris predstavuje v jasnej štruktúre svoje dielo: krátky úvod, zdroje, z ktorých čerpal, dôvody vypracovania diela, obsah diela a spôsob, ako sa má táto kniha používať, a napokon dôvody, prečo sa má človek starať o svoje zdravie. Potreba tohto typu literatúry je vyjadrená hneď

⁵⁰ Dono dedit dedicavit.

⁵¹ Fran. Ignat. Ecksteinn. Incl. Comitatus Arvensis Chyrurgus Juratus, mp.

úvodných slovách: „*K obecnému dobrému sepsaná, y zwlásstě přjčinau twého Zdrawj, w nowé Knize této Lékařské, od Wěků skrze nemocných Patientů w nassém slowenském Národě žádaná, tobě se z Křestianské Lásky otwjrá a známá činj!*“. Uvádza aj šesť zdrojov z latinčiny a nemčiny a zdôrazňuje, že vyberal zo schválených diel (*ex approbatis, hodonowěrných a zkussených Doktorů sebraná*), čo potvrdil aj F. I. Ecksteinn vo svojom schválení. J. Tonsoris čerpal z nasledujúcich diel: 1. *Doktor Christianus Weißbach, w swé opravdowé, gruntowj Curae wsselikých lidského Těla Nemocý*; 2. *Doktor Fridericus Hoffmannus in medicina rationali*; 3. *Archibaldus Pitcarnius Medicus celeberrimus in Elementis Medicinæ Physico – Mathematicis*; 4. *Granat-Appfel, obsahujcý w sobě Tagemstwj Lékařské mnohých zkussených Doktorů Lékařských*; 5. *Lékařské Knihy M. Hyeronyma Braunssweyka o Distillowanj a Pálenj Wodek z Zelinek k zdrawj slaužjících*. Z titulnej strany celého diela je však zřejmé, že pridával aj recepty známe z domáceho prostredia: „*Vžitečné Lékařstwj, Na wětssym Dje domácý*“ (titulná strana). J. Tonsoris poznajúc problémy svojich farníkov a okolia, keď nedostatok a nedostupnosť lekárov vzhľadom na veľké vzdialenosti spôsobovali pri prepuknutí choroby často neprekonateľné problémy, vypracoval príručku – receptár na liečenie chôrob, aby si ľudia vedeli v chorobe spočiatku pomôcť aj sami: „*Poněwádž na mnohých mjstech, anebo se žadnj Lekaři nenalezagj, anebo gsau wzdáleni, a pokud ge dočekati mohau, miserere lamentowati musegj, anebo Patienti tak gsau chudobnj, že Lékaře vžjwati nesměgj, ano y kde sa Lekaři nalezagj, kteřj při mnohých Patientoch na gedenkrát byti nemohau, aspoň do gegjch Přjchodu, aby mohli se sobě negak w swé Nemocy poraditi*“. V úvode poskytuje používateľom príručky veľmi potrebné informácie, ako využiť register v knihe podľa názvu choroby a informácie alebo rady pri vyberaní jednotlivých receptúr, prípadne domácich liekov. Choroby a receptúry na liečenie sa uvádzajú v poradí typickom už od stredoveku *a capite ad calcem*, tak sa dá aj pomocou registra rýchlo vyhľadať potrebný liek. Na záver predhovoru presviedča čitateľov o potrebe starať sa o svoje zdravie viacerými citátmi z antických zdrojov (Horatius, Cicero, Platón) a Biblie (SZ Syrach). V závere tohto diela (s. 227 – 260) je pripojený „*Přjdawek k zdrawé Rade lékařské vžitečný, z Sskoly Salernytánské wybraný*“. Ide o Salernské pravidlá zdravia, ktoré u nás vydal Matej Bel v roku 1721 pod názvom *Flos medicinae sive Scholae Salernitanae de conservanda bona valetudine* [...] – Kvet lekárstva alebo veršované rady salernskej školy, ako si zachovať zdravie.⁵²

Záver

Dve rozoberané diela lekárske orientovaných popularizačných tlačí z konca 18. storočia majú spoločný úmysel pomáhať svojim osvetovým obsahom slovenskému obyvateľstvu pri ochrane zdravia. Keďže ide o predstaviteľov evanjelickej inteligencie, zvolili si jazyk biblickej češtiny, ale upravený (slovakizovaný), usilujúci splniť požiadavku porozumenia čo najširších vrstiev obyvateľstva. Popri mnohých spoloč-

⁵² Túto časť knižne vydal a doslov k nej napísal JUNAS, J., ed. Salernské pravidlá zdravia. Martin: Osveta, 1977.

ných črtách (dodržiavanie istých noriem v hláskosloví) jazyk J. Ribaya je vo väčšej miere slovakizovaný, čo vyplýva z jeho širokých filologických záujmov a vedomostí. Napokon aj vyše 20-ročný rozdiel vo vydaní dvoch diel ovplyvnil slovacitu týchto textov. Odlišnosť dedikácií vyplýva nielen z použitia odlišných jazykov, latinského a slovenského jazyka, ale prejavuje sa aj v obsahu a rozsahu informácií v nich. Zatiaľ čo dedikácia J. Tonsorisa podáva len pôvod a funkcie I. Dávida, z dedikácie J. Ribaya sa dozvedáme viaceré údaje o rode Glosiovcov, bibliografické údaje o viacerých dielach a v neposlednom rade je vzácne i vyjadrenie osobného vzťahu dedikátora k svojmu mecénovi. Analýza dedikácií uvedených diel potvrdzuje i platnosť konštatovania G. Žibritovej, že ešte stále „vieme iba čiastočne stanoviť, v čom mecenovanie naozaj spočívalo a ako reálne ovplyvňovalo typografickú produkciu. Okrem samotných tlačí by nové poznatky mohol priniesť archívny výskum, analýza korešpondencie, výdavkov jednotlivých panstiev, dokumentov finančného charakteru a podobne“.⁵³ Zároveň sa potvrdzuje, že pri výskume literárnej produkcie starších vývinových období musí byť súčasťou analýzy každá časť diela, pretože len tak sa pohľad na diela našej minulosti bude približovať k poznaniu ich skutočnej hodnoty.

P r a m e n e

Katechismus o Zdrawj pro obecny lid a Sskolskou mládež. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený. W Pessti: wytlačeny v Matěge Trattnera, 1795.

TONSORIS, J. *Sana consilia medica, aneb Zdrawá Radda Lékařská, Podávagjcý Z Křestanské Lásky Vžitečné Lékařstwj, Na wětssym Djle domácý, Z Hodnowerných Doktorů Lékařských proti rozličným Nemocem Lidského těla S připogenau Domownj Apatěčkau, kterau K obecnému dobrému vydal Iohannes Tonsoris.* Wytisštěná w Král. Swob. Měště Skalicy, 1771.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

BEŇKO, J. Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta. In: *Najstaršie rody na Slovensku: Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku.* Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994, s. 81 – 87.

BEŇUŠOVÁ, E. Oravské zemianstvo. In: *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť I. Postavenie a majetky zemianskych rodov.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2010, s. 116 – 151.

⁵³ ŽIBRITOVÁ, odk. 6, s. 86.

BLANÁR, V. Ribayov Idioticon Slovacicum. In: *Jazykovedné štúdie IX. Dejiny a dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 91 – 114.

Constitutata regia, quae regnante August. Imperatore et Rege Apostol. Josepho II. pro Regno Hungariae eidemque adnexis Regnis et Provinciis, nec non M. Principatu Transilvaniae condita sunt. Politicorum Pars I. Viennae: Typis Iosephi Nobilis De Kurzbek, Caes. Reg. Aul. Typogr. Et Bibliopolae, 1788.

ČERVEŇOVÁ, K. *Archontológia zemepanskej správy oravského komposesorátu v 17. storočí* [Dizertačná práca]. Bratislava: Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, 2013.

FÁNDLY, J. *Zelinkár, z veľkých zelinárskejších Kňih wiťáhnutí, wikladagící krátké, ale zretedlné, a veľmi užitečné Radi z običajnými Zelinkami, proti Nemocám obidwogého ľudského Pokoleňá*. Trnawa: u Wáclawa Gelinka, Privil. Kňihhtlačára, 1793.

HORÁNYI, A. *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quam excitat Alexius Horányi, Hung. Budensis de CC. RR. Scolarum piarum. Pars II. Viennae: Impensis Antonii Loewii, bibliopolae Posoniensis, 1776.*

JANURA, T. Nepotizmus – „skrytá“ stránka fungovania Liptovskej a Oravskej stolice v 18. storočí. In: *Forum historiae* [online]. 2011, roč. 5, č. 2, s. 222 – 240. Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/janura.pdf

KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Uhorska. (1000 – 1918)*. Bratislava: Vydavateľstvo Citadella, 2014.

KRAJČOVIČ R. a P. ŽIGO. *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2002.

NOVÁK, J. Turčianske rody. Súpis turčianskych rodov z 18. storočia. In: *Kmetianum: Vlastivedný zborník Turčianskeho múzea Andreja Kmetá č. 4*. Martin: Osveta, 1976, s. 75 – 109.

RICZIOVÁ, B. Predlohy ľudovo-výchovnej tvorby Juraja Ribaya. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia bibliographica Posoniensia 2015*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2015, s. 137 – 154.

RICZIOVÁ, B. Johannes Tonsoris: Sana Consilia Medica aneb Zdrawá Radda Lékařská, Skalica 1771. In: *Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat II*. Brno: Technické muzeum v Brně 2013, s. 111 – 116.

RICZIOVÁ, B. a K. PEKAŘOVÁ. Katechizmus zdravia a jeho stredoeurópske cesty. In: J. RADIMSKÁ, ed. *Opera Romanica 16. Knihy v proměnách času*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2015, s. 200 – 222.

Slovenský biografický slovník. I. zv., A – D. Martin: Matica slovenská, 1986.

Slovenský biografický slovník. V. zv., R – Š. Martin: Matica slovenská, 1992.

Slovenský biografický slovník. VI. zv., T – Ž. Martin: Matica slovenská, 1994.

SZINNYEI, J. *Magyar írok élete és munkái* [online]. Budapest: Hornyánszky, 1891 – 1914 [cit. 2020-05-04]. Dostupné na: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>

ŠIŠMIŠ, M. K problematike miesta narodenia a ku genealogickým vzťahom Juraja Ribaya. In: *Jur Ribay (1754 – 1812) – život, dielo, doba. Bibliografický zborník 2004 – 2005*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 87 – 92.

VYVÍJALOVÁ, M. K slovensko-maďarským kultúrnym vzťahom koncom 18. a začiatkom 19. storočia (Juraj Ribay a Ferenc Széchenyi). In: *Historické štúdie 14*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, s. 47 – 76.

Vzájemné listy Jos. Dobrovského a Jiř. Ribaye z let 1783 – 1810. In: A. PATERA, ed. *Sbírka pramenův k poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Korespondence a prameny cizojazyčné č. 1*. Praha: nákladem Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913.

ŽIBRITOVÁ, G. Mecenát šľachty pri vydávaní kníh v 16. – 17. storočí. In: *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť 2. Duchovná a hmotná kultúra*. Martin: Slovenská národná knižnica 2009, s. 83 – 88.

Title pages and prefaces as places to express gratitude for the support in the medically-oriented press dating to the close of the 18th century

Beata Ricziová – Oľga Vaneková

In this paper, the authors analyse the pages of dedication and prefaces in two works on health education from the close of the 18th century. The works were not written for people by doctors, but by priests. They differ in their language of dedication. An extensive dedication in the Slovak language comes from the translated work by Juraj Ribay *Katechyzmus o Zdravj pro obecny lid a Sskolskou mládež* (Pest, 1795). Juraj Ribay (1754 – 1812) was one of the evangelical priests who sought to spread enlightenment. Of his broadly conceived interests as a lexicographer, Slavist, folklorist, ethnographer and enlightenment of common people, this is an interesting translation work in which he sought to spread enlightenment and progressive ideas in the field of preserving the health of the people and educating the youth. He devoted his translation work of the *Catechism of Health* to the Pestian doctor and tabular judge in several counties, Samuel Glosi, who was originally from the Nógrád County.

The Latin dedication is part of the Johannes Tonsoris' work *Sana consilia medica aneb zdrava radda lékařská* (Skalica, 1771). J. Tonsoris (1724 – 1781), the evangelical priest in the Orava village of Istebné, prepared a practical healing manual in the local language, describing procedures for treating common maladies. He dedicated his work in Latin to Ján Dávid, an important member of the aristocratic family of the Dávids from the Turiec and Orava counties. In addition to a brief content and language description, the authors in their paper analyse the forms and manners of expressing gratitude for support, their formulations in the dedications and prefaces in both of these works.

Key words: dedication, J. Ribay, J. Tonsoris, medical enlightenment literature, 18th century, biblical Czech, Latin, Slovak

Svedectvá o existencii mecénov lekára Justusa Jána Torkoša v jeho tlačených dielach a v archívnych materiáloch

Tomáš Hamar

Kľúčové slová: Justus Ján Torkoš, Pavol Jesenák, mestský lekár, mestský fyzikus, mecénát, Bratislava v 18. storočí, dejiny zdravotníctva

Profesionálny rast a pôsobenie jedného z najvýznamnejších bratislavských lekárov osemnásteho storočia Justusa Jána Torkoša (1699 – 1770) je ukázkovým príkladom kariéry v oblasti medicíny daného obdobia. Vzdelávanie u veľikánov, akými boli Matej Bel, August Hermann Francke či Karol Otto Moller ho výborne pripravili na štúdium medicíny na univerzite v Halle a následnú kariéru lekára a organizátora zdravotníctva v Uhorsku. Torkoš pôsobil niekoľko rokov ako osobný lekár uhorského palatína Mikuláša Pálffyho a vyše tridsať rokov zastával úrad hlavného fyzikusa (mestského lekára) kráľovského slobodného mesta Bratislavy, v tom čase hlavného mesta Uhorska. Medzi jeho povinnosti patrilo dozor nad zdravotnou starostlivosťou poskytovanou lekárnikmi, pôrodnými babicami, felčiarimi a kúpeľníkmi. Ako zostavovateľ diela *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* (1745), určujúceho ceny liekov v hlavnom meste ríše a neskôr v celom Uhorskom kráľovstve, preukázal hlboké znalosti z farmácie a farmaceutickej terminológie v štyroch ríšskych jazykoch. Je autorom prvej slovenskej farmaceutickej terminológie stavajúcej na excerptoch spisov lekárnikov z praxe a na vtedy ešte nevydaných gramatických dielach Pavla Doležala. Okrem lekárskejších a lekárenských diel je autorom prvého zdravotného opisu mesta Bratislava a viacerých chemických a balneologických diel. Podľa dobových zdrojov bol to práve Torkošov výskum, ktorý objasnil záhadu piešťanských „migrujúcich“ prameňov a dopomohol k tomu, aby našli využitie v praktickej balneoterapii.

Nespochybniteľné nadanie a príčinnivý duch Justusa Jána Torkoša by však ostali len nevyužitým potenciálom, keby sa nesnúbili s podpornou sústavou tvorenou vzdelanými a priaznivo naklonenými učiteľmi, rodinnými príslušníkmi, kolegami a nadriadenými.

Uvedená štúdia má za cieľ načrtnúť pozíciu lekára Jána Justusa Torkoša v konšteláciách vplyvných osobností a inštitúcií Bratislavy, Uhorska i Európy, mená ktorých sa vyskytujú v paratextových častiach Torkošových diel vydaných tlačou. Dru-

hým zdrojom informácií o mecenáte je archívne doložená korešpondencia, ktorej autorom, prípadne predmetom je Torkošova osoba a týka sa jeho finančných dotácií.

Dissertatio de febre petechiali

Tlačová prvotina J. J. Torkoša bola jeho dizertačnou prácou zaoberajúcou sa vysoko infekčným ochorením – škvrnitým týfusom (*febris petechialis*) z roku 1724, a vyšla na univerzite v Halle, kde študoval prírodné vedy (*philosophia naturalis*¹) a medicínu. Ako nám prezrádza titulný list dizertačnej práce, prácu napísal pod vedením vtedajšieho dekana lekárskej fakulty hallskej univerzity Michaela Albertiho (1682 – 1757)². Titulný list je v tomto prípade jediným zdrojom dokumentujúcim spoluprácu Torkoša s týmto významným učencom a potvrdzuje tvrdenie, že „*nemožno skúmať a analyzovať akýkoľvek barokový text bez toho, aby sa bádateľ najskôr nekonfrontoval s úvodnými sprievodnými textami*“³, hoci jeho význam nemožno preceňovať, ani absolutizovať.

Alberti pochádzal z rodiny norimberského farára a pôvodne mal nasledovať svojho otca pri výbere profesie. Po štúdiách na Altdorfskej univerzite získal miesto na Jenskej univerzite ako *praefectus curiae* – finančný správca univerzity. Na *Alma Mater Jenensis* navštevoval prednášky z medicíny a filozofie a po získaní doktorátu z medicíny v roku 1704 tu začal aj prednášať. Okrem prednáškovej činnosti paralelne vykonával aj lekársku prax. V roku 1710 bol vymenovaný za mimoriadneho profesora medicíny na univerzite v Halle, dokonca niekoľkokrát stál na jej čele ako rektor (v rokoch 1726, 1737, 1753). Alberti bol dekanom lekárskej fakulty a od roku 1729 mal na starosti aj Hallskú botanickú záhradu. Bol členom viacerých učených spoločností, okrem iných akadémie prírodných vied, tzv. Leopoldíny (*Academia Imperialis Leopoldina Naturae Curiosorum*). Alberti bol extrémne produktívnym vedcom a autorom mnohých dizertácií a vedeckých dišpút z oblasti medicíny a anatómie. Obzvlášť sa preslávil ako znalec v odbore súdneho lekárstva a jeho latinské forenzné spisy sa dočkali mnohých reedícií a viac ako tridsať rokov tvorili základnú literatúru danej témy. Ako expert vo forenznej medicíne mal Alberti na Torkoša veľký vplyv a vedomosti nadobudnuté pod jeho vedením zúročil pri vykonávaní praxe mestského lekára. Medzi jeho povinnosti patrilo totiž obhliadať telá zosnulých a objasňovať

-
- ¹ V sekundárnej literatúre sa často nesprávne uvádza, že študoval medicínu a filozofiu. Pojmom *philosophia naturalis* sa v 18. storočí označovala veda zaoberajúca sa skúmaním zákonitostí prírody. Nesprávna interpretácia má zrejme pôvod v diele SZINYEI, J. Magyar írók élete és munkái. XIV., heslo: Torkos, Justus János.
- ² RYDBERG, A. Michael Alberti and the Medical Therapy of the Internal Senses, s. 245 – 266.
- ³ KARABOVÁ, K. Captatio benevolentiae v autorských predhovoroch barokových literátov, s. 58.

neznáme príčiny smrti, príp. vyšetrovať zranených a písať odborné posudky v súdnych sporoch o odškodnenie.⁴

V samotnej dedikácii nespomína menovite žiadnu osobu, svojich priaznivcov oslovuje všeobecne:

Viri summe reverendi, per-illustres ac generosi patroni ac fautores omni honoris cultu prosequendi (Najvzdelanejší muži, preslávaní patróni a žičlivci hodní najvyšších pôct).

Môžeme len hádať, aký bol motív autora nespomenúť menovite svojich priaznivcov, ale po preskúmaní celého korpusu jeho diel zisťujeme, že menovite dedikuje len svoje diela týkajúce sa balneológie. Dedikácia však nepochybne predstavuje cenný zdroj pre výskum vzťahov autora k významným osobnostiam i k inštitúciám: „*Odovzdaním svojej práce do rúk váženej osoby či spoločenstva osôb (napr. mestskej rade, zástupcom univerzity a pod.) si totiž autor dedikácie zabezpečoval nielen vlastný prospech, ale aj akúsi obranu a ochranu samotného diela.*“⁵

Taxa et Schediasma

V roku 1745 vyšli dve jeho najdôležitejšie a najznámejšie diela: *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*, t. j. Bratislavský liekový sadzobník a *Schediasma de thermis Pösthiansiensibus* – opis piešťanských kúpeľov. Obe diela vznikli s rovnakým zámerom, ktorým bolo skvalitnenie zdravotnej starostlivosti, okolnosti ich vzniku sú však odlišné, čo sa odrazilo aj v dedikačných textoch diel. Sadzobník vznikol na podnet Kráľovskej miestodržiteľskej rady a Torkošovi ho dal vypracovať magistrát hlavného mesta. Pôvodne malo ísť o sadzobník pre Bratislavu, neskôr sa rozhodlo o jeho celoplošnej platnosti pre celé Uhorské kráľovstvo. V úvode Torkoš adresuje uvedené riadiace orgány, ale menovite nespomína žiadnu významnú osobu. Zatiaľ čo *Taxa* bolo dielo legislatívneho a normatívneho charakteru, opis piešťanských kúpeľov bolo vedeckým dielom s experimentálnymi časťami s propagačným zámerom. Dielo malo veľký ohlas a podľa N. Duka Zólyomi práve toto Torkošovo dielo zabezpečilo opätovné využitie niektorých prameňov v Piešťanoch, ktoré sa už považovali za vyschnuté.⁶ Opis piešťanských kúpeľov má dedikačnú stať, ktorú venoval významnému mecénovi evanjelických učencov.

⁴ Tibenský uvádza, že v archíve mesta Bratislavy sa nachádzajú lekárske správy, ktorých autorom je Torkoš. (TIBENSKÝ, J. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*, s. 175). V skutočnosti ide o lekárske správy z rokov, keď už Torkoš nežil. Z uvedeného vyplýva, že Torkošov syn Ján nahradil v roku 1770 svojho zosnulého otca vo funkcii mestského lekára. Jeho afinita k forenzej medicíne je zjavná z rozsiahlej zachovanej dokumentácie, ako aj z toho, že z oblasti súdneho lekárstva napísal svoju dizertačnú prácu v Göttingene.

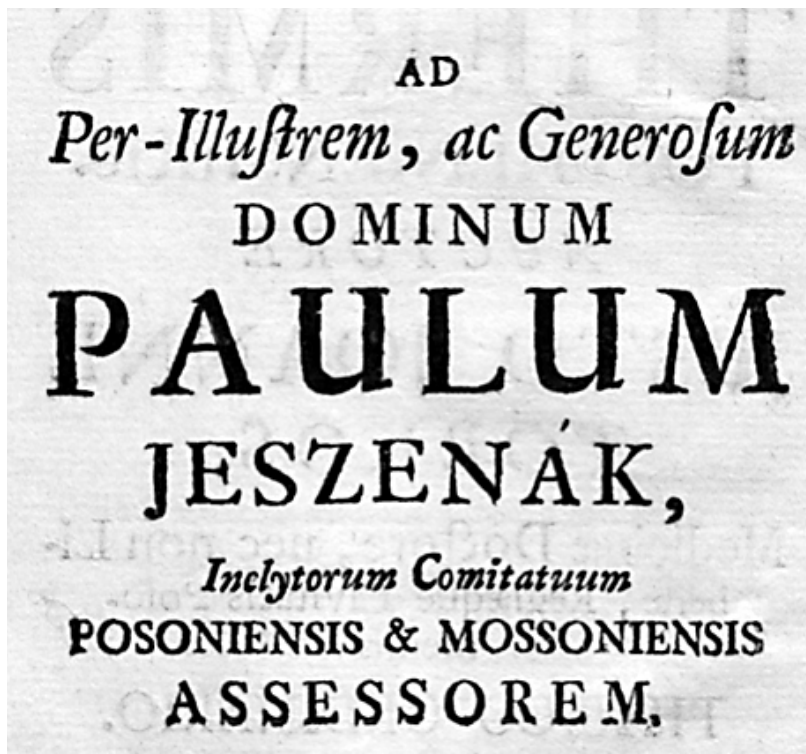
⁵ ŠKOVIEROVÁ, A. *Príležitostné žánre ako forma interpersonálnej komunikácie*. Ondrej Rochotský a vzdelanecké štruktúry českého mestského prostredia, s. 22.

⁶ DUKA ZÓLYOMI, N. *Jusztus János Torkos*, s. 1538.

Dedikácia diela o piešťanských kúpeľoch znie:

Ad Per-Illustrem, ac Generosum DOMINUM PAULUM JESZENÁK, Inclytorum Comitatum POSONIENSIS & MOSSONIENSIS ASSESSOREM.

Venované osvietenému a urodzenému pánovi Pavlovi Jesenákov (Jeszenák), stoličnému prísaznému prísediacemu vznešenej Prešporskej a Mošonskej stolice.

Obr. 1 Dedikácia P. Jesenákov v diele *Schediasma de thermis Pösthieniensibus*

Torkoš spomína, že Jesenák ho poveril úlohou vedecky spracovať liečivé účinky piešťanskej termálnej vody potom, ako tu bol na Torkošovu radu úspešne liečený na bedrový úsad (prejavujúci sa akútnymi bolesťami v krížoch) – *aegritudo Rheumatica, quam Medici Lumbaginem nuncupant*, t. j. reumatická choroba, ktorú lekári nazývajú *lumbago*. Torkoš sa ospravedľňuje Jesenákov za oneskorené napísanie spisu a ako dôvod udáva prácu na sadzobníku. Je vysoko pravdepodobné, že Torkošovi za vypracovanie vedeckého diela o Piešťanoch honorár vyplatil práve Jesenák.

Pavol Jesenák (1684 – 1772)⁷ bol evanjelický zeman, znalec práva, ktorý pôsobil vo funkcii kráľovského radcu a počas uhorských snemov sa ako poslanec zviditeľnil tým, že sa horlivo zasadil za zavedenie pragmatickej sankcie.⁸ Vyše tri desaťročia bol splnomocneným správcom majetku (*plenipotentiarius bonorum regens*) rodiny Pálffyovcov, aj samotného palatína Mikuláša Pálffyho. Je pozoruhodné, že v testamente palatín Ján Pálffy menovite spomenul Pavla Jesenáka a zanechal mu za jeho zásluhy zlaté hodiny.⁹

T. Janura vyzdvihuje fakt, že aj evanjelikom bol v 18. storočí umožnený kariérny rast, a to najmä vďaka kvalitnému vzdelaniu: „Niektorí evanjelici nepriaznivé podmienky v stoličnej správe v prvých dvoch tretinách 18. storočia dokázali obrátiť vo svoj prospech. Mnohí sa rozhodli pre odborné právnické vzdelanie, čím sa mohli kvalifikovať na posty advokátov alebo splnomocnencov veľkých uhorských pozemkových vlastníkov. Pri dobrej povesti a úspešnom obhajovaní záujmov magnátov sa mohli, ako advokát popredných aristokratov Pavol Jesenák, dostať až k titulu baróna.“¹⁰ Nobilitovaný bol Pavol Jesenák II., syn spomínaného Torkošovho mecéna, ktorého na baróna za zásluhy v politike povýšil Jozef II. v roku 1781.¹¹

Pavol Jesenák (*dominus Paulus Jeszenák*) sa spomína aj v korešpondencii Mateja Bela ako finančný podporovateľ kníh¹², zároveň bol pre M. Bela základným zdrojom informácií o rode Pálffyovcov pri zostavovaní svojich prác.¹³ Tóth predpokladá, že Matej Bel vďačil za panovníčkinu priazeň práve Pavlovi Jesenákovi, ktorý si získal jej náklonnosť kvôli ráznej podpore Pragmatickej sankcie. Jesenák bol aj krstným otcom niektorých Belových detí.¹⁴ Keď sa Belova dcéra vydávala vo Viedni v roku 1732, svedkami boli Andrej Hermann a Pavol Jesenák. Vzťahy medzi významnými protestantmi 18. storočia možno sledovať okrem pokrvného príbuzenstva tzv. *consanguinitas* a manželských zväzkov práve na funkciách krstný rodič a svadobný svedok. Sobáše a krsty boli príležitosťami vytvárať pevné spoločenské zväzky medzi spriaznenými a vplyvnými členmi spoločenstva. Spojenie dedikátor – dedikant nie je spravidla dielom náhody, ale veľmi často odrazom duchovnej spriaznenosti alebo finančnej závislosti (teda tzv. mecenátu).¹⁵

⁷ PAULINY, L. Dejepis superintendencie nitrianskej: dľa starých i novších prameňov, s. 81.

⁸ SZINYEI, odk. 1, heslo: Jeszenák, Pál (királyfiái).

⁹ TÓTH, Á. Az evangélikus polgárság és nemesség társadalmi kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században, s. 267.

¹⁰ JANURA, T. Úradnícka a vojenská kariéra šľachticov za Márie Terézie, nepag.

¹¹ PAULINY, odk. 7, s. 82.

¹² TARNAI, A. Bél Mátyás levelezése, s. 187.

¹³ TÓTH, G. Theatrum Nobilitatis Hungaricae. Genealogické výskumy Mateja Bela, so zvláštnym zreteľom na rod Thurzo, s. 209.

¹⁴ TÓTH, Á. A Protestant Burgher Elite in a Predominantly Catholic Society? The Social Network and Political Position of German Lutheran Burghers in Hungarian Towns in the Period of the 'Silent Counter-Reformation' in the Eighteenth Century, p. 475.

¹⁵ KOLLÁROVÁ, I. Predhovor ako prameň pre odkrývanie dejín knižnej kultúry, s. 468.

Thermae Almasienses

Dedikáciu, ktorá nesmeruje k inštitúcii, ale k osobe, uvádza Torkoš zo svojich diel už len v jedinom: v druhom balneologickom diele opisujúcom už neexistujúce termálne pramene v maďarskej dedine Dunaalmás (dobový maďarský názov: Almás). V úvode diela o piešťanských kúpeľoch Torkoš píše, že panovníčka v roku 1744 priradila Almás zo zoznamu štátnych majetkov medzi vlastné majetky a ich správu zverila Uhorskej kráľovskej komore. Preto komora poverila Torkoša opisom prameňov. Lokalita Almás sa stala lukratívnejšou po tom, ako začala premávať kompa spájajúca Komárno s Almásom.

Dielo *Thermae Almasienses* venuje panovníčke:

*SACRATISSIMAE / CAESAREAE / REGIAE / MAJESTATIS / DOMINAE,
DOMINAE / CLEMENTISSIMAE / EXCELSAE / CAMARAE REGIAE /
HUNGARICAE PRAESIDI / VICE-PRAESIDI / ET CONSILIARIIS /
DOMINIS, DOMINIS / PATRONIS GRATIOSISSIMIS / COLENDISSIMIS /
VITAM ET FELICITATEM!*

Na prvý pohľad sa zdá, že ide o druhé dielo, ktoré Torkoš venoval konkrétnej osobe, ale po hlbšej úvahe je zrejmé, že panovníčka je v tomto prípade chápaná skôr ako inštitúcia, rovnako ako ostatné inštitúcie spomenuté v dedikácii. Uhorská kráľovská komora bola hospodársko-finančným správnym orgánom Uhorského kráľovstva. V čase, keď Torkoš písal dedikáciu, sídlila už v Paláci Uhorskej kráľovskej komory na Michalskej ulici v Bratislave, v dnešnom sídle Univerzitnej knižnice. Torkošov výskum vykonaný v kúpeľoch Almás bol s najväčšou pravdepodobnosťou financovaný touto inštitúciou z dôvodu lepšieho poznania finančnej hodnoty a lukratívnosti pozemkov a prameňov ležiacich na nich. Torkoš venuje dielo aj „predstavenému Uhorska“ lat. praeses Hungariae – ide zrejme o poukázanie na vnútorné členenie Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady, ktorej praeses (predstavený) bol palatín a pozostávala celkovo z dvanástich radcov – konsiliárov.¹⁶

Zmienka o troch listoch týkajúcich sa finančnej podpory autora

Finančná podpora Torkoša je tematizovaná aj v troch korešpondenčných dokumentoch, z ktorých sú priamo k dispozícii dva, o treťom máme zatiaľ len nepriame informácie. Najznámejším Torkošovým pacientom, samozrejme, okrem dvoch už spomenutých palatínov, bol zrejme barón Ladislav Amade (1704 – 1764), p. t. barón Ladislav Amade z Vrakúňa (maď. *Amade László*; latinsko-maďarská podoba prídomku znie *de Várkony*). Amade sa zapísal do dejín Uhorska ako autor vojenských, náboženských a erotických piesní. Písal poéziu a svoje diela zhudobňoval, hral na via-

¹⁶ SZÉP J. *Epitome Historiae Regnum Hungariae ...*, s. 148.

ceré hudobné nástroje. Písal v maďarskom jazyku, jeho poézia vychádzala z ľudových motívov a neskôr často zľudovela. Známym bol tým, že viedol bohémsky život, vyhľadával dobrodružstvá a napriek rodovému bohatstvu zápasil s materiálnymi problémami. Okrem toho mal chabé zdravie, takže mal dôvod komunikovať s lekármi. Z korešpondencie s Torkošom sa zachovali tri rukopisné listy, ktorých maďarské znenie uvádza Gálos.¹⁷ V prvom liste Torkoš informuje Amadeho o spôsobe používania piešťanského bahna, v druhom varuje pred nadmerným užívaním lekárenských výrobkov a v treťom odporúča mliečnu kúru z mlieka kôz alebo somárov. Všetky sú datované do roku 1762, keď bol Torkoš na vrchole svojej kariéry praktického lekára a už sa venoval aj vedeckému výskumu v oblasti zdravia. V jednom z listov spomína aj svoj liek *Liquor Polychestus*. Dobový názov lieku znie „*tinktúra na mnohoraké použitie*“. Z korešpondencie vyplýva, že barón Amade bol Torkošovým finančným podporovateľom.

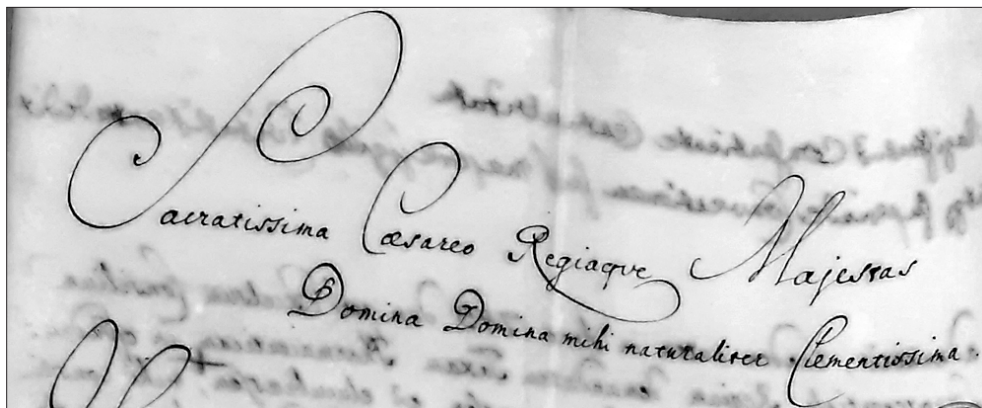
Listy, ktoré dokumentujú finančnú stránku Torkošovej existencie, máme k dispozícii dva. Prvým je list Torkošovho učiteľa, významného pedagóga Augusta Hermanna Franckeho (1663 – 1727), ktorý pôsobil v Halle.

Výborné kontakty Torkošovho otca Andreja Torkoša s A. A. Franckem otvorili Justusovi Jánovi dvere do univerzitného sveta nemeckého Halle už ako šestnásťročnému. V rokoch 1715 – 1717 žil tri roky v tzv. *Orphanotropeum Hallense* (Sirotinec v Halle). Išlo o inštitúciu založenú Franckem približne okolo roku 1698, ktorá bola súčasťou univerzitného seminára. Hallský sirotinec sa stal inštitucionálnym centrom univerzitného seminára a z väčšej časti dodnes funguje v rovnakej podobe pod názvom Franckeschen Stiftungen zu Halle (Frankeho inštitúty v Halle). Orphanotropeum bolo základňou vzdelávacej, charitatívnej a vedeckej komunity; pozostávalo z elitnej školy pre synov zo šľachtických rodín a z rodín bohatých mešťanov (tzv. *Pædagogium*), zo školy pre synov remeselníkov, školy pre synov vojakov, školy pre synov duchovných, z nemocnice, z kníhkupectva, botanickej záhrady a z kabinetu kuriozít, ktorý obsahoval architektonické modely, nezvyčajné objekty z prírody (*naturalia*) a vedecké nástroje. Malo ambíciu stať sa vedeckou akadémiou a napriek reputácii pietistickej enklávy obývanej prevažne mladými ľuďmi ňou skutočne aj bolo. Francke vo svojom liste píše:

Quod si vero mea forte intempestina fuerit liberalitas, facile acceptis abs Te litteris cognitaque mente Tua, rem aliter instituum. Hoc de me Tibi certissime persuadeas, nihil futurum mihi gratius, quam si in filio Tuo Tibi postero inseruire, et nogotium hoc omne ex voto Tuo successerit.

¹⁷ GÁLOS, R. Torkos János, Amadé László orvos, s. 394 – 395. Nie je známe, či v Gálosovom príspevku sú prepisy Torkošových listov (a Torkoš ich písal v maďarskom jazyku), alebo ich preklady (a sú preložené Gálosom do maďarčiny). Gálos uvádza, že listy sa nachádzajú v Národnom maďarskom archíve, sú pravdepodobne súčasťou zbierky rodinného archívu Amadéovcov, archívu mesta Veszprém.

Po tom, čo som ochotne prijal tvoj list a spoznal tvoju mienku, zariadim vec ináč, ak by náhodou moja štedrosť bola nevhodná. Buď o mne naisto presvedčený, že nič mi v budúcnosti nebude milšie než ti pomáhať prostredníctvom tvojho syna, a celú túto záležitosť zariadim podľa tvojho želania.

Obr. 2 Ukážka z listu J. J. Torkoša adresovaného Márii Terézii vo veci zvýšenia platu

Z uvedeného vyplýva, že Francke zabezpečil financovanie štúdia a stravy pre mladého Torkoša z iných finančných zdrojov ako z dotácií jeho otca, čo naznačuje, že Torkoš bol finančne podporovaný mecénmi už ako šesťnásťročný.

Zmienku si zaslúži dosiaľ nepreložený list v latinskom jazyku, ktorého autorom je Torkoš. V liste žiada panovníčku o zvýšenie svojho honoráru – lekára zastávajúceho najvyššiu funkciu v hierarchii zdravotníckych povolání Uhorského kráľovstva. Ako mestský lekár kráľovského slobodného mesta (*physicus ordinarius civitatis liberae regiaeque*) a hlavného mesta ríše vykonával dozor nad zdravotnou starostlivosťou, saturoval funkciu dozorného a správneho orgánu zdravotníctva ríše. V liste z 1. septembra 1761 žiada priamo panovníčku, aby mu poukázali náležitý honorár a do budúcnosti ho aj zvýšili. Keďže list ostal v Torkošovej pozostalosti v Bratislave, ide zrejme o koncept, ktorého finálna podoba bola odoslaná panovníčke. Za pozornosť by stálo porovnanie konceptuálnej a finálnej podoby listu, ktorú zatiaľ nemáme k dispozícii. V náčrte vymenúva svoje zásluhy, za ktoré by si zaslúžil vyšší honorár, ako v súčasnosti dostáva (vyplácaný vo forme zlatých florénov, dreva na kúrenie, sena a vína). Okrem priamej liečebnej činnosti spomína kontrolnú činnosť vykonávanú v lekárňach a ako výnimočný počin aj svoj protiepidemiologický zásah v Brne: *tria Xenodochia Brunae morbis contagiosis infecta, brevi tempore reduxi* (Tri vojenské tábory infikované nákazlivými chorobami som v krátkom čase vyliečil).

Zatiaľ nie je známe, či panovníčka žiadosti vyhovelá, dokonca ani to, či list Torkoš odoslal. Tieto otázky mali by byť predmetom ďalšieho archívneho výskumu.

Záver

Je zrejmé, že J. J. Torkoš mal svojich *fautores ac patrones*, no pravdepodobne išlo o špecificky zdravotnícke zameranie jeho diel, ktoré spôsobilo, že ich nevenoval jednotlivým významným osobnostiam, ktoré prispeli k jeho kariérenmu rastu, alebo mu finančne pomohli. Torkoš bol pietista, ale nezdá sa, že by jeho náboženská orientácia zohrávala významnejšiu úlohu pri *captatio benevolentiae* svojich dobrodincov. Z korešpondencie s katolíckym grófom Amadé nepriamo vyplýva jeho finančná podpora autorovi. Z jeho tlačou vydaných diel sa dozvedáme mená dvoch dobrodincov stojacich na opačných póloch konfesijného spektra: Pavla Jesenáka (horlivého obhajcu záujmov protestantov) a katolícku panovníčku Máriu Teréziu. Panovnícke venoval svoje dielo o kúpeľoch Almás, kde nepriamo naznačil vďačnosť a pôvod motivácie i financovania svojho výskumu. Zaujímavé je, že si Torkoš dovolil osloviť priamo panovníčku so žiadosťou o zvýšenie honoráru v liste, ktorého náčrt (vlastnoručne napísaný Torkošom) sa nachádza v Archíve mesta Bratislavy. Z uvedeného vyplýva skutočnosť, že ako hlavný lekár kráľovského mesta spadal Torkoš priamo do právomoci panovníčky.

Diela J. J. Torkoša

Dissertatio Inauguralis Medica, De Febre Petechiali Quam Summi Nominis Auspicus Ex Decreto Gratosissime Facultatis Medicae, In Illustri Fridericiana Sub Praesidio Dn. D. Michaelis Alberti, Potentissimi Regis Borussiae Consilarii Aulici, Medicinae Et Philosophiae Naturalis Professoris Publici Ordinarii, Facultatis Medicae Decani Spectatissimi, Patroni Praeceptoris, Promotoris Atque Hospitis Sui Omni Obseruantiae Genere Iugiter Colendi Pro Licentia Sommos In Medicina Honores Et Privilegia Doctoralia Legitime Impetrandi Horis Locoque Consuetis, D. I. Iunii Anno M Dcc Xxiv. Publico Ervditorvm Examini Offert ... Halae Magdeburgicae: Typis Ioannis Christiani Hendelii, Acad. Typogr., [1724].

Taxa Pharmaceutica Poseniensis, Cum Instructionibus Pharmacopoeorum, Chirurgum & Obstetricum Speciali Mandato Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Assumta, Per Regiam Sanitatis Commissionem Revisa, Relata, Ac Per Titulatum Exc. Cons. Reg. Locumtenent. Sperrevisa, Approbata; Opera Vero & Studio Justi Joannis Torkos, Medicinae Doctoris, Liberae Regiae Civitatis Poseniensis Physici Ordinarii Elaborata, In Publicum Usum Ac Utilitatem Typis Data. Posenii: Litteris Royerianis, Anno Christi M. Dcc. Xlv [1745].

Schediasma De Thermis Pösthensibus Auctore ..., Medicinae Doctore, Nec Non Liberae, Regiaeque Civitatis Poseniensis Physico Ordinario. Posenii: Typis Royerianis, [1745].

Thermae Almasienses Quad Earum Situm Aspectum Contenta Virtutes Et Proprietates Jussu Excelsae Camerae Regiae Hungaricae Descriptae Per ... Medicinae Doctorem, Nec Non Liberae Regiaeque Civitatis Poseniensis Physicum Ordinarium.
Posonii: Typis Royerian., Anno Mdcclvi [1746].

Preklady diel J. J. Torkoša

TORKOŠ, J. J. *O piešťanských kúpeľoch = Schediasma de thermis Pöstheniensibus.*
Z lat. orig. prel. A. REBRO; úvod nap. a zost. dr. E. ČELKO. Bratislava:
Polygrafické závody, 1975.

TORKOŠ, J. J. *Náčrty o piešťanských kúpeľoch.* Poslovenčil: Dr. P. JANTAUSCH,
biskup, apoštolský administrátor trnavský. Trnava: Kníhtlačiarne
Spolku Sv. Vojtecha, 1937.

TORKOŠ, J. J. *Thermae Almasienses, tekintettel azok fekvésére, alakjára, gyógyító erejét és tulajdonságait öszefoglaló tartalmára.* Fordította: G. VESZELY. Dunaalmás,
1996.

P r a m e n e

Archív mesta Bratislavy. Magistrát mesta Bratislavy, šk. 670, [bez signatúry],
1. 9. 1761 Joannes Torkos, Supplicatio, [Koncept listu, v ktorom J. J. Torkoš
žiada Máriu Teréziu o zvýšenie platu].

Franckesche Stiftungen zu Halle. Francke, August Hermann Halle (Saale), 13. 10. 1714,
Archiv Brief von August Hermann Francke an Andreas Torkos. AFSt/H
A 176 : 127 [List Franckeho Andreasovi Torkošovi]: dostupné na:
<https://digital.francke-halle.de/mod5a/content/titleinfo/9764>

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

DUKA ZÓLYOMI, N. Jusztus János Torkos | [Torkos Jusztus János].
In: *Orvosi hetilap.* 1974, évf. 115, sz. 26, s. 1537 – 1541.

GÁLOS, R. Torkos János, Amadé László orvosa. In: I. VALLÓ, ed. *Győri Szemle.*
Évf. 5. Győr: Győri Szemle Társaság, 1934, s. 394 – 395.

- JANURA, T. Úradnícka a vojenská kariéra šľachticov za Márie Terézie.
In: *Premeny života v habsburskej monarchii v časoch panovania Márie Terézie: zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej dňa 17. 6. 2016 v Holíči na Holíčskom zámku*. Holíč: Mestský úrad, [2016], nepag.
- KARABOVÁ, K. Captatio benevolentiae v autorských predhovoroch barokových literátov. In: M. AMBRUŽOVÁ PORIEZOVÁ. *Studia Bibliographica Posoniensia 2019*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave. 2019, s. 84 – 98.
- KOLLÁROVÁ, I. Predhovor ako prameň pre odkrývanie dejín knižnej kultúry?
In: *Slovenská literatúra*. 2008, vol. 55, no. 6, s. 468 – 469.
- PAULINY, L. *Dejepis superintendencie nitrianskej: dľa starých i novších prameňov. Zv. II*. V Senici: Vydal vlastným nákladom Ján Bežo, 1892.
- RYDBERG, A. Michael Alberti and the Medical Therapy of the Internal Senses.
In: *Journal of the history of medicine and allied sciences*. 2019, vol. 74, no. 3, p. 245 – 266.
- SZÉP, J. *Epitome Historiae Regnum Hungariae ... Editio Altera*. Pestini: Typis Joan. Thom. Trattner, 1816.
- SZINYEI, J. *Magyar írók élete és munkái. XIV*. [online]. Budapest, 1914 [cit. 2020-07-11]. Dostupné na: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>
- ŠKOVIEROVÁ, A. Príležitostné žánre ako forma interpersonálnej komunikácie. Ondrej Rochotský a vzdelanecké štruktúry českého mestského prostredia.
In: E. AUGUSTÍNOVÁ a V. MURGAŠOVÁ, eds. *Vedecká komunikácia 1500 – 1800. Zv. II*. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2019, s. 18 – 32.
- TARNAI, A. *Bél Mátyás levelezése. Commercii litteraria eruditorum Hungariae (Magyar tudósok levelezése). Volumen III*. Budapest: Balassi Kiadó, 1993.
- TIBENSKÝ, J. et al. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1986.
- TÓTH, Á. Az evangélikus polgárság és nemesség társadalmi kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században. In: *Urbs: Magyar Városiörténeti Évkönyv 7*. Budapest: Főváros Levéltára, 2012, s. 263 – 282.

TÓTH, Á. Tóth, A Protestant Burgher Elite in a Predominantly Catholic Society? The Social Network and Political Position of German Lutheran Burghers in Hungarian Towns in the Period of the 'Silent Counter-Reformation' in the Eighteenth Century. In: *Documenta Pragensia, XXXIII. Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*. Praha: Scriptorium, 2014, p. 465 – 482.

TÓTH, G. *Theatrum Nobilitatis Hungaricae*. Genealogické výskumy Mateja Bela, so zvláštnym zreteľom na rod Thurzo. In: T. LENGYELOVÁ, ed. *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava: Pro Historia, 2012, s. 203 – 215.

Testimonies of the existence of the patrons of physician Ján Justus Torkoš in his printed works and archive materials

Tomáš Hamar

The important physician and pharmacist Ján Justus Torkoš worked in Bratislava in the 18th century as a physician in the capital city of the Kingdom of Hungary. The funds necessary for his career growth as well as the successful performance of his demanding occupation came from multiple sources. The study offers a view into the issues of finances and patrons of a practising physician and organiser of medical occupations, and is based on the paratext sections of literary works printed by the press attributing authorship to Torkoš, and on the surviving archived letters. The printed works reveal to us only one patron by name, Pavol Jeszenák, who was an evangelical squire, an expert in law, who served as a royal counsellor and member of the Hungarian Parliament. A certain source of finance came from Torkoš's prominent patients, who included two palatins – the Pálffys and the famous Baroque poet Baron Ladislav Amadé. Torkoš received the largest part of his finance, an official fee, from the institutions – he was paid by the city council and when he became dissatisfied with his salary he addressed a letter to the Empress Maria Theresa with a request for a pay rise. The concept of the letter is placed in the Archives of the City of Bratislava and is a valuable source for clarifying the financial situation of a prominent city doctor in the 18th century, but especially for research into his work.

Key words: Ján Justus Torkoš, Pavol Jeszenák, city doctor, city physician, patron, 18th-century Bratislava, history of health care

Mecenát, prenumerácia, privilégium a pozadie vydavateľských projektov Mateja Bela*

Ivona Kollárová

Kľúčové slová: Matej Bel, korešpondencia, 18. storočie, vydávanie, mecenát, subskripcia, náboženské diela, uhorská historiografia, učebnice, slovníky

Produktívna osobnosť Mateja Bela inšpirovala za viac ako 200 rokov mnohých historikov k skúmaniu, hodnoteniu a k prehodnocovaniu toho, čo počas svojho mimoriadne plodného života vytvoril. Na základe výsledkov analýzy jeho aktivít dnes bez zaváhania hovoríme o ňom ako o teológovi, pedagógovi, historikovi, geografovi a pod. V tomto kontexte je neprehliadnuteľná jeho aktivita, ktorú s použitím dnešnej terminológie môžeme pomenovať editorská a vydavateľská činnosť. Z pohľadu sociálnej komunikácie bol viac ako teológom či vedcom prinášajúcim nové poznatky, bol aktívnym komunikátorom týchto poznatkov. Toto konštatovanie podčiarkujú uskutočnené výskumy a tiež bibliografia upozorňujúca na 36 titulov, na vzniku ktorých má Bel aktívnu účasť – je autorom textu, editorom a zostavovateľom, autorom úvodu, prekladateľom či vydavateľom.¹ Jeho korešpondencia je autentickým dôkazom nielen aktívnej účasti, ale aj bytostného a citlivého záujmu na prekladaní, zostavovaní, vydávaní a aj distribúcii kníh rôzneho zamerania.² Objavuje sa v nej procedúra vzniku a úpravy textu i vstup cenzúry do vydavateľského procesu. Z jeho listov vystupujú cenzori, tlačiar, kníhkupci, kolportéri. Zároveň nám umožňujú vnímať aj technicko-organizačné, vydavateľsko-nakladateľské podmienky vydávania a spôsoby financovania vydavateľského procesu: mecenát, subskripciu a prenumeráciu.

* Štúdiá vznikla s podporou projektu APVV 17-0398: Na ceste k modernej spoločnosti. Tri storočia novoveku.

¹ BELÁK, B. a kol. Matej Bel 1684 – 1749.

² PAVELEK, J. Listy Mateja Bela. Kompletná edícia listov: SZELESTEI, L. N. Bél Mátyás levelezése.

Vydávanie náboženských textov

Biblia ako centrálna databáza viery plnila v období pred vynájdením kníhtlačiarstva, ale najmä po ňom, funkciu štandardizácie a udržiavania viery. Z tohto uhla pohľadu potom výrazne vystupuje do popredia potreba jej vydávania a rozširovania v národnom jazyku najmä pre nekatolícku konfesiu. Jej úlohou bolo vytvoriť kontakt medzi inštitúciou (cirkvou) a verejnosťou.³ Skutočnosť, že prístupnosť biblických textov uľahčuje prácu kazateľom, si Matej Bel uvedomoval už na začiatku vlastnej kazateľskej kariéry a cieľavedome sa usiloval o vydanie biblie v jazyku prístupnom pre komunitu, ktorej slúžil – teda v biblickej češtine. Aj preto zrejme prispel úvodom k českému vydaniu *Nového Zákona* vytlačeného v roku 1709 v Halle.⁴ V úvode upozornil, že toto vydanie je výsledkom aktivity niekoľkých cudzincov – hallskej pietistickej garnitúry, ktorá hoci sama neovláda jazyk prekladu, zadovážila finančné prostriedky potrebné na uskutočnenie vydania. Už v tomto období pomýšľal na ešte väčší vydavateľský počin – zaoberal sa myšlienkou vydať úplný text biblie. Tento zámer v ňom obzvlášť rezonoval v roku 1711, keď už bolo, ako tvrdí, hallské vydanie úplne rozpredané.

Na jeseň 1720 sa však konečne v Halle našiel potenciál na vydanie tak veľmi chýbajúceho českého prekladu. Táto dobrá správa po ôsmich rokoch uhorského vydavateľa opäť zmobilizovala. Možno predpokladať, že financovanie vydania bolo čiastočne alebo úplne zabezpečené z fondu, ktorý na podporu vydávania evanjelickej literatúry založil pruský kráľ.⁵

Hlavným aktérom plánu bol spojenec českých a uhorských evanjelikov Heinrich Milde, ktorý oslovil grófa Wenzela Ludwiga Henckela, milovníka českej evanjelickej komunity v Nemecku a objasnil mu hrozivý nedostatok tohto základného nástroja šírenia a praktizovania viery. Gróf Henckel prisľúbil podporu plánu a obrátil sa na Bela ako dodávateľa textu. V auguste a v septembri 1720 mal Milde prisľúbené finančné prostriedky nevyhnutné na realizáciu plánu.⁶

August Gotthilf Francke v tom čase na základe svojej autority „vybavoval“ Belovi primárnu účasť na príprave textu, keďže v Nemecku sa medzitým vynorila konštrukcia, podľa ktorej by sa hlavným aktérom mal stať Daniel Krman a Matej Bel by mu mal pri tom pomáhať.⁷ Situáciu na jar 1721 a dozrievanie idey na konkrétnu predstavu veľmi dobre osvetľuje „*Memoriál pre vytlačenie českej Biblie*“, ktorý pripravil predstavený tlačiarne sirotinca Johann Heinrich Grischow po dohode s Mildem.

³ GIESECKE, M. Der Buchdruck in der frühen Neuzeit.

⁴ Pjsma Swatého Nowý Zákon Pána a Spasytele nasseho Gežisse Krysta, ... A nyní v nowě vydaný. Halle: Sstepán Vrban, 1709. Na vydanie bol použitý text Kralickej Biblie. Druhé vyd. Brzeg: Trautmann, 1744.

⁵ KOWALSKÁ, E. Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí, s. 107.

⁶ RÖSEL, H. Die tschechischen Drucke der Hallenser Pietisten, s. 17 – 18.

⁷ RÖSEL, odk. 6, s. 19 – 20.

Obsahuje informácie sformulované do deviatich bodov. Podľa *Memoriálu* mali finančné náklady vydania (5 000 výtlačkov) znášať gróf Henckel a ďalší podporovatelia. Predstava o formáte, písme a papieri však ešte nebola zrejماً a mala sa upresniť na jeseň. Použiť sa mal tzv. väčší kanšteinský formát, teda väčšia osmička a písmo Corpus Schwabach. Malo byť vytlačených 1 500 výtlačkov na bielom a 3 500 na bežnom papieri. Predpokladalo sa, že exempláre s Krmanovým predhovorom sa budú distribuovať na slovenskom území a výtlačky bez tohto predhovoru budú určené Čechom a Poliakom. Naozaj sa tak stalo a na Slovensku sa dokonca udomácnilo aj označenie *Krmanova Biblia*.⁸ Rok 1723 bol nielen rokom distribúcie na uhorskom území, ale aj rokom prvých negatívnych ohlasov a začiatkom známeho napätia vo vzťahu Krman – Bel, vyvolanom útokmi anti-pietistov, predovšetkým Samuela Hruškovicu.⁹ Za zmienku stojí, že sám Krman sa po tejto roztržke usiloval o nové vydanie biblie (podľa Osiandrovej verzie), ale tento zámer sa nikdy nerealizoval.¹⁰

Napriek všetkým výhradám Krman vyjadril radosť z toho, že ľud dostal bibliu za takú nízku cenu. Nevieme presne, o akú cenu išlo, je však isté, že svojich odberateľov si našla bez väčších problémov; nakoniec jej druhé vydanie v roku 1745 je potvrdením úspechu. Toto druhé vydanie je de facto iba dotlačou prvého vydania bez akýchkoľvek zmien (bez Krmanovho predhovoru a s registrom tlačových chýb). Podnet na vydanie dal Matej Bel. V júni 1743 opísal Grischowovi svoju predstavu. Všetko malo zostať v pôvodnej podobe, vrátane predhovorov, pretože dielo sa podľa neho legitimovalo, hoci často bolo objektom útokov a okolnosti nedovolili uskuťtočniť prenumeráciu.

Nielen biblické texty boli nástrojom vytvárania, upevňovania a praktizovania viery. Nevieme si ju predstaviť bez modlitebných kníh a iných diel praktickej teológie, určených pre evanjelickú komunitu v jazykoch uhorských etník. Matejovi Belovi sa podarilo zrealizovať celkom sedem takýchto vydaní, pričom sám bol tvorcom, respektíve zostavovateľom. Jeho prvý edičný, ale aj prekladateľský čin vo sfére náboženskej literatúry vznikol ešte počas pôsobenia v Banskej Bystrici. Išlo o preklad do maďarčiny a nasledovné vydanie *Kompendia kresťanského učenia* Johanna Anathasia Freylingshausena. Prekladať začal v januári 1711 s úmyslom vydať ho ako školskú príručku a preklad ukončil v októbri. Vydať sa mu ho podarilo až v roku 1713 v Halle, zrejme s masívnou finančnou i organizačnou podporou tamojších podporovateľov.¹¹

⁸ RÖSEL, odk. 6, s. 25.

⁹ TIBENSKÝ, J. Miesto korešpondencie medzi prameňmi k životu a dielu Mateja Bela, s. 20.

¹⁰ RÖSEL, odk. 6, s. 28. Krmanova argumentácia proti Belovmu vydaniu a v prospech Osiandrovej verzie aj v Krmanovej korešpondencii. Frankesche Stiftungen, Halle. Archiv (ďalej AFSt), C 794, fol. 141, list W. L. Henckelovi, 2. 4. 1726; C 794, fol. 142 list J. Muthmannovi, 3. 4. 1726; A 144, fol. 1024 – 27, pastiersky list, 16. 8. 1724.

¹¹ FREYLINGSHAUSEN, J. A. Compendium, avagy Rövid Summája; KOLLÁROVÁ, I. Matej Bel – vydavateľ náboženskej literatúry, s. 269.

Na maďarské kompendium nadviazal o dva roky neskôr preklad a vydanie náboženskej príručky Johanna Arndta *Patery knihy o Prawém Křestanstwj*.¹² Kniha sa považuje za základné dielo nemeckého pietizmu. Výtlačky sa predávali nielen v Čechách, ale aj v Sliezsku, Poľsku, na Morave a dokonca aj v Uhorsku. Z úvodu je zrejmé, že editorom prvých štyroch častí a prekladateľom piatej je Bel. Mená „dobrodincov“, teda tých, ktorí finančne zabezpečili vydanie, sa však nedozvedáme. V knihe nie je uvedené miesto vydania. Vzhľadom na informáciu o cudzom tlačiarovi v predhovore možno predpokladať, že knihu vytlačili v Nemecku. Podľa listu Mildeho, na ktorý upozorňuje Rösel,¹³ niet pochybností o tom, že *Patery knihy* vyšli v Halle. Tu sa dokonca zachoval korigovaný skúšobný exemplár tlače s mnohými dodatkami korektora, poznámkami, doplnkami a korektúrami. Obchodný úspech tohto vydania je nespochybniteľný. Už v roku 1720 neboli v Halle žiadne výtlačky. Milde napísal, že svoj vlastný čistý exemplár, pôvodne určený na korektúry, dal zviazať a poslal do Banskej Štiavnice a už sa snaží získať prostriedky na nové vydanie.¹⁴

Matej Bel sa v zachovaných listoch nezmenil o tomto vydaní a ani na distribúciu a prijatie knihy sa dnes nemôžeme pozrieť jeho očami. O niečo viac sa dozvedáme o jeho ďalšom vydanom preklade *Záhradka rajska*.¹⁵

Zmienená kniha je súbor modlitieb určených najširším ľudovým vrstvám. Titulný list je bez impresia iba s rokom vydania 1722. Analýza hallských prameňov nepreukázala, že by sme aj tento produkt mohli považovať za výsledok spolupráce s hallskými pietistami. Ako ďalšia možnosť sa ukazuje iná nemecká tlačiareň, napr. Monathova v Norimbergu, s ktorou opakovane spolupracoval. Knihu dedikoval evanjelickým cirkvám v slobodných kráľovských mestách v Kremnici, Banskej Štiavnici a v Banskej Bystrici.

V roku 1722 už pripravoval na vydanie maďarskú verziu *Záhradky rajskej* – vyšla v Norimbergu v roku 1724.¹⁶ Kniha je dedikovaná bratislavskému obchodníkovi a mecénovi, a tiež inšpektorovi evanjelickej cirkvi Jánovi Krištofovi Burgstallerovi, bratislavskému sudcovi Michalovi Mikošovi, bratislavskému notárovi Samuelovi Huberovi a nakoniec bližšie neurčenému Matejovi Maidlovi. Na rube tohto listu sa nachádza ďalšia dedikácia ešte významnejším osobám – právnikovi Trenčianskej stolice Pavlovi Príleskému (Príleszkému), podžupanovi Gemerskej stolice Pavlovi Lánimu a šľachticovi Pavlovi Jesenákovi (Jeszenákovi).

¹² ARNDT, J. *Patery knihy o Prawém Křestanstwj*. V úvode tejto knižky upozorňuje na skutočnosť, že prvé štyri z týchto kníh boli po prvýkrát do češtiny preložené v roku 1697 Michalom Longoliom a pod titulom *Anatomia et Laboratorium veri Christianismi* vytlačené u Daniela Karola z Karlsruhe: ARNDT, J. *Anatomia Et Laboratorium veri Christiani*.

¹³ RÖSEL, odk. 6, s. 8.

¹⁴ RÖSEL, odk. 6, s. 9.

¹⁵ ARNDT, J. *Záhradka Ragská, plná Křestanských Ctnostj*.

¹⁶ ARNDT, J. *Keresztényi, Ióságos Tseledekkel, tylyyes Paraditsom Kertetske*.

V roku 1726 pripravil na vydanie ďalšiu zo série modlitebných kníh, tentokrát nešlo o preklad, ale o zostavovateľskú prácu – *Preces Christianae* (*Kresťanské modlitby*).¹⁷ Svojmu priateľovi a spolupracovníkovi, prešovskému lekárovi Jánovi Adamovi Raymannovi poslal ich ukážku s informáciou, že ich zostavil s nemalým úsilím na požiadanie, ba priamo na rozkaz. Mali byť vytlačené prostredníctvom subskripcie. Prosil ho, aby presvedčil svojich cirkevníkov predplatiť si niekoľko exemplárov. Sľúbil mu nielen návrat vynaložených nákladov, ale dokonca i zisk. Aj Pavlovi Rádayovi (Rádayovi) ponúkal na predplatenie 50 alebo viac výtlačkov. Modlitebná knižka vyšla v roku 1728 v Lipsku. Belovo vydavateľské zázemie v tomto meste zatiaľ dobre nepoznáme. Na samotnej knihe nie je jeho meno nikde uvedené a proti svojim zvyklostiam nenapísal ani predhovor. Je tu iba báseň *Auctoris Suspirium*, ktorú mu zrejme môžeme pripísať. V liste Krmanovi v roku 1729 sa zmienil, že modlitebnú knihu zostavil na želanie Jesenákovcov, pričom možno predpokladať práve ich výraznú finančnú podporu pri vydaní. Jeden exemplár *Kresťanských modlitieb* poslal už na začiatku roku 1729 Krmanovi.¹⁸ V tomto roku sa mu podarilo vydať aj nemeckú mutáciu *Kresťanských modlitieb*.¹⁹ V úvode podpísanom „*ein dürrftiger Mit-Beter*“, kde je jeho meno zašifrované za iniciálkami M B, uvádza, že vydaním tejto knižky nesledoval len zvýšenie ich počtu. Podľa neho modlitebné knihy v evanjelickej cirkvi nechýbajú a pripomína vydanie *Záhradky rajskej*. Neuvádza žiadne ďalšie pohnútky vydania. V liste Hajnócimu v roku 1731 spomenul, že kniha bola vydaná „nákladom priateľov“. Nakladateľmi a mecénmi boli zrejme aj v tomto prípade Jesenákovci.

Matej Bel sám distribuoval latinskú aj maďarskú verziu. Nemeckú mutáciu predával kníhkupcovi za 6 grošov. Hajnócimu poslal ešte v tom istom roku 12 nemeckých a 12 latinských výtlačkov. Latinské modlitby predával po 12 grošov. Tieto knihy poslal svojim priateľom na základe konkrétnej objednávky, ktorá je priložená k listu aj s počtami objednaných exemplárov a sumármi cien. Pripúšťa, že sa občas výtlačok môže aj podarovať. „*Nie som kníhkupec, ak niektoré exempláre predsa len zostanú, ... venujem ich chudobným*“, napísal opäť Hajnócimu, keď mu posielal 12 exemplárov nemeckých modlitieb.²⁰

Hoci modlitebné knihy boli veľmi dobrým obchodným artiklom pre najširšie odberateľské vrstvy, komerčné pohnútky pri ich vydaní sa u Bela nedajú takmer vôbec identifikovať. Išlo mu o naplnenie potrieb evanjelického obyvateľstva, ktoré malo k dispozícii len veľmi málo produktov náboženskej literatúry. Tento stav vznikol aj ako výsledok mocenského potlačania kníhtlačiarskeho podnikania v krajine a preferovania dvoch inštitucionálnych jezuitských kníhtlačiarní v Trnave a v Košiciach. Reakciou naň je aktivizácia neinštitucionálnych vydavateľov, medzi nimi i Mateja Be-

¹⁷ BEL, M. *Preces christianae*.

¹⁸ KOLLÁROVÁ, odk. 11, s. 269 – 271.

¹⁹ BEL, M. *Die Gott suchende Seele*.

²⁰ KOLLÁROVÁ, odk. 11, s. 274 – 275.

la, ktorí realizujú všetky fázy vydania knihy od prípravy textu až po distribúciu produktu spontánne a na základe osobných kontaktov doma a za hranicami monarchie. Pre celú procedúru je charakteristická neziskovosť a finančné dary spriaznených osobností a donorov, najmä Jesenákovcov. Často sa na pokrytie nevyhnutných nákladov využíva inštitút prenumerácie. Absencia spolupráce s domácimi kníhtlačiarňami je nahradená spoluprácou s tlačiarňami v Nemecku, kde v tomto období existuje kníhtlačiarstvo a spolu s ním aj vydavateľstvo ako rozvinuté, relatívne slobodné a cenzúrnymi reglementmi neutlmované podnikanie. Veľmi dôležitým faktorom boli osobné kontakty získané počas štúdií v Halle a finančná podpora tamojším pietistov, predovšetkým Augusta Gotthilfa Franckeho a iných.²¹

Uhorská historiografia a vlastiveda – *Prodromus, Adparatus, Notitia*

Zaujatosť geografickým a historickým výskumom sa objavila u Bela pravdepodobne už počas štúdií v Halle. Postupne sa v jeho predstavách vykryštalizoval veľkolepý vlastivedný projekt *Prodromus*.²² Jeho postupným naplňaním boli *Notitiae Hungariae Novae*, teda najväčší vedecký, ale aj vydavateľský úspech. Cesta za týmto úspechom však trvala niekoľko desiatok rokov a na jej začiatku bolo aktívne zbieranie starších prameňov k dejinám a geografii Uhorska. Od roku 1716 podnikal Matej Bel študijné cesty po Uhorsku a postupne vytváral a rozširoval okruh svojich spolupracovníkov, podporovateľov, dodávateľov textov a vôbec ľudí, ktorí disponovali potenciálom nejakým spôsobom prispieť k jeho ťžiadostivému plánu.²³ Vytrvalé úsilie pri zostavovaní a vydávaní dokumentuje zachovaná korešpondencia. Vydanie *Prodromus* chcel dedikovať svojim priateľom a spolupracovníkom, ale nakoniec ho venoval Karolovi VI. ako ochrancovi vedy a literatúry v krajine.²⁴ Možno to bola úspešná stratégia – Karol VI. v nasledujúcich rokoch prisľúbil podporiť nákladné vydávanie *Notícií* 400 zlatými ročne. V *Prodrome* vysvetlil a prezentoval svetu predstavu a zámer v štruktúre svojho vedeckého projektu a motivoval k spolupráci. K úspechu prispelo zrejme aj veľmi kvalitné vyhotovenie diela vo fóliovom formáte a s mnohými medirytinami, vrátane mapy Spiša. Realizačné náklady znášal v podstatnej miere norimberský tlačiar, čím prispel k veľmi úspešnému štartu zostavovania a vydávania diel uhorskej vlastivedy.

Matej Bel si uvedomoval význam a nevyhnutnosť zhodnotenia dôležitých uhorských prameňov v podobe ich editovaného publikovania²⁵, a preto skoncipoval

²¹ KOWALSKÁ, E. Sociálne a politické pozadie zápasu o pietizmus v Uhorsku.

²² BEL, M. *Hungariae Antiquae et Novae Prodromus*.

²³ TIBENSKÝ, J. Velká ozdoba Uhorska, s. 110 – 112.

²⁴ TIBENSKÝ, odk. 23, s. 114.

²⁵ TIBENSKÝ, odk. 23, s. 199.

Adparatus ad historiam Hungariae ako svoj najvýznamnejší editorský počín. Pôvodným zámerom bolo vydanie troch zväzkov (dekád) editovaných textov k dejinám Uhorska, pričom v každom zväzku umiestnil desať autonómnych textov z dejín Uhorska, ktoré nazval *monumentum*. Zámer sa mu podarilo uskutočniť len z menšej časti – vydal jednu celú dekádu a ďalšie dva pramene z druhej dekády. Prvá dekáda vychádzala v rokoch 1735 – 1743. *Adparatus* vytlačili u bratislavského tlačiara Jána Pavla Royera. Ide o jedno z mála vydaní, ktoré vzniklo na základe spolupráce s domácim tlačiariom. Ako už bolo spomenuté, časti dekády vychádzali postupne tak, ako sa ich podarilo pripraviť a získať peniaze na ich vytláčenie. V prípade *Adparatus* išlo spravidla o mecénsky príspevok. Pred každou pamiatkou je venovanie nejakej vplyvnej osobnosti a Belov dedikačný text. Je pozoruhodné, že medzi nimi je niekoľko osôb, ktoré sa považovali za nepriateľov protestantov v Uhorsku.²⁶ Vo väčšine prípadov nemáme priame dôkazy o tom, kto financoval vydanie, možno však predpokladať, že to boli osoby celebрованé práve vo venovaniach a dedikáciách. V tretej časti prvej dekády figurujú zahraničné osobnosti – dedikantom je Domenico Passionei, cisársky legát na pápežskom dvore. Ukazuje sa, že pri získavaní čo najväčšej podpory svojich plánov nepôsobili konfesiónálne zábrany. V spomenutej časti je uverejnený aj erudovaný historiografický predhovor Pia Nicolaa Garelliho, prefekta cisárskej knižnice, a možno predpokladať, že sa priamo podieľal na príprave textu. Z korešpondencie sa vynárajú okrem iného aj problémy s financovaním vydania. V roku 1736 Matej Bel napísal Jurajovi Buchholtzovi, že konečne vyjde tretie *monumentum*, ktoré „doteraz z vážnych dôvodov viazlo“. Vážnym dôvodom mohol byť nedostatok peňazí alebo problémy s aprobovaním rukopisu. Aj v roku 1738, pri tlači piatej pamiatky, vznikli problémy s uhrádzaním nákladov. Práce postupovali pomalšie, pretože darcovia nesplnili svoje donorské záväzky. V roku 1739 problémy pretrvávali. Bel sa zdôveril Friedrichovi Wilhelmovi Sommersbergovi: „Neviem, či tí, čo sa prihlásili za mecénov, urobili to vedení kajúcnosťou alebo chamtivosťou. Bez slávy sa vyčiarili. A tak len s malým postupom narastá všetko, čo sa týka diela.“ V inom liste vyjadruje skepsu: „Čo sa týka mňa, som doteraz zdravý a v tomto svojom mlyne zároveň strácam aj sily aj dielo. K mojej Príprave k uhorským dejinám pribudla piata pamiatka O súde rozžeraveným železom. Dám si záležať, aby si ju dostal. Ale ostatné najnovšie pamiatky, ktoré mám v skrini sotva sa dostanú na svetlo.“ Nakoniec, keď sa v roku 1743 podarilo ukončiť prvú dekádu, chcel poslednú päťicu pamiatok predviesť pred cisárom a čakal na vhodnú príležitosť. V roku 1743 šartuje druhú dekádu, pričom vydanie prvej pamiatky mal finančne zabezpečiť Gedeon Ráda.²⁷ Ukazuje sa, že problémy sa vynorili nielen s finančnou podporou, ale aj s distribúciou *Adparatus*. Priznáva to Friedrichovi Ottovi Menckemu: „Väčšia časť prvej desiatky, ktorú som dokončil v minulom roku, doteraz trčí u mňa ako budúca potrava molí, ak sa

²⁶ BEL, M. *Adparatus Ad Historiam Hungariae*; TIBENSKÝ, odk. 23, s. 202.

²⁷ KOLLÁROVÁ. I. Vydavatelja v 18. storočí, s. 26 – 28.

nenájdú záujemcovia, s pomocou ktorých by sa rozobrala na viacero miest a to čo najskôr“.²⁸ Smelé plány ho ale neopúšťajú: „Okrem toho by som chcel dosiahnuť, aby ďalšie desiatky mojej Prípravy k uhorským dejinám, ktoré som nazhromaždil, boli vydané tlačou. Viaceré z nich sú pripravené do tlače, ale chýbajú potrebné peniaze.“ V roku 1745 dáva tlačiarovi posledné monumentum, ktoré sa mu podarilo vydať – *Varadínsky register*. Prosí Gedeona Rádaia, aby mu poskytol 100 Rfl., ktoré mu prisľúbil na vydanie celej dekády. Sľubuje, že na vhodnom mieste jeho štedrosť spomenie a vychváli. V roku 1745 Matej Bel ešte veril, že stihne pred smrťou dokončiť vydanie celej druhej dekády, aby sa nemuselo prerušiť, hoci k druhej pamiatke ešte v októbri nemal napísaný predhovor. V novembri ďakuje Rádaiovi za podporu vydania čiastkou 100 Rfl. a zo zdržania obviňuje typografa: „Veľmi zaneprázdnený typograf váhal dokončiť dielo“. Dejiny vydávania *Adparatus* sa druhou pamiatkou druhej dekády definitívne končia. Do konca života už nenašiel potenciál na vytlačenie aspoň zostávajúcich častí druhej dekády, hoci mal pripravené texty nielen pre druhú, ale aj pre tretiu dekádu.²⁹ Zámer sa mu nepodarilo doviesť do úspešného konca a jeho historiografické-editorské aktivity vzbudili dokonca aj nepriazeň, konkrétne u vedúcich osobností nemeckého pietizmu. Obvinili ho, že sa vydávaním svojho diela príliš rozptyľuje a necháva odvádzať od hlavného cieľa svojho úradu, pričom príčinou takého konania je zrejme jeho ctižiadosť.³⁰ Vynaložená energia v súvislosti s prípravou a vydaním prameňov bola však neporovnateľne menšia ako tá, ktorú musel investovať do projektu *Notitia Hungariae Novae*.

Okrem zostavovania a korigovania textov čakali na zostavovateľa *Notícií* ďalšie náročné úlohy: zabezpečiť financovanie tlače, vytlačenie a odbyt exemplárov. Už v roku 1730 mal konkrétnu predstavu nielen o tom, komu zverí tlač, ale aj o typografickom spracovaní diela.

Vzhľadom na rozsah, ktorý bol v domácich podmienkach nevídaný a tomu zodpovedali náklady spojené s vydaním, bolo už v úvodnej fáze nevyhnutné definovať nielen investíciu, ale aj spôsob jej pokrytia. Tak sa zrodila idea dobre pripravenej prenumerácie všetkých pripravovaných zväzkov. Podrobne je opísaná v dokumente s názvom *Popis podmienok vytlačenia diela*, kde potenciálnych odberateľov oslovil viedenský kníhkupec Paul Straub. V piatich paragrafoch dôsledne vysvetľuje, ako sa finančne podchytiť vydanie *Notícií* a zabezpečiť ich distribúcia. Dielo malo byť vytlačené v Amsterdame, vo formáte, ktorý sa zvykne označovať ako „väčšie fólio“, na najlepšom papieri, s najkvalitnejšími typmi písma a s veľkolepými ozdobami. Aby prenumeranti neboli vystavení prílišnej jednorazovej finančnej záťaži, bol stanovený etapový spôsob prijímania záväzkov. Za prvý zväzok mali prenumeranti za-

²⁸ Niektoré časti *Adparatus* sa distribuovali ešte v 60. rokoch. Dokazuje to inzerát vdovy M. Bela v *Pressburger Zeitung*. Viac: REUTER, S. Buchankündigungen in der *Pressburger Zeitung* 1764 – 1773, s. 37.

²⁹ TIBENSKÝ, odk. 23, s. 203; KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 28 – 29.

³⁰ TIBENSKÝ, odk. 23, s. 292.

platiť 8 zlatých. Po vydaní a distribúcii prvého zväzku mala byť od prenumerantov vyzbieraná rovnaká suma pre druhý zväzok. Po dokončení druhého zväzku mali prenumeranti prispieť opäť sumou 6 zlatých na tretí zväzok. Takýmto spôsobom sa malo postupovať aj pri ďalších troch zväzkoch. Prenumeranti si mohli objednať exemplár na kvalitnejšom a drahšom papieri, ktorý sa označoval ako „kráľovský“. Výhody prenumerantov spočívali v tom, že kniha sa mala predávať neskôr za podstatne vyššiu, možno až dvojnásobnú cenu. Prenumerantom za vložené peniaze vystavovali zmenky. Straub tiež prisľúbil zverejniť mená prenumerantov na konci jednotlivých zväzkov v zvláštnom súpise. Bel so Straubom sa snažili zabezpečiť pre *Notície* aj medzinárodnú subskripciu. Urobili tak prostredníctvom rozsiahleho článku v lipskom vedeckom časopise *Nova acta eruditorum*. Okrem obsahu a štruktúry diela je tu uvedených 91 miest a mená kníhkupcov z celej Európy, u ktorých bolo možné si *Notície* predplatiť.³¹

Po rôznych úskaliach sa podarilo vydať štyri zväzky v amsterdamskej tlačiarňi Johanna Petra van Ghelen. Sú špičkovým typografickým produktom s medirytinami, mapami, vinetami, vlysami a s inými ozdobnými prvkami; vytlačené sú kvalitným písmom a na hodnotnom papieri. Obsahom, rozsahom, kvalitou a hodnotou výrazne prevyšujú domáci štandard a zdá sa, že túto skutočnosť si zostavovateľ uvedomoval. Napriek transferu vydavateľského projektu do vyspelejšieho prostredia a sofistikovanému plánu jeho financovania sa nevyhol mnohým problémom, ktoré paralyzovali úsilie natoľko, že plán vydávania sa nepodarilo zavŕšiť. Do roku 1742, teda po uplynutí deviatich rokov od vyhlásenia prenumerácie, sa podarilo vydať len štyri zväzky obsahujúce opisy jedenástich stolíc.

V roku 1735 vyšiel prvý zväzok obsahujúci opis Bratislavskej stolice. Je tu venovanie cisárovi, ale aj privilégium na vydanie diela udelené v 26. júla 1734, platné desať rokov. Zaujímavé je, že prenumeranti nie sú v tlači uvedení tak, ako znel prísľub v podmienkach prenumerácie. Vytlačeniu prvého zväzku predchádzali rôzne komplikácie a tomu zodpovedajúce zdržanie, vďaka ktorému požadovali niektorí subskribenti vrátenie peňazí. Tlač prvého zväzku bola dokončená v apríli 1735. Mnohí prenumeranti stratili o *Notície* záujem. Boli stanovené podmienky odstúpenia: za vrátenie poukážky sa prenumerantovi vypláti 8 zlatých, ak sa zároveň prevzmu poukážky na nasledujúci zväzok. Okrem týchto nepríjemných stránok malo vydanie prvého zväzku aj pozitívne aspekty. Bel robil vydarenému prvému zväzku maximálnu publicitu doma aj v zahraničí s cieľom vygenerovať potenciál na dokončenie zámeru. Rozosielať ho na rôzne významné miesta a významným osobnostiam vtedajšej európskej vedy, politikom a cirkevným hodnostárom. Vrcholným podujatím v tomto smere bola audiencia u cisára, ktorý sa zaviazal podporovať dielo ako vec verejnú. Druhý a tretí zväzok sa podarilo vydať v rokoch 1736 – 1737. Obsahujú ďalšie časti opisu Bratislavskej stolice, ako aj opisy Turčianskej, Zvolenskej a Liptovskej sto-

³¹ BEL, M. *Notitia Hvgariae Novae Historico-Geographica, ... Tomus Primus*; TIBENSKÝ, odk. 23, s. 149.

lice a maďarských stolíc Peštianskej, Pilišskej a Žoldskej. Aj tu nastalo veľa komplikácií a dokonca roztržiek, najmä s kníhkupcom. Tretí zväzok bol síce vytlačený 1. augusta 1737, ale vznikli problémy s jeho distribúciou; preto sa tento zväzok nedistribuoval ešte ani v apríli 1738. Opäť bol – podľa Bela – všetkému na vine neschopný kníhkupec, ktorý „zavalený dlžobami, nie je schopný odkúpiť tretí zväzok ...“. V júni prosil prostredníctvom Garelliho o pomoc cisára, aby mohli zväzok konečne odkúpiť a distribuovať. Jednoznačne sa tu ukazuje, že v inštrukcii prenumerácie boli určené polročné intervaly vydávania jednotlivých zväzkov nereálne. Nereálne boli aj stanovené náklady a ceny v prenumerácii, vďaka čomu sa vydávanie dostalo do finančnej tiesne. Táto okolnosť pri výrobe tretieho zväzku sa objavuje aj v listoch. Matej Bel Juraja Buchholtza nabáda, aby získal ďalších predplatiteľov: „Cenné množstvo máp a pohľadov pre tento zväzok si vyžaduje 8 zlatých. Menšie množstvo predplatiteľov nedokáže totiž znášať náklady. Táto starosť však patrí kníhkupcovi, ja som mu chcel iba pomôcť, aby si pochopil, že urobíš pre moje dielo jedinečne prospešnú vec.“³²

Vydanie tretieho zväzku narazilo na hranice nezištnosti viacerých zainteresovaných, nielen kníhkupca a autorov. Objavili sa problémy s vyplácaním honorárov. Prvý konflikt vznikol medzi Belom a Jánom Matolaiom, autorom textov v opise Bratislavskej stolice a niekoľkých ďalších. Matolai si v marci roku 1738 pýtal honorár za svoju prácu. Bel sa mu snažil vysvetliť, že aj jeho honoráre viaznu a ponúkal mu vyplatenie 100 zlatých prostredníctvom kníhkupca Strauba.³³ O vyplácaní honorárov za spoluprácu na príprave textov *Notície* sa dozvedáme vlastne len vtedy, ak sa spolupracovník cíti byť ukrátený o odmenu. Najvypuklejší konflikt tohto druhu sa odohral s osobou pre *Notície* takmer nenahraditeľnou – autorom máp Samuelom Mikovíniom. Treba podotknúť, že vypracovaním máp poveril Mikovíniho samotný cisár prostredníctvom dekrétu. Kartograf vytvoril nielen mapy, ale aj niekoľko rytín miest a hradov.³⁴ Nevieme presne, aké Mikovíniho vyjadrenia predchádzali Belov list z júna 1738, v ktorom sa snaží odbúrať napätie: „Nemôžem sa dosť načudovať dlhotrvajúce-mu mlčaniu, ktoré ma mrzí a ktoré, ako sa domnievam, si Ty zaviniš, najmä keď z listu kohosi som sa dozvedel, že si sa odcudzil jednak mne samému, jednak predovšetkým môjmu dielu, ktorému si prisahal odoprieť mapy. ... Nerob to, najlepší priateľ! V tomto druhu Straubovej pomsty ide rovnako o moju vec, ako aj o Tvoju. Verím, že príde nejaký 'deus ex machina', ktorý vyslobodí moje dielo z labyrintu tohto neschopného človeka...“. Tak ako predchádzajúce zväzky, predviedol Matej Bel na slávnostnej audiencii cisárovi dlho očakávaný tretí zväzok, ale už si robil starosti pre budúcnosť ďalších, hoci v tom čase ešte veril, že ich bude vytlačených všetkých šesť.

Štvrtý zväzok vyšiel v roku 1742, teda až o štyri roky neskôr. Je venovaný panovníčke Márii Terézii. Obsahuje tradične Belov úvod, v ktorom aktuálne pripomína,

³² KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 32 – 34.

³³ TIBENSKÝ, odk. 23, s. 171.

³⁴ TIBENSKÝ, odk. 23, s. 173.

ako veľmi prebiehajúca vojna nepraje vedám a umeniu a opisuje svoj ďalší vedecký program. Báseň Karola Andreja Bela je venovaná otcovi. V tomto zväzku sa nachádza opis Novohradskej, Tekovskej, Nitrianskej, Hontskej a Malohontskej stolice. Z korešpondencie možno abstrahovať okolnosti, ktoré vydaniu predchádzali a vyvolali dramatické pribrzdenie vydavateľských plánov.³⁵

V marci 1738 poslal Bel do Ríma tretí zväzok. Prostredníctvom Dominica Passioneiho sa pokúšal upútať pozornosť pápeža predovšetkým na zväzky čakajúce na vydanie: „Ak mu budeš naďalej odporúčať moje vedecké úsilia, vykonáš vec nad zlato dražšiu. O tom, čo sa s ostatnými zväzkami môjho nekonečného diela, z ktorého ešte tri zväzky čakajú na vydanie, bude diať neskôr, budem Ťa informovať, ak mi vo svojej добрote dovolíš písať Ti naďalej. Kiež by dielo, pre ťažké časy, v ktorých žijeme, od cisárskeho dvora takmer opustené, z Ríma získalo pomoc, čo okrem Teba samého nikto nedokáže dosiahnuť ani lepšie ani príhodnejšie.“ Pre nezáujem dvora podporovať vydávanie sa zostavovateľ rozhodol získať priazeň a podporu pápeža, čo sa mu ale nepodarilo. Štvrtý zväzok plánoval vydať do 1. januára 1738. V marci intervenoval u Garelliho, tvrdil, že štvrtý zväzok úplne upadol pre dlžoby kníhkupca a už pomôže len „*deus ex machina*“. *Deus ex machina* mal byť cisár a jeho štedrosť. V tomto období Bel začal zápasíť so starobou a chorobami, čo muselo poznačiť jeho psychický stav, ale ambícia dokončiť vydávanie *Notícií* sa len mierne oslabil: „*Trikrát som predstúpil pred cisárov trón a toľkokrát som sa učenou rečou sťažoval, že ťažko by som mohol zvládnuť dielo, podniknuté na jeho najsvätejší rozkaz a pod jeho ochranou, keby ma nepodporila cisárska štedrosť. Cisár si to láskavo vypočul a rozhodne potvrdil, že sa dôkladne postará, aby sa najpočestnejšie zámery mohli s tou istou jeho záštitou aj dokončiť. Splnenie tohto sľubu prekazili doteraz vonkajšia vojna a vnútorná núdza a takmer vyčerpaná pokladnica. K týmto ťažkým časom sa pridalo to, že nakladateľova dôvera bola dlžobami otrasená, ba pochovaná. ... Verím však, že príde deň, ktorý ma vymotá z týchto osídel. A mám nádej, že čoskoro.*“ Ale v auguste 1738 ho zachvátila beznádej vyvolaná zrejme aj prehlbujúcou sa krízou vzťahu medzi ním a Straubom. Z dôveril sa Garellimu: „*Je tomu rok, čo Straubovým zavinením začala viaznuť tlač môjho diela o Uhorsku, na čo som sa Ti i ja osobne bol opätovne poťažovať a čo i Ty sám najlepšie vieš. Už nie je nádej, že sa nájde niekto, kto by dielo celkom vytiahol z tohto labyrintu a dokončil. Zároveň sa skončili Straubove machinácie. Tento muž podľa zvyku skrachovancov nenechal nič nedotknuté a už sa zdá, že si získal aj boha podsvetia, aby nielen mňa zahubil spolu s mojimi výkladmi a komentármi, ale aby dokonca odradil aj tých, ktorí doteraz pomáhali radou a peniazmi.*“ Garelliho tiež prosí, aby sa za neho prihovril u prezidenta rakúskej dvorskej komory, grófa Ludwiga Zinzendorfa. V septembri urguje Kolinoviča, aby pripravil register, pretože tlačiarenský stroj je pripravený na jeho tlač. Garelliho intervencia u cisára pomohla vytlačiť štvrtý zväzok. Cisár rozhodol, že vytlačenie podporí z dôchodkov dvorskej knižnice. Bel ďakuje Garellimu, ale zároveň ho prosí, aby urobil poriadok so Straubom, pretože napriek cisárovej podpore sa obáva o osud štvrtého zväzku.

³⁵ KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 34 – 35.

Čiastka, ktorá mala zachrániť projekt, bola 3 100 zlatých ročne. Vyvolala nádej, že „v priebehu štyroch rokov toto ohromné dielo, o ktoré sa doteraz nikto nepokúsil, s božou pomocou dokončím“.³⁶

Štvrtý zväzok začali tlačiť až v roku 1740 a v roku 1742 bol slávnostne odovzdaný cisárovnej. Pri tejto príležitosti zostavil Bel pre Máriu Teréziu list, v ktorom ju žiadal, aby prevzala záštitu nad vydaním ďalších troch zväzkov. Práve v tomto čase zrejme modifikoval svoju predstavu o počte zväzkov – z pôvodných šesť na sedem. V roku 1743 boli všetky scenzurované a pripravené do tlače. Financie však chýbali. V tomto čase prosí Ludovíta Batána (Batthyány), aby vyplácanie štvrtročnej podpory, ktorá na základe cisárskeho dekrétu prúdi do cisárskej knižnice a z ktorej sa má zabezpečiť tlač ďalších zväzkov, nesmerovalo do knižnice, ale priamo jemu, pretože je schopný sám nájsť kníhkupca, ktorý dokáže s týmito peniazmi zabezpečiť vytlačenie diela. Nevidel inú možnosť, ako dokončiť vydávanie. Pripomenul mu, že na ňom pracoval nepretržite od roku 1718 a okrem svojej herkulovskej práce vynaložil takmer 10 000 zlatých na nákup kníh, korešpondenciu, odmeny pisárom a na dary na najvyšších miestach, a to zo svojich súkromných prostriedkov a sám, pričom doteraz od dvora nič nežiadal a ani nedostal. Upozorňuje na svoju starobu a na cisársky mandát, ktorým deklaruje, že vydanie *Notícií* je verejným záujmom.³⁷

Medzičasom sa však objavil nový problém. Platnosť privilégia, ktoré Belovi udelil v roku 1734 Karol VI., sa končila v roku 1744. Bel sa snažil predĺžiť jeho platnosť pre svojich synov, pretože veril, že budú pokračovať v jeho diele. V roku 1741 preto požiadal o predĺženie privilégia. Uhorská kancelária podmienila jeho udelenie zaplatením 200 zlatých. Bel jej odpovedal, že takouto čiastkou nedisponuje a ďalšia korešpondencia neosvetľuje, či privilégium bolo, alebo nebolo predĺžené. Kauza s privilégiom bola epilógom ambiciózneho projektu. Ešte v roku 1745 si udržiaval nádej, že vydávanie bude pokračovať, ale koncentruje sa už iba na *Adparatus*. Ani snaha preniesť vydavateľské ambície na svojich synov nemala očakávaný efekt. Do tlače sa nakoniec dostala iba časť piateho zväzku (Mošonská stolica), a to až v 19. storočí. Tento čiastočný neúspech vysvetľuje zostavovateľ ako „nepriazeň pomerov“, predovšetkým smrť cisára, nakloneného projektu, a nástup Márie Terézie, prioritizujúcej iné problémy. Nemožno si však nevšimnúť, že okrem týchto faktorov spomaľovali vydávanie aj iné významné momenty. Hoci sa Belovi a jeho partnerom podarilo naakumulovať napriek všetkým problémom imponujúci vedecký potenciál (štyri vydané zväzky obsahujú cca 2 700 strán vo fóliovom formáte na svoju dobu kvalitného textu), pri samotnom vydávaní sa objavili zdĺhavé problémy organizačného charakteru, ktoré mali svoj pôvod najmä v nedostatku finančných prostriedkov. Zrejme nesprávny odhad výdavkov a malý počet prenumerantov, odberateľov a teda aj recipientov náročného diela spôsobil, že vydávanie bolo odkázané na finančnú pod-

³⁶ KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 35 – 37.

³⁷ KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 37.

poru cisára. Takéto riziká nebol schopný znášať kníhkupec uprednostňujúci vlastné obchodné záujmy. Ukazuje sa, že vydavateľský projekt európskeho formátu vo veľkej miere paralyzovali provinčné podmienky uhorského knižného trhu.³⁸

Učebnice a slovníky

Mnohostranná osobnosť Mateja Bela mala aj svoju pedagogickú rovinu. V nej sa zrodila jeho edukačná koncepcia, ktorá je bez vážnejších výhrad hodnotená ako výrazná, prínosná a v uhorských podmienkach progresívna. Je tiež výborným pozadím na pochopenie pohnutí k tvorbe a vydávaniu učebníc. Multilingvizmus priestoru, v ktorom pôsobilo bratislavské evanjelické gymnázium, a praktické potreby vyučovania vytvárali výborné podmienky pre rozvoj metodiky vyučovania jazykov – latinčiny, nemčiny, maďarčiny, slovenčiny – a boli veľmi inšpiratívnym navádzacím momentom k tvorbe učebníc a slovníkov. Autorské, prekladateľské a editorské aktivity Mateja Bela – pedagóga sa preto uberali aj týmto smerom. Možno konštatovať, že úspešne, pretože zoznam titulov, ktoré sa mu podarilo dostať do rúk študentom a záujemcom je úctyhodný, nehovoriac o ďalších textoch patriacich do tejto kategórie, ktoré zostali v rukopisnej podobe.

V roku 1717 vyšli hneď tri učebnice, z toho dve v domácej – v levočskej brewerovskej – tlačiarňi. Prvá z nich bola učebnica *Grammatica latina*,³⁹ zostavená podľa vzoru učebníc Christopha Cellaria a Aelia Donata. Bel v úvode objasňuje svoj pedagogický zámer nahradiť Komenského učebnice.⁴⁰ Z korešpondencie, z úvodných častí knihy a ani z iných prameňov sa nedozvedáme ďalšie okolnosti vzniku učebnice. Nevieme, kto zaplatil vydanie, nepoznáme približný náklad. Môžeme však predpokladať, aj vzhľadom na to, že išlo o relatívne dobre predajný artikel, že náklady vložili do vydania Brewerovci. Náklad mohol byť relatívne vysoký, dosahujúci asi 1 500 a viac exemplárov.

Druhou učebnicou vydanou v roku 1717 je latinská rétorika *Rhetorices veteris et novae praecepta*.⁴¹ Vytlačili ju v Lipsku. Meno tlačiara nie je na titulnom liste uvedené, ale mohol ním byť niekto, s kým Bel spolupracoval aj neskôr, napr. Johann Georg Schniebs. Nakladateľom bol v tomto prípade sám autor. Podľa doterajších zistení ide o jediné dielo, ktoré vydal vlastným nákladom. Venuje ho svojim profesionálnym súputníkom, rektorom a konrektorom škôl. Rozsiahly úvod opäť využíva na prezentáciu niektorých vlastných pedagogických náhľadov týkajúcich sa výučby jazykov – najmä latinčiny.⁴²

³⁸ KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 37 – 38.

³⁹ CELLARIUS, Ch. *Grammatica Latina Facilitati Restituta*.

⁴⁰ MIKLEŠ, J. Pedagogické pôsobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch 1708 – 1714.

⁴¹ BEL, M. *Rhetorices Veteris Et Novae Praecepta*.

⁴² HAMADA, M. a M. NOVACKÁ. Matej Bel v kontexte školy, vzdelanosti a kultúry od reformačného humanizmu k osvietenstvu, s. 44.

Trilógiu jazykových učebníc v roku 1717 uzatvára nemecká gramatika *Institutiones linguae germanicae*.⁴³ Mala sa stať nielen pomocnou učebnicou na školách, ale predovšetkým učebnicou pre samoukov.⁴⁴ Prvýkrát ju vydal opäť Brewer a náklady na jej vytlačenie hradili šľachtici študujúci na bratislavskom gymnáziu: Juraj Radvanský, Ladislav Radvanský (Radvánszky), Imrich Zerdahelyi a Laurenzius Zerdahelyi. Prijatie tejto učebnice nebolo zrejme celkom jednoznačne priaznivé, pretože v liste Danielovi Hajnócimu sa sťažuje: „... počúvam, že pociťujete nechť a že niekto, kto nemôže dať nič lepšie, cudzie ohovára a dokonca tým krmi mysle mladých ľudí. To neviem, ale predsa upodozrievam.“ Prosi ho, aby zariadil predaj aspoň 12 exemplárov a 13. výtlačok mu venuje. V súvislosti s touto učebnicou sa prvýkrát stretávame s predajom autorských práv – Bel prenajal právo na vydanie a prepracovanie učebnice profesorovi Christianovi Albrechtovi Körberovi v Halle.⁴⁵ V roku 1730 tam učebnica vyšla druhý raz. Pri tomto vydaní sa objavuje aj fingované impresum. Hallské vydanie vyšlo v dvoch verziách. Pôvodné vydanie má rozsah 173 strán, druhé, s fingovanými údajmi, má 194 strán. Na základe porovnania textu a typov písma fingovaného vydania a Landererovho vydania z roku 1755 možno predpokladať, že i toto vytlačil Landerer.⁴⁶ Pirátska dotlač s falošným impresom je príznačná najmä pre dobre predajné tituly, medzi ktoré patria aj jazykové učebnice a poukazuje na všeobecný úspech knihy.

V roku 1719 pokračuje vydávanie učebníc edíciou Cellariovho slovníka *Liber memorialis*.⁴⁷ Tento slovník spolu s gramatikou tvorili základ vyučovania latinského jazyka v nižších triedach na bratislavskej škole.⁴⁸ Slovník vydal po prvýkrát v Nemecku – v Norimbergu u tlačiara Monatha. Rukopis tam poslal už v roku 1715,⁴⁹ ale vyšiel až o štyri roky neskôr. Nevieme prečo, ale mohli to byť problémy spojené s financovaním tlače. Slovník sa dočkal druhého doplneného a rozšíreného vydania o šesť rokov neskôr, v roku 1725, na domácej pôde v Levoči. Toto vydanie zrealizoval Ján Brewer na náklady istého lipského dobrodinca („*Prostat apud Iohannem Breverum, cuius impensis Lipsiae prodit ...*“).

V roku 1729 pribudla do zoznamu vydaných učebníc učebnica maďarčiny v nemčine *Der Ungarische Sprachmeister*.⁵⁰ Vytlačil ju Royer „na náklady dobrého priateľa“. Mecénmi boli zrejme Jesenákovci, ktorí nakoniec iniciovali a financovali i maďarský preklad *Záhradky rajskej*. *Der Ungarische Sprachmeister* sa stal jednou z najúspešnejších uhorských učebníc a vychádzal počas 18. storočia v mnohých vydaniach.⁵¹

⁴³ BEL, M. *Institutiones Linguae Germanicae*.

⁴⁴ TIBENSKÝ, odk. 23, s. 77.

⁴⁵ BELÁK, odk. 1, s. 26; KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 44.

⁴⁶ TARNAI, A. *Bél Matyás ismeretlen művei*, s. 125.

⁴⁷ CELLARIUS, Ch. *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis*.

⁴⁸ SOPKO, J. *Matej Bel a vyučovanie latinčiny*, s. 190.

⁴⁹ BELÁK, odk. 1, s. 23.

⁵⁰ BEL, M. *Der Ungarische Sprachmeister*.

⁵¹ KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 100 – 101.

Je známe, že Matej Bel bol priekopníkom vyučovania zemepisu. Začal s ním už počas pôsobenia na banskobystrickej škole, pričom na začiatku nemali zemepisné poznatky status samostatného predmetu, ale boli súčasťou výkladu gréckych a rímskych reálií. Zemepis ako samostatný predmet konfiguroval do výuky až na bratislavskom gymnáziu. Vyučoval ho v druhej triede v rámci tzv. rekreácie, pričom počas výučby podnikali aj výlety do okolia. V najvyššom ročníku sa potom vyučovala všeobecná geografia a zemepis Uhorska. Takéto samostatné vyučovanie zemepisu bolo v tomto období nevídané i na zahraničných školách.⁵² Prirodzene sa v súvislosti s vyučovaním vynoril problém adekvátnej učebnice. Spočiatku Bel využíval Cellariovu učebnicu historického a všeobecného zemepisu *Historia antiqua et nova*, a pretože pociťoval absenciu adekvátnej domácej učebnice zemepisu, začal na nej pracovať. Príležitosť prezentovať túto prácu prišla z Halle, keď ho Gotthilf August Francke požiadal o vytvorenie zemepisnej príručky Uhorska pre potreby hallských škôl. Tak vznikol nikdy nevydaný rukopis učebnice *Kurtze Einleitung zur geographischen Kenntnis von Ungarn*.⁵³ Aj *Compendium Hungariae Geographicum* (Zemepisné kompendium Uhorska) zanechal len v rukopisnej podobe a po jeho smrti ho do tlače pripravil Ján Tomka-Sásky.⁵⁴ Až v roku 1777 sa podarilo spolu s tretím vydaním tejto učebnice vydať i zemepis ďalších uhorských provincií.⁵⁵

Limity uskutočňovania idealistických vydavateľských projektov a naše limity poznania

Systematické vydávanie a cielené využívanie sily tlačenej slova bolo integrálnou súčasťou realizácie vedeckého, pedagogického a kazateľského programu. Organizačná rovina vydávania a distribúcie bola neprofesionálnou nutnosťou, ktorá vyplývala zo stavu vydavateľskej sféry v danom časopriestore. Napriek mimoriadnemu úsiliu veľká časť ambícií, nápadov a projektov nemohla byť uskutočnená, pretože presiahla reálne možnosti tohto vydavateľského priestoru dané jeho tvorivými, organizačnými, finančnými, ale aj odberateľskými a recipientskými podmienkami.⁵⁶ Niektoré vydavateľské nápady Bel zavrhol už v ranom štádiu. Bol to najmä dôsledok nedostatku finančných prostriedkov na ich realizáciu, ako to bolo v prípade zbierky kázní: „Uvažoval som, že vydám kázne na celý rok, v ktorých by som demonštroval jednotlivé zásady evanjelickej viery z evanjelia, z ostatných svätých písem a z cirkevných otcov. Predpokladal som, že by sa mohli ľahko predávať. Ale keď som sa dozvedel, že by neviazané výtlač-

⁵² PRIKRYL, L. V. Matej Bel a vyučovanie zemepisu, s. 224.

⁵³ PRIKRYL, odk. 52, s. 227.

⁵⁴ BEL, M. *Compendium Hungariae Geographicum*.

⁵⁵ BEL, M. *Compendiolum Regnorum Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae Et Lodomeriae*.

⁵⁶ KOLLÁROVÁ, odk. 27, s. 48 – 49.

ky prišli na 1 000 rýnskych zlatých, zmenil som úmysel. Nie že by som sa zlakol ceny, ale že to nebolo nutné.⁵⁷

O podmienkach v domácej vydavateľskej sfére veľa vypovedá skutočnosť, že väčšia časť vydaní sa uskutočnila za hranicami kráľovstva. Mimouhorská realizácia vydavateľských projektov nie je ničím novým, má svoje tradície už v predchádzajúcich storočiach a pre známe dôvody je príznačná najmä pre príslušníkov evanjelickej konfesie. Nemecko ako centrum európskeho knižného obchodu, výborné osobné kontakty, výdatná finančná pomoc a v neposlednom rade aj miernejšia cenzúra motivovali k takémuto konaniu, napriek problémom hroziacim pri importe kníh na hraniciach kráľovstva. Z domácich kníhtlačiarň mal Bel k dispozícii Akademickú tlačiareň v Trnave, Brewerovskú tlačiareň v Levoči, Royerovu tlačiareň v Bratislave a Chrastinovu tlačiareň v Púchove. Spolupracoval iba s Brewerovou a Royerovou tlačiarňou, pričom jeho skúsenosti boli pozitívne. O tlačiarovi a kníhkupcovi Brewerovi píše ako o najšľachetnejšom človeku, podobný priateľský vzťah má k Royerovi a jeho nakladateľský vklad do *Nova Posoniensia* hodnotí ako ušľachtilý a prezieravý čin. Naopak, knihárov, dôležitú súčasť vydavateľsko-kníhkupeckého reťazca, vníma ako lakomých.⁵⁸ To je zrejme predovšetkým dôsledok protikladného stretu obchodných záujmov knihárov s nekomerčným vnímaním vydavateľstva ako nástroja šírenia poznania a viery. Tento antagonizmus vyvrcholil v konflikte medzi Belom a viedenským kníhkupcom Straubom. Spočiatku priateľský vzťah sa zmenil na napätie a postupne, v priebehu veľmi náročného vydávania *Notícií*, sa vykryštalizoval na nepriateľstvo a pohrdanie osobou profesionálneho vydavateľa. Jeho jednoznačne nepriaznivé hodnotenie bolo nepochybne dôsledkom zlyhania v niektorých fázach vydávania, ale vo veľkej miere v neschopnosti zostavovateľa rešpektovať jeho obchodné a existenčné záujmy a snahe podriaďiť ich vznešenejšej ideí. Toto nerešpektovanie reality je príznačné najmä pre veľké edičné projekty. Na obchodné a ziskové aspekty vydavateľskej činnosti Bel nepomýšľal ani pri tých tituloch, ktoré mohli byť v uhorských podmienkach distribuované vo veľkých nákladoch a pri malých vydavateľských vkladoch mohli priniesť zisk. Išlo najmä o náboženské knihy a učebnice, teda produkty na uhorskom knižnom trhu tradične ziskové. Ich opakované vydávanie v nasledujúcom období a dokonca dotlač to jednoznačne potvrdzujú. Ukazuje sa, že Matej Bel počas približne 35 rokov svojej vydavateľskej činnosti nevybočil z idealistického rámca, v ktorom používal potenciál typografického média na prehĺbenie kvality duchovného života, rozšírenie poznania a vedy. Silný patriotizmus, ale aj napĺňanie vlastných vedeckých ambícií boli ďalšími dokázateľnými motívmi systematického úsilia. Ako odmenu či satisfakciu za podstúpenú námahu očakával predovšetkým podporu, ocenenie výsledku a úspech vydania.

⁵⁷ V liste Danielovi Krmanovi, 25. 2. 1724. SZELESTEI, odk. 2.

⁵⁸ Napr. v liste J. Bohušovi, 21. 8. 1721, ale aj v iných listoch. SZELESTEI, odk. 2.

Výskum ukázal, že mnohé ekonomické aspekty vydavateľskej činnosti nie sú dnes rekonštruovateľné pre nedostatok zachovaných prameňov. V metodológii výskumu dejín knižnej kultúry sa neraz zdôrazňuje, že samotná kniha je prameňom k poznaniu pozadia vzniku seba samej. Traduje sa téza o predhovore ako o jednom z najdôležitejších pramenných opôr pre poznanie dejín knihy a jej spoločenskej funkcie vo vydavateľsko-nakladateľských, autorských a v čitateľských súvislostiach. Podľa tejto tézy autor či zostavovateľ (prípadne prekladateľ, vydavateľ, tlačiar a pod.) v predhovore osvetľuje motívy a okolnosti vzniku diela, intelektuálnu zodpovednosť za text, jeho preklad alebo opravy a ďalšie súvisiace javy, teda poskytuje informácie, ktoré sú vhodnou bázou pre bibliografický výskum a dopĺňanie našich poznatkov o spoločenskej funkcii knihy v minulých storočiach. Takýmto zdrojom majú byť aj dedikačné texty. Výskum však ukazuje, že preliminária a iné metatexty sú často neprítomné alebo sú ako báza na rekonštrukciu vydavateľsko-nakladateľského pozadia diela využiteľné len v kontexte s inými prameňmi. V horšom prípade nás však biele miesta a nepreukázateľné konštrukty a domnienky nútia akceptovať skutočnosť, že aj napriek našej snahe zostávajú mnohé stránky dejín knižnej kultúry neodkryté.⁵⁹

V 18. storočí bolo typografické médium neodmysliteľnou súčasťou európskej kultúry. Knihy rôznorodého obsahu sa vydávali v tisícových nákladoch. Knižný obchod vytvoril celoeurópske siete. Stredné vrstvy obyvateľstva vlastnili knižné zbierky. Paušálne konštatovania však môžu byť niekedy zavádzajúce. Hoci v tieni typografie, stále existovala rukopisná kniha. Máme desiatky a stovky nikdy nevydaných kázní, traktátov, učebníc, prednášok, dizertácií, príležitostných textov. Mnohé z nich získali aprobáciu a tendencia autora dostať dielo do sociálnej komunikácie prostredníctvom typografického média je teda preukázateľná. Boli autori, ktorí mali svoje vydané i nevydané diela, ale aj autori, ktorí nevydali svoje jediné dielo. V roku 1755 dokončil františkánsky mních a básnik Hugolín Gavlovič (1712 – 1787) básnickú skladbu *Valaská škola*. V roku 1758 získal aprobáciu cirkevných predstavených na vydanie inej básnickej skladby – *Kresťanská škola*. Ani jedno z diel počas jeho života nevyšlo a ako sa postupne ukázalo, Gavlovič napísal a pravdepodobne aj chcel vydať niekoľko ďalších textov. Až desaťročia po jeho smrti boli tieto texty náhodne objavené v rukopisných pozostalostiach kláštorov, v ktorých žil. Nebolo v nich nič nekonzenzuálne z hľadiska majoritného náboženstva a morálky, neurážali štát a panovníka. Pochopenie okolností spôsobujúcich, že Gavlovičove básne považované dnes za to najkvalitnejšie, čo v slovenskej literatúre vzniklo v období medzi barokom a klasicizmom, počas jeho života nevyšli, nám dnes sprostredkovane umožňujú indície a paralely získané z iných uskutočnených či neuskutočnených vydavateľských projektov tohto obdobia.⁶⁰ Ukazujú nám, že typografické médium pôsobilo vylučujúco na isté obsa-

⁵⁹ KOLLÁROVÁ, I. Predhovor ako prameň pre odkrývanie dejín knižnej kultúry.

⁶⁰ KOLLÁROVÁ, I. Prečo Hugolín Gavlovič nevydal svoje diela?

hy, že formovalo „mainstreamové“ stereotypy, že diela s menším počtom prijímateľov mali v čase, keď mecenáti postupne nahradili prenumeračné a nakladateľské financovanie, len malé šance na typografické šírenie.⁶¹

Osemnásťte storočie je prehistóriou formovania autorského práva. Je obdobím tlačiarenských a autorských privilégií, monopolov ochraňujúcich vydavateľov pred stratami, zabezpečujúcich zároveň preventívnu cenzúru a dozor štátu nad obsahom. Autorské právo a tendencia chrániť duševné vlastníctvo sa vynára v súvislosti s etablovaním autora, ktorý si svojimi produktmi zarába na živobytie. Tento fenomén sa dokázateľne formuje v nemeckých krajinách v 60. – 70. rokoch 18. storočia a súvisí s mimoriadnou expanziou tlačených produktov, formovaním čitateľskej verejnosti a prechodom od limitovaného patronátu aristokracie a mecenáčov pod demokratický patronát trhu.⁶²

P r a m e n e

ARNDT, J. *Anatomia Et Laboratorium veri Christiani*. Praha: Daniel Karol z Karlsspergka, 1617.

ARNDT, J. *Patery Knihy o Prawém Křesťanstvoj*. [s. l.]: [s. t.], 1715.

ARNDT, J. *Záhradka Ragská, plná Křesťanských Ctnostj*. [s. l.]: [s. n.], 1720.

ARNDT, J. *Keresztényi, Ióságos Tseledekkel, tyllyes Paraditsom Kertetske*. Noribergaban: Monath, 1724.

BEL, M. *Rhetorices Veteris Et Novae Praecepta*. Lipsiae: Sumtu Auctoris, 1717.

BEL, M. *Institutiones Linguae Germanicae*. Leutschoviae: Breverianis, 1718.

BEL, M. *Hungariae Antiquae et Novae Prodromus...* Norimbergae: Monath, 1723.

BEL, M. *Preces christianae...* Lipsiae: Schniebes, 1728.

BEL, M. *Die Gott suchende Seele,...* Leipzig: Walther, 1729.

BEL, M. *Der Ungarische Sprachmeister Oder Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache*. Pressburg: Royer, 1729.

⁶¹ KOLLÁROVÁ, I. Slobodný vydavateľ, mysliači čitateľ, s. 234 – 237.

⁶² WOODMANSEE, M. The Genius and the Copyright, s. 433.

- BEL, M. *Adparatus Ad Historiam Hungariae*. Posonii: Royer, 1735.
- BEL, M. *Compendium Hungariae Geographicum*. Posonii: Landerer, 1753.
- BEL, M. *Compendiolum Regnorum Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae Et Lodomeriae, ...* Posonii Et Cassoviae: Landerer, 1777.
- BEL, M. *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica, Divisa In Partes Quatuor, ...* 4 Tomi. Viennae Austriae: Straub, 1735 – 1742.
- CELLARIUS, Ch. *Grammatica Latina Facilitati Restituta*. Leutschoviae: Breyer, 1717.
- CELLARIUS, Ch. *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis*. Noribergae: Monath, 1719.
- FREYLINGSHAUSEN, J. A. *Compendium, avagy Rövid Summája az egész Keresztény Tudományak XXXIV Articulusaiban foglaltatott, ...* Saxoniai Hallában: Zeitler, 1713.

Zoznam bibliografických odkazov

- BELÁK, B. a kol. *Matej Bel 1684 – 1749: Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela*. Martin: Matica slovenská, 1984.
- GIESECKE, M. *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit: Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998. ISBN 978-3-518-28957-0.
- HAMADA, M. a M. NOVACKÁ. *Matej Bel v kontexte školy, vzdelanosti a kultúry od reformačného humanizmu k osvietenstvu*. In: *Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749): Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984*. Bratislava: Múzeum školstva a pedagogiky, 1985, s. 26 – 66.
- KOLLÁROVÁ, I. *Matej Bel – vydavateľ náboženskej literatúry*. In: *Historický časopis*. 2003, roč. 51, č. 2, s. 263 – 276. ISSN 0018-2575.
- KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelía v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava: Veda, 2006. ISBN 978-80-224-0889-1.

- KOLLÁROVÁ, I. Predhovor ako prameň pre odkrývanie dejín knižnej kultúry. In: *Slovenská literatúra*. 2008, roč. 55, č. 6, s. 468 – 469. ISSN 0037-6973.
- KOLLÁROVÁ, I. Prečo Hugolín Gavlovič nevydal svoje diela? In: GÁFRIKOVÁ, G. *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom a literárnom kontexte*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2012, s. 125 – 136. ISBN 978-80-8874-621-8.
- KOLLÁROVÁ, I. *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ: typografické médium v jozefínskej dobe*. Bratislava: Vydavateľstvo Rak, 2013. ISBN 978-80-85501-57-5.
- KOWALSKÁ, E. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava: Veda, 2001. ISBN 80-224-0704-6.
- KOWALSKÁ, E. Sociálne a politické pozadie zápasu o pietizmus v Uhorsku. In: *Rozpravy k slovenským dejinám: Zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha*. Bratislava: Slovak Academic Press – Historický ústav SAV, 2001, s. 159 – 166. ISBN 80-88908-85-X.
- MIKLEŠ, J. Pedagogické pôsobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch 1708 – 1714. In: *Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749): Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984*. Bratislava: Múzeum školstva a pedagogiky, 1985, s. 137 – 152.
- PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*. Martin: Matica slovenská, 1990. ISBN 80-7090-069-5.
- PRIKRYL, L. V. Matej Bel a vyučovanie zemepisu. In: *Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749): Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984*. Bratislava: Múzeum školstva a pedagogiky, 1985, s. 224 – 230.
- REUTER, S. *Analyse Buchankündigungen in der Pressburger Zeitung 1764 – 1773*. Wien: Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2002.
- RÖSEL, H. *Die tschechischen Drucke der Hallenser Pietisten*. Würzburg: Holzner, 1961.
- SOPKO, J. Matej Bel a vyučovanie latinčiny. In: *Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749): Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984*. Bratislava: Múzeum školstva a pedagogiky, 1985, s. 181 – 199.
- SZELESTEI, L. N. *Bél Mátyás levelezése*. Budapest: Balassi Kiadó, 1993. ISBN 963-7873-43-0.

TARNAI, A. Bél Mátyás ismeretlen művei. In: *Magyar Könyvszemle*. 1955, évf. 71, s. 123–128.

TIBENSKÝ, J. *Velká ozdoba Uhorska: dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava: Tatran, 1984.

TIBENSKÝ, J. Miesto korešpondencie medzi prameňmi k životu a dielu Mateja Bela. Úvodná štúdia. In: PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 5–38.

WOODMANSEE, M. The Genius and the Copyright: Economic and Legal Conditions of the Emergence of the 'Author'. In: *Eighteenth-Century Studies*. 1984, vol. 17, no. 4, s. 425–448. ISSN 0013-2586.

Patronage, subscription, privilege and background of Matthias Bel publishing projects

Ivona Kollárová

The extensive correspondence of polyhistor Matthias Bel inspires to explain his publishing activities that stretch through all his productive life. They resulted in 36 titles created with Bel's active participation – as the author, editor and compiler, author of the introduction, translator or initiator of the publishing. His correspondence is an authentic proof not only of his active role but also of intrinsic and sensitive interest in translating, compiling, publishing as well as distributing books of various orientations dominated by religious text, Hungarian historiography and geography, text books and dictionaries. In spite of enormous effort a large portion of Bel's ambitions, ideas and projects could not be brought to life because they exceeded real conditions and possibilities of the publishing space – especially its creative, organisational, financial but also subscriber and recipient potential. Some of projects were accomplished through the support of pietists in Halle, the monarch, aristocratic patrons or thanks subscriptions. Nevertheless, it became obvious that Bel, within his 35 years of publishing activity, never went beyond the idealistic framework within which he used the potential of the typographic medium to extend the quality of spiritual life, to spread knowledge and science.

Key words: Matthias Bel, correspondence, 18th century, publishing, patronage, subscription, religious books, Hungarian historiography, school books, dictionaries

Komunikácia poetky Kathariny Kochovej a básnika Franza Wörthera so svojim prešporským mecénom Karlom Weißom Schrattenthalom

Ivana Zolcerová

Kľúčové slová: Karl Weiß Schrattenthal, Katharina Koch, Franz Wörther, mecén, mecenát, 19. storočie

Úvod

Mecéni a mecénky neodmysliteľne patria k umeniu už od antiky, hoci sami umenie netvorili. Do dejín umenia sa napriek tomu zapísali tým, že svoje finančné prostriedky venovali konkrétnemu umelcovi, umelkyni či organizácii. Výsledky takejto podpory umelcov nájdeme vo forme malieb, staviieb, sôch a kníh po celom svete.

Tento príspevok sa zameriava na dnes už skoro zabudnutého mecenáša, ktorý prežil takmer polovicu života v Prešporku (dnešnej Bratislave) na prelome 19. a 20. storočia. Na príklade vydavateľa a učiteľa Karla Weiša Schrattenthala (1846 – 1936) predstavím koncept mecenášstva, pri ktorom mecén poskytol síce svoje prostriedky umelcom, tie však primárne nie sú materiálneho, ale duchovného charakteru. Pri tom špecifikujem Weißove vydavateľské postupy. Následne analyzujem jeho korešpondenciu s poetkou Katharinou Kochovou (1811 – 1892) a básnikom Franzom Wörtherom (1830 – ?), ktorých diela by bez Schrattenthalovho pričinenia pravdepodobne nevyšli. Na týchto dvoch spisovateľoch ukazujem, akým spôsobom prebiehala komunikácia medzi podporovateľom a podporovaným/podporovanou, aké témy boli dôležité a čo mali listy poetky a básnika spoločné. Zachované listy zároveň umožnili bližšie spoznať Weißove mecenášske praktiky.

Mecén Schrattenthal

Karl Weiß¹ nepatrí k nováčikom na literárnom trhu, keď prvýkrát vydal zbierku Kathariny Kochovej *Mein Leitstern* (1883). Išlo však o prvé vydanie iného autora, keďže predtým uverejňoval články v novinách a vydal dve knihy.² Pri vydaní K. Kochovej pravdepodobne zužitkoval svoje nadobudnuté skúsenosti z vydania vlastných kníh. Bol to dosť riskantný čin, pretože K. Kochová bola (takmer) neznáma poetka so základným vzdelaním z malej bavorskej dediny.

Neskôr sa K. Weiß venoval skôr vydávaniu básnických zbierok,³ ale k vydávaniu diel jednotlivých autorov a autoriek sa ešte vrátil v 90. rokoch 19. storočia. Jeho veľkým úspechom bolo vydanie zbierky Johanny Ambrosius Voigtovej (1854 – 1939), poetky z ľudu (*Volksdichterin*), ktorej básnická zbierka posledných päť rokov 19. storočia vyšla takmer 45-krát.⁴ Nasledovali vydania kníh ďalších autoriek a autorov, ktorých spájala spoločenská vrstva (väčšinou išlo o remeselníkov, sedliakov, sedliacky, slúžky), písanie básní⁵ a aj fakt, že získané peniaze z vydania im uľahčili ďalší život.

V čom teda spočívalo Weißovo mecenášstvo a prečo sa do istej miery vymaňovalo predstave o mecénovi? Podľa *Encyklopédie novoveku* má činnosť mecenáša niekoľko charakteristických znakov.⁶ Ďalej uvedieme tieto znaky a porovnáme ich s informáciami o jeho činnosti.

- Mecén patrí k spoločenskej elite a svoje privilegované postavenie chápe tak, že sa stará aj o spoločné dobro.

Karl Schrattenthal potom, čo vystúpil z armády, vyučoval na vyšších školách v rôznych mestách monarchie (napr. Štátna vyššia škola v Déve, Štátna reálna škola v Prešporku). Ako profesor nemeckej literatúry patril nepochybne k vyššej spoločenskej vrstve, no do najvyšších kruhov mu chýbala vstupenka vo forme šľachtického titulu. Schrattenthal bol skôr súčasťou vzdelanostnej elity, kam nepochybne patril v rámci provinčného charakteru miest jeho pôsobiska. Starostlivosť o spoločné dobro sa uňho sústreďovalo na oblasť, ku ktorej mal vzťah – na literatúru. Jeho snaha do

¹ Schrattenthal je často používaným umeleckým menom Karla Weißa. Pre viac informácií k jeho osobe pozri napr. BOBOKOVÁ, I. Karl Weiss Schrattenthal – prešporský vydavateľ a literárny kritik na prelome 19. a 20. storočia.

² V tom čase mu už vyšla zbierka básní *Gedichte* (1871) a zbierka poviedok zo života vojakov *In Krieg und Frieden, Geschichten aus dem Soldatenleben* (1878).

³ Sem patria zbierky ako: *Unsere Frauen in einer Auswahl aus ihrer Dichtung* (1889), *Deutsche Dichterinnen und Schriftstellerinnen* (1895).

⁴ Pre viac informácií k tejto autorke pozri napr. ZOLCEROVÁ, I. Das Regionale im Zentrum (des Interesses), s. 184 – 209.

⁵ Pri najmenej 8 autorkách a autoroch z ľudu, ktoré Schrattenthal vydal, písala poviedky len Emerenz Maier. *Aus dem bayrischen Wald* (1897).

⁶ Bližšie pozri: ERBEN, D., SCHNEIDER, U. und S. RODE-BREYMANN. Mäzen.

istej miery súvisela aj s jeho pedagogickou činnosťou. Nesnažil sa však doplniť vzdelanie vydávaných umelcov, ale publika, ktoré touto formou konfrontoval s dielami, aké píše umelci z „ľudu“, resp. bez vyššieho vzdelania: „Nedá mi inak, ako poukázať na to, že v súčasnom rozkvoete literatúry napísanej ženami nevystúpili s vynikajúcimi výsledkami len zástupkyne nežného pohlavia, ktoré zakúsili požehnanie vyššieho vzdelávania, ale že aj nižšie vrstvy pozdvihli svoj poetický hlas, ktorý by bolo hriechom ponechať nevypočutý.“⁷

■ Mecén podporuje umelca kontinuálne, nielen v istých obdobiach.

K. Weiß vydával diela poetiek a básnikov z nižších spoločenských vrstiev v rokoch 1883 – 1900.⁸ Ide teda o dlhodobé obdobie podpory istého projektu, nie však jednotlivca, hoci, ako uvádzam nižšie, vydavateľ zostal v kontakte s niektorými spisovateľkami a spisovateľmi celé roky.

■ Medzi mecénom a umelcom vznikne osobný vzťah.

Vo Weißovom prípade to platilo s miernou výhradou, súvisiacou s predchádzajúcim bodom. K. Weiß poznal autorky a autorov, ktorých diela vydával (vo väčšine prípadov) len z písomného kontaktu. Ak ho tvorba niekoho zaujala, skúsil získať adresu z novin, kde bola báseň publikovaná, a potom oslovil autora či autorku. Jedna z prvých otázok, ktoré K. Weiß podľa listových odpovedí položil, bola, akým spôsobom prebiehal doterajší život tohto umelecky činného človeka. Ťažko povedať, ako sa predstavil vydavateľ sám. Najmä po vydaní zbierky J. Ambrosius Voigtovej je z niektorých korešpondencií zrejmé, že K. Weiß sa dlho predstavovať nemusel. F. Wörther uvádza hneď v prvom liste, že už dostal radu obrátiť sa na „istého profesora, ktorý sa zaujíma o ľudovú tvorbu [...] až sa konečne splní moje posledné pranie aj bez môjho pričinenia,⁹ čo nasvedčovalo tomu, že ho K. Weiß kontaktoval z vlastnej iniciatívy. Na základe počtu zachovanej korešpondencie sa však domnievam, že nie s každým autorom alebo autorkou si Schrattenthal vybuďoval rovnako dôverný vzťah; zatiaľ čo počet zachovaných listov K. Kochovej je 93 kusov, tak napríklad u Stine Andresenovej (tiež vydanéj K. Weißom) sú to len 4 listy.¹⁰

■ Pri mecénstve dôjde k prideleniu súkromných zdrojov jednotlivcovi alebo verejným inštitúciám.

⁷ WEIß-SCHRATTENTHAL, K., ed. Gedichte von Johanna Ambrosius, s. VII.

⁸ Prvou vydanou autorkou bola K. Kochová – Katharina Koch, eine deutsche Naturdichterin (1883), poslednou Stine Andresenová – Gesammelte Gedichte (1900).

⁹ Archív hlavného mesta Bratislavy (ďalej AMB). Pozostalosť Karla Weiße Schrattenthala, 2. škatuľa, Wörther, F. List. z 2. 2. 1897.

¹⁰ AMB. Pozostalosť Karla Weiße Schrattenthala, 2. škatuľa.

Oevermann práve v tomto bode pripája k mecenášstvu dodatok, ktorý parafrázovaná definícia nespomína. Podľa neho je mecenstvo činnosť, „pri ktorej bohatý alebo vplyvný človek, prípadne rodina, zhmotňuje svoje záväzky voči verejnému blahu [...] v zdanlivo nezištnej a [...] oddanej podpore kultúry.“¹¹ Jochen Strobel a Jürgen Wolf uvažovali o náhrade slova *zdanlivo* slovom *očividne*, čo by podľa nich znemožnilo pripísať mecenovi „bočné úmysly“¹² pri podpore kultúry.

V tomto bode najskôr špecifikujem, o poskytnutie akých zdrojov jednotlivcovi pôjde vo Weißovom prípade a následne zareagujem na Oevermannovu námietku z dostupných zdrojov k činnosti K. Weißa.

U K. Weißa nešlo prvotne o finančné zdroje, ale o jeho schopnosti, ktoré dával k službám autorovi či autorke. Keď sa rozhodol pre vydanie ich diela, najskôr kontaktoval vydavateľstvá (ako to vychádza z listu K. Kochovej, keď ju K. Weiß pravdepodobne informoval o tom, že zatiaľ u žiadneho z vydavateľstiev neuspel. K. Kochová reaguje: „Ale obávam sa, vážený pán profesor, že v tejto záležitosti obdržíte ešte viac odmietnutí.“)¹³ Ak nedostal pozitívnu odpoveď, začal hľadať subskribentov (dôkazom sú životopisné články o J. Ambrosius Voigtovej, s ukázkou jej básní v novinách *Der Lehrerinnen-Wart*, ktoré sú zakončené výzvou na objednanie si danej publikácie vopred).¹⁴ Pri dostatočnom počte vopred objednaných kníh vydal K. Weiß danú knižku sám (*im Selbstverlag*).

Ďalšiu činnosť, ktorú pre úspech knihy K. Weiß vykonal, bolo napísanie pred-slovu, v ktorom načrtával životnú situáciu autora či autorky. S vydaním však nekončilo jeho pôsobenie v propagovaní publikácie. Exempláre posielal spriatelovým literárnym kritikom¹⁵ alebo známym osobnostiam svojej doby¹⁶ s prosbou o recenziu v tlači či o využitie básní pri recitačných večeroch. Po týchto činnostiach došlo aj k opakovanému vydaniu diela, ak bol dostatočný záujem zo strany publika. Čistý zisk mal dostať priamo autor, aspoň to sľuboval K. Weiß v tlači,¹⁷ čím sa dostávam k sporu medzi U. Oevermannom a J. Strobelom s J. Wolfom, či ide o „očividne“ alebo len „zdanlivo“ nezištnú podporu kultúry. Z doteraz známych údajov možno usúdiť, že K. Weiß využil svoje kontakty a aj schopnosti, aby dopomohol k finančným prostriedkom podporovanému autorovi či autorke bez vlastného finančného profitu. Neznamená

¹¹ OEVERMANN, U. Für ein neues Modell von Kunst- und Kulturpatronage, s. 13f.

¹² STROBEL, J. und J. WOLF, eds. Maecenas und seine Erben, s. 7.

¹³ AMB. Pozostalost Karla Weißa Schrattenthala, 2. škatuľa, Koch, K. List z 12. 4. 1883.

¹⁴ WEIß-SCHRATTENTHAL, K. Dichterin und Bäuerin, s. 139.

¹⁵ Napr. Karlovi Bienesteinovi, rakúskemu spisovateľovi, ktorý mnoho diel aj recenzoval. AMB. Pozostalost Karla Weißa Schrattenthala, 2. škatuľa, Bienenstein, K. List z 12. 10. 1894.

¹⁶ Ako príklad môžeme uviesť Josepha Lewinskeho, ktorý korešpondoval s K. Weißom a 2. 4. 1895 pri recitačnom večeri na základe Weißovej intervencie recitoval aj básne od J. Ambrosius Voigtovej. Wien-Bibliothek im Rathaus. Weiß Schrattenthal, K. List z 10. 3. 1895, položka č. 45.204.

¹⁷ WEIß-SCHRATTENTHAL, odk. 14, s. 139.

to však, že mu táto činnosť nepriniesla profit iného charakteru. Anna Conwentzová opisuje v článku venovanému životnému jubileu Karla Weiße: „*Profesor Weiß-Schrattenthal sa opakovane zasadil za uznanie jednotlivca s urodzenosťou a obetavosťou.*“¹⁸ Znamenalo by to, že vydávanie diel umelcov, ktorí si to nemôžu dovoliť, buduje na druhej strane filantropickú reputáciu vydavateľa samotného v spoločnosti.

Porovnanie definície mecénstva s Weišovou, z historických prameňov zrekonštruovanou vydavateľskou činnosťou, ukázalo, že sa jeho aktivity dajú v širšom zmysle slova označiť za mecénstvo, úplne však definíciu nespĺňajú. Pre J. Strobela aj pre J. Wolfa však predstavuje parafrázovaná definícia „užší“ alebo „klasický“ pojem mecenášstva,¹⁹ a poukazujú na to, že vymedzenie pojmu týmto spôsobom neplatí pre 20. storočie, a „v podstate hrajú rozdiely medzi jednotlivými historickými obdobiami takú významnú rolu, že globálna a nadčasová definícia mecenášstva sa zdá nemožná“.²⁰

Karl Weiß Schrattenthal bol teda mecénom málo majetných spisovateľov a spisovateľiek, ktorým pomáhal pri vydaní a distribúcií ich diela. Aké úlohy v tom všetkom prebrali umelci? Túto otázku čiastočne zodpoviem na základe korešpondencie medzi ním a dvomi básnikmi z ľudu.

Analýza korešpondencie

Pri výskume som sa sústredila najmä na listy napísané pred prvým vydaním oboch autorov. Životné osudy K. Kochovej aj F. Wörthera majú viacero spoločných znakov. Obaja patrili k nižšej spoločenskej vrstve, boli v pokročilom veku (K. Kochová mala v začiatkoch korešpondencie 72 rokov, F. Wörther 67 rokov), pochádzali z Bavorska, vo svojom (užšom aj širšom) okolí boli známi; Kochovej životné osudy a pár básní vyšli v známom rodinnom časopise *Gartenlaube*,²¹ F. Wörther zas v liste z 2. 2. 1897 spomínal časopis určený primárne pre vojakov, kde publikoval.²² Jedným z posledných, doteraz nájdených spoločných znakov je dlhotrvajúca korešpondencia s K. Weišom: u K. Kochovej to bolo takmer osem rokov, F. Wörther mu zas adresoval 32 listov, no väčšinu z nich bez dátumu.

Obsah listov, najmä na začiatku ich známosti, bol do veľkej miery určovaný Weišovými otázkami, ktorých opakovanie možno pozorovať aj pri nadväzovaní kontaktu s inými autormi a autorkami, ktorým dopomohol k vydaniu ich diela. Išlo najmä o informácie k týmto bodom:

¹⁸ CONWENTZ, A. Professor Dr. Weiss-Schrattenthal, s. 183.

¹⁹ STROBEL und WOLF, odk. 10, s. 10.

²⁰ STROBEL und WOLF, odk. 10, s. 11.

²¹ WEIß-SCHRATTENTHAL, K., ed. Katharina Koch, s. 12.

²² AMB, odk. 9.

- Predchádzajúce vydania, prípadne kontakt s inými osobnosťami na literárnom trhu, resp. so známymi a vplyvnými ľuďmi ich doby.
- Podrobne prerozprávaný doterajší život.
- Prosba o zaslanie fotografie a ďalšej, ešte nepublikovanej tvorby. Neskôr pribudol ešte bod:
- Informácie o výsledku oslovenia vydavateľstiev či hľadania subskribentov.

Prvé zachované listy oboch spisovateľov sa tematicky venovali blížiacemu sa vydaniu diela a jeho podrobnostiam. U oboch umelcov sa dá vyčítať absolútna dôvera vo Weißove schopnosti pri vydavateľských záležitostiach. Franz Wörther píše: „O spôsobe, akým sa vydanie zrealizuje, nemám žiadnu predstavu.“²³ K. Kochová zmýšľa podobne: „Ako som Vám písala už predtým, mne sa hodí všetko, čo [...] v danej veci podniknete.“²⁴

Dôveru vo vydavateľa u oboch autorov sprevádzala nedôvera vo vlastné schopnosti. Zatiaľ čo K. Kochová Weißa ľutuje, že musí pretrpieť jej ortografické chyby,²⁵ u F. Wörthera sa jeho neistota odzrkadľuje v odpovedi na otázku, prečo, aj napriek odporúčaniu, K. Weißa nekontaktoval už skôr: „Nikomú som nechcel byť na smiech!“²⁶ Tento postoj je pochopiteľný, obaja umelci absolvovali len základné vzdelanie, a zrazu komunikujú s profesorom nemeckej literatúry, teda študovaným človekom. Ich postavenie nemohlo byť odlišnejšie. Napriek tomu chceli K. Kochová aj F. Wörther aktívne spolupracovať najmä na šírení svojej tvorby a obaja sa ponúkli nájsť subskribentov vo svojom okolí. F. Wörther aktívne zasahoval do marketingu svojej knihy a navrhoval K. Weißovi, v ktorých regionálnych novinách by mohlo byť spomenuté plánované vydanie jeho diela.²⁷

Čo sa týka honoráru, zmienku nájdeme u K. Kochovej: „Budem nie lenže spokojná s tým najnižším ziskom, budem sa z neho srdečne tešiť. Ale z Vášho cteného listu vidím, že ste celú záležitosť viedli tak vhodne, že je to pre mňa najvýhodnejšie.“²⁸ Z listu vyplýva, že K. Kochová dostane „50 alebo 100 exemplárov“,²⁹ ktoré sama predá a peniaze si ponechá. Nie je jasné, či peniaze od subskribentov, ktorých našiel K. Weiß, pokrývali náklady na tlač, pričom o predaj sa musí postarať poetka sama, alebo jej Weiß ešte plánoval poslať ďalšie financie z predaja knihy.

²³ AMB, odk. 9.

²⁴ AMB. Pozostalost' Karla Weißa Schrattenthala, 2. škatuľa, Koch, K. List z 16. 10. 1883.

²⁵ AMB. Pozostalost' Karla Weißa Schrattenthala, 2. škatuľa, Koch, K. List z 11. 2. 1883.

²⁶ AMB, odk. 9.

²⁷ AMB. Pozostalost' Karla Weißa Schrattenthala, 2. škatuľa, Wörther, F. List. z 23. 3. 1897.

²⁸ AMB, odk. 24.

²⁹ AMB, odk. 24.

Záver

V predloženej štúdií som naznačila, akým spôsobom prebiehala Weišova mecenášska činnosť a čím sa odlišovala od definície, ako ju uvádza *Encyklopédia novoveku*. Analýza korešpondencie znamenala pohľad do Weišovho spôsobu práce. Umelci síce prenechávali všetky rozhodnutia ohľadom vydania diela na K. Weiša, ktorý aj vyberal ich diela do zbierky, nezostávali však len pasívnym partnerom v tomto vzťahu, ale významnou mierou prispeli k šíreniu svojej zbierky.

Z listov oboch umelcov vyplýva mnoho podobností. Pravdepodobne to môže byť spôsobené podobným prostredím, v ktorom žili, ako aj dosiahnutým vzdelaním. Pátrať po odlišnostiach postupne stratilo zmysel, keďže je prirodzené, že obaja umelci sú individuálne bytosti, ktoré píšú, reagujú, cítia odlišne. Pri ďalšom výskume by bolo zaujímavé sledovať otázku, či by sa pri vydaní iného básnika či poetky zo strednej alebo vyššej spoločenskej vrstvy našli spoločné znaky, ktoré sa dali opísať pri básnikoch z ľudu, teda absolútna dôvera vo vydavateľa, chuť rozšíriť vydané dielo vo svojom okolí či nedôvera vo vlastné schopnosti. Karl Weiß dával svoje schopnosti pri publikovaní kníh do služby umelcom. Bol mecénom a zároveň mecenstvo sprostredkúval publiku, ktoré je mecenášom v pôvodnom zmysle slova. Napokon, veď len vďaka finančnej podpore publika mohol Weiß vydávať tieto diela. Vidíme teda, že jeho mecenstvo nebolo finančného charakteru, ale bolo skôr v duchovnej podpore.

P r a m e n e

Archív hlavného mesta Bratislavy. Pozostalosť Karla Weiša Schrattenthala, škatula. č. 2, Bienenstein, K. List. z 12. 10. 1894.

Archív hlavného mesta Bratislavy. Pozostalosť Karla Weiša Schrattenthala, škatula. č. 2, Koch, K. List z 11. 2. 1883.

Archív hlavného mesta Bratislavy. Pozostalosť Karla Weiša Schrattenthala, škatula. č. 2, Koch, K. List z 12. 4. 1883.

Archív hlavného mesta Bratislavy. Pozostalosť Karla Weiša Schrattenthala, škatula. č. 2, Koch, K. List z 16. 10. 1883.

Archív hlavného mesta Bratislavy. Pozostalosť Karla Weiša Schrattenthala, škatula. č. 2, Wörther, F. List. z 2. 2. 1897.

Archív hlavného mesta Bratislavy. Pozostalosť Karla Weiša Schrattenthala, škatula. č. 2, Wörther, F. List. z 23. 3. 1897.

CONWENTZ, A. Professor Dr. Weiss-Schrattenthal. In: *Frauenleben Blätter zur Vertretung der Frauen-Interessen* [online]. 1895, roč. 7, č. 8. s. 183 – 184 [cit. 2020-07-01]. Dostupné na: <http://anno.onb.ac.at/cgicontent/anno?aid=flb&datum=18951110&seite=15&zoom=33&query=%22Katharina%22%2B%22Koch%22%2B%22Schrattenthal%22&ref=anno-search>

Wien-Bibliothek im Rathaus. Weiß-Schrattenthal, K. List. z 10. 3. 1895, položka č. 45.204.

WEIß-SCHRATTENTHAL, K. Dichterin und Bäuerin. In: *Der Lehrerinnen-Wart*. 1894, roč. 6, č. 6, s. 137 – 139 [cit. 2020-07-01]. Dostupné na: <http://anno.onb.ac.at/cgicontent/anno?aid=flb&datum=18940910&seite=15&zoom=33>

WEIß-SCHRATTENTHAL, K., ed. *Gedichte von Johanna Ambrosius*. Königsberg: Ferd. Beyers Buchhandlung, 1896.

WEIß-SCHRATTENTHAL, K., ed. *Katharina Koch, eine deutsche Naturdichterin*. Pressburg u. Leipzig: Rudolf Drodttleff, 1895.

Zoznam bibliografických odkazov

BOBOKOVÁ, I. Karl Weiss Schrattenthal – prešporský vydavateľ a literárny kritik na prelome 19. a 20. storočia. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 2016*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2015, s. 45 – 54.

ERBEN, D., SCHNEIDER, U. und S. RODE-BREYMAN. Mäzen. In: JAEGER, F., ed. *Enzyklopädie der Neuzeit 2005 – 2012* [online]. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 2005 – 2012 [cit. 2020-0-26]. Dostupné na: http://dx.doi.org/10.1163/2352-0248_edn_COM_308528

OEVERMANN, U. Für ein neues Modell von Kunst- und Kulturpatronage. In: U. OEVERMANN, J. SÜßMANN und C. TAUBER, ed. *Die Kunst der Mächtigen und die Macht der Kunst*. Berlin: Akademie Verlag, 2007, s. 13 – 24.

STROBEL, J. und J. WOLF, eds. *Maecenas und seine Erben: Kunstförderung und künstlerische Freiheit – von der Antike bis zur Gegenwart*. Stuttgart: Hirzel Verlag, 2015. ISBN 9783777624969.

ZOLCEROVÁ, I. Das Regionale im Zentrum (des Interesses). In: W. KRIEGLEDER, A. SEIDLER und J. TANCER, ed. *Kulturelle Zirkulation im Habsburgerreich: der Kommunikationsraum Wien*. Viedeň: Praesens Verlag, 2019, s. 184 – 209.

Communication between the female poet Katharina Koch and the poet Franz Wörther and their Pressburg patron Karl Weiß Schrattenthal

Ivana Zolcerová

The paper focuses on the now almost forgotten patron who lived nearly half of his life in Pressburg at the turn of the 19th and 20th century. Using the example of the publisher and teacher Karl Weiß Schrattenthal (1846 – 1936), I introduce the concept of patronage, in which the patron supports artists, yet such support is not primarily material, but rather spiritual in its nature. At the same time, I specify Weiß's publishing procedures. Subsequently, I analyse his correspondence with the female poet Katharina Koch (1811 – 1892) and the poet Franz Wörther (1830 – ?), whose works would have most likely gone unpublished without Schrattenthal's endeavours. These two examples shed light on communication between the supporter and the supported, their predominant topics of interest, and examine what the letters of these two poets had in common. The preserved letters also allow us to learn more of Weiß's publishing practices, and thereby document the form of his patronage.

Key words: Karl Weiß Schrattenthal, Katharina Koch, Franz Wörther, patron, patronage, 19th century

The Codices Of The Bibliophile Lajos Farkas

A book collector in the Carpathian Basin in the 19th century

Farkas Gábor Farkas

Key words: Lajos Farkas, medieval manuscripts, book collections, Corvinas, book trade, provenience

Philologists and bibliophiles often focus their interest upon the pieces in the collection of Attorney Lajos Farkas of Losoncz (1806 – 1873), born in Komarno. Although Farkas, one of the most significant bibliophiles of his period, built a remarkable library for half a century little has been said of his life and the history of his library (what did he buy from whom, when and for how much, who did he exchanged books with or who did he gifted with books). The scarce literature that there is states that his book collection received less attention than it deserved.¹ Sources one could study to reconstruct his collection and to establish the provenience of its books are kept in the Manuscripts Collection of the National Széchényi Library in Budapest that purchased the collection from his widow in 1873 for a considerable sum; 7,500 Forints (or as others say 3,000 Forints).

Farkas sent in a writing to a competition in 1826 as a student for which he was praised.² His passion for collecting books must have started during these years as he made a reference in one of his notes.³ In a letter written to Miklós Jankovich, one of the most well-known book collectors of his time, he mentioned that he had always been fond of bibliographies since his youth and that he had worked as a librarian during his studies.⁴ This library must have been the Library of the Debrecen Reformed College. From the sources it is known that Farkas was well-educated, read in Latin, Ancient Greek, German, French, Italian and English.

An example to illustrate his erudition is the thorough and critical review Farkas wrote about the year 1834 volume of the periodical *Tudománytár* that he published in another periodical entitled *Tudományos Gyűjtemény*.⁵ In this lengthy article,

¹ WIX, Gy. Rég elfelejtett gyűjtőkről, p. 184 – 189.

² Budapest National Széchényi Library (NSZL), Quart. Lat. 2177.

³ NSZL, Quart. Hung. 2079. f. 59r.

⁴ NSZL, Fond 16/292.

⁵ FARKAS, L. Könyvesmertetés, *Tudománytár*, p. 108 – 123.

he was true to himself when he pointed out the lack of bibliophilism in the above-mentioned periodical. He mentioned the Corvinas of Prague, Dresden and Leipzig and with this last one he added that a copy of the *Buda Chronicle* was also kept there.⁶ His review centred around two reports Frigyes Keresztély Petrovics, historian and legal expert, wrote about his two study trips abroad⁷ that sparked a huge debate later. Literary historian Ferenc Toldy, editor of the periodical *Tudománytár*, set up an appendix devoted to responses to critics where the authors of the articles could respond to the attacks they received.⁸

Although originally Farkas had no intention to write a long review he kept listing the mistakes on page after page because the first time he read this writing he realized there was no errata. On the other hand, he also praised the periodical for its translations since he thought the translation played an important part in improving scholarly education. He listed the many typos and the incorrect type setting with French and especially Greek words. Farkas was sometimes annoyed by the topics chosen. According to him the editor should not bring news of discoveries on River Niger, instead he should select treatises more interesting for the readers. His critical comments were well-earned, he avoided being blunt and praised the periodical *Tudománytár* at several instances. Ferenc Toldy, however, responded in a hurt manner. Maybe this was the starting point of the decade-long bad relationship between Farkas and Toldy which later had an influence on Farkas's book collection.

The notes and the comments Farkas made to book lists prove that he was a committed collector who devoted the better half of his life and wealth to bibliophilism. Swearing was not beneath him – and his passion was palpable in these instances – when he found that someone set too high a price for a book he meant to purchase. The person who induced his anger most probably was the Hungarian publisher and book merchant Ferdinánd Pfeifer who bought Gusztáv Emich's bookshop in Pest in 1857. He was also angry with István Nagy, the other renowned book collector of his period because Farkas thought one of Nagy's offers was too pricey. Farkas exchanged heated letters also with Miklós Jankovich in connection with the purchase of an old Hungarian book and similar examples could be cited endlessly. Farkas watched European auctions, compared prices and amassed an incredible amount of data for fifty years that helped him make decisions (what to buy from whom and what book to exchange for what with whom). The documents mistakenly referred to as his diary in literature are more of a collection of notes the bibliophile Farkas made about old books. These notes today help us track old books, follow their journey from one owner to another, reconstruct Farkas' network as well as his inter-

⁶ Praha Státní knihovna, Cod. Lat. VIII. H. 73, Cod. Lat. VIII. H. 76; Dresden Sächsische Landesbibliothek, Mscr.Dresd.Dc.115, Mscr.Dresd.R.28.m; Leipzig Universitätsbibliothek, Rep. I 17; Edit. vet. 1473, 14.

⁷ PETROVICS, F. A. M. Tud. Társaság rendes tagjának két levele, p. 209 – 216.

⁸ SCHEDEL, F. Anticritikai függelék. p. I – VI.

ests in certain authors, writings and editions. Farkas made extensive notes to several articles either in Hungarian or in a foreign language that shows the stages of his preparation. For example, Farkas listed all the data he could find about the Corvinas in the French librarian and writer Antoine Claude Pasquin Valery's books depicting his travel in Italy (in Milan, Modena and Rome).⁹

His surviving notes start with the corvinas held in the St. Marc Library in Venice, and among them with the most valuable one: the *Averulinus Codex*.¹⁰ It is an outstanding treatise in architecture, the original text of which written in Italian must have been brought to the royal court in Buda by Francesco Bandini, the humanist of Florence. Antonio Bonfini, humanist historian from Italy who was active in Hungary around that time translated it into Latin and authored the preface addressing it to King Matthias. Farkas used the catalogue of Jacopo Morelli, librarian in Venice, and wrote down a lengthy quote from it.¹¹ He also made detailed notes in Hungarian of data concerning King Matthias and Bonfini that interested him. Another corvina held in Venice was of important to him as can be seen in his notes. Benvenuto Rambaldi da Imola of Bologna is considered one of the most outstanding commentators of Dante, although his historical writings are also remarkable. His book in question tells the story of the emperors of Rome and the Holy Roman Empire from Julius Caesar to Wenceslaus IV.¹²

Sometimes Farkas added something to the history of a particular book when he acquired some information on them somewhere else. Such was the case with the history of the corvina copy of *Carthagan Punic* writer Martianus Capella's surviving writing.¹³ Farkas mentioned the fact that the Venetian Dominican Father Superior Gioacchino della Torre had King Matthias' coat-of-arms erased from the volume. Lajos Farkas justified this by explaining that all valuable books are stolen sooner or later therefore the *royal* origin of this books should be kept in secret. With valuable manuscripts he usually detailed their provenience. He mentioned that it was not known how the Cicero corvina in original binding got to the Library in Dresden.¹⁴ (Unfortunately, this corvina was badly damaged during World War II.) Farkas also listed a volume among the corvinas that is no longer considered as such: Justinus's *Epitome of Pompeius Trogus' Histories*.¹⁵ Farkas may have been deceived by the black bird in gold-an-blue field. In his notes he justified his data in most cases with a reference to literature, e.g.: with the French description of the Parisian *Breviary of Saint Augustine*.¹⁶

⁹ VALERY, A. P. Voyages historiques et littéraires en Italie. I, p. 151, 153.

¹⁰ Venezia, Biblioteca Nazionale di San Marci, Lat. VIII, 2 (=2796).

¹¹ MORELLI, J. Bibliotheca manuscripta graeca et latina, p. 405 – 419.

¹² Venezia Biblioteca Nazionale di San Marci, Lat. X, 235 (=3850).

¹³ Venezia Biblioteca Nazionale di San Marci, MS 4054.

¹⁴ Dresden Sächsische Landesbibliothek, Mscr.Dresd.Dc.115.

¹⁵ Bibliotheca Hungarica. No. 1154.

¹⁶ Paris, Bibliothèque nationale, Cod. Lat. 16839; Catalogue des livres. I, p. 20 – 22.

The famous preface written to the Salvianus edition by German humanist Johannes Brassicanus captured Farkas' imagination.¹⁷ He used Joachim Johann Mader's book on the famous libraries of Hannover for the reconstruction of the story.¹⁸ Most probably the 1530 Basel edition of Frobenius was not available to Farkas¹⁹ who raised the question library historians have asked many times since then: the books written by which Greek authors were donated to Brassicanus by Louis II King of Hungary, Croatia and Bohemia?²⁰

Farkas also detailed the history of the *Iamblichus codex* held in the British Library.²¹ The corvina from the library of Abbot Bearzi of Naples was auctioned after the abbot's death along with other books. In 1839 Farkas made notes of the items he was interested in in the library catalogue and noticed this valuable book. However, the crisis following the failed War of Independence in 1848 – 1849 exerted an unfavourable influence on Farkas and therefore Parisian book handler Edvin Tross acquired the rich library containing this corvina along with numerous valuable incunabula instead of him. Tross later sold this codex to the British Library for 800 Francs in 1855.²² Farkas firmly believed that this codex had belonged to King Matthias' library. He may have read the article written by Franz Karl Alter Greek philologist and professor in Vienna in the periodical *Allgemeiner litterarischer Anzeiger* in 1796 where Alter briefly noted that the Servite cloister in Vienna in 1739 acquired a codex from Buda at the flea market for a favourable price.²³

Farkas reported on his codices in *Pester Zeitung* on August 11, 1849.²⁴ Codicologist János Csontos described in the 1876 edition of *Magyar Könyvszemle* the 14 codices that the Library of the National Museum acquired from Farkas in 1873.²⁵ Art historian Edith Hoffmann mentioned the provenience briefly in her account of the

¹⁷ NSZL, Quart. Hung. 2079. f. 8v.

¹⁸ MADER, J. J. De bibliothecis. p. 138 – 140.

¹⁹ D. Salviani Massyliensis Episcopi. α2v–α3v.

²⁰ HORVÁTH, L. The lost medieval manuscript of Hyperides, p. 165–173; NÉMETH, A. Egy bécsi bibliofil, p. 282 – 302; MONOK, I. A humanizmus jellegzetessége, 94 – 95; ZSUPÁN, E. The Corvina Praise, p. 79 – 80.

²¹ London British Library, Addit. Ms. 21. 165.

²² Catalogue des livres rares. 866. item. VII: „Pour donner une idée des richesses que renferme la Bibliothèque, nous allons citer quelques-uns des articles les plus remarquables.”

²³ ALTER, F. C. Aus einem Briefe, c. 76. „Die ehrwürdigen Väter des Serviten-Ordens zu Wien in der Rossau besitzen in ihrer auserlesenen Bibliothek eine herrliche Griechische Handschrift des Jamblichus de Philosophia Pythagorica in 4 Büchern, in klein Folio auf Pergansen geschrieben von Johannes Scutariota Thassalus, No 7. (...). Von Florenz scheint dieser Codex nach Ofen gekommen zu sein. Der zweite Besitzer war Johann Alexander Brassicanus, der dritte, Friedrich [!] Brassicanus, und endlich wurde er von dem Bibliothekar der Serviten im jahr 1739 anf dem Tandelmarkte um einen sehr wohlfeilen Preis erstanden.”

²⁴ FARKAS, L. EIN MERKWÜRDIGES MANUSCRIPT, P. 5861–5862.

²⁵ CSONTOSI J. A „Farkas Lajos”-féle gyűjtemény, p. 134 – 140, 183 – 189.

illuminated manuscripts written in 1928.²⁶ Next codicologist Emma Bartoniek reported on the provenience of the Farkas codices in her catalogue published in 1940.²⁷ Then historian Balázs Nemes mentioned the Farkas codices in connection with Jankovich' manuscripts.²⁸ Finally book historian Edina Zsupán elaborated on the connection between the Johannes Scholasticus corvina and Lajos Farkas.²⁹

When studying the history of Farkas' codices one can discover a lot of interesting bibliophilic details. Let us take the codices one by one. The two Latin books of hours had a similar journey: they were acquired by Italian Cardinal and Linguist Giuseppe Gasparo Mezzofanti in 1832 before Farkas purchased them. Finally, Archbishop János Scitovszky donated these volumes to the library in Esztergom in 1861.³⁰ It is unknown where the first codex is while the second one was sold in 1945. The small-sized prayer book from the end of the 15th century was illuminated with six miniatures. One of the most beautiful ones among these are the Madonna and the Annunciation.

Farkas purchased the codex held today in the National Széchényi Library presumably from Leipzig antiquarian Rudolf Weigel for 200 Forints.³¹ The Dutch prayer book must have been published in the 1480s. Farkas purchased this codex that was decorated with a lot of beautiful illuminations from Friedrich Beck, a book merchant in Vienna.³² A prayer book of duodecimo-size from the beginning of the 16th century features a copy of a famous series made by Albrecht Dürer on a small piece of parchment and stuck in the volume that depicts the scene of the Presentation of Jesus at the Temple.³³ The whereabouts of a Czech manuscript dated in 1469 based on older literature is also unknown. This is a paper codex of the *New Testament* that was held in the library of the Collegium Pazmanium in Vienna in the 17th century. Lajos Farkas bought it from Fülöp Zweybrück, antiquarian in Pest for 100 Forints.³⁴

The schoolbook written on a 12th century parchment held in Esztergom and purchased also by Scitovszky in 1864 for 30 Forints is especially valuable. Farkas must have acquired it from the infamous book handler and forger Sámuel Literáti Nemes in 1842.³⁵ The collection of the correspondence of Saint Bernard of Clairvaux

²⁶ HOFFMANN, E. A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kéziratai. No. 3, 15, 19, 21, 26, 34, 43, 62.

²⁷ Codices latini medii aevi, 1940.

²⁸ NEMES, B. Die mittelalterlichen Handschriften, p. 79 – 80.

²⁹ ZSUPÁN, E. Csontos János szerepe, p. 239 – 245.

³⁰ Esztergom Cathedral Library (ECL), Ms III. 172, 176.

³¹ NSZL, Cod. Lat. 227.

³² NSZL, Cod. Holl. 6.

³³ NSZL, Cod. Lat. 226.

³⁴ NSZL, Fol. Boh. Slav. 27.

³⁵ ECL, Ms III. 184.

can be found in a 14th century quarto-sized codex that was bought by Farkas in 1845.³⁶ Unfortunately, it is not known from whom or for how much. Farkas purchased the codex containing the writings of Fantino Vallaresso, Archbishop of Crete in 1856 while Scitovszky bought it either from him or from a third person for 70 Forints in 1861.³⁷ The small size codex written in Greek letters on cotton paper is from the 15th century and contains religious hymns where the tune is marked in black and red neumes. Unfortunately, it is not known when and from whom and for how much Farkas bought it.³⁸

The parchment codex from the end of the 12th or the beginning of the 13th centuries, attributed to Pierre Abélard, written in Latin had an adventurous story. Farkas bought it from a book handler called Rajcsig for 600 Forints. Farkas himself denied this when in his article published in 1849, he named the seller to be Literáti Nemes. In the report of the National Széchényi Library prepared in 1892 it is stated that the volume could not be found during the inventory. It may have been lost during the big theft that happened around that time. Unfortunately, no possessor notes from Farkas can be found in the volume.³⁹

The next parchment codex contains Roman statesman and writer Cassiodorus' selected writings from the 13th century. According to his notes, Farkas purchased it from book merchant Mihály Magyar for 300 Forints. Possessor notes in the volume prove that this copy at some point was on sale at Zsigmond Ivancsics' second-hand bookshop in Pest.⁴⁰ A parchment codex from the 15th century contains Juvenal' satires that Farkas bought from Parisian antiquarian Tross for 100 Forints.⁴¹ The other parchment codex from the 15th century contains Laurentius Pisanus' treatise on love.⁴² He probably purchased it from Rudolf Weigel for 200 Forints. Its first known owner was a well-known French bibliophile, Prince La Vallière. After his death his valuable collection was put on auction.⁴³ Lucan's *Pharsalia* is also a parchment codex from the 15th century. This volume may have belonged to Dietrich von Werthern. Farkas bought it from Rudolf Weigel for 200 Forints.⁴⁴ He purchased from Tross a parchment codex from the beginning of the 16th century that also came from the above-mentioned La Vallière collection. It contains a novel in Italian from the begin-

³⁶ NSZL, Cod. Lat. 66.

³⁷ ECL, Ms. II. 11.

³⁸ NSZL, Duod. Graec. 4.

³⁹ NSZL, Cod. Lat. 26.

⁴⁰ NSZL, Cod. Lat. 72.

⁴¹ NSZL, Cod. Lat. 184.

⁴² NSZL, Cod. Lat. 185.

⁴³ Catalogue de La Vallière. No. 4250. COQ, D. Le parangon du bibliophile français. II, p. 316 – 331.

⁴⁴ NSZL, Cod. Lat. 200.

ning of the 15th century.⁴⁵ The most valuable piece of the Farkas collection undoubtedly was a codex from the Bibliotheca Corviniana which he purchased from Carl Armbruster, book merchant in Vienna for 2,000 Forints. This codex is even more valuable since notes from János Vitéz, Archbishop of Esztergom, well-known humanist can be seen in it. This codex contains a writing entitled *Ladder Leading to Heaven* by Johannes Scholasticus, Syrian Frater and church writer.⁴⁶

In his notes Lajos Farkas referred to medieval manuscripts the whereabouts of which we do not know anything such as the breviary he sold to Count Teleki for 60 Forints.⁴⁷ There is an item even more mysterious: a portolan chart in Italian from the 12th or the 13th century that showed all the three parts of the world (Europe, Asia and Africa) that were known then. On the beautiful chart not only cities were marked but also animals that inhabited that region. According to the possessor note on the back, this chart had formerly belonged to Miklós Jankovich.⁴⁸

Hopefully this short presentation pointed out how many unsolved issues there are in the history of codices that once belonged to Lajos Farkas. It is even more true if our study is extended to old prints as well. We will attempt to untangle the threads in the history of this collection in a larger study in the future.

List of bibliographic references

ALTER, F. C. Aus einem Briefe. In: *Allgemeiner litterarischer Anzeiger oder Annalen der gesammten Litteratur*. 1797, Bd. 2/1, c. 76.

Bibliotheca Hungarica, Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt, I–III. CSAPODI Cs., CSAPODINÉ G. K. Budapest: MTAk, 1988 – 1994 (A MTAk közleményei, 23, 31, 33).

Catalogue des livres de la bibliothèque de feu M. le duc de La Vallière. I–III. Paris: Bure, 1783.

⁴⁵ NSZL, Quart. Ital. 56.

⁴⁶ NSZL, Cod. Lat. 344.

⁴⁷ NSZL, Quart. Hung. 2079. f. 64r.

⁴⁸ NSZL, Fol. Hung. 1887/3. f. 3r. „14. Portulano. Une très grande carte géographique sur parchemin de XIIe ou XIIIe siècle, de toutes les trois parties du monde alors connu, en italien. On y a peint plusieurs ville de l'Europe, de l'Asie et de l'Afrique avec les drapeaux des leurs nations, et avec les animaux de certains pays. Nous croyons que cette mappemonde précieuse est un de plus anciens portulans. Il provient de la bibliothèque du célèbre amateur Nicolas Jankovich, qui croyait aussi que cette carte géographique a été écrite au XIIIe siècle, suivant sa note autographe sur le dos.”

Catalogue des livres rares et précieux composant la bibliothèque de M. l'abbé Jean-Baptiste Chevalier de Bearzi. Paris: chez Edwin Tross, 1855.

Codices latini medii aevi. Recensuit Emma Bartoniek. Budapestini: Museum Nationalis Hungarici, 1940.

COQ, D. Le parangon du bibliophile français: le duc de la Vallière et sa collection. In: *Histoire des bibliothèques françaises. Les bibliothèques sous l'Ancien régime 1530 – 1789.* Sous la dir. de Claude Jolly. Tome I–II. Paris: Promodis, 1988, p. 317 – 331.

CSONTOSI, J. A „Farkas Lajos” -féle gyűjtemény codexei a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. In: *Magyar Könyvszemle.* 1876, évf. 1, p. 134 – 140, 183 – 189.

D. Salviani Massyliensis Episcopi, de vero iudicis et providentia Dei, ad S. Salonium Episcopum Viennensem libri VIII. cura Jo. Alex. Brassicani Jureconsulti editi, ac eruditiss et cum primis utilibus scholiis illustrati. Basileae: in Officina Frobeniana, 1530.

FARKAS, L. Könyvesmertetés, Tudománytár. Közre bocsátja a magyar tudós társaság. Szerkezteti Schedel Ferencz, orv. dr. rendkiv. kir. prof. a m. tud. társaság rendes tagja. Első kötet. Három kőmetszettel. Budán, a magyar kir. egyetem betűivel. 1834. (Nagy 8-ad réten 250 lap.). In: *Tudományos Gyűjtemény.* 1835, évf. 19, p. 108 – 123.

FARKAS, L. Ein merkwürdiges Manuscript aus dem XII. Jahrhundert. In: *Pester Zeitung,* 1849, 5, p. 5861 – 5862.

HOFFMANN, E. *A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kéziratai.* Budapest: MNM, Orsz. Széchényi Könyvtára, 1928.

HORVÁTH, L. The lost medieval manuscript of Hyperides. In: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae.* 1998, évf. 38, p. 165 – 174.

MADER, J. J. *De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum libelli et commentationes, cum praefatione de scriptis et bibliothecis antediluvianis.* Helmestadi: typis ac sumtibus Henningi Mülleri, 1666.

- MONOK I. A humanizmus jellegzetességei a Magyar Királyságban és Erdélyben.
In: *Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Szerk. JANKOVICS, J., JANKOVITS, L., SZILÁGYI. E. R. ÉS M. ZÁSZKALICZKY. BUDAPEST: reciti, 2015, p. 87 – 104.
- MORELLI, J. *Bibliotheca manuscripta graeca et latina. Tomus primus*. Bassani: ex typographia Remondiniana, 1802.
- NEMES, B. Die mittelalterlichen Handschriften des Miklós Jankovich im Spiegel zeitgenössischer Kataloge. II. In: *Magyar Könyvszemle*. 2003, évf. 119, p. 67 – 88.
- NÉMETH A. Egy bécsi bibliofil 1525-ös látogatása a budai királyi könyvtárban: Johannes Alexander Brassicanus hagyatéki leltára (1539). In: *Magyar Könyvszemle*. 2013, évf. 129, p. 282 – 302.
- PETROVICS F. A M. Tud. Társaság rendes tagjának két levele a külföldről. In: *Tudománytár*. 1834, évf. 6, p. 209 – 216.
- SCHEDER F. Anticritikai függelék a Tudománytárhoz, a VII. kötethez 1. Néhány szó a Tudománytár első kötetének birálatára. In: *Tudománytár*. 1835, évf. 7, p. I – VI.
- VALERY, A. C. P. *Voyages historiques et littéraires en Italie, pendant les années 1826, 1827 et 1828, ou, L'indicateur italien*. I–V. Paris: chez le Normant, 1831.
- WIX, GY. Rég elfelejtett gyűjtőkről. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*. 1948, évf. 28, p. 179 – 203.
- ZSUPÁN, E. Csontos János szerepe Vitéz János könyvtárának rekonstruálásában. In: *Magyar Könyvszemle*. 2009, évf. 125, p. 239 – 245.
- ZSUPÁN, E., ed. *The Corvina Praise: on the Evolution of a Genre*. In: *A Home of Arts and Muses The Library of King Matthias Corvinus*. Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae, 2017 (Supplementum Corvinianum, IV), p. 77 – 87.

Kódexy bibliofila Lajosa Farkasa

Zberateľ kníh v Karpatskej kotline v 19. storočí

Farkas Gábor Farkas

Lajos Farkas (1806 – 1873) bol jedným z najvýznamnejších zberateľov kníh v druhej polovici 19. storočia na území Karpatskej kotliny, ale o jeho pozoruhodnej knižnici máme málo informácií. Pramene vedúce k rekonštrukcii jeho knižnice a osvetľujúce provenienciu kníh sú uložené v Oddelení rukopisov Maďarskej štátnej knižnice (OSzK), ktorá ju zakúpila od Farkasovej vdovy v roku 1873.

Ako vyplýva zo zachovanej korešpondencie, knihy a ich zbieranie mu boli blízke od študentských čias a z obdobia, keď pracoval ako knihovník, a to pravdepodobne v knižnici reformovaného gymnázia v Debrecíne. Z prameňov je aj evidentné jeho vynikajúce vzdelanie – čítal po latinsky, starogrécky, nemecky, francúzsky, taliansky a po anglicky.

Ako angažovaný zberateľ kníh zasvätil tejto záľube život aj financie. V kontakte bol napríklad s ďalšími bibliofilmi Miklósom Jankovichom a Istvánom Nagyom, literárnym historikom Ferencom Toldym alebo s vydavateľom a kníhkupcom Ferdinandom Pfeiferom. Farkas sledoval európske aukcie kníh, porovnával ceny a za päťdesiat rokov zhromaždil množstvo údajov, ktoré mu pomáhali rozhodovať sa o kúpe či výmene. Tieto záznamy dnes umožňujú sledovať staré tlače a ich cestu od jedného vlastníka k druhému, rekonštruovať Farkasovu sieť kontaktov, ako aj jeho záujem o určité autorov, diela alebo o vydania. Zaoberal sa napríklad aj výskytom rukopisov z knižnice uhorského kráľa Mateja Korvína vo francúzskych knižniciach a výskumom osudov vybraných exemplárov z tejto významnej zbierky (pomenovaných ako korvíny).

Lajos Farkas podľa záznamov o nákupe kódexov a na základe súkromných značiek (pečiatky a vlastnícke záznamy) vlastnil 18 stredovekých kódexov. Žiaľ, jeden z nich (portolán z 13. storočia v talianskom jazyku) sa stratil pravdepodobne na konci 19. storočia. Ostatné kódexy, predstavené v príspevku, sa nachádzajú v katedrálnej knižnici v Ostrihome a v Maďarskej štátnej knižnici v Budapešti. Najstaršie zachované poznámky sa týkajú jedného z najvzácnejších kódexov, a to korvíny s názvom *Codex averulinus*. Takisto upresnil informácie ku korvíne pod názvom *Codex Iamblichus*, ktorý je uchovávaný v British Library.

Samotný Farkas publikoval správu o kódexoch vo svojej knižnici v periodiku *Pester Zeitung* v roku 1848. Kodikológ János Csontos informoval o 14 kódexoch, ktoré knižnica Národného múzea získala od Farkasa v roku 1873 v *Magyar Könyvszemle*. Touto témou sa zaoberalo v ďalšom období viacero odborníkov (Emma Bartoniak, Balázs Nemes), naposledy historička knižnej kultúry Edina Zsupán.

Pri skúmaní Farkasových kódexov možno objaviť množstvo zaujímavých informácií, predovšetkým mená predchádzajúcich majiteľov, spôsob získania a cenu

konkrétnych exemplárov. Tieto záznamy približujú aj osoby, od ktorých Farkas kódexy kupoval. Sú medzi nimi nielen profesionálni kníhkupci a majitelia antikvariátov, ale aj obchodníci a postavy s nie úplne čistou minulosťou. Najvzácnejším exemplárom celej zbierky je kódex z Korvínovej knižnice, ktorý Farkas získal od Carla Amprustera, obchodníka s knihami vo Viedni za sumu 2 000 forintov. Hodnotu kódexu zvyšujú poznámky, ktorých autorom bol známy humanista a ostrihomský arcibiskup Ján Vitéz.

Štúdia poukazuje i na témy, ktoré by bolo v súvislosti s kódexmi zo zbierky Lajosa Farkasa v budúcnosti zaujímavé prebádať.

Kľúčové slová: Lajos Farkas, stredoveké kódexy, knižné zbierky, korvíny, knižný obchod, proveniencia

Knihy dedikované Ilešháziomcom ako významným mecénom v oblasti knižnej kultúry v knižnici Trenčianskeho múzea v Trenčíne

Alica Krištofová

Kľúčové slová: knižná kultúra, rod Ilešházi (Illésházy), slovenskí národovci, tlač 18. storočia

Úvod

Od polovice 16. storočia sa kníhtlač stala prostriedkom na šírenie vzdelania, osvety a pokroku. Tlačenie a vydávanie kníh bolo veľmi nákladnou záležitosťou, preto sa autori snažili zabezpečiť vydávanie svojich diel prostredníctvom finančnej podpory mecénov, predovšetkým z radov šľachty. Šľachta mala privilegované postavenie vo všetkých dôležitých oblastiach a jej predstavitelia sa etablovali na najvyššie hospodárske a politické posty v krajine. Na dvoroch majetných šľachtických rodín sa stretávali významné osobnosti kultúrneho, náboženského a spoločenského života, pôsobili tu literáti, umelci a kazatelia. Väčšina týchto šľachtických rodín vlastnila bohaté knižné zbierky, v ktorých sa sústreďovali početné pokrokové diela významných vzdelancov tých čias.

Rod Ilešházi (Illésházy)

Medzi najštedrejších mecénov a patrónov vzdelania, kultúry a školstva patrili popri Turzovcoch a Pálfiovcoch aj Ilešháziomci. Takmer všetci členovia rodu dosiahli vynikajúce vzdelanie a boli literárne činní, čo potvrdzujú ich zachované rukopisy. Podporovali mnohých vzdelancov, študentov, literátov, kultúrne a vzdelávacie spolky, ale okrem toho aj zakladanie škôl pre študentov doma i v zahraničí. Jezuitské a neskôr aj piaristické gymnázium v Trenčíne sa tešilo značnej priazni a podpore Ilešháziomcov, z ktorých členovia Štefan I. (1541 – 1609), Gabriel (1623 – 1667), Juraj (1625 – 1689), Mikuláš (1653 – 1723), Jozef (1700 – 1766) a Ján Baptista Ilešházi (1737 – 1799) na jezuitskom gymnáziu aj študovali.¹

¹ BERNÁT, L. Jezuitské gymnázium v Trenčíne a jeho žiaci, s. 370.

Juraj Ilešházi pomohol jezuitom gymnáziom aj rozšíriť a venoval mu väčšie množstvo kníh, ktoré sa stali základom bohatej knižnice jezuitského kolégia.² Za zmienku stojí aj skutočnosť, že Ilešháziovci umožnili a podporili vznik dvoch papierní, v roku 1742 v Selci a v roku 1755 v Bobote.³ V roku 1637 vznikla v Trenčíne kníhtlačiareň, ktorú založil český exulant Václav Vokál; táto tlačiareň sa dostala pod ochranu mocného rodu Ilešháziovcov, čo sa odzrkadlilo aj v jej aktívnom pôsobení. Vokálová tlačiareň bola umiestnená priamo na námestí v Trenčíne, v dome patriacom Gašparovi Ilešháziimu (1593 – 1648), kde Vokálovci bývali a kde Václav Vokál začiatkom roka 1641⁴ aj zomrel. Po jeho smrti viedla tlačiareň jeho vdova Dorota Vokálová, neskôr v roku 1655 prešla táto tlačiareň do rúk Dorotinho brata Nikodéma Čížka. Všetky tlače, ktoré vychádzali v tlačiarni Václava Vokála a jeho manželky Doroty, boli vydané s finančnou podporou Gašpara Ilešháziho.⁵ Časť vydaných tlačí mala niekedy namiesto impresy text „*In aula illieshaziana*“ alebo „*in domu G. M. Hraběte Illiesshazy*“.⁶

Podporu Ilešháziovcov či už cirkvi, školstvu, kníhtlačiárom alebo vydávaniu diel domácich autorov odzrkadľujú práve dedikácie v starých tlačiach, určené jednotlivým členom ilešháziovského rodu.

Ilešháziovci patrili k najvýznamnejším a najvplyvnejším magnátskym rodom Uhorského kráľovstva. Prvým významným členom tohto rodu bol Štefan Ilešházi, ktorý pre svoj rod získal slávu, majetok i moc. V roku 1594 nadobudol záložné právo na Trenčiansky hrad aj s panstvom, o tri roky získal dedičné županstvo trenčianskej stolice a v roku 1600 dosiahol pre seba a manželku Katarínu Pálfiovú povýšenie do grófskeho stavu. Položil základ veľkého majetku, ktorý si Ilešháziovci – ako dediční trenčianski a liptovskí župani – udržali až do roku 1835.⁷ S jeho menom sa spája aj založenie vzácnnej rodovej ilešháziovskej knižnice⁸, umiestnenej pôvodne na Trenčianskom hrade, ktorú postupne zveľadovali takmer všetci členovia rodu. Štefan Ilešházi počas života vo veľkej miere podporoval rozvoj protestantského školstva, preto pozýval absolventov nemeckých univerzít, aby na školách vyučovali. Už koncom 16. storočia zriadil nadáciu na podporu školy v Trenčíne a v Ružomberku. Spolu s manželkou Katarínou Pálfiovou sa v Ružomberku zaslúžili aj o výstavbu novej školy, ktorá sa stala súčasťou evanjelického cirkevného centra a prevzala vzdelávaciu činnosť staršej latinskej reformačnej školy.⁹

² FOJTÍK, J. Ilešháziovci a ich kultúrna činnosť v 17. a 19. storočí, s. 168.

³ Z deviatich papierní v Trenčianskej stolici dve boli založené na ilešháziovských panstvách; DECKER, V. Dejiny ručnej výroby papiera na Slovensku, s. 51 – 52.

⁴ HORVÁTH, P. Trenčín v období novoveku, s. 113.

⁵ V. ECSEDY, J. A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473 – 1800, s. 98 – 99.

⁶ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí na Slovensku do roku 1700. 2. diel, z. č. 1720, 1729.

⁷ BABIČOVÁ, K., HÁBL, V. a D. UČNÍKOVÁ. Ilešháziovci. Rodová zbierka obrazov, s. 5.

⁸ Pôvodné pomenovanie knižnice je Illieshazianae Bibliotheca.

⁹ Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Okres Ružomberok, s. 62.

Rodovým sídlom Iľešháziovcov sa stal Trenčiansky hrad, ktorý vlastnili od roku 1600 do roku 1835, neskôr to bol kaštieľ v Dubnici nad Váhom, ktorý začal budovať Gašpar Iľešházi. Gašpar Iľešházi patrila medzi popredné osobnosti evanjelickej cirkvi v Uhorsku, podporoval školstvo a na jeho panstvách pôsobili evanjelickí kazatelia a českí exulanti. Pomáhal vydávať práce slovenských evanjelických vzdelancov, ktorí mu ako prejav vďaky a úcty dedikovali svoje diela. Medzi týmito autormi nájdeme mená ako Ján Kalinka, David Láni, Zachariáš Láni, Adam Wolfius alebo Alexander Hodík.¹⁰ Gróf Iľešházi finančne podporoval na štúdiách náboženského spisovateľa M. Eliáša Spléniho (Splenius, 1610 – 1675), ktorého si obľúbil pre jeho mimoriadne schopnosti. Veľkorýsa podpora Gašpara Iľešháziho mu umožnila študijné pobyty v zahraničí a po jeho návrate ho gróf menoval rektorom ružomerskej školy.¹¹ Knižnici jezuitského kolégia v Trenčíne venoval Gašpar Iľešházi vzácnu antverpskú tlač *Biblia Sacra Hebraice, Chaldaice, Graece et Latine* z rokov 1570 – 1572. Tlač mala rozmery 41,7 × 26,3 cm a renesančnú koženú väzbu s ornamentálnou a figurálnou zlatorezovou slepotlačou.¹² Po smrti Gašpara Iľešháziho sa trenčianskym a lip-tovským županom stal jeho starší syn Gabriel Iľešházi, ktorý takisto podporoval vydávanie tlačí slovenských vzdelancov, napríklad Ondreja Horvátha, Štefana Pilárika, Jána Inštitiorisa či Jána Hnilicena, ktorí mu dedikovali svoje práce.¹³ Práve Štefana Pilárika povolala na Trenčiansky hrad Gabrielova manželka Eva Iľešháziová¹⁴ ako dvorného kazateľa. Pilárik v trenčianskej tlačiarňi, ktorú v tom čase viedol Benjamín Vavrinec Vodháje, vydal v roku 1652 slovenskú zbierku veršovaných modlitieb a duchovných piesní *Harpha Davidica*,¹⁵ ktorú venoval rodine svojho mecéna, predovšetkým však grófkke Eve Iľešháziovej¹⁶.

Vďaka iľešháziovskému štipendiu a podpore Gabriela Iľešháziho mohol evanjelický kňaz a spisovateľ Ján Hadík (Hadikius, 1631 – 1681) tri roky študovať vo Wittenbergu, kde aj napísal a v roku 1654 obhájil rozpravu na tému *De motu et quiete*.¹⁷ Gabriel Iľešházi však nezdedil stálosť vo viere svojich predkov, v záujme svojej kariéry prestúpil na katolícku vieru, aby neskôr konvertoval opäť k protestantizmu. Iľešháziovci neustále udržiavali časté kontakty s významnými osobnosťami spoločenského, kultúrneho a náboženského života. Jednou z takýchto osobností bol aj katolícky kňaz Ján Baltazár Magin (1681 – 1734), známy svojou obhajobou národnost-

¹⁰ ČAPLOVIČ, odk. 6, z. č. 1704, 1709, 1729, 1737, 1739, 1743, 1753, 1755, 1763.

¹¹ REZIK, J. a S. MATTHAIDES. Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku, s. 148.

¹² ZMETÁK, I. Historická knižnica jezuitského kolégia v Trenčíne, s. 64.

¹³ ČAPLOVIČ, odk. 6, z. č. 1803, 1820, 1828, 1847.

¹⁴ Rodená Séciová (Széchy, ? – 1655).

¹⁵ PILÁRIK, Š. Supplicibus Precibus Oblectare Ieh. Harpha Davidica, ... To gest Harffa Dawidowa. Wytisštěna w Trenčjně: v Laurence Benyamina Wod Háže, L. P. MDC.LII [= 1652].

¹⁶ ČAPLOVIČ, odk. 6, z. č. 1820.

¹⁷ BORČÁNYI, J. Literárnym Považím, s. 126.

ných a stavovských práv Slovákov. Na dubnické panstvo ho ako správcu fary povolal Mikuláš Ilešházi, ktorého pokladali za významného mecena literatúry a výtvarného umenia. Jeho snahu podporovať domácich vzdelancov dokazuje skutočnosť, že v rokoch 1705 – 1725 pôsobil na fare v Trenčianskej Teplej ďalší slovenský národovec, uvedomelý Slováč, absolvent viedenskej univerzity Štefan Dubniczay (1675 – 1725).¹⁸ Mikuláš Ilešházi ovládal slovenčinu slovom aj písmom, preto na každú slovenskú žiadosť odpovedal v slovenčine; jeho inštrukcie pre úradníkov trenčianskeho panstva boli v tej istej reči.¹⁹ Keď v roku 1722 vyšiel spis profesora uhorského práva na Trnavskej univerzite M. Bencsika (Benčíka) *Nobilissima et novissima diaetae Posoniensis*, ktorý obsahoval ponižujúce a uštipačné názory na trenčiansku šľachtu a mešťanov mesta, bol práve Magin poverený vypracovať verejnú obranu ako odpoveď na Bencsikov spis. V roku 1728 vyšla u Daniela Chrastinu v Púchove dlho očakávaná Maginova *Apológia* pod názvom *Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi Sive Apologia...*²⁰ Celý spis je venovaný grófovi Jozefovi Ilešházi, večnému pánovi z Trenčína a dedičnému županovi slávnej Trenčianskej a Liptovskej stolice.²¹ Jozef Ilešházi bol vzdelaný humanista, ktorý zaviedol rozsiahle reformy na svojich panstvách a v 18. storočí umožnil založiť spomínané papierne v Bobote a v Selci.²² Papiernickí majstri bobotskej papierne z rodiny Rösnerovcov²³ potom používali v priesvitkách najčastejšie erb zemepána Ilešháziho, obraz orla prestreleného šípom na grófskej korunke a doplneného svojimi iniciálkami.²⁴ Jozef Ilešházi štedro podporoval slovenských vzdelancov, bol literárne činný, pokračoval v budovaní a v rozširovaní bohatej rodovej knižnice, ktorú katalogizoval práve J. B. Magin.

Vo fonde knižnice Trenčianskeho múzea sa nachádzajú ešte dve práce, ktoré sú dedikované Jozefovi Ilešházi.

Prvým titulom je známa práca Mateja Bela *Adparatus ad Historiam Hungariae*.²⁵ Príprava k dejinám Uhorska bola v čase svojho vydania dovedty najväčšou uhorskou edíciou prameňov k dejinám Uhorska, a teda aj Slovenska. Dielo vyšlo

¹⁸ BANÍK, A. Ján Baltazár Magin a jeho politická, národná i kultúrna obrana Slovákov roku 1728, s. 142, 229.

¹⁹ Ilešházienci – vojaci, diplomati, zberatelia a meceni. Trenčín, s. 46.

²⁰ V preklade: Ostne podsýpané autorovi spisu Najnovší a najúspešnejší snem v Bratislave alebo Obrana slávnej Trenčianskej župy a mesta tohože mena proti osočovaniu tohože spisovateľa, ktorými nanajvýš nespravodlivo zahrnul Jeleňa a Baránka.

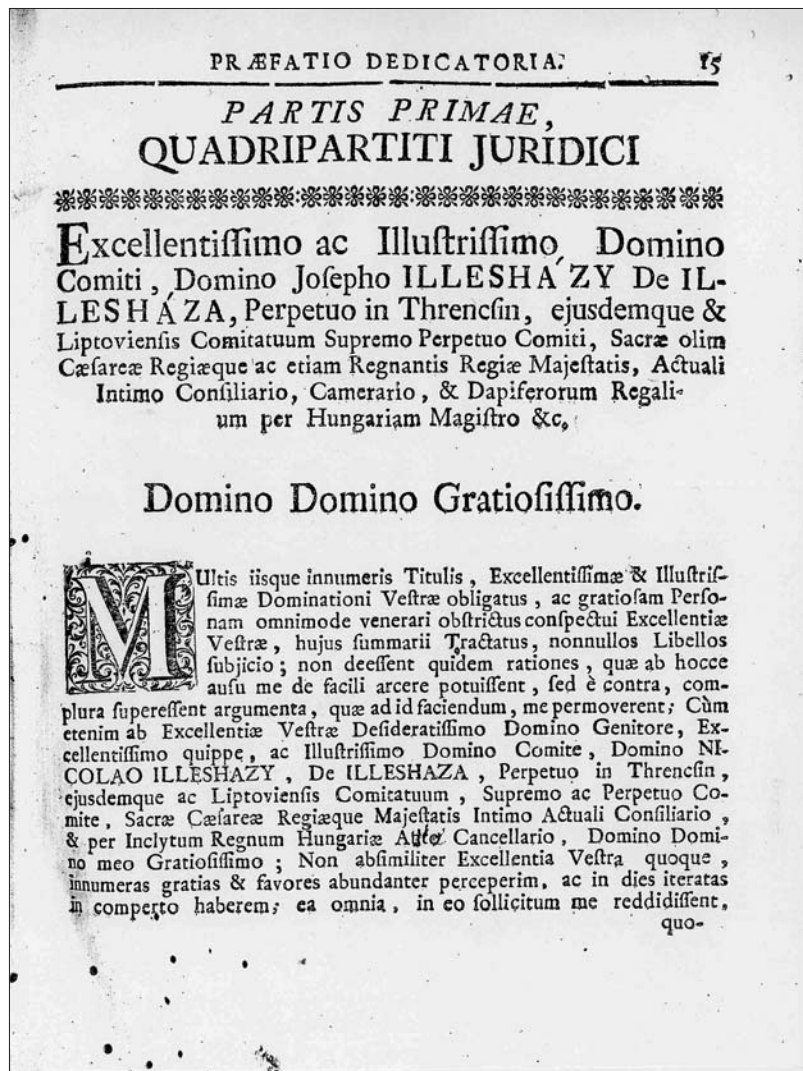
²¹ MAGIN, J. B. *Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi, sive Apologia pro inclyto comitatu Trenchiniensi...*, s. 114.

²² FOJTÍK, J. Príspevok k dejinám papierne v Selci a v Bobote do polovice 20. storočia, s. 48 – 58.

²³ Papierne v Bobote založil v roku 1755 Václav Anton Rösner.

²⁴ DECKER, odk. 2, s. 52.

²⁵ BEL, M. *Adparatus ad Historiam Hungariae, sive Collectio miscellanea*, s. 146.

Obr. 1 Dedikácia Jozefovi Illesházimu v diele Pavla Prileského *Quadrupartitum* (1743)

v roku 1735 v Bratislave tlačou J. P. Royera a jedna z jeho častí sa venuje večnému županovi Trenčianskej a Liptovskej stolice grófovi Jozefovi Illesházimu.²⁶ Matej Bel mal v pláne vydať toto dielo v troch zväzkoch, pričom v každom zväzku malo byť desať prameňov. *Adparatus* vychádzal v rozpätí rokov 1735 až 1745, keď vyšla druhá deká-

²⁶ Excellentissimo, Illustrissimoque Domino domino comiti Iosepho Illësházy, de Eadem haereditario in Trentsin, Eiusdemque & Liptoviensis Comitatum Perpetuo Supremo Comiti, ...

da, potom však edícia zanikla. Matej Bel sa pokúsil poistiť vydávanie rozsiahleho diela tým, že každý „monument“ venoval niektorej významnej politickej osobnosti Uhorska.²⁷

Druhým titulom venovaným Jozefovi Ilešháziemu je štvordielne zvykové právo slávneho Uhorského kráľovstva *Quadripartium*²⁸ od Pavla Príleského (Príleszký, 1656 – 1743) z roku 1743. Príleskovci patrili medzi najstaršie rody v Trenčianskej župe a práve zásluhou Pavla Príleského sa Zemianske Podhradie stalo známym v celom Uhorsku. Pavol Príleský sa vypracoval na najlepšieho právnika tých čias, bol právnym poradcom Likavského a Oravského panstva a spravoval majetky Esterházióvcov, Erdődiovcov, Turzovcov aj Ilešházióvcov. Najčastejšie sa zdržiaval vo svojom sídle v podhradskom kaštieli, kde ho navštevovali významné politické a kultúrne osobnosti; napríklad jeho osobným priateľom bol Matej Bel.²⁹ Príleský sa vo svojom obsiahlom diele v štyroch častiach venuje osobnému a vecnému právu, súdnictvu a posledná časť rozoberá práva a súdnu právomoc zemanov. Knihu vydal J. F. Rennau v Šoproni, slávnou sa stala až po jeho smrti. Po úvode autora je uvedená obširná dedikácia Jozefovi Ilešháziemu, v ktorej sa autor označil ako pokorný služobník *Humillimus Servus* a pripojil miesto zloženia dedikácie – *In Aedibus meis Nemes Poddragyensibus ... ac Mense Martio Anni 1741*.³⁰

Ďalší príslušník rodu Príleských – Albert (1730 – 1809), ktorý neskôr pôsobil ako nitriansky kanonik a zástupca Nitrianskej kapituly na Uhorskom sneme, venoval Jozefovi Ilešháziemu svoje promočné tézy zo všeobecnej filozofie. Uvedené tézy obhájal v roku 1751 na Trnavskej univerzite za predsedníctva univerzitného profesora a doktora filozofie Mikuláša Mušku (Muszka) a ich súčasťou je aj poďakovanie Jozefovi Ilešháziemu za láskavú ochranu a podporu „*sub gratiosissimis auspiciis excellentissimi, atque illustrissimi domini, domini comitis Josephi Illesházy de eadem...*“ Tézy sú súčasťou diela *Gyges Gallus* od autora Zacharie de Lisieux, ktorý ich napísal pod pseudonymom Petro Firmiano.³¹

Jánovi Baptistovi Ilešháziemu venoval svoje dielo *Scriptores rerum Hungaricarum minores ...*³² Martin Juraj Kovačič (Kovachich, 1743 – 1821), čo potvrdzuje autora dedikácia v úvode knihy napísaná 30. mája 1798.³³ Kovačič pôsobil ako právny

²⁷ TIBENSKÝ, J. Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela, s. 201.

²⁸ PRILESKÝ, P. *Quadripartitum juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae ad elaborandum susceptum, in suos libellos redactum, et tractans*. Sopronii: Typis Joannis Phillippi Rennau, 1743.

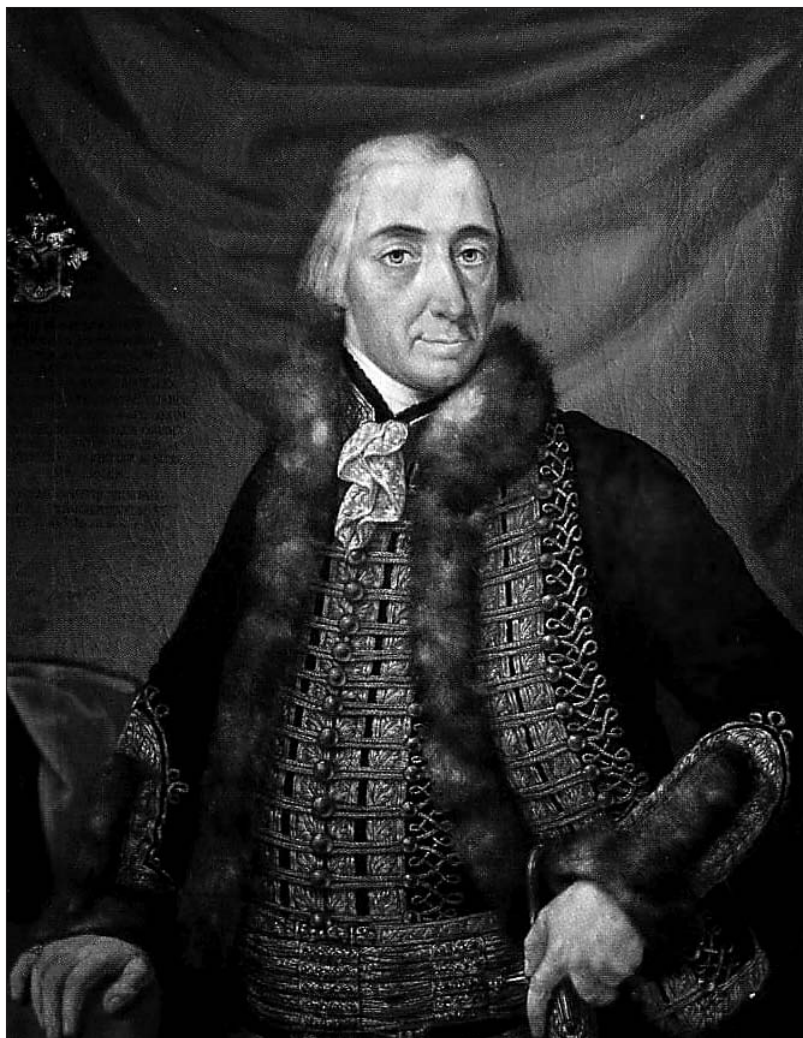
²⁹ KARLÍKOVÁ, J. História obce do roku 1914, s. 77 – 81.

³⁰ *Excellentissimo ac Illustrissimo Domino Comiti, Domino Josepho Illesházy de Illesháza, perpetuo in Trenchin, ejusdemque & Liptoviensis Comitatum Supremo Perpetuo Comiti, ...*

³¹ FIRMIANO, P. *Gyges Gallus*, nepagin. úvod.

³² KOVAČIČ, M. *Senquiciensis. Scriptores rerum Hungaricarum minores. Tomus II*. Budae: Typis Regiae Universitatis, 1798.

³³ *Excellentissimo, ac illustrissimo domino comiti Ioanni Illesházy de eadem, hereditario in Trenchin, comitatum Trenchiniensis, & Lyptoviensis ...*

Obr. 2 Ján Baptista Ilešházi (1737 – 1799)

historik a kustód univerzitnej knižnice v Pešti. Skúmal uhorské archívy, zaoberal sa výberom písomných prameňov k dejinám Uhorska a zhromaždil viac ako 300 cenných rukopisov.³⁴ Jeho spis vyšiel v roku 1798 v Budapešti a obsahuje dovtedy nevydané diela menej známych historikov Uhorska.

Ján Baptista Ilešházi patril k najbohatším zemepánom Trenčianskej stolice a k najobľúbenejším členom ilešháziovského rodu. V duchu rodových tradícií poskytoval pomoc školám a vzdelávacím inštitúciám, napríklad trenčianskemu piaristic-

³⁴ Biografický lexikón Slovenska. V. zv., Km – L, s. 259.

kému gymnáziu pomohol koncom 18. storočia vybudovať prírodovedné zbierky.³⁵ Podporoval slovenské preklady a vydania kníh, bol mecénom a pravdepodobne i členom Slovenského učeného tovarišstva. Túto skutočnosť nám potvrdzuje napríklad vydavateľ, publicista a cirkevný hodnostár František Richard Osvald (1845 – 1926)³⁶ vo svojom príspevku v *Sborníku literárných prác Tovaryšstvo*, kde uvádza: „... mal by som ešte niečo povedať o patriotizme slovenských mäcénov z tej doby. Uhorské však vlastenectvo slavných mäcénov Učeného slovenského Tovaryšstva a slovenskej práce z minulých čias vôbec, vlastenectvo grófov Jána a Štefana Illesházych, dedičných županov stolice líptovskej a trenčianskej, ... týchto uhorské vlastenectvo vysoko je povznesené nad každú pochybnosť“.³⁷

Ďalším markantným dôkazom mecenášstva Jána Baptistu pri vydávaní slovenských kníh je aj chválospev Juraja Fándlyho v treťom zväzku *Hospodára* z roku 1800, kde grófa pochvaľuje: „... Zaslúži Těš swogu Chwálu spřivanu ba na wečnú Památku witlačenu Dobrotiwí, pobožni, nebohí Pán, Pán oswícení Gróf Illesházi Gán, Bol welmi pobožní, welkí Almužnár, Rozdawal hogno Chudobe welki dar Mnoho sto Kňížek modlácich těš inšicn Dal on witlačit pre Slowákow našich Swím podaním zawazané rozdawal“.³⁸

Aj literárny historik Jaroslav Vlček v diele *Dejiny literatúry slovenskej* (1933) uvádza: „... v ostatných desaťročiach osemnásteho a prvých devätnásteho veku literatúra bohoslovná rozmnožila sa veľmi ... grófi Ján Illësházy a syn jeho Štefan, dediční župani líptovský a trenčiansky ... hojne rozsýpali bohatý svoj groš na katolícke cirkevné diela slovenské“.³⁹

V roku 1776 Ján Baptista Illesházi získal na svoju faru slovenského vzdelanca Ondreja Meszároša (1741 – 1812), ktorý bol jedným z najvýznamnejších bernolákovcov tých čias. Ján Baptista Illesházi sa prejavil ako štedrý podporovateľ a rozširovateľ slovenskej literatúry, ktorého zásluhy v tomto smere spomínajú viacerí autori.⁴⁰ Na vlastné náklady dal preložiť a vytlačiť nemeckú modlitebnú knižku,⁴¹ ktorej stovky exemplárov rozdal medzi ľudí. O preklad do slovenského jazyka sa postaral práve dubnický farár Ondrej Meszároš, kniha vyšla v roku 1799 v Trnave u Václava Jelínka. V predhovore ku knihe Meszároš nepriamo ďakuje grófovi Jánovi Baptistovi Illesházimu ako anonymnému mecénovi „... weliká a drahá cena knihi tego pohnulla gedného wznesseného, a horliwého krestána katolika, že on k rozmnožeňu pobožnosti, která tími-

³⁵ Illesháziovci, odk. 19, s. 73, 77.

³⁶ K 100. výročiu založenia Slovenského učeného tovarišstva zostavil tri zväzky almanachu *Tovaryšstvo* – 1893, 1895, 1900, ktoré prispeli k poznaniu slovenského národného obrodovania.

³⁷ *Tovaryšstvo*. Sborník literárných prác. Ružomberok: tlačou kníhtlačiarne Karla Salvu, 1895, s. 12.

³⁸ FÁNDLY, J. Tretá stránka pilného domagsého a polného Hospodára, s. XLV.

³⁹ VLČEK, J. *Dejiny literatúry slovenskej*, s. 39.

⁴⁰ HYROŠ, Š. N. Zámok Lykava a jeho páni, poťahom na državie, Lyptov a okolie, s. 410. Pozri aj BANÍK, odk. 18, s. 212 – 213.

⁴¹ SAIBT, K. H. *Kresťanská katolícká s Winaučováňím Modlácá Kniha ... wčil ale k užitku slowenského národu na gazik slowenski obrátil a něco pridal pán Meszáros Ondreg ... Trnawa: witlačená u Wáclawa Gelinka kníhtlačára, 1799.*

to čassmi welmi omdlela, mnoho sto knih tichto zaopatril, a medzi werících rozdal ... hodnobi iwelmi bolo, abi geho méno na každég takég kniže zlatími literami sa poznamenalo. On však, gako w insich dobrích swích účinkoch náboženstwa, ... tak i w temto účinku nechcel méno swé oznámiť ludom, abi tim známegssé bolo Bohu". Uvedená kniha je tiež súčasťou historického fondu knižnice Trenčianskeho múzea.

Jánovi Baptistovi a jeho manželke Sidónii⁴² venoval svoju prácu o kúpeľoch v Trenčianskych Tepliciach aj kúpeľný lekár a chirurg Karol Seidler. V práci vydané v roku 1797 vo Viedni u J. T. Trattnera,⁴³ opisuje vznik kúpeľov, zloženie a využitie jednotlivých liečebných prameňov. Úvod knižky tvorí autorova dedikácia,⁴⁴ v ktorej vysvetľuje dôvody vydania svojej práce ako prejav vďaky jeho excelencii grófovi Ilešháziimu a celému grófskemu domu Ilešháziovcov; okrem toho oceňuje záslužnú činnosť, ktorú gróf venoval rozvoju kúpeľov a vyzdvihuje množstvo návštevníkov hľadajúcich v kúpeľoch vyliečenie, zdravie a osoh.⁴⁵ Trenčianske Teplice patrili na prelome 18. a 19. storočia medzi najpopulárnejšie kúpele v Uhorsku, ktoré rodina Ilešháziovcov vlastnila od roku 1594. Skutočný rozkvet kúpeľov nastal v roku 1723 za Jozefa Ilešháziho, ktorý začal Trenčianske Teplice využívať na spoločenské stretnutia, kde sa začala stretávať šľachta z celej monarchie. Spomínaný Ján Baptista Ilešházi podporoval rozvoj týchto kúpeľov a ich dobré meno, čo potvrdzuje aj početná súdobá literatúra, ktorá kúpele opisuje.⁴⁶

Okrem toho Ján Baptista Ilešházi podporil v roku 1766 aj vydanie vedeckej práce Pavla Adámiho *Hydrografia Trenčianskej stolice* a nechal preložiť drobný spis o liečení ľudí pri pohryznutí besným psom, ktorý poslala Kráľovská miestodržiteľská rada Trenčianskej župe len v latinskej, nemeckej a v maďarskej úprave.⁴⁷ V roku 1778 vyšiel v Bratislave za finančnej podpory Jána Baptistu Ilešháziho aj preklad diela viedenského lekára J. R. Steidela *Zpráva o kunstu babském*. Bola to prvá učebnica pre pôrodné babice vydaná v slovenčine, o preklad sa zaslúžil stoličný lekár Trenčianskej stolice J. Černej (Cherney).⁴⁸

⁴² Sidónia Ilešházi, rod. Batthyány.

⁴³ SEIDLER, K. Kurze Beschreibung des Trentschiner warmen und Gesundbades ... Wien: gedruckt bey Johann Thomas Trattnern, k. k. Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1797.

⁴⁴ Ihre Exzellenzen dem hochgebohrnen Herrn Johann Baptist, Reichsgrafen Illesházy von Illesháza, Erbherrn des Schlosses und Herrschaften Trentschin, ... wie auch hochgebohrnen Frau Sidonia, Gräfinn Illesházy von Illesháza, gebohrnen Gräfinn Bathiany.

⁴⁵ ... gemachte Beobachtungen in Druck herauszugeben, und dieselben Euer Exzellenzen unterthänigst zu widmen, damit die heil und Gesundheit in diesen Bädern suchende menschen, so wie die Wohlthaten des Bades, als auch die Bekanntmachung desselben Grossmuth zu verdanken hätten.

⁴⁶ BABIČOVÁ, K. Trenčianske Teplice na prelome 18. a 19. storočia a regulačný plán prestavby z roku 1826, s. 40.

⁴⁷ Ilešháziovci, odk. 19, s. 77

⁴⁸ FALISOVÁ, A. s E. MOROVICSOVÁ. Učebnica pre pôrodné asistentky od Jána Ambra a jej miesto v dejinách zdravotnej výchovy na Slovensku, s. 257.

Obr. 3 Štefan II. Ilešházi (1762 – 1838)

Dve diela sú venované poslednému mužskému potomkovi slávneho a mocného rodu Štefanovi Ilešházi (1762 – 1838).

Štefan Ilešházi, ktorý získal dobré vzdelanie a štúdiá ukončil ako doktor práv, zdieľal humanistické postoje svojho otca a bol zanietým uhorským patriotom. Aj on podporoval bernolákovcov. Na svoje panstvo do Dubnice povolal popredného člena bernolákovského hnutia Františka X. Hábelu (1760 – 1846), ktorý tam pôsobil v rokoch 1804 až 1811 a neskôr tam pätnásť rokov robil kaplána ďalší národovec Michal Rešetka (1794 – 1854). Na fare v Dubnici nad Váhom začal M. Rešetka v roku 1820 budovať knižnicu, ktorá patrila medzi najväčšie a najúplnejšie zbierky sloven-

ských písomných pamiatok napísaných na území Uhorska. Niekoľko významných titulov získal do svojej zbierky aj darom z ilešháziavskej knižnice od Štefana Ilešháziho.⁴⁹

Aj Štefan II. Ilešházi pokračoval vo zveľaďovaní bohatej rodovej knižnice s viac ako 8 000 zväzkami, ktorá bola ozdobou jeho dubnického kaštieľa. Jej najvzácnejší fond tvorili inkunábuly a rukopisy, medzi ktorými boli viaceré stredoveké kódexy, raritné tlače, kartografické a grafické diela. V roku 1835 Štefan II. Ilešházi daroval celú rodovú knižnicu Széchényiho knižnici v Budapešti, hoci si pôvodne prial, aby zostala v Trenčianskej župe. Darovací testament spísal dňa 22. júna 1835 v Rohovciach a vykonaním donačného aktu poveril svojho priateľa palatína Jozefa Habsburského.⁵⁰ Jeho smrťou sa skončila viac ako 400-ročná história kedysi slávneho rodu, ktorého príslušníci vo svojej dobe ovplyvňovali udalosti nielen na Slovensku, ale aj na Morave, v Rakúsku, Maďarsku a v Poľsku.

Štefan II. Ilešházi, ktorý bol takisto štedrým mecénom, veľkými sumami prispieval na verejnoprospešné ciele, podporoval kultúrne inštitúcie, prispieval na výstavbu nových a opravu starých kostolov a podobne ako jeho otec, aj on mal pochopenie pre biedu obyčajných ľudí. Finančne podporoval na štúdiách a neskôr aj v spisovateľskej činnosti rímskokatolíckeho kňaza, pedagóga a významného národného buditeľa, rodáka z Hornej Poruby pri Trenčíne Štefana Závodníka (1813 – 1885).⁵¹

Svoje dielo o objasnení zákonov o platnej právnej literatúre⁵² venoval Štefanovi II. Ilešháziemu spisovateľ, právnik a univerzitný profesor Anton Ottmayer (1796 – ?), rodák zo Žiliny. Kniha vyšla v roku 1825 v Pešti u M. Trattnera s úvodnou dedikáciou Štefanovi Ilešháziemu.⁵³ Ottmayer pôsobil v Pešti ako advokát a cenzor kníh, ktorý priaznivo posudzoval slovenské vydania, bol aktívny člen pešťbudínskeho kruhu slovenských vzdelancov. V roku 1834 stál pri zakladaní Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej a v roku 1839 sa stal jeho predsedom.⁵⁴

Záver

Ilešháziom, ktorí sa nezmazateľne zapísali do dejín mesta Trenčín a Trenčianskej župy a ako „dediční a veční“ trenčianski a liptovskí župani ovplyvňovali ich dejiny, môžeme právom považovať za významných mecénov kultúry, umenia a škol-

⁴⁹ FOJTÍK, J. Michal Rešetka, s. 105.

⁵⁰ BERLÁSZ, J. Az Illesházy könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állománytörténetéből, s. 57.

⁵¹ BORČÁNYI, odk. 17, s. 61.

⁵² OTTMAYER, A. Conspectus et Explanatio Legum de Summaria Repositione perlatarum. Pestini: Typis Nobilis Matthiae Trattner de Petróza, 1825.

⁵³ Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Domino Comiti Stephano Illyesházy de Eadem, Haereditario in Trenchin, ...

⁵⁴ Slovenský biografický slovník. IV. zv., M – Q, s. 36.

stva. Na Slovensku sa zachovali diela, ktoré sa vytlačili s podporou jednotlivých členov ilešháziovského rodu a ktoré potvrdzujú ich mecenášske aktivity v oblasti knižnej kultúry. Dedikácie v týchto dielach pre nás predstavujú cenný zdroj informácií a vzácné spojivo s minulosťou, ktorá nám týmto spôsobom umožňuje nahliadnúť do jej zákutí a priblížiť slávne osobnosti ovplyvňujúce významnou mierou dianie v Uhorsku v tej dobe. Okrem toho nám umožňujú získať prehľad o vzájomných kontaktoch a prepojeniach medzi vedcami, literátmi a vzdelancami tých čias v rámci európskeho priestoru.

P r a m e n e

- BEL, M. *Adparatus ad Historiam Hungariae, sive Collectio miscella, Monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugentium*. Posonii: Typis Joannis Paulli Royer, 1735.
- FIRMIANO, P. *Gyges Gallus*. Tyrnaviae: Typis Academicis Societ. Jesu, 1751.
- KOVAČIČ, M. *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. Tomus II. Budae: Typis Regiae Universitatis, 1798.
- MAGIN, J. B. *Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi, sive Apologia pro inlyto comitatu Trenchiniensi*. Puchovij: Typis Danielis Chrastina, 1723.
- OTTMAYER, A. *Conspectus et Explanatio Legum de Summaria Repositione perlatarum*. Pestini: Typis Nobilis Matthiae Trattner de Petróza, 1825.
- PRÍLESKÝ, P. *Quadripartitum Juris Consuetudinarii Inlyti Regni Hungariae ad Elaborandum Susceptum, in Suos Libellos Redactum, et Tractans Parte Prima de Personis. Parte Secunda De Rebus earumque acquirendo Dominio Parte Tertia De Actionibus Parte Quarta De Juribus, & Jurisdictionibus Dominorum Terrestrium Per Paulum Prileszky de eadem*. Sopronii: Typis Joannis Phillippi Rennau, 1743.
- SAIBT, K. H. *Krestánská katolícká s Winaučováňím Modláca Kniha ... wčil ale k užitku slowenského národu na gazik slowenksi obrátil a něco pridal pán Meszáros Ondreg*. Trnawa: wtláčená u Wáclawa Gelinka knihťlačára, 1799.
- SEIDLER, K. *Kurze Beschreibung des Trentschiner warmen und Gesundbades ...* Wien: gedruckt bey Johann Thomas Trattner, k. k. Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1797.

Zoznam bibliografických odkazov

- BABIČOVÁ, K. Trenčianske Teplice na prelome 18. a 19. storočia a regulačný plán prestavby z roku 1826. In: *Balneologický spravodajca 1996: vlastivedný zborník múzea*. Piešťany: Balneologické múzeum, 1996, s. 40 – 49.
- BABIČOVÁ, K., HÁBL, V. a D. UČNÍKOVÁ. *Ilešháziovci. Rodová zbierka obrazov*. Trenčín: Trenčianske múzeum, 1998. ISBN 80-967970-0-X.
- BANÍK, A. A. Ján Baltazár Magin a jeho politická, národná i kultúrna obrana Slovákov roku 1728. In: *Sborník Literárno – vedeckého odboru SSV. Sväzok 1–2*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1936, s. 211 – 230.
- BERNÁT, L. *Jezuitské gymnázium v Trenčíne a jeho žiaci*. Šurany: DMC, 2018. ISBN 978-80-972963-1-5.
- BERLÁSZ, J. Az Illésházy könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állománytörténetéből. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1967*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1969, s. 67 – 97.
- Biografický lexikón Slovenska. V. zv., Km – L*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2013. ISBN 978-80-8149-011-8.
- BORČÁNYI, J. *Literárnym Považím*. Žilina: Scientia Medica, 1994. ISBN 80-967199-0-4.
- DECKER, V. *Dejiny ručnej výroby papiera na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1982.
- FALISOVÁ, A. a E. MOROVICSOVÁ. Učebnica pre pôrodné asistentky od Jána Ambra a jej miesto v dejinách zdravotnej výchovy na Slovensku. In: *Kniha 2011: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011, s. 256 – 271.
- FÁNDLY, J. *Tretá stránka pilného domagsého a polného Hospodára, ktoru napísal Mnohowelební Pán Guro Fándli Naháčský Farár*. Trnawa: Wáclaw Gelínek, 1800.
- FOJTÍK, J. Michal Rešetka. In: *Trenčín 1969: Vlastivedný zborník múzea a hradu v Trenčíne*. Bratislava: Slavín, 1969, s. 103 – 113.

- FOJTÍK, J. Príspevok k dejinám papierní v Selci a v Bobote do polovice 20. storočia. In: *Trenčín 1970: Vlastivedný zborník Trenčianskeho múzea*. Trenčín: Trenčianske múzeum, 1970, s. 48 – 58.
- HYROŠ, Š. N. *Zámok Lykava a jeho páni, potahom na državie, Lyptov a okolia*. Turč. Sv. Martin: tlačou kníhtlač. účastin. Spolku – nákladom spisovateľovým, 1876.
- Ilešháziovci – vojaci, diplomati, zberatelia a mecéni*. Trenčín: MS Design, 2009. ISBN 97-8808-937-80-98.
- KARLÍKOVÁ, J. História obce do roku 1914. In: *Zemianske Podhradie v histórii*. Zemianske Podhradie: Obecný úrad, 1997. ISBN 80-967781-2-9.
- Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Okres Ružomberok*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR; Slovart, 2008. ISBN 978-80-8085-673-1.
- OSWALD, R. F. Naše príklady. In: *Tovaryšstvo: Sborník literárnych prác. V storočnú pamäť prvého „Učeného slovenského tovaryšstva“*. Ružomberok: Kníhtlačiareň Karla Salvu, 1895, s. 10 – 14.
- REZIK, J. a S. MATTHAIDES. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava: SPN, 1971.
- Slovenský biografický slovník. IV. zv., M – Q*. Martin: Matica slovenská, 1990. ISBN 80-7090-070-9.
- Slovenský biografický slovník. VI. zv., T – Ž*. Martin: Matica slovenská, 1994. ISBN 80-7090-111-X.
- ŠIŠMIŠ, M. *Trenčín. Vlastivedná monografia 1*. Bratislava: Vydavateľstvo Alfa, 1993.
- TIBENSKÝ, J. *Velká ozdoba Uhorska: dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava: Tatran, 1984.
- V. ECSEDY, J. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473 – 1800*. Budapest: Balassi Kiadó, 1999. ISBN 963-50-6-270-2.
- VLČEK, J. *Dejiny literatúry slovenskej*. Martin: Matica slovenská, 1933.
- ZMETÁK, I. Historická knižnica jezuitského kolégia v Trenčíne. In: P. SABOV, ed. *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2012, s. 64 – 65.

Books dedicated to the Illésházy family as important patrons of literary culture in the library of the Trenčín Museum in Trenčín

Alica Krištofová

The Illésházy family, which entered the annals of the town of Trenčín and the Trenčín County and who influenced the course of their history, can rightly be considered important patrons of culture, art and education. Almost all members of the family achieved excellent education and were active in literature, as is evidenced by their surviving manuscripts. They supported many scholars, students, writers, cultural and educational associations, they founded schools and foundations for students, in their homeland as well as abroad. It is also worth mentioning that they enabled the creation and development of two paper mills in Bobota and Selec in the 18th century. Significant personalities of the cultural, social and religious background were circulating close to the family. They promoted the development of book printing and assisted in printing works of Slovak evangelical scholars. In Slovakia, there have been preserved works printed with the aid and support of individual members of the Illésházy family, confirming their patronage activities in the field of literary culture.

Key words: literary culture, Illésházy family, Slovak nationalists, 18th-century publications

Donátoři rajhradského kláštera v 17. a 18. století ve světle provenienčních záznamů

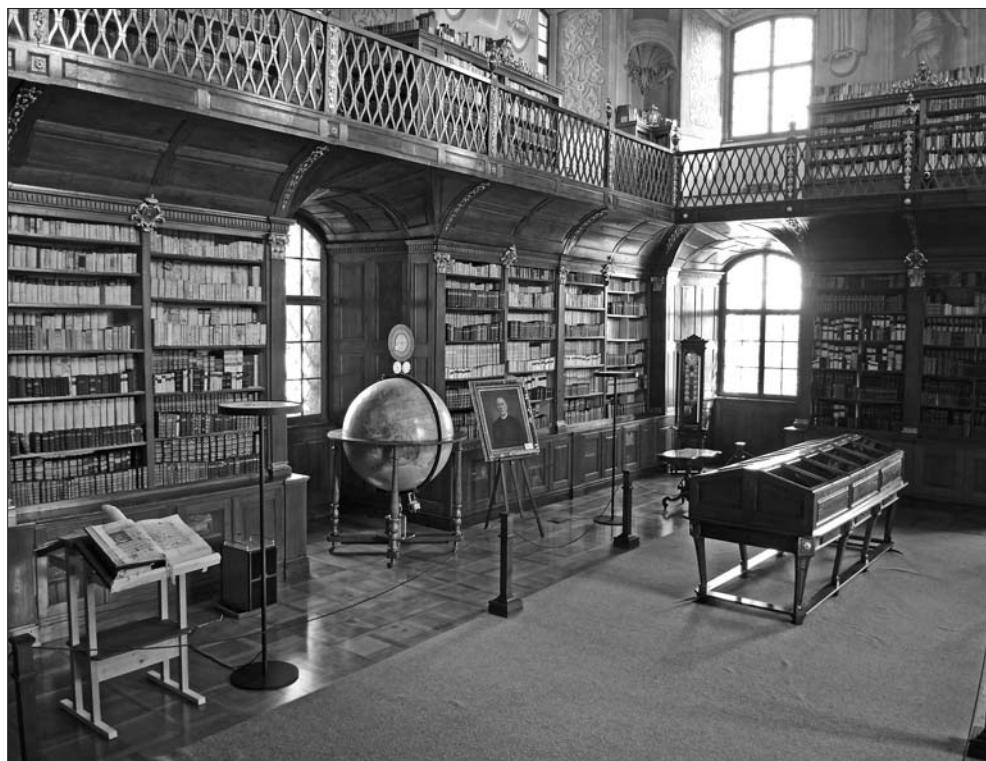
Lucie Heilandová

Klíčová slova: Rajhrad, benediktini, klášterní knihovna, donátoři, knižní dary

Protože nedílnou součástí benediktinského řeholního života zastupuje četba a studium knih, byla již při založení v benediktinských kláštřech budována knihovna, v níž se od počátku nacházela Bible nebo liturgické knihy. Nejinak tomu bylo také v rajhradském kláštře, kde byla knihovna zřízena nedlouho po založení kláštera. Původní knihovna rajhradského kláštera nebyla příliš rozsáhlá a rajhradští benediktini si dlouhou dobu vystačili s rukopisnými kodexy.¹ Ještě v 15. a 16. století představovaly převážnou většinu nových knižních přírůstků rukopisné knihy, jejichž autory byli nejen rajhradští benediktini, ale také duchovní, kteří v Rajhradě pobývali např. v době husitských válek. Systematičtější, oborově pestřejí a intenzivnější začala být knihovna budována od 17. století, kdy si rajhradští benediktini i díky zlepšení své finanční situace mohli dovolit nejen stavební úpravy klášterního komplexu, ale také začít s budováním sbírek. Stávající skrovný knižní fond byl od této doby systematicky doplňován teologickou, liturgickou nebo odbornou literaturou. Rajhradští benediktini nakupovali aktuální literaturu od knihkupců, kupovali knihy z pozůstalostí i na knižních aukcích. Řadu tisků si rajhradští benediktini pořizovali také pro svou osobní potřebu a ze své vlastní záliby a tyto publikace si nechávali uloženy ve svých příručních knihovnách a do klášterní knihovny byly zařazeny až po jejich smrti. Vedle knih, které si rajhradští benediktini obstarávali z vlastní iniciativy, byl fond rajhradské knihovny rozšiřován také knižními donacemi světských i duchovních osob.²

¹ DOKOUPIL, V. Soupis rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně.

² Knižní donace i vlastní nákupy rajhradských benediktinů můžeme v řadě případů identifikovat díky provenienčním poznámkám a značkám nacházejícím se v jednotlivých publikacích. V průběhu 18. – 19. století byla bohužel velká část knihovního fondu převážána do pro rajhradskou klášterní knihovnu charakteristických pergamenových vazeb a při převazbě byla řada původních proveniencí odstraněna. V rámci projektu NAKI II DG16P02R047 „Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví kláštera Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace.“ byly zpřístupněny dvě specializované mapy, jejichž prostřednictvím se mohou zájemci seznámit s původními majiteli knih uložených dnes v rajhradské klášterní knihovně. Vlastníkům či donátorům knih pocházejícím z profánního prostředí je věnována profánně provenienční mapa,

Obr. 1 Pohled do rajhradské klášterní knihovny

Intenzivněji začala být rajhradská klášterní knihovna budována až od 17. století, přesněji od doby, kdy v čele kláštera stál probošt Jiří Vojtěch Kotelicius z Horšejna (v čele kláštera 1623 – 1643). Probošt Kotelicius nakupoval jak nejnovější literaturu, tak antikvární knihy, jak tomu bylo i v případě díla Francisca de Mendoza *Commentariorum in quatuor libros Regum* vydaného roku 1623, v němž se kromě proboštovy vlastnické poznámky „*Adalbertus Praepositus*“ objevuje i rukopisná poznámka týkající se porřízení publikace „*Liber iste est emptus a R. P. Matthaeo Appiano 4 Ducatis pro Mona[ster]io Raygradensi a Fr. Georgio Adalberto Cotelicio Praeposito eiusdem Mona[ster]ij Anno 1631 7. Januarij – Leta Panie 1631 a dne 7. Januarij gest tato kniha od Pana Apiana z Milezu za Cztyry dukáty koupena.*“³ V aukci probošt Kotelicius zakoupil také tisk Jeana Tixiera de Ravisi *Epithetorum Joan. Ravisii Textoris opus innovatum...* vy-

dostupná na <https://nobilitas.mapy.mzk.cz>, církevní instituce i jejich představitelé, jejichž svazky významně obohatily rajhradskou klášterní knihovnu, jsou představeny církevní provenienční mapou, viz <https://ecclesia.mapy.mzk.cz>

³ MENDOZA, F. de. *Commentariorum in quatuor libros Regum*. Coloniae: Petrus Henning, 1623. Knihovna benediktinského opatství Rajhrad [dále KBOR], R-B.II.ee.13.

daný v Basileji roku 1599, který původně vlastnil Joannes Wernerus ab Ascher.⁴ Několik svazků, které Vojtěch Kotelicius z Horštejna v průběhu 20. let 17. století do fondu rajhradské klášterní knihovny začlenil, pocházelo z majetku císařského rady Otty Josefa z Kirchbergu. I v tomto případě se dá předpokládat, že se nejednalo o osobní dar proboštovi nebo rajhradskému klášteru, ale knihy byly v průběhu 20. let 17. století do knihovny zakoupeny.⁵ Mezi svazky, které získal rajhradský klášter v této době darem, patří např. díla klasických autorů z vlastnictví úředníka v Dolních Kounicích, Václava Denne, několik právních příruček pocházejících z majetku Eliase von Wiesenberga⁶ nebo Bible z roku 1507, kterou klášteru věnoval Jan Hodický z Hodic, o čemž svědčí i rukopisný přípisek „*Inscriptus Cathalogo, Nostri Monasterij Regradensis Ex dono R. P. Joannis Hodiczky.*“⁷ Významným mecenášem rajhradského kláštera v 60. letech 17. století se pak stal brněnský kanovník Jan František Salzmann, který rajhradskému klášteru věnoval nejen jeden prvotisk, ale také množství teologických a liturgických spisů.⁸

Ačkoliv bylo systematické budování knihovny na počátku 17. století spojeno spíše s vlastními nákupy rajhradských benediktinů, od konce 17. století a zejména od 18. století začal být fond knihovny rozšiřován také prostřednictvím stále početnějších darů. Mezi nejčastější donátory rajhradské knihovny patřily duchovní osoby, ať již se jednalo o kanovníky brněnské kapituly, kněze působící především na jižní Moravě, duchovní a teology, s nimiž rajhradští benediktini navázali kontakt v době svých studií a cest nebo vyšší církevní představitele, kteří s rajhradským klášterem udržovali pravidelné styky. V menší míře byly mezi donátory zastoupeny světské osoby, z nichž většina pocházela z Brna a jižní Moravy a s rajhradskými benediktiny je mnohdy spojovaly rodinné vazby či přátelství. V průběhu 18. století se počet donátorů rajhradského kláštera významně rozšířil. Peněžité, věcné i knižní dary tak fakticky odrážely

⁴ „Joannes Wernerus ab Ascher Alsatius Ann. 99 Fuldae.“ TIXIER de RAVISI, J. *Epithetorum...* Basel: Andreas Cellarius, 1599. KBOR, R-PI.c.15.

⁵ Provenienční poznámka „Otto Josephus a Kirchberg“ se objevuje např. v dílech GREMP von FREUDENSTEIN, L. *Analysis resolutio dialectica quatuor librorum...* Straßburg: Theodosius Richelius, 1569. KBOR, R-Te.63.; HAGER, M. *Antichristus sive oratio...* Freiburg: Abraham Gemperrlin, 1583. KBOR, R-Z.II.bb.9.; CICERO. *Opera omnia.* Franckfurt: Andreas Wechelius, 1590. KBOR, R-V.III.b.14.; *Epistola recens ex Romana urbe in Germaniam missa...* Ingolstadt: David Sartorius, 1577. KBOR, R-PI.c.14.

⁶ Svazky z vlastnictví Eliase von Wiesenberga můžeme identifikovat díky mědirytinovému erbovnímu exlibris, které se nachází např. v díle GARNIER, P. *Qvator Dialogi Di Garnero.* Geneve: Jean de Tournes, 1627. KBOR, R-Pe.1. nebo MANCINI, C. *De Ivribvs principatvm libri novem.* Roma: Guglielmo Facciotti, 1596. KBOR, R-T.II.aa.20.

⁷ *Textus bible.* Basileae: Froben & Petri, 1507. KBOR, R-R.f.62.

⁸ Např. v díle BARRADAS, S. *Commentariorvm In Concordiam Et Historiam Qvator Euangelistarum.* Moguntiae: Balthasar Lippsius, 1609. KBOR, R-B.II.dd.10. nalezneme rukopisnou dedikaci „*Monasterij Reyhrad: SS. Aplam. Petri et Pauli, dono, datus ab Adm. Rdo. Joanne Franciseo Saltzman, Canonico, et Procuratore, Bruns., in monte S. Petri Anno 1666. die S. Matthiao Scurá.*“

Obr. 2 Exlibris Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího (KBOR, R-Z.II.d.31)

významné postavení, které rajhradský klášter v 18. a 19. století zaujímal. Mezi světské donátory rajhradského kláštera v této době patřili nejen příslušníci šlechtických rodů, ale i brněnští měšťané, řemeslníci a umělci udržující kontakt s rajhradskými benediktiny či realizující zakázky pro rajhradský klášter, právníci a správní úředníci, lékaři, univerzitní profesori nebo samotní autoři dedikovaných děl.

V 18. století získal rajhradský klášter do svého vlastnictví několik osobních knihoven, díky čemuž se knižní fond rozšířil nejen o teologickou, ale také o poměrně pestrou světskou literaturu. K nejvýznamnějším donacím došlo v průběhu 20. let, kdy byly do fondu rajhradské klášterní knihovny začleněny hned čtyři osobní knihovny, díky nimž byl fond rozšířen nejen o teologickou a duchovní literaturu, ale také o četná odborná díla. Jednou z nejvýznamnějších osobních knihoven věnovaných rajhradskému klášteru ve 20. letech 18. století byla knihovna brněnského kanovníka a vášnivého bibliofila Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího (1654 – 1726). Osobní knihovna, kterou Ferdinand Ullersdorf z Němčího celý život systematicky budoval a doplňoval, obsahovala nejen řadu teologických děl a duchovní literatury, ale také publikací z oboru práva, historie, zeměpisu, matematiky, fyziky či astronomie. V poslední vůli datované 30. května 1724 učinil Ferdinand Ullersdorf z Němčího rajhradský klášter univerzálním dědicem a odkázal mu veškerý svůj majetek vyčíslený asi na 1 000 zlatých pod podmínkou, že na něj budou rajhradští benediktini pamatovat ve svých modlitbách a v klášteře se za něj bude pravidelně sloužit anniversarium. Knihy z jeho vlastnictví můžeme dnes identifikovat nejen díky mědirytinovému erbovnímu exlibris, které se v některých tiscích nachází, ale zejména díky jeho rukopisnému věnování „*Monasterio Rayhradensi Ordinis P. Benedicti donavit R[everen]d[i]s[si]mus et Perill[ustris] D. Ferdinandus Eques ab Ullersdorff et Niembsch Canonicus Brunae & in Wischerad A. 1724.*“⁹

Dalším významným mecenášem rajhradské klášterní knihovny se stal blučínský farář a posléze židlochovický děkan Jakub Jan Josef Novotný (1641 – 1721). Ve své poslední vůli odkázal rajhradskému klášteru svou knihovnu čítající přes sto svazků, mezi nimiž se nacházela latinsky, německy i česky tištěná díla vydaná v průběhu 15. – 18. století. Zatímco si děkan Novotný česky tištěné knihy pořizoval především z praktických důvodů a nejvíce mezi nimi byla zastoupena kázání a výklady biblických textů, které mohl využít i ve své duchovní praxi,¹⁰ byla škála německy a la-

⁹ Díky provenienčním záznamům máme dnes v rajhradské knihovně jasně identifikováno přes 170 knih z vlastnictví Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího. Mezi jeho knihami se objevuje jeden prvotisk, několik paleotypů a tisků z 16. století, ale především velké množství odborné literatury ze 17. i počátku 18. století, kterou systematicky doplňoval i poté, co svou knihovnu odkázal rajhradskému klášteru. Více o jeho knihovně viz HEILANDOVÁ, L. Ferdinand Ullersdorf z Němčího a jeho knižní odkaz rajhradskému klášteru, s. 43 – 51.

¹⁰ Z českých tisků z Novotného vlastnictví se v rajhradské klášterní knihovně nachází např. NETOLICKÝ, J. Kázání o Bijdě nyněgssýho nasseho Žiwota, Praha: Jiřík Dačický, 1568. KBOR, R-Z.I.b.2.; FISCHER, K. Knihy Hospodářské Skrze Dwogictihodného Kněze Krysstoffa Fissera z Towaryštwa Gežjsowa sepsané, Praha: Tiskárna jezuitská, 1706.

Obr. 3 Rukopisné věnování židlochovického děkana Jakuba Jana Josefa Novotného (KBOR, R-C.I.ee.4)

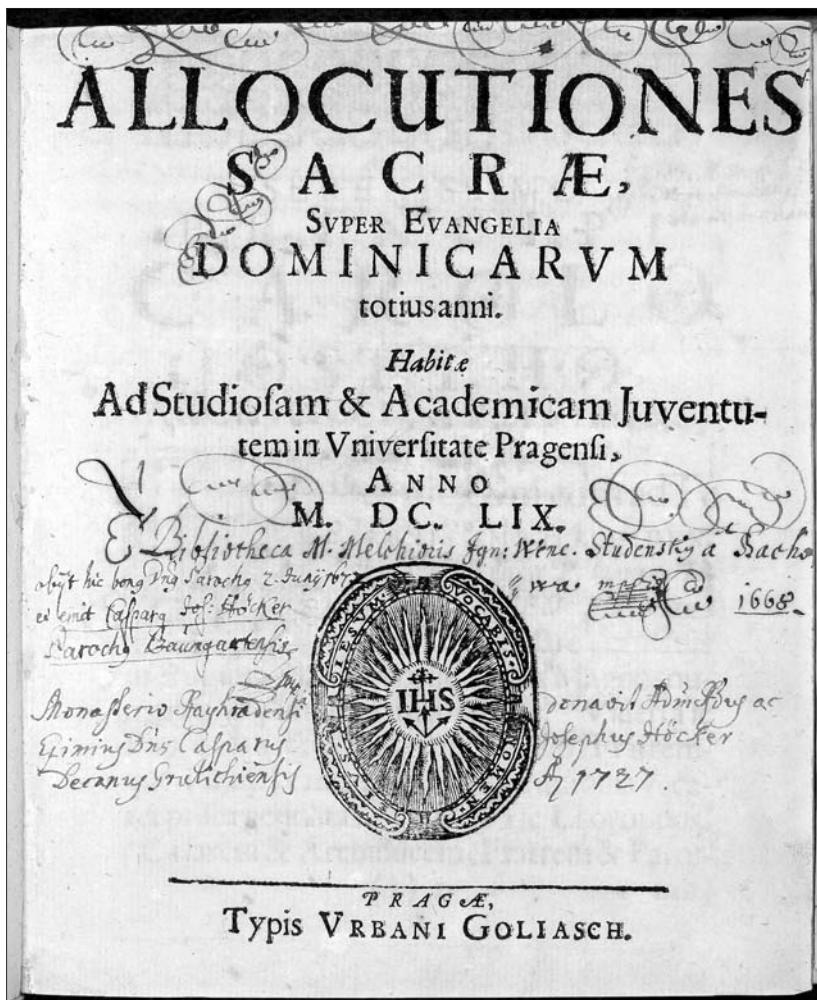
tinsky tištěných děl poněkud pestřejší. Vedle kázání, homiletických děl a katechismů se mezi tisky nacházely také teologické spisy, asketická díla, biblické komentáře nebo spisy církevních otců, mezi kterými byl zastoupen i jeden prvotisk.¹¹ Knihy pocházející z vlastnictví děkana Novotného můžeme identifikovat díky rukopisné dedikaci, nejčastěji ve znění „*Monasterio Rayhradensi Ordinis S. Benedicti donavit Ex. Domin. Jacobus Novotnj Decanum Seelovicensis 1721.*“¹²

K dalším štedrým donátorům rajhradského kláštera ve stejné době patřil Kašpar Josef Höcker, děkan v Králíkách, jenž udržoval s rajhradským klášteřem styky i díky tomu, že zde působil jeho příbuzný, Romuald Höcker. Kašpar Josef Höcker v roce 1727 odkázal rajhradskému klášteři celou svoji pozůstalost, do níž byla zařčleněna také rozsáhlá knihovna, z níž se do současné doby podařilo díky rukopis-

KBOR, R-O.I.c.11.; VYCHAEUS, V. P. O Neyswětěgssy Nowého Zákona Oběti Msse Swatě. Knihy na wjce Djlůw rozdělené, Praha: tiskárna jezuitská, 1701. KBOR, R-D.II.f.45-50.; ROZDRAŻEWSKI, F. Rozbrog o Kalich, Roudnice nad Labem: Pavel Sessius, 1626. KBOR, R-F.II.d.18.

¹¹ AUGUSTIN. Augustinus super Johannem. Basel: Johann Amerbach, 1491. KBOR, R-P-94.

¹² Ve fondu rajhradské klášterní knihovny se dosud podařilo identifikovat 86 svazků darovaných klášteři děkanem Novotným.

Obr. 4 Rukopisné exlibris Kašpara Josefa Höckera a text s věnováním tisku rajhradskému klášteru (KBOR, R-Z.II.aa.20)

ným provenienčním poznámkám identifikovat 132 svazků.¹³ Stejně jako tomu bylo v případě knihovny děkana Novotného, také v Höckerově knihovně převažovala německy a latinsky psaná teologická a homiletická díla, výklady a komentáře biblických textů, katechismy nebo hagiografická literatura. Děkan Höcker nakupoval pře-

¹³ Vedle provenienční poznámky o získání publikace se v Höckerem vlastněných knihách objevuje rukopisné věnování rajhradskému klášteru „Monasterio Rayhradensi donavit Adm. R[everend]us ac Eximius D[omi]n[u]s Casparus Josephus Höcker Decanus Grulichiensis A. 1727.“

devším aktuální literaturu a kromě kázání Quirina Resta *Rosengarten* vydaných v roce 1585 Davidem Sartoriem v Ingolstadt, se jednalo o díla vytištěná v průběhu 17. a 18. století.¹⁴

Mezi dalšími donátory z církevních řad můžeme jmenovat např. biskupa Jakuba Arnošta z Lichtenštejna-Kastelkornu (1690 – 1747), královéhradeckého biskupa Heřmana Hanibala z Blümegenu (1716 – 1774) a členy jeho rodiny, opata zábrdovického kláštera Engelberta Hájka, brněnského kanovníka Karla Františka z Deblína nebo olomouckého kanovníka Jana Václava Xavera Frey von Freyenfels (1705 – 1776), z jehož knihovny rajhradský klášter později několik tisků také zakoupil.

Vedle duchovních donátorů se v 18. století ve větší míře objevují také světské mecenáši, kteří pocházeli zejména z Brna a jižní Moravy. Knižní dary byly různě rozsáhlé, ačkoliv se nejčastěji setkáme s věnováním jediné publikace, v některých případech byli příznivci rajhradského kláštera štedřejší a knihovně darovali soubor knih nebo ji podporovali průběžně. Velkými mecenáši rajhradského kláštera se stali např. příslušníci rodu Krisch, kteří působili v Brně a ve Vídni a s rajhradskými benediktiny udržovali pravidelné styky.¹⁵ Daniel Josef Ignaz Krisch, přisedící královského tribunálu na Moravě, jeho syn Václav Maxmilián Krisch, který vykonával funkci zemského soudce a vrchního zemského písaře na Moravě, i jeho bratr Samuel Řehoř Krisch věnovali do rajhradské knihovny množství právnických a literárních děl.¹⁶ Obrazové dílo *Sculptura historiarum et temporum memoratrix* darovala rajhradskému klášteru „*Perillustris Domina a Krisch*.“¹⁷ Donátory několika knih se stali i příslušníci rodu Hohenzollernů. Např. v roce 1718 dedikoval Coelestinus Hohenzollern rajhradskému klášteru dílo Johanna Ulricha Pregitzera *Teutscher Regierungs- und Ehren-Spiegel* vydané v roce 1703.¹⁸ Pravidelnými mecenáši rajhradského kláštera se stali i čle-

¹⁴ Kašpar Josef Höcker doplňoval svou knihovnu především aktuální literaturou, většina publikací byla vydána v druhé polovině 17. století a na začátku 18. století, kdy bylo vydáno nejmladší dílo *Manuale theologiae dogmaticae...* Praha: tiskárna jezuitská, 1723. KBOR, R-B.I.f.10.

¹⁵ O blízkém vztahu rodu k rajhradskému klášteru svědčí i to, že Jan Antonín von Krisch v roce 1736 vstoupil do rajhradského kláštera a přijal řeholní jméno Václav.

¹⁶ Mezi darovanými publikacemi se nachází díla týkající se církevního, správního i trestního práva. Rukopisnou poznámku „Sum ex libris Danielis Josephi Ignatij f Krisch Ab: 1744.“ nalezneme např. v díle GODEFROY, D. *Codicis Iustiniani D.N. Sacratissimi Principis*. Lyon: Laurent Anisson, 1662. KBOR, R-II.a.21. Mezi knihami věnovanými rajhradskému klášteru Samuelem Řehořem Krischem převládá klasická literatura nebo rétorická cvičení, jak je tomu i v případě publikace SUÁREZ, C. *Praecepta rhetorices*. Viennae: Johann Konrad Ludwig, 1698. KBOR, R-PI.cc.11.

¹⁷ Rukopisná dedikace „*Monasterio Rayhradensi donatus a Perillustri Domina a Krisch A. 1699*“ se nachází v díle SCHMIDT, G. A. *Sculptura historiarum et temporum memoratrix...* Regensburg: Christoph Weigel, 1697. KBOR, R-G.I.cc.10.

¹⁸ Na titulním listě se nachází rukopisná dedikační poznámka „*Monasterij Rayhradensis Ordinis S. Benedicti procuravit P. Caelestinus et dono accepit ab Illustrissimo DD. Hohenzollern A. 1718.*“ PREGITZER, J. U. *Teutscher Regierungs- und Ehren-Spiegel*. Berlin: Johann Michael Rüdiger, 1703. KBOR, R-R.f.3.

nové rodu Kolovrat-Libštejnský, např. Rudolf Kolovrat-Libštejnský rajhradskému klášteru věnoval několik liturgických příruček a teologických pojednání nebo Josef Jeroným Kolovrat-Libštejnský klášteru daroval řadu pojednání o církevních dějinách či kanonickém právu. Významnou mecenáškou rajhradského kláštera se stala také Herula Elisabetha Schwabel von Schwabenfeld, která klášter finančně i materiálně dlouhodobě podporovala a v roce 1773 mu odkázala téměř 20 000 zlatých. Ve fondu rajhradské klášterní knihovny se setkáme i s tisky pocházejícími z jejího vlastnictví, jedním z nich je např. liturgická příručka Fabia Ambrogia Spinoly *Dominical-Büchlein* z roku 1686, v níž se nachází rukopisná dedikace „*Monrio Rayhradensi donavit Perillris. Herula Elisabetha de Schwalbenfeld 1765.*“¹⁹

Vedle příslušníků šlechtických rodů patřili mezi nejčastější mecenáše rajhradského kláštera v 18. století brněnští právníci, notáři nebo státní úředníci. Vedle brněnského právníka a bibliofila Viléma Alexandra Balause (1711 – 1752), který ve snaze vybudovat unikátní encyklopedickou knihovnu s proboštem Aemilianem Matějovským řadu knih vyměnil, několik svazků knihovně pravděpodobně v rámci výměny daroval a další svazky z jeho vlastnictví rajhradští benediktini zakoupili na aukcích jeho pozůstalosti, můžeme jmenovat např. Heinricha Xaviera Waldstättena, který rajhradskému klášteru věnoval několik svazkové dílo Justa Henninga Böhmara *Ius Ecclesiasticum protestantium usum modernum Iuris Canonici*,²⁰ Franze Antona Appelmanna, který rajhradskému klášteru daroval mluvnici řečtiny²¹ nebo sekretáře královského tribunálu Jana Joachima Hakela, jehož univerzálním dědicem se rajhradský klášter v roce 1769 stal. Svým odkazem chtěl Hakel pravděpodobně odškodnit klášter za všechny svízele a nepříjemnosti, které měli rajhradští benediktini s jeho neukázněným a problematickým synovcem Emiliánem Wagnerem.²² Jan Joachim Hakel klášter podporoval již za svého života a po jeho smrti klášter zdědil nejen značný majetek, ale také rozsáhlou knihovnu, v níž převažovala aktuální právnícká literatura. Významné místo v jeho knihovně zaujímaly publikace týkající se práva, právní výklady nebo výnosy ze zasedání zemských sněmů.²³ Mezi profánní donátory rajhradského kláštera, jejichž knihy byly v průběhu 18. století zařazeny do fondu klášterní knihovny, lze dále jmenovat např. místodržitelé úředníky Johanna Nepomuka Achbauera a Karla Josefa Fellnera, brněnského měšťana Antona Hart-

¹⁹ SPINOLA, F. A. *Dominical-Büchlein...* Dilingen: Johann Caspar Bencards, 1686. KBOR, R-R.I.b.10.

²⁰ BÖHMER, J. H. *Ius Ecclesiasticum protestantium usum modernum Iuris Canonici...* Halae: Waisenhaus, 1730. KBOR, R-K.II.ee.20.

²¹ GRETSER, J. *Rudimenta linguae graecae...* Wratislaviae: Typis Acad. Coll. S. Jesu, 1728. KBOR, R-V.III.dd.36.

²² DOKOUPIL, V. *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*, s. 50.

²³ Díky rukopisným provenienčním záznamům nejčastěji v podobě *Ex Libris* Joannis Joachimi Hakel se ve fondu rajhradské knihovny podařilo identifikovat 36 knih vydaných v průběhu 16. – 18. století.

manna, v Brně působícího apelačního radu Ernsta Forgatsche, Aloise Johanna Müllera, lékaře a chirurga působícího v Němčicích nebo židlochovického chirurga a balneologa Heinricha Müllera, kterého pojilo dlouholeté přátelství s proboštem Otmarrem Conradem.

Jak je z předchozích slov patrné, v průběhu 17. a 18. století byl fond rajhradské klášterní knihovny rozšiřován nejen díky nákupům rajhradských benediktinů, ale také díky četným knižním darům církevních i profánních osob. Tyto dary jistě souvisely s postavením, které rajhradský klášter v této době, kdy se z něj stalo jedno z náboženských, kulturních i společenských center jižní Moravy, zaujímal. Ačkoliv řadu původních vlastníků knih a donátorů rajhradského kláštera můžeme dnes identifikovat díky dochovaným provenienčním zápisům a vlastnickým značkám (*exlibris*, *supralibros*), v mnoha případech byly tyto prvky při převazbě svazků v průběhu 18. a 19. století odstraněny a tak nám někteří mecenáši z těchto dob zůstanou bohužel skryti.

Seznam bibliografických odkazů

DOKOUPIL, V. *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*. Brno: Musejní spolek, 1972.

DOKOUPIL, V. *Soupis rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně. 4. Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.

HEILANDOVÁ, L. Ferdinand Ullersdorf z Němčího a jeho knižní odkaz rajhradskému klášteru. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia bibliographica Posoniensia 2017*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 43 – 51.

Donors of the Rajhrad Monastery in the 17th and 18th centuries in the light of provenance records

Lucie Heilandová

Even though the first book donations in the library fund of the Rajhrad Monastery date back to the 16th or 17th century, when the library began to be systematically and professionally developed, the most important donations have their origin in the 18th century, when the Rajhrad Monastery became the religious and social centre of southern Moravia. The numerous book donations made in the 18th century underline the Rajhrad Monastery's significant standing in that period. The Rajhrad Monastery patrons included both religious and secular personalities. The former include, for instance, Ferdinand Ullersdorf of Němčů, Jakub Jan Josef Novotný or Kašpar Josef Höcker, while the latter, the secular donors, consisted of the members of aristocratic families, for example, the Krisch or the Kolovrat-Libštejnští families, as well as the lawyers and officials, namely Jan Joachim Hakel, Heinrich Xavier Waldstätten or Franz Anton Appelmann for instance.

Key words: Rajhrad, Benedictines, monastery library, donors, book donations

Knihy dedikované kardinálovi Leopoldovi Koloničovi vo fonde Slovenskej národnej knižnice

Mária Pitáková

Kľúčové slová: Leopold Kolonič, Slovenská národná knižnica, dedikácie, Akademická tlačiareň v Trnave, mecenát

Rodina Leopolda Koloniča patrí k najstarším a najslávnejším šľachtickým rodinám v Rakúsku, pôvodom z Chorvátska. Meno Kolonič možno nájsť v rôznych variáciách ako Kollonitz, Kolonics, Colonich. Prvé zmienky o rode pochádzajú už z 13. storočia. Nepokojné obdobie a vpády Osmanov vyhnali z Chorvátska nielen túto rodinu, ale aj mnoho ďalších. Usadili sa najskôr v Štajersku a neskôr expandovali cez Dolné a Horné Rakúsko, koncom 16. storočia prišli do Uhorska, kde v roku 1598 získali štátnu príslušnosť (inkolát).¹ Rodina bola veľmi početná a mnoho z jej členov sa angažovalo na rôznych postoch pri správe štátu, v súdnych a vo vojenských službách. Napríklad počas druhého tureckého obliehania Viedne v roku 1683 starší brat Leopolda Koloniča bol povýšený do hodnosti plukovníka. Počas obliehania mesta zomrel v mladom veku hrdinskou smrťou ich vzdialený príbuzný gróf Ulrich Karol, ktorého brat plukovník gróf Georg Ferdinand padol v boji proti Osmanom v roku 1691. Koloničov otec gróf Ernst Kolonič zomrel 12. 12. 1638 a bol pochovaný vo Viedni u kapucínov.² Jeho manželka Anna Elisabeth odišla v roku 1662 do kláštora, v ktorom aj zomrela.³

Leopolda Koloniča pokrstil 4. 11. 1631 kardinál Peter Pázmán na sviatok svätého Karola Boromejského. Kardinál mu dal aj vzácny obraz tohto svätca. Leopold prvé roky života strávil v Komárne s rodičmi a v štrnástich rokoch (v roku 1645) prišiel do Viedne, kde začal študovať na jezuitskej univerzite. Jeho intelektuálna schopnosť a diplomatický zmysel vzbudili záujem u cisára Ferdinanda a na jeho žiadosť vstúpil do Maltézskeho rádu.⁴ Ako príslušník rádu sa dostal na Maltu, kde bol zalo-

¹ FILIPEK, A. Jezuitský kostol v Bratislave, s. 114.

² Bohužiaľ nie je známe miesto jeho hrobu.

³ Leopold Kolonič bol k matke natoľko pripútaný, že každý rok v deň jej smrti sa v kláštore, v ktorého krypte odpočívala, konali omše a rozdávali almužny. Iba v posledných dvoch rokoch života tak neurobil, pretože bol chorý.

⁴ Kolonič bol hrdý na svoje členstvo v Ráde sv. Jána a dokonca ako kardinál a arcibiskup uvádzal pri podpise aj titul Johanniter.

žený kláštor. Proti Osmanom bojoval v dvoch veľkých námorných bitkách na Cypre (1651) a pri Dardanelách (1655). Za svoje služby sa v roku 1665 stal členom dolnorakúskeho kancelárskeho úradu. Nasledujúci rok mu cisár Leopold I.⁵ (1640 – 1705) ponúkol nitriansky biskupský stolec. Leopold Kolonič bol v čase svojho menovania laikom, nemal teda teologické vzdelanie,⁶ preto začal vo Viedni študovať teológiu. V roku 1668 bol nunciom Antonom Pignatellim⁷ vysvätený za kňaza a biskupa, a to na 14. nedeľu po Turícach, presne tretieho júna, v jezuitskom kostole vo Viedni. Keďže zastával mnoho úradov, v Nitrianskej diecéze ho zastupoval nitriansky kanonik Juraj Teneši.⁸ Kdekoľvek sa Kolonič stretol s heretikmi, pokúsil sa ich získať späť ku katolicizmu.⁹ Vo Viedni sa čoraz viac zapájal do správy štátnych záležitostí. V roku 1692 ho cisár vymenoval za štátneho ministra, v roku 1694 za predsedu cisárskej tajnej rady a v roku 1695 za ostrihomského arcibiskupa. Okrem politickej činnosti nezanedbával ani pastoračnú a charitatívnu činnosť. Založil kostoly, kňazské ústavy, školy, nemocnice¹⁰ a chudobince na mnohých miestach diecézy. Podporoval sirotince, ako aj rád trinitárov¹¹ v Bratislave a jezuitov na viacerých miestach.¹² V roku 1692 vydal encykliku *Ad clericum valachicum*. Sľúbil v nej osobnú pomoc rumunským kňazom, ktorí sa rozhodli prijať zväzok s katolíckmi a zaručil, že dostanú rovnaké privilégiá ako katolícki kňazi. Zásluhou kardinála Koloniča získala jezuitská univerzitná tlačiareň v Trnave na konci 17. storočia typy písma v cyrilike. Biskupovi De Camelliosovi navrhol zostavenie katechizmu pre gréckokatolíckych kňazov, ktorý vyšiel v trnavskej tlačiarňi v roku 1698.

⁵ Cisár Leopold poznal Koloniča od mladosti, poznal jeho cnosti a dobré vlastnosti, vedel o jeho zásluhách ako maltézskeho rytiera a jeho horlivosť vyhnať protestantov z cirkvi.

⁶ BRUSANOWSKI, P. Die politischen Gründen von Kardinals Leopold Kollonich Interesse für den Rumänen, s. 55 – 66.

⁷ Viedenský nuncius a neskorší pápež Inocent XII.

⁸ Dejiny biskupstva nitrianskeho, s. 233.

⁹ MAURER, J. Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken, s. 57.

¹⁰ Kolonič postavil nemocnicu v Prešporku, kde v roku 1685 našlo 4 000 chorých a zranených vojakov potrebnú starostlivosť. Pastoračnú starostlivosť o chorých zveril jezuitom. Nemocnica už čoskoro nestačila, preto založil druhú v Györi (Raab), tretiu v Komárne, štvrtú v Ostrihome (Gran), piatu na území dnešnej Budapešti (Ofen).

¹¹ Konkrétne už 30. 6. 1699 vydal chartu, podľa ktorej mohli trinitári sídlieť a pôsobiť v druhom najväčšom meste vtedajšieho Uhorska (*Licentia mendicandi, per Leopoldo Kollonich, dat patribus Trinitariis*).

¹² Z poverenia cisára Leopolda I. (1640 – 1705) biskup a novovymenovaný prezident Uhorskej komory Leopold Kolonič dňa 18. 7. 1672 násilím odňal kostol bratislavským evanjelikom a 9. 9. v tom istom roku ho konsekroval. Pamiatku posvätenia chrámu ustanovil sláviť vždy tretiu júlovú nedeľu a 1. 1. 1673 ho zveril do správy jezuitom, ktorí kostol zasvätili svätej Margaréte. Jezuiti museli začať s rozsiahlymi úpravami, pretože potrebovali kostol prispôsobiť potrebám katolíckej liturgie. Dostali tiež knižnicu, ktorá obsahovala 4 000 „dobrých“ a 3 000 „zlých“ kníh a tri vinice. V ľavej bočnej lodi v blízkosti oltára Kalvárie je umiestnený epitaf z červeného mramoru, ktorý pochádza z roku 1737. Dali ho vyhotoviť jezuiti ako prejav vďačnosti kardinálovi Koloničovi.

Po niekoľkých rokoch choroby Leopold Kolonič zomrel 20. 1. 1707 vo svojom viedenskom dome. Pochovali ho v Bratislave v krypte kostola sv. Salvatora, ktorý bol predtým odňatý protestantom a odovzdaný jezuitom.¹³ Kolonič za univerzálnych dedičov menoval chudobinec v Bratislave,¹⁴ Wesselényiho nemocnicu¹⁵ a chudobných vo Viedni. Kardinálovu knižnicu, ktorú po sebe zanechal, tvorilo 1 000 kníh, 150 kusov máp a neviazaných kníh.¹⁶

Vo fonde Slovenskej národnej knižnice (SNK) sa nachádzajú diela dedikované priamo kardinálovi, alebo vydané s jeho pomocou, na ktorých sa podieľal ako vydavateľ, editor, prípadne finančne prispel na ich vydanie. Dedikantmi diel sú prevažne ich autori, v niektorých prípadoch pracovníci tlačiarne. Prvým takým dielom je *Cantus Catholici*,¹⁷ ktorý bol po prvý raz vydaný v Levoči v roku 1655. Napriek tomu, že meno autora sa v spevníku neuvádza, historiografický výskum potvrdil autorstvo Benediktovi Sólóšimu.¹⁸ Spevník svojím obsahom cirkevne zodpovedal uznávaným predpisom, a teda umožňoval veriacim v chráme spievať kanonizované piesne. Štylisticky, muzikologicky a jazykovo patrí k najvýznamnejším ranobarokovým slovenským kultúrnym pamiatkam.¹⁹ Druhé vydanie spevníka, ktoré je uložené vo fonde SNK, má 312 číslovaných strán a v prednej časti sú štyri nečíslované strany.²⁰ Dedikácia kardinálovi sa nachádza na titulnom liste, kde sa ale neuvádza, kto dielo venoval.

¹³ Do rakvy by mal byť vložený iba jeho kríž a posvätená sviečka.

¹⁴ Zakladateľom bol ostrihomský arcibiskup Juraj Szechényi, ktorý v roku 1692 daroval rozsiahly majetok na vybudovanie vojenského špitálu v Pešti a chudobinca v Bratislave. Prednostne prijímaní mali byť chorí a zranení vojaci. Peniaze, ktoré Kolonič daroval, boli neskôr nevhodne investované, prípadne využitie na iné účely.

¹⁵ Bol to vlastne útulok pre chudobných, ktorý založil František Wesselényi spolu s manželkou Žofiou na počesť Sedembolestnej Panny Márie a podľa nej ho aj pomenovali. Útočisko tu našli opustení a chudobní, siroty bez ohľadu na pôvod a príslušnosť. Okrem toho zriadili aj nadáciu v sume 1 000 zlatých. Tieto peniaze sa aj požíčovali a úroky plynuli v prospech útulku.

¹⁶ MAURER, odk. 9, s. 388.

¹⁷ SÓLÓŠI, B. *Cantus Catholici...* Wytystěne w Ternawe: zkrze Jana Ondrege Hörmanna, Roku Pane 1700.

¹⁸ Benedikt Sólóši (Rybnický) – slovenský kazateľ v Košiciach, označoval sám seba ako Slováka a tak je i zapísaný aj vo všetkých matrikách a zoznamoch. Okrem svojho materinského jazyka hovoril po latinsky, maďarsky a čiastočne nemecky.

¹⁹ V prvom vydaní kancionála z roku 1655 sa nachádza 290 latinských a slovenských duchovných piesní domácej i zahraničnej proveniencie. V repertoári spevníka sa nachádzajú piesne vieroučného obsahu, piesne s námetmi zo života Krista, piesne venované uctievaniu mariánskych sviatkov, piesne s vianočnou tematikou a piesne patriace do žánru ľudovej piesňovej lyriky. Sú tu piesne vianočné, veľkonočné, mariánske, ale aj poučné a zaoberajúce sa témou svetskej márnosti a pomínutelnosti ľudského života, no až na jednu výnimku sa tu vôbec nenachádzajú piesne k svätým.

²⁰ Titulná strana je totožná s tou z prvého vydania z roku 1655. Je vynechaný predhovor, ale zostali citáty z cirkevných otcov a obsah. Piesne sú zoradené rovnako ako v prvom vydaní.

S osobou kardinála Koloniča bola úzko spätá postava Martina Sentivániho. Pri publikovaní svojich prác našiel Sentiváni v osobe kardinála veľkého podporovateľa. Aj vďaka jeho pomoci napísal a tlačou vydal celkovo 56 diel z rôznych oblastí, uverejnil desiatky príspevkov v odborných ročenkách. S finančnou pomocou Koloniča sa Sentivánimu podarilo vydať v roku 1703 dielo *Strittige Abhandlungen* (Sporné state kresťanského učenia)²¹, ktoré do nemeckého jazyka preložil jezuita Joannes Lydl. Pre Sentivániho literárnu tvorbu malo rozhodujúci vplyv vydávanie trnavského kalendára, *Calendarium Tyrnaviense*;²² jeho vydanie z roku 1681 venovali pracovníci tlačiarne práve kardinálovi Koloničovi. Tento kalendár predstavoval istý medzistupeň medzi populárnou a odbornou literatúrou. Bol určený vzdelanejšej časti recipientov a zahŕňal odborné štúdie, súbory výkladov významných osobností a podobne.²³ Jednotlivé ročníky začínali venovaním vysokopostavenej osobnosti alebo predstaviteľom verejného politického života. Kalendárna časť obsahovala zoznam dní aj cirkevné sviatky, v ďalšej časti to boli pranostiky vzťahujúce sa k danému ročnému obdobiu a výklad astronomických symbolov. Druhá časť sa skladala zo zdravotníckych a hospodárskych rád. Na záver boli uvedené informácie o jarmokoch a tabuľky na prevod meny a váhy.²⁴

Sentivániho životným dielom bola trojzväzková zbierka *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea I – III. (Miscellanea)*²⁵, ktorá vychádzala v Trnave v rokoch 1689 – 1702 a stala sa známou po celom Uhorsku i mimo neho. Ide o súhrn rozpráv najmä z rozmanitých prírodovedných a spoločenskovedných odborov. V dedikácii svojho diela prirovnáva kardinála Koloniča k dobrému anjelovi. Vymenúva jeho funkcie a modlí sa za neho. Hovorí, ako kardinál konal dobro pre ľudí, a preto by mu mali byť za to vďační. Bude vždy na neho spomínať ako na človeka, ktorý mal súciti s chudobnými v núdzi a štedro im pomáhal. V dedikácii je aj výzva, aby aj ostatní ľudia boli takí štedrý. Pre Sentivániho bol Kolonič láskavý, skromný a pamätal na všetkých. Ako vydavateľ Sentiváni pripravil v roku 1696 nové vydanie uhorského práva (*Corpus iuris hungarici*)²⁶, kde taktiež nájdeme dedikáciu venovanú kardinálovi Koloničovi. Venovali mu ju pracovníci tlačiarne. Píšu v nej, že najväčší je pravý veľký Boží zákon. O Koloničovi hovoria, že konal viac ako väčšina, pomáhal

²¹ SENTIVÁNI, M. *Strittige Abhandlungen Der Ketzerey = Lehren... Gedruckt zu Tyrnau: in der Academischen Buch-Druckerey*, 1703.

²² *Calendarium. Primum Post Bissextilem Ad Meridianum Tyrnaviensem. Ad Elevationem Poli XLVIII. Graduum*, in *Usum praecipuorum locorum*, tam in Austria. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1680.

²³ KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ, T. a Ž. GEŠKOVÁ. *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965*, s. 37.

²⁴ PORIEZOVÁ, M. *Calendarium Tyrnaviense – kalendár pre náročnejšieho čitateľa*, s. 34 – 38.

²⁵ SENTIVÁNI, M. *Curiosiora Et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea... Tyrnaviae: Typis Academicis, per Ioan. Adamum Friedl*, 1691.

²⁶ VERBŮCI, Š. *Corpus Juris Hungarici... Tyrnaviae: Typis Academicis*, 1696.

s prestavbou kostolov²⁷ a prispieval kláštorom. Jeho láskavosť a ľudská štedrosť zapôsobila na veľa ľudí. Vo svojej diecéze pomáhal aj chudobným. Pripomínajú, ako bol vojakom a biskupom, zabezpečil platy vojsku, zakladal pre vojakov nemocnice a pomáhal sirotám. Spomínajú aj bitku pri Candii a obliehanie Viedne, kde Kolonič obrátil mnohých ľudí na kresťanstvo. Podľa zamestnancov tlačiarne miloval spravodlivosť a nenávidel nepravosť, a preto ho Boh pomazal olejom radosti. Na konci dedikácie sa modlia za jeho zdravie. Pracovníci tlačiarne v Trnave venovali kardinálovi aj dielo *Epitome Controversiarum*²⁸ nemeckého teológa a jezuitu Coturia (1597 – 1651). V dedikácii chvália Koloniča, ako si plní svoje povinnosti. Trúfajú si povedať, že je stelesnením kontroverzie, pretože obhajoval aj cudzie národy. Zo srdca sa za neho modlia a prajú mu šťastie. Bude zapísaný hlboko v ich myšliach a srdciach.

Dalšiu dedikáciu venovanú Leopoldovi Koloničovi možno nájsť v práci ostrihomskeho kanonika a náboženského spisovateľa Juraja Náraia *Lyra Coelestis*,²⁹ ktorá spolu s *Cantus Catholici* zohrala významnú úlohu vo vývoji cirkevnej hudby. Nárai bol jedným z najvýznamnejších katolíckych skladateľov duchovných piesní v 17. storočí; viaceré jeho náboženské práce zostali v rukopise. V dedikácii autor chváli dobrotu Koloniča a hovorí o úcte k nemu. V podobnom duchu sa nesie aj dedikácia v diele *Laetum*³⁰ od jezuitu a doktora práv Františka F. Otrokóčiho (Otrokocsi). Ako trnavský archivár sa okrem zabezpečenia kapitoly archívnych dokumentov ostrihomskej katedrály aktívne zapájal aj do starostlivosti o knižnú zbierku ostrihomskej arcidiecézy. V dedikácii hovorí o tom, aká je veľká láska k pravde, kde sa ukrýva božská prozreteľnosť a že sa nikdy nedá dosiahnuť čistá pravda. Spomína na Manichejcov, ktorí boli podľa neho blázni, neponúkali možnosti duchovného rastu a odmietali Starý zákon. Otrokóči označil Koloniča za veľkého muža, ktorý z obrovského milosrdenstva rozdal svoj majetok. Modlí sa za neho, aby dlho žil a aj za jeho večný život. Rovnako aj Andrej (Andreas) Thann v spise *Unicum ovile catholicum*³¹, vydanom v Trnave v roku 1688, chváli činnosť kardinála. V dedikácii hovorí o tom, ako biskup podporoval sirotu a vdovu a za svoje vďačné srdce si zaslúži chválu. Thann spomína ako Kolonič poukazoval na to, že je potrebné v kostole kázať pravdu, nasledovať vieru a ohlasovať základ pravdy. Cirkev je podľa neho stĺpom a základom pravdy, podporovaná Bohom, pomocou Ducha svätého prostredníctvom veriacich. Cirkev môže byť záchrancom celého sveta, ale treba sa starať o svoje ovce, teda aj o lupičov a zlodějov, ale aj o tých, čo sa odchyľili od pravdy a sú v tme. Autor v dedikácii spomína aj dva stĺpy, ktoré dal postaviť Šalamún pri vchode do chrámu. Stĺpy sa volali Jachin

²⁷ Kolonič považoval kostoly za miesta útočiska, azyl a prístav pravdy.

²⁸ COTURIUS, J. C. *Epitome Controversiarum...* Tyrnaviae: Typis Academicis, 1695.

²⁹ NÁRAI, J. *Lyra Coelestis...* Tyrnaviae: Typis Academicis, 1695.

³⁰ FÓRIŠ-OTROKÓCI, F. *Laetum: Ad Lvgentes Sion Nuncium...* Tyrnaviae: Typis Academicis, 1696.

³¹ THANN, A. *Unicum Ovile Catholicum. Oder Der Einige Catholische Schaaftall ...* Tyrnav: [Akademická tlačiareň], 1688. Druhé vydanie vyšlo v roku 1693.

a Boaz, boli myslené alegoricky a smerovali k nebu. Venovanie Koloničovi môžeme nájsť aj v *Traktáte o vznešenom tajomstve Vteleného Slova*.³² Meno dedikanta je Caspar Henter, o ktorom nemáme bližšie informácie. Ako autor je uvedený profesor a filozof Juraj Berzevici. Jeho filozofické práce sa týkajú metafyziky, dialektiky a logiky; vydal aj viacero teologických prác. V diele sa nachádza aj celostranová ilustrácia Koloničovho erb.

Posledným z autorov, ktorí venovali svoje dielo kardinálovi Koloničovi, bol Juraj Káldi.³³ Texty diela *Istennek*³⁴: *Svätá vôľa Božia* sú určené predovšetkým na čítanie. Ide o knihu morálnej teológie. Interpretuje Desatoro, kde na každé prikázanie uvádza 1 až 8 kázni.³⁵ Často sa v nej nachádza odkaz na Luthera a Melanchtona. Dieło obsahuje aj hierarchiu hriechov podľa závažnosti. Rovnako aj v tejto dedikácii sa modlia za kardinála, ktorý sa podľa Káldiho snažil osvietiť hrubosť v dušiach ľudí. (Je lepšie poznať Boha a počúvať jeho príkazy. Vyvrátiť tak omyly a vyvarovať sa pádom do bludov. V cirkvi musíme kázať čistú pravdu). Káldi v dedikácii napísal, že knihy boli pre farárov ako potrava, preto Kolonič pomáhal týmto kňazom najmä ako vydavateľ. Autor ho chváli za jeho štedrosť ducha a prirovnáva ho k sv. Karolovi Boromejskému,³⁶ ktorý vo svojom testamente poručil celé osobné imanie hlavnej milánskej nemocnici. Káldi sa na konci dedikácie podpísal ako pokorný služobník.

Vďaka tomu, že Leopold Kolonič podporoval vydavateľskú činnosť, mohli sa publikovať viaceré diela. Kardinál sa sám pričínil o ich vydanie ako vydavateľ alebo mecenáš. Jedným z exemplárov, ktoré sú zachované vo fonde SNK je dielo *Tabulae Directivae Divini Officij*³⁷ od rakúskeho jezuitskeho teológa Tobiasa Lohnera, ktorý sa zaoberal praktickými otázkami, najmä asketizmom a morálnou teológiou. *Tabulae* z roku 1692 sa skladá z troch častí: prvá časť je direktorium, v druhej časti je liturgia svätej omše a tretia časť obsahuje rady, ako byť dobrým kňazom. Ako vydavateľ sa Kolonič uvádza aj v dielach *Ordo Officij Divini Recitandi*³⁸ a *Rituale Jaurinense*³⁹.

³² BERZEVICI, J. *Tractatus In Tertiam Partem D. Thomae De Augustissimo...* Tyrnaviae: Typis Academicis, 1701.

³³ Na naliehanie Pázmáňa pracoval na preklade Písma. Jeho prvý rukopis bol vyhotovený v rokoch 1605 – 1608. Pripravil tak prvý úplný katolícky preklad Svätého písma do maďarského jazyka.

³⁴ KÁLDI, J. *Istennek Szent Akarattya...* Nagyszombatba: Srnensky Mattyás által, 1681.

³⁵ Každé z prikázání obsahuje predpisy, zákazy, hriechy a cnosti. Poukazuje na dôsledky povier, ktoré sú hriechom proti úcte k Bohu.

³⁶ Jeho sviatok sa slávi štvrtého novembra.

³⁷ LOHNER, T. *Tabulae Directivae Divini Officij...* Tyrnaviae: Typis Academicis, 1692.

³⁸ *Ordo Officij Divini Recitandi...* Tyrnaviae: Typis Academicis, 1693. Je to kalendár, v ktorom sú na každý deň vytlačené stručné pokyny pre modlitbu a omše toho dňa. Kalendár zvyčajne uvádza dni pôstu, spôsobilosť na zvláštne odpustky, dni oddanosti a ďalšie informácie, ktoré sú užitočné pre kňazov. Vydáva z poverenia príslušného biskupa alebo biskupov a zaväzuje kňazov v ich jurisdikcii.

³⁹ *Rituale Jaurinense: seu Formula agendorum...* Tyrnaviae: Typis Academicis, 1687.

Z vydavateľskej činnosti Leopolda Koloniča sa vo fonde SNK zachovalo aj dielo *Unbesturtzte Frevde*⁴⁰ od profesora humanitných vied v Gente Alfonsa Antonia Sarasu. Exemplár obsahuje aj venovanie samotného Koloniča cisárovnjej a kráľovnej Eleonóre Magdaléne Terézii. Ako spoluautor sa uvádza Ján Nádaši, ktorého meno sa spája aj s ďalším dielom *Annus Caelesti*⁴¹, kde je Kolonič taktiež uvedený ako vydavateľ.

V Akademickej tlačiarne v Trnave boli vytlačené a vo fonde SNK sú uložené aj nasledujúce tituly: dielo pápeža Innocenta XII. *Innocentii Divina Providentia*⁴², ďalej teologický spis *A Dücsöséges örök mindenható Sz. Háromság*⁴³, ktoré napísal vo veršoch kňaz Mózes Nagy a Leopold Kolonič prispel finančne aj na vydanie tohto diela.

Na náklady kardinála Koloniča vyšlo aj dielo *Heptachordon*;⁴⁴ pod jeho záštitou boli publikované aj katechizmy Petra Kanizia v latinčine a cyrilike.⁴⁵ Pravdepodobne boli určené prisťahovalcom z Chorvátska. Je známe, že Koloničovo zameranie na katechetickú činnosť úzko súviselo s Chorvátmi v zahraničí, ako aj s inými národnosťami na území Uhorska: Ukrajincami, Rusínmi a Rumunmi. V roku 1696 pomohol s vydaním knihy *Kratka azbukovica*, na základe ktorej sa deti mali naučiť základy čítania, písania a aritmetiky. Vďaka Koloničovej finančnej podpore vyšlo aj dielo *Evangeliomok*,⁴⁶ ktoré obsahuje evanjeliá a epištoly čítané v nedeľu, počas sviatkov a v čase pôstu. Okrem toho tu nájdeme aj vianočné a veľkonočné piesne spolu s kalendárom. Kolonič sa spomína aj v diele *Olla Fortunae*,⁴⁷ ktoré je venované Jánovi Sigraviovi, vikárovi kardinála Koloniča. Dielo vyšlo u Samuela Brewera v Levoči.

Vo fonde SNK sa nám zachoval aj jeden exemplár Biblie⁴⁸, ktorú kardinál Kolonič vlastnil.⁴⁹ Je to inkunábula z roku 1475 a tlačiarom bol Johann Sensenschmidt. Biblia je jedinečná pokiaľ ide o vek, ilustráciu, veľkosť, väzbu, stav a pôvod. Ide o druhú vytlačenú Bibliu v Norimbergu (prvá bola vydaná Antonom Kobergerom, nemeckým zlatníkom, tlačiarom a vydavateľom).

⁴⁰ SARASA, A. A. de. *Unbesturtzte Frevde...* Zu Tirnau: Gedruckt in der Academischen Druckerey, 1679. Niektoré bibliografie uvádzajú ako autora Leopolda Koloniča.

⁴¹ NÁDAŠI, J. *Annus Caelestis Jesu Regi...* Tyrnaviae: Typis Academicis, 1687.

⁴² INNOCENTIVS XII. *Papa. Innocentii Divina Providentia...* Tyrnavie: Typis Academicis, 1695.

⁴³ NAGY, M. *A Dücsöséges Örök mindenható Sz. Háromság...* Nagyszombatban az Academiai Bötükkel, 1700.

⁴⁴ *Heptachordon Gratiarum...* Tyrnavie: Typis Academicis, 1696.

⁴⁵ KANIZIUS, P. *Kratka Azbukovica...* U Ternavi: Tip. Akadem, 1696.

⁴⁶ *Evangeliomok Az - Es Epistolak...* Nagy Szombatban: Nyomtat. az Acad. bötükkel Hörmann János által, 1698.

⁴⁷ *Olla Fortunae Natalizantis Ascetico-Poetica Duplex...* Leutschoviae: Typis Samuelis Brewer, 1699.

⁴⁸ *Biblia latina.* Norimbergae: Johannes Sensenschmidt et Andreas Frisner, 1475.

⁴⁹ Okrem Koloniča sa uvádza ako majiteľ knihy aj sedmohradské knieža Imrich Tököli.

Diela, ktorých vydanie Kolonič podporil, boli v prevažnej miere teologického charakteru. Súvisí to s jeho funkciou a angažovaním sa pri obnove a podpore katolíckej cirkvi v Uhorsku. Boli vydané najmä v Trnave v jezuitskej Akademickej tlačiarňi hlavne v latinskom, nemeckom, maďarskom jazyku a srbské vydania boli tlačené cyrilikou. Práve zamestnanci tlačiarne mu často tieto diela dedikovali. Keďže po sebe zanechal pomerne rozsiahlu knižnicu, zaiste by bolo zaujímavé pozrieť sa na jej obsah a osobnosť kardinála Koloniča zaradiť do kontextu knižnej kultúry na Slovensku.

Diela spojené s menom kardinála L. Koloniča

BERZEVICI, J. *Tractatus In Tertiam Partem D. Thomae De Augustissimo: Incarnati Verbi Mysterio. In Alma Archi-Episcopali Universitate Tyrnaviensi Soc. Jesu. Propugnatus ; Anno ab Incarnato Verbo M. DCC. I. Mense Die / a' Reverendo Praenobili, Excellenti, ac Doctissimo Domino Casparo Henter de Sepsi Szent-Ivány, Ungaro Transylvano, AA.LL. & Philosophiae Magistro, SS. Theologiae in quartum annum Auditore, nec non pro prima ejusdem SS. Theol. laurea Candidato, Coll. Gen. Cl. R. Ung. Alumno Anno ab Incarnato Verbo M.DCC.I. Mense [?] Die [?]; Ex Praelectionibus R. P. Georgii Berzeviczi e Soc. Jesu SS. Theol. Doctoris, & in eadem Universitate, ejusdem SS. Theol. Profess. Emeriti. Tyrnaviae: Typis Academicis, per Joan. Andream Hörman, 1701.*

Biblia latina. Norimbergae: Johannes Sensenschmidt et Andreas Frisner, 1475.

Bukvar jazyka Slavěnska Pisanii čtenija učitisja choťaščim v poleznoje rukovoženije.
V Tirnavi: Tipom Akademi, 1699.

Calendarium. Primum Post Bissextilem Ad Meridianum Tyrnaviensem. Ad Elevationem Poli XLVIII. Graduum, in Usum praecipuorum locorum, tam in Austria, quam in Hungaria, nec non adjacentium Provinciarum. Supputatum opera Astrophili cujusdam e Societate Jesu in Universitate Tyrnaviensi. Tyrnaviae: Typis Academicis Excudebat Mathias Srnenský, 1680.

COTURIUS, J. C. *Epitome Controversiarum: Sive Demonstrationes Catholicae. Quibus ostenditur Lutheranam Ecclesiam non esse Apostolicam, ... Auctore p. Julio Caesare Coturio Soc. Jesu Theologo / P. Julio Caesare Coturio.* Tyrnaviae: Typis Academicis, per Joannem Andream Hörmann, 1695.

DEKAMELIS, J. J. *Katechisi dla nauki Uhroruskim ludem úzložěnnij... V Ternavi:*
Tipom Akad., 1698.

Evangeliomok Az – Es Epistolak Mellyeket Esztendő által olvastat az Anya-szent-egyház Romai rend szerint Vasárnapokon, Innepeken és Böjtben, minden nap, a Karácsoni s Husvétii énekekkel edgyütt. Kiket ... újobban kinyomtatattott ... Kardinal Kollonicz Leopold, Esztergami Ersek, etc. Nagy Szombatban: Nyomtat. az Acad. börükkel Hörmann János által, 1698.

FÓRIŠ-OTROKÓCI, F. *Laetum: Ad Logentes Sion Nuncium. Quo ex Isaiae XXX. v. 26. Ostenditur instare tempus amplissimae Lucis Spiritualis In Ecclesia Christiana. Nec non Conversionis Turcarum, Et Tot Vulnetum Scissionumque Ecclesiae Sanationis. Per Christianorum Unionem futurae ... Labore Francisci Foris Otokocsi. Tyrnaviae: Typis Academ. per Joan. Andr. Hörmann, 1696.*

Forma Processvs Judicij Criminalis Praxis Criminalis, ... Neo-Regi Apostolico Hungariae Josepho I. Dicata. Sumptibus ... Principis Cardinalis a Kollonicz. Tyrnaviae: Typis Academicis Per Joannem Nicolaum Martium, 1687.

Forma Processus Judicii Criminalis: Seu Praxis Criminalis. ... Regi Apostolico Hungariae Josepho I. Dicata. Sumptibus ... Cardinalis A Kollonicz. Editio II. Tyrnaviae: Typis Academicis, per Joannem Andream Hörmann, Anno 1697.

Heptachordon Gratiarum... Tyrnavie: Typis Academicis, 1696.

INNOCENTIUS XII. Papa. *Innocentii Divina Providentia... Tyrnavie: Typis Academicis, 1695.*

KÁLDI, J. *Istennek Szent Akarattya: Az Az: A Nagy Ur Tiz Parantsolattyanak egynehány Prédikációkkal való meg-magyarázása, Mellyben Néhai Jesuiták Szerzetéből való Catholicus Pap Kaldi György ... nem szintén végig vihette, ... az Istenhez elsietvén: Már most ... Groff Kollonicz Leopold, NémetUjhelyi Püspök, és ... Posonyi Kamarának leg főbbik, Praesidens Feje, ... li-adatta. Nagyszombatba: Srnensky Mattya által, 1681.*

KANIZIUS, P. *Kratka Azbukovica... U Ternavi: Tip. Akadem, 1696.*

LOHNER, T. *Tabulae Directivae Divini Officij, juxta ritum S. R. Ecclesiae recitandi; Item SS. Missae Sacrificij; Quibus Adjunctum Memoriale De Munere Sacerdotis Boni: Omnia ex Instructione Practica, R. P. Tobiae Lohner, Soc. Jesu. Jussu & impensis Eminentissimi ac Reverendissimi Principis, ac Domini Domini Leopoldi a Kollonicz, S.R.E. Cardinalis, &c. Tyrnaviae: Typis Academicis, Per Joannem Adamum Friedl, 1692.*

NÁDAŠI, J. *Annus Caelestis Jesu Regi: Et Mariae Reginae, Sanctorum Omnium Sacer. Authore R. P. Joanne Nadasi e Societate Jesu. Editio V. Sumptibus ... Principis Cardinalis Leopoldi A Kolonicz. Tyrnaviae: Typis Academicis, Excudebat Joannes Nicolaus Martius, Anno 1688.*

NAGY, M. *A dücsöséges örök mindenható Sz. Háromság, Atya, és Fiu, és Sz. Lélek egy meg oszolhatatlan Istenről való igaz hitnek, versekkel le-irattatott vallás tétele. Mellyet a méltóságos fejedelem és cardinal Kollonics Leopold, esztergami ersek, a magyar nemzetnek világoztatására, maga költségén ki-nyomtatott. Nagyszombatban az Academiai Bötükkal, 1700.*

NÁRAI, J. *Lyra Coelestis: soavi concordia Divinas Laudes personans Elaborata, et juxta Musicales Notas In Harmoniam adaptata Nuncque primo Typis edita. Opera et Studio ... Georgy Naray, Archidiaconi Zoliensis, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Canonici, Seminarii S. Stephani Regis Ungariae p.t. Praefecti. Tyrnaviae: Typis Academicis, per Joannem Andream Hörmann, 1695.*

Olla Fortunae Natalizantis Ascetico-Poetica Duplex... Leutschoviae: Typis Samuelis Brewer, 1699.

Rituale Jaurinense: seu Formula agendorum In Administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae publicis Functionibus Jussu et Autoritate ... Cardinalis Leopoldi A Kolonicz Episcopi Jaurinensis, editum. Tyrnaviae: Typis Academicis, Excudebat Nicolaus Martius, Anno 1687.

SARASA, A. A. de. *Vnbestürtzte Freude, Oder, Kunst beharrlicher Frölichkeit zu wahrer Seelen-Ruhe: auß Betrachtung Goettlicher Fuersichtigkeit zu gelangen. Allen Ruh und Friedliebenden zu Nutz. Vor Jahren in Latein beschriben jetzt aber Allererst ins Teutsch versetzt, vnnd Öffentlich in Druck gegeben. Durch Leopoldum Graffen von Kolonitz Bischoffen zu Neustadt S. Johannis Hierosolymitam Ordens Ritter. Zu Tirnau: Gedruckt in der Academischen Druckerey, Anno 1679.*

SENTIVÁNI, M. *Curiosiora Et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea. Decadis Secundae Pars Prima Auctore P. Martino Szent-Ivány, Societatis Jesu Sacerdote. Tyrnaviae: Typis Academicis, per Ioan. Adamum Friedl, 1691.*

SENTIVÁNI, M. *Strittige Abhandlungen Der Ketzerey=Lehren: Von Denen Ertz=Ketzern/Ketzereyen/und irrigen Glaubens=Lehren/die in unsern sibenzeheden von der Geburth Christi Jahr=Hundert/daß ist im Jahr 1600 biß auf 700, neu entsprungen/underwecket/oder widerumb herwor gezogen worden ; Beschuetzern des Teutschlands/und Ertz=Bischoffen zu Gran/&c. In Druck gegeben im Jahr 1703 / ... ; Anjenzo aber ins Teutsch übersetzt/ Von R. P. Joanne Lydl, Eben erwähnter Gesellschaft Priestern ; Nunmehr Ans hohen Gewalt/und Freygebigkeit Der h: Roem: Kirchen Cardinaln, Leopoldi Von Kollonicz. Gedruckt zu Tyrnau: in der Academischen Buch-Druckerey/durch Johann Andreas Hoermann, 1703.*

SŐLŐSI, B. *Cantus Catholici: Pysne Catholicke. Latinské, y Slowenské: Nowé y Starodawne: Z-Krerymi Krstiané (!) w Pannonygi Na Wýročné Swatky, Slawnosti, pry Službe Boži, a w-ginem obwzlasttnem (!) času z pobožnosti swe Krestianske vžiwagi. Nasledugý po tem, Pýsne na Katechismus: O Swatostech Nowého Zakona. Letañye rozlične na Wychodi Cyrkewne, a neb Processyge a Pútowařny ... z-nowu zebrane, a wubec widane ...: cum facultate ... Leopoldi Cardinalis A Kollonocz Archi-Episcopi Strigoniensis. Wytystěne w Ternawe: zkrze Jana Ondrege Hörmanna, Roku Pane 1700.*

THANN, A. *Unicum Ovile Catholicum. Oder Der Einige Catholische Schaafstall ...: in einer Revocations-Predigt, Am dritten Pfingst-Feyertage, Anno 1688. ... In der Pfarr-Kirchen, der ... Stadt Leutschau, in Ober-Ungarn gehalten, Anjetzo ... Tyrnav: [Akademická tlačiareň], 1693.*

VERBŐCI, Š. *Corpus Juris Hungarici: Seu Decretum Generale, Inclyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Annexarum, In Tres Tomos Distinctum: Nunc denuo Recusum, Omnibúsque Novellis, Articulis, Quae in prioribus Editionibus deerant, adauctum. Tomus Primus, Continens Opus Tripartitum, Juris Consuetudinarii Ejusdem Regni. Tyrnaviae: Typis Academicis per Joannem Andream Hörmann, 1696.*

Zoznam bibliografických odkazov

- BRUSANOWSKI, P. Die politischen Gründen von Kardinals Leopold Kollonich Interesse für den Rumänen. In: *Motivațiile politice ale interesului cardinalului Leopold Kollonich fa ță de români. Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*. 2002, 6/II, p. 55 – 56.
- Dejiny biskupstva nitrianskeho*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1933.
- DOLINSKÝ, J. Diplomat a duchovný pastier Juraj Selepčeni - Pohronec. In: *Viera a život: Časopis pre kresťanskú orientáciu*. 2014, roč. XXIV, č. 4, s. 34 – 38.
- FILIPEK, A. *Jezuitský kostol v Bratislave*. Trnava: Dobrá kniha, 2010. ISBN 978-80-7141-678-4.
- GRADOŠ, J. Vyššie vzdelanie veriacich byzantského obradu na Slovensku do roku 1818. In: *Acta educationis*. Nowy Sącz: Wydawnictwo Pasáže, 2014, s. 94 – 107.
- JANOTA, I. *Rehole, kostoly a kláštory v Bratislave*. Bratislava: Marenčin PT, 2017. ISBN 978-80-89218-65-3.
- KIPSOVÁ, M., VANČOVÁ, T. a Ž. GEŠKOVÁ. *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965*. Martin: Matica slovenská, 1984.
- MARTON, J. Leopold Karl Kollonich bíboros újraszentalte-e Anghel Athanasiu püspököt? In: *Studia Theologica Transsylvaniensia*. 2010, sz. 13, o. 135 – 152.
- MAURER, J. *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken*. Innsbruck, 1887.
- PORIEZOVÁ, M. *Calendarium Tyrnaviense – kalendár pre náročnejšieho čitateľa*. In: K. PEKAŘOVÁ, ed. *Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2015, s. 34 – 38.
- SAKTOROVÁ, H. Najvzácnejšie tlače z Čaplovičovej bibliografie zachované vo fonde SNK a jej majitelia. In: M. PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 1/2007*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2007, s. 89 – 99.

Svätá Biblia. Z pôvodných jazykov preložil J. ROHÁČEK. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2017. ISBN 978-80-89846-15-3.

ŠTURÁK, P. Osobnosť biskupa De Camilisa a jeho prínos v rámci úniizácie v období po uzavretí Užhorodskej únie. In: *Osobitosti konfesijného vývinu východného Slovenska v ranom novoveku*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 116 – 124.

Books dedicated to Cardinal Leopold Kolonič in the fund of the Slovak National Library

Mária Pitáková

Leopold Kolonič was a statesman, archbishop, son of a colonel and governor of the town of Komárno. After joining the Order of the Knights of Malta, he took part in combat operations in the Mediterranean. Kolonič was a supporter of imperial power and counter-reformation in the Kingdom of Hungary. He contributed to the establishment of the printing house in Trnava, supported hospitals, poorhouses and church schools. He proposed a number of reforms in the field of the judiciary, tax system and the situation of the poor. Throughout his life, he zealously spread the Catholic religion. Several works mentioning the name of Leopold Kolonič have been preserved in the funds of the Slovak National Library. The mentions were made in dedications or on the title pages where he was listed as the publisher. Publishing of works, especially theological ones, also received his financial support.

Key words: Leopold Kolonič, Slovak National Library, dedications, Academic Printing House in Trnava, patronage

Aplikácia historického textu pri výskume a rekonštrukcii regionálnych identít a krajiny*

Nicol Sipekiová

V poslednom desaťročí nabral po dlhodobej stagnácii od osemdesiatych rokov minulého storočia „belovský“ výskum na Slovensku „nový dych“ i smer. Popri odborne i komerčne úspešnom začatí edície latinsko-slovenských vydaní najpopulárnejšieho diela uhorského vzdelanca Mateja Bela *Vedomosti o uhorských stolicach*, ktoré od roku 2012 zastrešilo Kysucké múzeum v Čadci, sa vedeckovýskumná i publikačná činnosť v oblasti výskumu života a diela nášho polyhistora sústredila predovšetkým na Katedre klasických jazykov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity.¹

Interdisciplinárne ladený sondážny výskum Belových diel ukázal, že jeho širokospektrálne orientované texty poskytujú dostatok materiálu na výskum nielen v oblasti slovenských, regionálnych i cirkevných dejín, ale aj pre historickú geografiu, etnológiu, archeológiu či environmentálne štúdiá. Táto skutočnosť sa stala hlavným motívom na vytvorenie expertnej interdisciplinárnej skupiny odborníkov z piatich slovenských akademických inštitúcií, ktorá pod vedením profesora Petra Chrastinu vytvorila a podala široko koncipovaný vedecký projekt. Ten bol pod názvom *Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia)* prijatý a od roku 2019 je financovaný Agentúrou na podporu výskumu a vývoja.

Hlavnou riešiteľskou organizáciou projektu sa stala Univerzita svätých Cyrila a Metoda v Trnave, ku ktorej sa ako spoluriešitelia pridali Trnavská univerzita, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Archeologický ústav v Nitre a Technická univerzita vo Zvolene. Zodpovedný riešiteľ zostavil riešiteľský tím s ohľadom na historický, geografický, archeologický, etnologický, jazykovedný a environmentálny ráz riešeného projektu, zohľadňujúc špecifiká a odbornovo-vedecké zameranie jednotlivých participantov.

* Text je printovým výstupom z riešenia vedeckého grantu financovaného Agentúrou na podporu výskumu a vývoja Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky č. APVV 18-0196 s názvom *Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia)*.

¹ Viac pozri JURÍKOVÁ, E. Spoznávanie slovenskej kultúrnej histórie prostredníctvom latinských diel. In: M. AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia* 2019. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, s. 140 – 143.

Cieľom štvorročného projektu je aplikovať Belov opis Nitrianskej stolice na konkrétny región a poukázať na to, že výsledky interdisciplinárneho štúdia jeho diela je možné efektívne uplatniť pri revitalizácii regionálnych identít na príklade historickej krajiny, historických krajinných štruktúr a etnokultúrnych fenoménov; uskutočniť sa to dá aplikáciou kultúrnej trasy, ktorá by priblížila historické, prírodné a spoločenské fenomény územia na základe poznatkov získaných interpretáciou Belovho diela. Podstatou a aj cieľom projektu je dvojjazyčná edícia Belovho opisu Nitrianskej stolice. Použitím konkrétnych metodík a metód riešiteľa identifikujú a zrekonštruujú vybrané regionálne identity skúmaného územia v prvej polovici 18. storočia. Konkrétne pôjde o historickú krajinu, resp. jej archetypy, špecifiká a charakter osídlenia, kontexty socio-profesijného zaradenia obyvateľov stolice a iné hľadiská, ktoré priblíži konvenčná a virtuálna kultúrna trasa. Plánované výstupy projektu tak budú mať nielen vedecký, ale i materiálový, analytický a aplikačný charakter.

Riešitelia na základe rekonštrukcie poznatkov získaných z Belovho textu a z iných historických dobových materiálov navrhnu kultúrnu trasu so sprievodcom, vrátane printových materiálov a informačných tabúl umiestnených priamo v regióne a s virtuálnym sprievodcom vo forme mobilnej aplikácie. Ich obsah sa sústreďuje na prezentáciu prírodných a historicko-spoločenských fenoménov Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia.

Vedecko-publikačné výstupy sa zamerajú na prezentáciu vedeckých výsledkov riešenia projektu a ich disemináciu smerom k odbornej i laickej verejnosti. Súčasťou riešenia budú aj odborné-popularizačné vystúpenia v printových médiách. Medzi nehmotné ciele projektu si riešitelia stanovili podporu obnovy a revitalizácie vybraných regionálnych identít, prírodného prostredia, resp. krajiny, historických a historicko-geografických a etnokultúrnych fenoménov na území bývalej Nitrianskej stolice. Tieto výstupy sa budú snažiť aplikovať do spoločenskej praxe formou aktívnej účasti na vedeckých konferenciách, workshopoch, edukačných prednáškach pre školy, laikov a zástupcov verejnej správy.

Nemenej dôležitým adresátom výsledkov projektu sa javia fyzické a právnické osoby venujúce sa manažmentu krajiny, ochrane a tvorbe životného prostredia, ktorých prácu môže obohatiť vytvorenie virtuálneho sprievodcu kultúrnej trasy dostupného vo forme mobilnej aplikácie. Počíta sa s prezentačnými video animáciami a prehliadkami pomocou virtuálnej, príp. rozšírenej reality. Takto definované ciele projektu a ich výstupy poskytnú vedecky korektné poznatky interdisciplinárneho charakteru, ktoré bude možné efektívne aplikovať pri plánovacích a rozhodovacích procesoch vo verejnej správe i v privátnych korporáciách.

Okrem odbornej verejnosti sa budú môcť výstupy projektu využiť pri edukácii rôznych vekových a sociálnych, vrátane marginalizovaných skupín, pri podpore regionálnej identity obyvateľstva, pri výchove k multikulturalizmu a tolerancii, ako aj pri rozvoji kultúrneho a poznávacieho cestovného ruchu.

V neposlednom rade treba spomenúť, že ide o prvý projekt, ktorý takouto modernou formou približuje verejnosti vedeckú prácu a jej výsledky, pracuje s historickou tlačou a aplikuje barokový text a výsledky jeho analýzy v praxi. Zároveň môže byť podnetom na odbornú diskusiu z vedeckého i metodologického hľadiska a symbolicky je ďalším kamienkom do mozaiky poznania vedeckého odkazu Mateja Bela.

Od Balbína k Cerronimu. *Historia litteraria* v českých zemích

Ondřej Podavka – Martin Svatoš

„**S**epsal jsem to latinsky proto, aby se s neúnavným úsilím Čechů v pěstování věd a umění seznámily i ostatní národy neznalé českého či německého jazyka a aby toto úsilí bylo více ceněno, než tomu tak doposud od některých lidí obvykle bylo.“¹ Tato slova pocházejí ze závěru předmluvy moravského učenca a patriota, guberniálního úředníka Johanna Petera Cerroniho (1753 – 1826) k jeho monumentálnímu dílu *Scriptores Regni Bohemiae*. Použití latiny bylo neobvyklé jak pro ostatní Cerroniho dílo, jinak psané téměř výhradně německy, tak také pro dobovou vědeckou produkci v českých zemích, respektive v zemích habsburské monarchie vůbec. Ačkoli latina zde (podobně jako v celé habsburské monarchii) ztrácela na významu pomaleji než v německých zemích či dále v západní Evropě a své postavení si udržela déle (v některých částech až do poloviny 19. století),² od poslední čtvrtiny 18. století se jazyková situace mění i v českých zemích: i zde je patrný ústup latiny ve prospěch stále rozsáhlejšího užívání němčiny, vedle níž se později postupně začíná prosazovat také čeština. Pozvolna je tak opouštěna jako jazyk státní správy i jazyk, v němž byly psány právní normy, jako vyučovací jazyk na středních školách i univerzitách a v neposlední řadě i jako jazyk vědy.³

¹ „Scripsi sermone Lat[ino] propterea, ut et reliquis Europae gentibus, Bohemicae aut Teutonicae linguae ignaris, Bohemorum in excolendis scientiis et artibus assiduum studium innotesceret et pluris, quam a quibusdam hactenus fieri solebat, haberetur.“ CERRONI, J. P. Spisovatelé Království českého = *Scriptores Regni Bohemiae*, I. PODAVKA, O., SVATOŠ, M. et al., eds. Praha: Filosofia, 2016, s. 22.

² Pro některé učenice mohla být jakýmsi svorníkem překlenujícím jazykové i kulturní rozdíly jednotlivých etnik a znamenat též vazbu na starší, „balbínovskou“ tradici, latinu mohli rovněž stavět proti prosazující se němčině. O postavení latiny v českých zemích ve druhé polovině 18. století viz LUDVÍKOVSKÝ, J. Dobrovského klasická humanita. Studie o latinských vlivech na počátky našeho obrození. Bratislava: Filozofická fakulta University Komenského, 1933, s. 19 – 21; PETRBOK, V. Stanislav Vydra mezi Balbínem a Jungmannem. In: Z. HOJDA a R. PRAHL, eds. *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800. Sborník příspěvků z 19. ročníku symposií k problematice 19. století*. Plzeň, 4. – 6. března 1999. Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 2000, s. 191 – 193.

³ Na pražské univerzitě se přesto přednášely některé exaktní obory latinsky i v první čtvrtině 19. století.

Jazyk práce však není jedinou pozoruhodnou stránkou Cerroniho *Scriptores*. Vedle toho je hodná pozornosti také osobnost autora, známého dosud především jako původce tzv. Cerroniho sbírky,⁴ popř. jako učený pomocník a přítel Josefa Dobrovského a dalších učenců. Jeho vlastní odborné práce jsou pozvolna znovuobjevované a oceňované teprve v posledních letech, podobně jako se nově dostává více pozornosti oboru *historia litteraria*, na jehož poli Cerroni působil. Cerroni – úředník, jehož kariéra vyvrcholila místem sekretáře moravskoslezského gubernia v Brně (od roku 1789 do smrti) a který další kariérní postup obětoval, aby měl dostatek času na své odborné zájmy a sběratelské aktivity – byl sám autorem celkem 137 svazků vlastního díla (jež ovšem vesměs zůstalo v rukopise) na rozličná témata: dějiny vzdělávacích institucí a knihoven, knihtisku, dále uměnovědné, genealogické nebo zeměpisné práce, spis o cenzuře knih, o učené společnosti *Societas eruditorum incognitorum* a v neposlední řadě také bio-bibliografické práce. Jakožto zemský patriot navazoval na vlasteneckou motivaci českých a moravských vzdělanců v zaujetí pro dějiny své vlasti, ve snaze po poznání zemských dějin a kultury rodné země. V duchu osvícenského kriticismu uznával jako předpoklad pro kritické hodnocení kulturního dědictví své vlasti sebrání, evidenci a znalost písemných pramenů. Proto sepsal rovněž dvě významné slovníkové práce obsahující hesla o vzdělancích Království českého a Markrabství moravského, a sice *Nachrichten von den Lebensumständen verstorbener und itzt lebender Schriftsteller Mährens* (kolem 950 hesel v pěti svazcích) a *Scriptores Regni Bohemiae* (24 svazků s téměř 3 200 hesly), na nichž pracoval od roku 1780, resp. 1792 až do své smrti roku 1826.

Roku 2011 byl tedy badatelským kolektivem vedeným Martinem Svatošem připraven a následně uveden v život projekt *Johann Peter Cerroni a historia litteraria jeho doby I*. Jádrem týmu (v dalších letech částečně obměňovaného) tvořili pracovníci tehdejšího Oddělení dokumentace a výzkumu kulturního dědictví v českých zemích do r. 1800 (dnes Oddělení novolatinských studií) Kabinetu pro klasická studia ve Filosofickém ústavu AV ČR, doplnění o další odborníky – germanisty, bohemisty a hebraistu. Projekt propojoval oba směry vědecko-výzkumných aktivit naznačené v tehdejší názvu pracoviště a zároveň předměty badatelského zaměření všech zdejších pracovníků, zaměřujících se na texty různých období od pozdního středověku po 18. století i bibliografická studia. Cílem projektu bylo jednak edičně zpřístupnit zmíněný Cerroniho spis *Scriptores Regni Bohemiae*, obsahující velké množství informací (často jinde nedostupných) o literární produkci autorů spjatých s Českým královstvím (ať již odtud pocházeli, nebo zde působili) od počátku vzdělanosti na českém území až po Cerroniho dobu (s převahou vzdělanců raně novověkých), jednak pojednat o konceptu *historia litteraria* jako takovém.

⁴ Uložena v Moravském zemském archivu v Brně (sign. G 12).

Jako první byla vydána právě kolektivní monografie věnovaná tomuto konceptu.⁵ Tu otevírá kapitola Václava Smyčky *Historia litteraria v paradigmatech německo-jazyčného osvícenského dějepisce*, zabývající se ustavením a proměnami paradigmatu a jeho štěpením a postupným rozpadem, jakož i jeho transferem z protestantského severoněmeckého prostředí do katolického v habsburské monarchii. Následuje obecná kolektivní kapitola *Historia litteraria v českých zemích od Balbína k Cerronimu* s jejím anglickým překladem, podávající přehled učenců působících v českých zemích a jejich příspěvků na poli *historia litteraria*, počínaje Balbínovou průkopnickou prací *Bohemia docta* předznamenávající tento koncept (na niž pozdější autoři navazovali) a konče Matyášem Kalinou z Jäthensteina (1772 – 1848), který tradici *historia litteraria* postupně opouštěl a pokusil se o přehodnocení paradigmatu. Vybraným osobnostem⁶ byly poté věnovány samostatné kapitoly, podle jednotné struktury přibližující život, kontakty a dílo každého učenice (se zaměřením na příspěvky k *historia litteraria*), popř. i jeho recepci. Největší prostor je zde věnován Cerronimu, jenž ve svém díle završuje snahy svých předchůdců.

Ediční praxe zvolená při zpřístupnění Cerroniho *Scriptores Regni Bohemiae* je vedena snahou co nejvěrněji zachytit původní podobu textu, včetně dodržení struktury hesel. Grafická stránka edice se snaží pokud možno respektovat podobu Cerroniho hesel – za autorovým jménem následuje biografická část, vedle níž je v edici ve druhém sloupci otištěn její český překlad, a dále oddíl *Scripta*, kde Cerroni uvedl vydaná i rukopisně zachovaná díla učenice, jemuž je heslo věnováno. Heslo uzavírá seznam Cerronim použité literatury, v původních rukopisech zařazený na pravý okraj první stránky hesla. (Své zdroje Cerroni uváděl ve zkrácené podobě a takto jsou též přepsány. Plné tituly jsou soustředěny do zvláštního seznamu na konci knihy.)

Zároveň jsou editoři vedeni snahou usnadnit modernímu uživateli porozumění textu a práci s ním. Edice je proto opatřena několika druhy komentáře. To je důležité zvláště vinou Cerroniho značně neustáleného pravopisu. Některé drobné úpravy jsou provedeny mlčky (týká se především interpunkce, počátečních písmen, dvojhásek, rozpisu písařských zkratk apod.), na specifické jevy Cerroniho pravopisu, které však nebrání porozumění, je upozorněno pomocí vykřičníku [!]. Ostatní chyby jsou emendovány a v textově kritických poznámkách je uvedena původní jazyková podoba. Textově kritické poznámky doprovázejí poznámky věcné. V pozn. 1 jsou uvedeny varianty jména učenice, jemuž Cerroni heslo věnoval, životní data, pokud v hesle chybějí, a nejdůležitější práce o dotyčném autorovi. Následují poznámky, v nichž jsou identifikovány Cerronim zmíněné osoby a místa, díla uvedená v od-

⁵ FÖRSTER, J. et al. *Historia litteraria: v českých zemích od 17. do počátku 19. století*. Vydání první. Praha: Filosofia, 2015.

⁶ Kromě zmíněných dále Magnoald Ziegelbauer, Leopold Schwamberger, Mikuláš Adaukt Voigt, Karel Rafael Ungar, František Faustin Procházka, Leopold Jan Šeršík, František Martin Pelcl, Jan Alois Nepomuk Hanke z Hankenštejna, Maxmilián Václav Schimek, Johann Franz Herrmann z Herrmannsdorfu.

díle *Scripta* a Cerroniho zdroje. Další poznámky jsou věnované překladatelským problémům.

Dosud byly vydány tři díly edice, pokrývající vždy po dvou původních svazcích Cerroniho *Scriptores* (A–B, C–D, E–F).⁷ V přípravě je nyní čtvrtý díl edice obsahující VII.–IX. svazek (G–H).

Editoři jsou přesvědčeni, že vydání Cerroniho díla *Scriptores Regni Bohemiae* přispěje k hlubšímu poznání dějin a kontinuity vzdělanosti v Čechách a může být využito pro zkoumání dějin univerzitní i mimouniverzitní učenosti a vědy (filozofie, teologie, práva, lékařství, matematiky a jiných oborů, jejichž díla spadala do tehdejšího výměru *res litteraria*), dějin kultury, latinské literatury i literatur psaných vernakulárními jazyky, dějin latinské filologie, bohemistiky a germanistiky. Poznatky, které přináší Cerroniho text, se uplatní i při výzkumu religionistiky, dějin křesťanských církví i judaismu, případně dalších oborů zkoumajících historii českých zemí.

Kromě těchto hlavních výstupů bylo vydáno rovněž několik samostatných studií, věnovaných Cerronimu či dalším autorům a aspektům konceptu *historia litteraria*.⁸

⁷ CERRONI, J. P. Spisovatelé Království českého = *Scriptores Regni Bohemiae*, I – III. PODAVKA, O., SVATOŠ, M. et al., eds. Praha: Filosofia, 2016 – 2020.

⁸ Např. SVATOŠ, M. Magnold Ziegelbauer OSB jako interpres Regiae voluntatis (Ziegelbauerův výklad koncepce vzdělání šlechtické mládeže v Tereziánské koleji v Praze). In: A. BĀDUROVÁ et al., eds. *Humanismus v rozmanitosti pohledů. Farrago festiva Iosepho Hejnic nonagenario oblata*. Praha: Knihovna AV ČR, 2014, s. 77 – 101; PODAVKA, O. Leopold Jan Szersznik's Encyclopaedia of Teschen Scholars. In: *Wiek i Stare i Nowe*. 2018, roč. 13, č. 18, s. 67 – 84; PODAVKA, O. Johann Peter Cerroni a jeho encyklopedie moravských učenců. In: J. ČERNÁ, B. KOCÁNOVÁ a P. NÝVLÍ, eds. *Zahrada slov. Ad honorem Zuzana Silagiová*. Praha: Filosofia, 2019, s. 309 – 322; ŽŮREK, J. František Faustin Procházka's Approach to the History of Learning. In: *Listy filologické*. 2015, roč. 138, č. 3 – 4, s. 325 – 339; ŽŮREK, J. Hus v Cerroniho díle *Scriptores Regni Bohemiae*. In: *Studia Comeniana et historica*. 2015, roč. 45, č. 93 – 94, s. 162 – 175; ŽŮREK, J. Osvícenství Františka Faustina Procházky (1749 – 1809). In: Z. HOJDA, M. OTTLOVÁ a R. PRAHL, eds. *Světlo, stíny a tma v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 37. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století*. Plzeň, 23. – 25. února 2017. Praha: Academia, 2018, s. 19 – 27.

Klára Komorová a výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku

Eva Frimmová

V minulom roku sa dožila okrúhleho životného jubilea významná vedecká pracovníčka Klára Komorová, ktorá sa dlhodobo zaoberala a aj v súčasnosti sa venuje výskumu dejín knižnej kultúry.

PhDr. Klára Komorová, PhD. sa narodila 21. októbra 1949 v Leviciach. Po štúdiách na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde sa špecializovala na klasickú filológiu – latinčinu a nemčinu, si v roku 2003 rozšírila doktorské vzdelanie na Katedre knižničnej a informačnej vedy FFUK a dosiahla vedecký titul PhD. V dizertačnej práci spracovala jej blízku tematiku *Metodológia a metodika spracovania starých tlačí so zreteľom na medzinárodné štandardy*.

V roku 1975 nastúpila do Oddelenia knižničných fondov Matice slovenskej v Martine, ktoré sa po transformácii v roku 1983/1984 stalo súčasťou Slovenskej národnej knižnice (SNK). Pracovisko sa názvovo zmenilo na Oddelenie výskumu dejín knižnej kultúry, kde Klára Komorová pôsobila nielen ako zamestnankyňa výskumu a vývoja, ale aj ako vedúca oddelenia, a to až do odchodu na dôchodok v roku 2012. Počas dlhotrvajúceho pracovného pomeru bola neustále veľmi činorodá. Napriek odchodu do dôchodku sa naďalej venuje svojej ušľachtilej práci – výskumu, zúčastňuje sa na konferenciách a publikuje rozličné príspevky. Znalosti rôznych jazykov využíva i naďalej, tým, že učí externe latinský jazyk na Katedre mediamatiky a kultúrneho dedičstva na Žilinskej univerzite v Žiline. Východisko k takejto vysoko špecializovanej práci je u K. Komorovej naozaj vynikajúce: okrem znalosti latinčiny, nemčiny a maďarčiny, čiastočne starej gréčtiny a angličtiny, má výborný prehľad v starovekej, stredovekej i v novovekej literatúre a v histórii. Za dosiahnutými pracovnými úspechmi stojí, samozrejme, aj podporujúce dobré rodinné zázemie: s manželom Viliamom má dvoch synov Viliama a Ladislava, pričom ten starší pokračuje v jej kultúrno-historických krokoch.

V podstate možno skonštatovať, že celý Komorovej profesionálny život je spätý s výskumom dejín knižnej kultúry. Na prvom mieste ide o spracovávanie tlačí 16. storočia, čo jej v podstate vyplývalo z pracovnej náplne. Ona sa však vypracovala na špičkovú odborníčku v tomto smere, a to nielen na domácej, ale i na medzinárodnej úrovni.

Výskum a práca Komorovej bola a je veľmi rozmanitá, lebo túto širokú a multidisciplinárnu problematiku možno rozčleniť podľa zamerania, a to spracovávanie, sprístupňovanie a ochrany starých fondov, metodiky a prístupu k práci, ako aj výstupu z čiastkových výskumov.

Na rôznorodosť a prijímanie nových moderných metód v jej práci poukazuje aj to, že výskum sa najskôr začal rozvíjať v súlade s celosvetovým trendom spracúvania historických knižných fondov v 80. rokoch minulého storočia. Po vydaní Kotvanových súpisov inkunábulí a Sopkových stredovekých kódexov sa pristúpilo najskôr v Matici slovenskej k tlačiam 16. storočia. Spočiatku išlo o program čiastkového výskumu dejín knižnej kultúry na Slovensku, ktorý sa v roku 1986 rozšíril na široko koncipovanú interdisciplinárnu celoslovenskú rezortnú úlohu spojenú s programom Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie vo všetkých inštitúciách s bohatým historickým fondom. Tento výskum sa začal realizovať zásluhou vtedajšieho riaditeľa odboru Jozefa Telárskeho a pozoruhodný rozmer nadobudol za riaditeľa Miloša Kovačku.

Po vykonaní pasportizácie historických fondov na celom Slovensku sa zistilo, že sa tu nachádza okolo 27 000 týchto tlačí, väčšinou nespracovaných. Vtedy sa rozhodlo o komplexnom programe vydať *Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska*, čím by sa podstatne zväčšili poznatky o období renesancie a humanizmu na Slovensku a uľahčilo by sa bádateľom z rozličných odborov napredovať vo vlastnom bádání. Pôvodne sa dohodlo, že sa vydá pätnásť zväzkov, čo sa však spomalilo a pozmenilo najmä zmenou legislatívy po roku 1989. V konkrétnom spracovateľskom programe sa podarilo zachovať a zaznamenať všetky možné údaje o danej tlači v súlade s medzinárodnými pravidlami spracúvania, ale pridali sa aj údaje o proveniencii, posesorstve, väzbe, exlibrisoch či supralibrosoch. Vydané katalógy vychádzajú po odbornej stránke z metodiky elektronického spracúvania starých tlačí, ktorá je už dávnejšie prepracovaná a stanovená na medzinárodnej úrovni, t. j. podľa medzinárodnej normy ISBD(A) vypracovanej organizáciou IFLA. Metodika popisu upravuje formy mien podľa národnosti autorov, pričom sa využíva bohatý odkazový aparát, podľa titulného listu v diplomatickom prepise s uvedením všetkých spoluautorov a tých, ktorí sa podieľali na vzniku knihy, výzdoby či väzby vrátane s uvedením prepisu proveniencie a v súlade so základnou bibliografiou a signatúrou. Katalógy obsahujú aj historicko-literárnu odbornú štúdiu. Okrem úvodnej štúdie a súpisu odbornej literatúry, bibliografií a skratiek je to celý komplex registrov, ktorý z rozličných aspektov uľahčuje orientáciu v jednotlivých katalógoch s obrovským množstvom údajov. Ide o autorský, chronologický, jazykový, názvový, posesorský register, ďalej registre incipitov, ostatných pôvodcov, mien z prefácií, dedikácií a gratulačných básní, tlačiarov a nakladateľov a topograficko-typografický register.

V rámci tohto projektu sa K. Komorová autorsky podieľala v tíme spolupracovníkov na príprave a vydaní viacerých katalógov: *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej* (Martin, 1993), *Tlače 16. storočia v piaristických knižniciach* (Martin, 1997), *Tlače 16. storočia v knižnici Antona Augustína Baníka* (Martin, 2005), *Tlače 16. storočia vo františkánskych knižniciach* (Martin, 2014). Dobré jazykové znalosti a dlhoročné skúsenosti v domácich i v zahraničných inštitúciách jej pomáhali pri identifikácii a overovaní tlačí, vrátane využitia elektronických bibliografií, ako aj digitálne prístupných exemplárov starých tlačí. Jej precíznu a dlhodobú záslužnú

prácu treba vysoko hodnotiť. Na základe spracovaného materiálu publikovala viacero analytických štúdií „ad hoc“ z najrozmanitejších aspektov, napr. antickí autori, teologickí autori (*Biblia* či Luther), cestovatelia, lekári a liečitelia a pod. v tlačiach 16. storočia, čím upriamila pozornosť na množstvo neznámych mien, spoluautorov, autorov dedikácií, vlastníkov kníh, čo dotvára pohľad na našu vzdelanostnú úroveň v minulosti.

Slovenská národná knižnica prevzala gesciu nad uvedeným celoštátnym projektom a K. Komorová sa stala hlavnou koordinátorkou pre spracovávanie tlačí 16. storočia. Z tejto funkcie jej vyplývalo množstvo povinností, vrátane zavádzania novej metódy počítačového spracovania starých tlačí v aplikácii softvéru CDS/ISIS (Retro).

Súpisy tlačí 16. storočia a popis ich proveniencie a posesorstva podnietili K. Komorovú k výskumu a k rekonštrukcii knižníc vybraných vzdelancov; dôsledne spracovala knižnice Melchiora Krupeka a Zachariáša Mošovského. Tento zámer si vyžiadala dlhodobý výskum archívnych a ďalších pramenných materiálov nielen v domácich, ale i v zahraničných inštitúciách. Obe monografie priniesli úvodnú biografickú štúdiu, rekonštrukciu fondu knižníc a ich ďalšie osudy.

Vzhľadom na svoje vzdelanie a kontakty s európskymi humanistami si Melchior Krupek vybudoval knižnicu, ktorej časť sa v súčasnosti nachádza v piaristickej knižnici v Podolínci, v Jagelovskej knižnici v Krakove, ale aj v Národnej knižnici ČR v Prahe či v Poľskej národnej knižnici vo Varšave. K. Komorovej sa podarilo identifikovať 119 bibliografických jednotiek v 108 zväzkoch.

Počas života zozbieral Mošovský vyše 900-zväzkovú súkromnú knižnicu, ktorá patrila k najvýznamnejším knižným zbierkam daného obdobia v krajine. Význam publikácie, v ktorej knižnicu Komorová spracovala, je o to väčší, že v nej skĺbila poznatky nielen z knihovníckeho, ale aj z historického a literárneho výskumu. Vytvorila reálny pohľad nielen na život Zachariáša Mošovského, na jeho erudíciu, ale aj na rozličné vzťahy, ktoré pestoval a budoval s priateľmi (Nicasius Ellebodus Casletanus, Révaiovci, Pavol Bornemisa, Peter Radetius), so svojimi spolupracovníkmi, napr. pri spisovaní a vydávaní právnych zbierok (Ján Sambucus, Mikuláš Telegdy, Imrich Forgáč), alebo s rodinnými príslušníkmi. Svoju bohatú knižnicu Zachariáš Mošovský venoval jednému z nich, manželovi svojej netere, Andrejovi Kečkéšovi; napokon sa knižnica dostala prostredníctvom ďalšieho príbuzného Jána Kečkéša k bratislavským jezuitom. Časť kníh však venoval aj priateľom, pretože knižnicu budoval „pre seba a svojich priateľov“.

Široký námetový záber charakteristický pre humanistov a ich snaha vyjadrovať sa ku všetkým otázkam života, sa odráža aj v budovaní ich knižnice; treba vziať do úvahy ich interdisciplinárny charakter, a to najmä knihovnícky, historický, filologický a literárny. Klára Komorová priniesla, alebo skôr rozvinula v našom priestore novú tému – spracovanie a rekonštrukciu knižnice humanistu a cirkevného dejateľa.

Komorová mala veľký podiel aj pri vydaní diela *Akty a závery – Zákony a ustanovenia Žilinskej synody* (Martin, 2010) pri príležitosti 400. výročia Žilinskej synody, na ktorej sa oficiálne ustanovila evanjelická cirkev a. v. na Slovensku.

Spolu s kolegom Ľubomírom Jankovičom zostavili výber najkrajších a najstarších kníh *Klenoty knižnej kultúry a archívneho dokumentárneho dedičstva v zbierkach Slovenskej národnej knižnice v Martine* (Martin, 2010). Výber obsahuje podrobné opisy a bohatú fotodokumentáciu, čím dielo nadobúda reprezentatívno-dokumentačný charakter.

Jedným z posledných edičných počinov SNK je vydanie diela *Parva schola* od Jána Sinapiu Horčíčku z roku 1658, ku ktorému Komorová vypracovala rozsiahlu štúdiu približujúcu jednotlivé časti pojednania v preklade z latinského jazyka. *Parva schola* sa radí svojim pedagogickým nábožensko-vzdelávacím obsahom medzi ojedinelé práce barokovej, respektíve manieristickej prózy na Slovensku.

Treba však spomenúť aj Komorovej rozmanité príspevky na domácich i zahraničných fórach, ako aj zaujímavé analytické štúdiá v domácich i zahraničných, najmä v českých, maďarských, nemeckých a v poľských odborných publikáciách, ktoré predstavuje priložená výberová bibliografia.

Okrem výskumu a práce s historickými dokumentmi sa K. Komorová angažuje aj v rámci Spolku slovenských knihovníkov a Slovenskej historickej spoločnosti, kde je dlhoročnou členkou Sekcie pre dejiny knižnej kultúry.

Viac ako tri dekády aktívne spoluorganizovala celoslovenské interdisciplinárne semináre a konferencie so zahraničnou účasťou. Tie sa striedavo konali v rôznych lokalitách na Slovensku so zámerom prehĺbiť tento špecifický výskum aj v menej exponovaných regiónoch. Výstupy z konferencií boli pravidelne publikované v zborníku *Kniha*, vydávanom v SNK v Martine. Editormi boli postupne viacerí spolupracovníci a Komorová sa významnou mierou podieľala na redakčných úpravách. Počas svojej kariéry lektorovala a recenzovala odborné práce pre viaceré vydavateľstvá. O vedeckom prínose a význame jej aktivít vypovedá množstvo citácií od odborníkov v rozličných domácich i zahraničných dielach.

Za slovenskú stranu sa Klára Komorová podieľala s Helenou Saktorovou a Evou Frimmovou na príprave veľkej medzinárodnej výstavy *Modrá krv, tlačiarenská čerň*. Výstava sa konala v Bratislave, Martine, Budapešti a v Záhrebe v rokoch 2005 – 2007 a vyšiel z nej kvalitný zborník v piatich jazykových mutáciách – slovensky, maďarsky, nemecky, chorvátsky a anglicky. Pre potreby výstavy spracovala Révaiovskú knižnicu a bola editorkou slovenskej verzie zborníka. Za úspešné realizovanie tohto projektu bola Klára Komorová v Budapešti v roku 2005 ocenená medzinárodnou cenou.

Na záver tohto medailóniku jej prajeme „ex post“ do ďalších rokov veľa zdravia, spokojnosti a tvorivých síl, ale aj pekné harmonické rodinné a pracovné prostredie a vzťahy.

Výberová bibliografia

Katalógy a iné publikácie

Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej / Klára Komorová, Helena Saktorová, Emília Petrenková, Ján Agnet. – Martin : Matica slovenská, 1993. – 462 s.

Tlače 16. storočia v piaristických knižniciach / Klára Komorová, Helena Saktorová, Emília Petrenková. – Martin : Matica slovenská, 1997. – 534 s.

Tlače 16. storočia v trnavských knižniciach / Vojtech Strelka, Klára Komorová, Helena Saktorová. – Martin : Matica slovenská, 1998. – 150 s.

Tlače 16. storočia v knižnici Antona Augustína Baníka / Klára Komorová, Helena Saktorová, Emília Petrenková. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. – 174 s.

Tlače 16. storočia vo františkánskych knižniciach / Klára Komorová, Helena Saktorová. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2014. – 703 s.

Knižnica Zachariáša Mošovského. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2009. – 315 s.

Knižnica významného poľského šľachtica a bibliofila 16. storočia Melchiora Krupeka = The Library of an outstanding 16th century Polish Aristocrat and Bibliophil Melchior Krupek. Praha : Národní knihovna České republiky, 2002. – 153 s.

Klenoty knižnej kultúry a archívneho dokumentárneho dedičstva v zbierkach Slovenskej národnej knižnice v Martine = Treasures of the Book Culture and Archival Documentary Heritage from the collections of the Slovak National Library in Martin / Lubomír Jankovič, Klára Komorová. – Martin : Kozák-Press, 2010. – 415 s.

Zostavovateľská a edičná činnosť

Modrá krv, tlačiarenská čerň. Šľachtické knižnice 1500 – 1700. Medzinárodná putovná výstava Zagreb, Bratislava, Martin, Budapešť, Burg Forchtenstein jeseň 2005 – jeseň 2007. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. – 192 s.

Akty a závery – Zákony a ustanovenia Žilinskej synody. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010. – 112 s.

Sinapiova parva schola. – In: SINAPIUS – HORČIČKA, Ján. Parva Schola in usum Discipulorum Christi accomodata et disposita studi et opera... – [Trenčín : Nikodém Čížek], 1658. – Faksimile. – Martin : Slovenská národná knižnica v Martine, 2019 – ISBN 978-80-8149-113-9. – S. [184 – 228]

Štúdie v odborných časopisoch a kapitoly v knihách doma i v zahraničí

Pravidlá popisu starých tlačí. – In: Informácie a materiály, č. 124. – Martin : Matica slovenská, 1978. – S. 23 – 30

K problémom budovania špeciálnych katalógov starých tlačí a ich vzťah k systému katalógov. – In: Informácie a materiály, č. 126. – Martin : Matica slovenská, 1978. – S. 146 – 155

Prehľad gramatiky latinského jazyka. – In: Učebné texty: Bibliothecae slovacae. Problematika práce s tlačami 16. – 19. storočia. I. časť. – Martin : Matica slovenská, 1990. – S. 73 – 119

Príspevky slovacikálneho charakteru v Magyar Könyvszemle / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Kniha '90. – Martin : Matica slovenská, 1990. – S. 179 – 183

Metodické zásady spracovávanía tlačí 16. storočia. In: Bibliothecae slovacae. Problematika práce s tlačami 16. – 19. storočia. III. časť / eds. Klára Komorová et al. – Martin : Matica slovenská, 1990. – S. 1 – 32

Juraj Buchholtz a počiatky jaskynného mapovania na Slovensku / Marcel Lalkovič, Klára Komorová. – In: Slovenský kras. – Roč. 29, č. [1] (1991), s. 155 – 179

Die Slovacka in mitteleuropäischen Bibliotheken / Klára Komorová et al. – In: 21. ABDOS-Tagung. Bratislava und Martin, 25. bis 28. Mai 1992. Referate und Beiträge. – Berlin : ABDOS, 1992. – S. 18 – 23

Komeniána v Slovenskej národnej knižnici. – In: J. A. Komenský a slovenská kultúra. – Bratislava, 1993. – S. 278 – 284

- Germanica des 16. Jahrhunderts im Bestand der Slowakischen Nationalbibliothek der Matica slovenská in Martin / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Gutenberg-Jahrbuch 1995. – Mainz : Guttenberggesellschaft, 1995. – S. 319 – 325
- Gemerská proveniencija v tlačiach 16. storočia / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Kniha `93 – `94. – Martin : Matica slovenská, 1996. – S. 166 – 173
- Banskobystrická proveniencija v tlačiach 16. storočia Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Kniha `95 – `96. Martin : Matica slovenská, 1997. – S. 69 – 74
- Dvadsať ročníkov zborníka Kniha / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Kniha `95 – `96. – Martin : Matica slovenská, 1997. – S. 237 – 250
- Slovacikálne tlače v nemeckých knižniciach. – In: Knižnice a informácie. – Roč. 29, č. 5 (1997), s. 210 – 216
- Gedruckte Germanica des 16. Jahrhunderts in historischen Bibliotheken der slowakischen Piaristen. – In: 27. ABDOS-Tagung Göttingen, 18. bis 21. Mai 1998. Referate und Beiträge. – Berlin : ABDOS, 1998. – S. 171 – 176
- Tlače 16. storočia v Riznerovej Bibliografii písomníctva slovenského. – In: Bibliografický zborník 1998 – 1999. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. – ISBN 80-89023-71-1. – S. 44 – 47
- Tlače 16. storočia s provenienciou Mateja Holku staršieho – In: Bibliografický zborník 1998 – 1999. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. – ISBN 80-89023-71-1. – S. 83 – 87
- Drucke slawischer Provenienz des 16. Jahrhunderts in slowakischen Bibliotheken. – In: 28. ABDOS-Tagung Zagreb, 10. bis 13. Mai 1999. Referate und Beiträge. – Berlin : ABDOS, 1999. – S. 246 – 253
- Germanica Drucke des 16. Jahrhunderts in den piaristischen Bibliotheken der Slowakei / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Gutenberg-Jahrbuch 1999. – Mainz : Guttenberggesellschaft, 1999. – S. 231 – 241
- Piaristické knižnice na Slovensku / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese : Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 17. – 19. novembra 1997. – Bratislava : Veda. 1999. – S. 82 – 91

- Literárny archív – Slovenská národná knižnica. A. Osobitný fond Slovenskej národnej knižnice – Fondy františkánskych kláštorov. – In: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band 4. Slowakische Republik. – Hildesheim ; Zürich ; New York : Olms ; Weidmann, 2000. – S. 69 – 75
- Pražské tlače 16. storočia v slovenských knižniciach. – In: Miscellanea. Oddelení rukopisů a starých tisků = Department of the Manuscripts and Early Printed Books (16). 1999 – 2000. – Praha : Národní knihovna České republiky. 2002. – S. 154 – 164
- Produkcia najstaršej trenčianskej tlačiarne vo fondoch SNK. – In: Kniha 2001 – 2002. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2002. – S. 272 – 282
- Die Retrokonversion der gedruckten Kataloge und Verzeichnisse alter Drucke in slowakischen Bibliotheken – Grundlage für den Aufbau eines Gesamtkatalogs der Slowakischen Republik / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Informationsvermittlung in Ost-, Ostmittel- und Südeuropa – Stand, Probleme, Perspektiven – 32. ABDOS-Tagung Moskau, 26. bis 29. Mai 2003. Referate und Beiträge. – Berlin : ABDOS, 2003. – S. 106 – 112
- Najstaršie bardejovské tlače vo fondoch SNK. – In: Kniha 2003 – 2004. I. časť. – Martin : Slovenská národná knižnica. 2004. – S. 37 – 44
- Posesori z ponitrianskeho regiónu v tlačiach 16. storočia / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Kniha 2003 – 2004. II. časť. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. – S. 127 – 131
- Die Problematik der Bearbeitung der Drucke des 15. – 18. Jahrhunderts und die elektronische Präsentation in der Slowakischen Nationalbibliothek. – Spôsob prístupu: World Wide Web. URL: http://www.konyvtar.elte.hu/hirek/rendezvenyek/2004/digit_konf/kk_ea.htm
- Reise-Buch-Kultur in der Slowakei. – In: Itineraria Posiniensis: Zborník z medzinárodnej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3. – 5. novembra 2003 v Bratislave. Akten der Tagung Reisebeschreibungen in der Neuzeit, Bratislava, 3. – 5. November 2003 / eds. Eva Frimmová, Elisabeth Klecker. – Bratislava : Historický ústav SAV ; Wien : Institut für Klassische Philologie, Mittel- und Neulatein, Universität Wien, 2005, s. 353 – 366. – Spoluautorka

- Die Franziskanerbibliotheken in der Buchkulturgeschichte der Slowakei / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Plaude turba paupercula. Franziskaner Geist in Musik, Literatur und Kunst. Konferenzbericht Bratislava, 4. – 6. Oktober 2004. – Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2005. – S. 307 – 314
- Knjižnica obitelji Révay. – In: Plava krv, crna Tinta. Knjžnice velikaških obitelji od 1500. do 1700. Međunarodna putujuća izložba Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein Jesen 2005. – Jesen 2007. – Zagreb : Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica, 2005. – S. 156 – 167
- The Library of the Révay Family. Blue Blood, Black Ink. Book Collection of Aristocratic Families from 1500 to 1700. International travelling exhibition Zagreb, Martin, Bratislava, Budapest, Burg Forchtenstein. Fall 2005 – Fall 2007. – Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2005. – p. 158 – 169
- A Révay család könyvtára Szklabinán. – In: Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500 – 1700. Nemzetközi vándorkiállítás Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein 2005 ősz – 2007 ősz. – Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2005. – O. 156 – 167
- Rodinná knižnica Révaiovcov na Sklabinskom hrade. – In: Modrá krv, tlačiarenská čerň. Šľachtické knižnice 1500 – 1700. Medzinárodná putovná výstava Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein jeseň 2005 – jeseň 2007 / ed. Klára Komorová. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. – S. 166 – 181
- Die Familienbibliothek der Révay in Szklabinya. – In: Blaues Blut & Druckerschwärze. Aristokratische Büchersammlungen von 1500 bis 1700. Internationale Wanderausstellung: Zagreb. Martin. Bratislava. Budapest. Burg Forchtenstein Herbst 2005 bis Herbst 2007. – Eisenstadt : Burgenländische Landesbibliothek, 2006. – S. 176 – 185
- Levické piaristické gymnázium, posesori knižnice a tlače 16. storočia. – In: Kniha 2006. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2006. – S. 197 – 205
- Pohrebná reč nad Petrom Révaiom. – In: Opera Romanica 9. Vita morsque et librorum historia. – České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Katedra romanistiky, 2006. – S. 183 – 192

Die Anfänge des Buchdrucks und der Buchkultur auf dem Gebiet der heutigen Slowakei. – In: Buch- und Wissenstransfer in Ostmittel- und Südosteuropa in der Frühen Neuzeit. Detlef Haberland (Hg.). – R. Oldenbourg : Verlag München, 2007. – S. 183 – 196

Demänovské jaskyne v Buchholtzovom Itinerariu. – In: Kniha 2007. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2007. – S. 295 – 303

Najvzácnejšie tlače z Čaplovičovej bibliografie zachované vo fonde SNK a jej majiteľa / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Studia Bibliographica Posoniensia I/2007. – Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2007. – S. 89 – 99

Z genealógie najstarších Révaiovcov v Turci. – In: Biografické štúdie 32. – Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2007. – S. 187 – 193

Corpus Juris Hungarici a jeho zostavovateľ. – In: Město a intelektuálové od středověku do roku 1848: Sborník statí a rozšířených příspěvků z 25. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Istitutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 10. až 12. října 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze / eds. Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Jiří Pešek. – Praha : Scriptorium, 2008. – S. 679 – 696

Eliáš Láni. Dôvody, kvôli ktorým má byť prijaté a podpísom schválené nielen Augsburské vierovyznanie, ale tiež Liber Concordiae. – In: Memorialis. Historický spis slovenských stolíc / Miloš Kovačka, Eva Augustínová ; trad. Klára Komorová. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2008. – S. 270 – 272

Memorialis Turčianskej stolice adresovaný Františkovi II. Rákocimu. – In: Historický spis slovenských stolíc / eds. Miloš Kovačka, Eva Augustínová ; trad. Klára Komorová et al. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2008. – S. 324 – 325

Najstaršie košické tlače v Slovenskej národnej knižnici v Martine. – In: Kniha 2008. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2008. – S. 237 – 244

Šľachtický dvor Révaiovcov ako centrum vzdelanosti Turca. – In: Forum Historiae [elektronický zdroj]. – Roč. 2, č. 2 (2008). – Spôsob prístupu: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39394/Komorova.pdf>

- Digitalisierung der alten Drucke und internationaler Austausch von digitalisierten Dokumenten. – Spôsob prístupu: World Wide Web. URL: <http://www.vd17.de/vortraege2009/Komorova.pdf>
- Jazyk a obsah piaristických knižníc z pohľadu tlačí 16. storočia / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Opera Romanica 11. Jazyk a řeč knihy. – České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Katedra romanistiky, 2009. – S. 95 – 107
- Ján Bocatius vo fonde SNK. – In: Poeta laureatus Ioannes Bocatius (1569 – 1621) : Zborník z celoslovenskej konferencie 29. – 30. september 2009 Košice. – Košice : Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, 2009. – S. 89 – 95
- Literárny mecenát Révaiovcov v 16. a 17. storočí. – In: Rod Révai v slovenských dejinách. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2009. –S. 263 – 268
- Minerálne pramene Dudince a Santovka. – In: Kniha 2009 : Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2009. – S. 292 – 302
- Oratio funebris Petra Révaia. – In: Rod Révai v slovenských dejinách. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2009. – S. 257 – 262
- Banická literatúra v tlačiach 16. storočia zachovaných na Slovensku / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku: zborník prednášok z medzinárodného sympózia, konaného 8. – 19. 9. 2010 v Banskej Štiavnici / eds. Adriana Matejková, Miroslav Kamenický. – Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2010, s. 18 – 21
- Autori a adresáti dedikácií v tlačiach vydaných na Slovensku do roku 1700 (so vzťahom k Prešovu) / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska II. / ed. Marcela Domenová. – Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2011. – s. 64 – 73
- Balašovci ako posesori tlačí 16. storočia. – In: Kniha 2010 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2010. – S. 185 – 192

- Die Digitalisierung alter Drucke und der internationale Austausch der Digitalisate / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: „Integration durch Information – We love to inform you...“ 38. ABDOS-Tagung Martin/ Slowakei, 18. bis 21. Mai 2009 / ed. Franz Göner. – Berlin : Staatsbibliothek zu Berlin, 2010. – S. 37 – 39
- Gutgeselova a Klösova tlačiareň v Bardejove a zachované tlače na Slovensku. – In: Dávid Gutgesel a Bardejov : Zborník z odborného seminára, 30. september 2010 / ed. Ľudmila Matuševská. – Bardejov : Okresná knižnica Dávida Gutgesela, 2010. – S. 11 – 18
- Helvetica in einer Adelsbibliothek. In: Orbis Helveticorum. Das Schweizer Buch und seine mitteleuropäische Welt / eds. Viliam Čičaj, Jan-Andrea Bernhard. – Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2011. – S. 257 – 265
- Lekárska literatúra v produkcii slovenských tlačiarní do roku 1700 / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Kniha 2011 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2011. – S. 164 – 172
- Najstarší slovenskí lekári a ich diela / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Kniha 2011 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2011. – S. 192 – 206
- Posesori v dielach antických autorov zo 16. storočia zachovaných vo fonde Slovenskej národnej knižnice v Martine / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Decus Sapientiae. Sambucus. Supplementum III. – Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra klasických jazykov, 2011. – S. 298 – 307
- Rafael Hrabec a jeho pohrebná reč. – In: Pramene k duchovným dejinám Slovenska [elektronický zdroj]. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2011. – Spôsob prístupu: World Wide Web. URL: http://www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Pramene%20k%20duchovnym/Komorova.doc
- Tlače 16. storočia rímskej proveniencie vo fonde Slovenskej národnej knižnice v Turčianskom Svätom Martine. – In: Bzovík. Jubilejník k 75. narodeninám veľkodušného človeka Jána Hnilicu, člena Slovenského ústavu / ed. Jozef M. Rydlo. – Bratislava : Libri Historiae Slovaciae. Scriptores. X., 2011. – S. 137 – 144

- Autori a adresáti dedikácií v tlačiach Vokálovej tlačiarne / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: *Kniha 2012 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2012. – S. 207 – 222
- Drucke des 16. Jahrhunderts aus den piaristischen Bibliotheken im Bezug auf die Possessoren / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: *Piaristen und Schulwesen, Wissenschaft, Kunst in Mitteleuropa im 17. – 19. Jahrhundert. Konferenzbericht (Svätý Jur, 30. 9. – 2. 10. 2010)* / ed. Ladislav Kačič. – Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2012. – S. 223 – 231
- Medicínske diela medzi tlačami 16. storočia. – In: *Fragmenty z dejín medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny : zborník vedeckých prác*. – Bratislava : Kancelária WHO na Slovensku, 2012. – S. 136 – 140
- Recepcia literatúry 16. storočia frankofónnej proveniencie na území Slovenska / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: *Európske cesty románskych kníh v 16. – 18. storočí : Opera romanica 13*. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2012. – S. 101 – 118
- Slováci na panovníckych dvoroch v 16. a 17. storočí vo vzťahu ku knižnej kultúre / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: *Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 13. – 14. septembra 2011 v Martine. Edícia Studia historico-bibliographica Turociensia. Zväzok 5* / eds. Agáta Klimeková, Eva Augustínová. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2012. – S. 198 – 219
- Trnavské tlače 16. a 17. storočia vo fonde Slovenskej národnej knižnice v Martine. In: *Trnavská univerzita vo svetle dejín* / eds. Alžbeta Hološová et al. – Kraków ; Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2012. – S. 316 – 326
- Tlače 16. storočia na Slovensku – výskum, spracovanie a digitalizácia / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: *16. storočie v zrkadle knižnej kultúry = 16th century in the reflection of literary culture : zborník príspevkov*. – Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2012. – S. 149 – 155

- Tyrnauer Drucke des 16. und 17. Jahrhunderts im Fonds der Slowakischen Nationalbibliothek in Martin. – In: Die Tyrnauer Universität im Licht der Geschichte. – Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2012. – S. 361 – 373
- Generálny katalóg tlačí 16. storočia so zreteľom na hudobnoteoretické diela a cirkevnú hudobnú tvorbu. – In: Musicologica Istropolitana X – XI. / ed. Marta Hulková. – Bratislava : Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra hudobnej vedy, 2013. – S. 149 – 183
- Knižnica Stanislava Snieškoviča a donátori podolínskej piaristickej knižnice. – In: Kniha 2013 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Dejiny knižnej kultúry Spiša. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2013. – S. 407 – 421
- Lyonské tlače 16. storočia vo fonde františkánskych knižníc a ich posesori. – In: Opera Romanica 14. Linguis diversis libri loquuntur / ed. Kateřina Drsková. – České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Ústav romanistiky, 2013. – S. 100 – 118
- Mapy s kartušami v Theatrum orbis terrarum Blaeuovcov a vo Witovom Atlas maior. – In: Historické mapy : zborník z vedeckej konferencie konanej 24. 10. 2013 / ed. Jakub Straka. – Bratislava : Kartografická spoločnosť Slovenskej republiky a Slovenský národný archív, 2013. – S. 69 – 79
- Posesori bohemikálnych tlačí 16. storočia v Slovenskej národnej knižnici / Klára Komorová, Helena Saktorová. – In: Libri magistri muti sunt : pocta Jaroslavě Kašparové / eds. Alena Čísařová, Andrea Jelínková, Milada Svobodová. – Praha : Knihovna Akademia věd ČR, 2013. – S. 113 – 132
- Posesorské a provenienčné značky – základ výskumu a rekonštrukcie historických knižníc. – In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie. Acta Musei Nationalis Pragae. Series C – Historia litterarum. – Roč. 58, č. 3 – 4 (2013), s. 47 – 53
- Slovenskí študenti na nemeckých univerzitách a ich publikované diela = Slovak students studying at the German universities and their published Works. – In: Mosty priateľstva – osobnosti Slovenska v kontexte vzťahov so zahraničím = Bridges to Friendship – Slovak personalities in the context of international relations / eds. Blanka Snopková, Ľubica Kázmerová et al. – Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2013. – S. 19 – 32

- Vydania Biblie zo 16. storočia vo františkánskych knižniciach. – In: In verbo autem tuo : Jubilejník k 70. narodeninám slovenského biblistu Jána Ďuricu SJ / ed. Jozef M. Rydlo. – Bratislava : Libri historiae, 2013. – S. 243 – 266
- Výskum historických knižných dokumentov a výskum patriotík 16. a 17. storočia. – In: Základný výskum historických knižných dokumentov a fondov : Výskumný projekt Pamäť Slovenska – národné centrum excelentnosti výskumu, ochrany a sprístupňovania kultúrneho a vedeckého dedičstva / ed. Eva Augustínová. – Žilina : Žilinská univerzita, Fakulta humanitných vied, Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva, 2013. – S. 140 – 157
- Die Drucke des 16. Jahrhunderts in Bezug auf Siebenbürgen. – In: Transilvania (Sibius). – Anul XLII., nr. 5 – 6 (2014), p. 28 – 34
- Literárna tvorba nitrianskych biskupov. In: Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí / Mária Kohútová, Eva Frimmová et al. – Bratislava : Historický ústav SAV, 2014. – S. 185 – 194
- Formálne znaky novovekých tlačí a ich komunikačná hodnota. – In: Historické štúdie 49. : Ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. – Bratislava : VEDA, 2015. – S. 39 – 44
- Torzá súkromných knižníc z bratislavskej Kapitulskej knižnice. – In: MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. Születésnapjára / eds. Judit Nyerges, Atillia Verók, Edina Zvara. – Budapest : Kossuth Kiadó, 2016. – S. 413 – 417
- Významní vlastníci kníh z prvej polovice 16. storočia. – In: Prelomové obdobie dejín (politika, spoločnosť, kultúra v roku 1515) / ed. Eva Frimmová. – Bratislava : Igor Ilif – RádioPrint, 2017. – S. 241 – 264
- Luther műveinek 16. századi kiadványai a szlovák könyvtárakban és possessoraik. – In: Magyar Könyvszemle és a Mokka-R Egyesület füzetei. 9. A reformáció könyvespolca. Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából. – Budapest : Argentum kiadó Országos Széchényi Könyvtár, 2018. – O. 9 – 24
- Lutherove diela vytlačené v 17. storočí na Slovensku. – In: Reformácia a jej dôsledky na Slovensku / eds. Eva Frimmová, Mária Kohútová. – Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave ; Bratislava : Historický ústav SAV ; Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2018. – S. 301 – 318

Raritné vydania v knižnici Johanna Georga von Schwandner. – In: Historik na cestách : Jubileum Viliama Čičaja / eds. Diana Duchoňová, Tünde Lengyelová et al. – Bratislava : Historický ústav SAV, Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018. – S. 201 – 215

Správa o ceste z Benátok do Jeruzalema a porovnanie s dielom Commentariolus de arte apodemica. – In: Historické štúdie 52 : Ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. – Bratislava : VEDA, 2018. – S. 21 – 32

Schwandner a jeho sciagrafia. – In: Knihovny a jejich majitelé: Odraz zájmu a touhy po poznání / eds. Lucie Heilandová, Jindra Pavelková. – Brno : Moravská zemská knihovna v Brne, 2018. – S. 86 – 114

AUGUSTÍNOVÁ, Eva a kol. Vedecká komunikácia 1500 – 1800 I.

Žilina: Žilinská univerzita v Žiline / EDIS-vydavateľské centrum ŽU, 2019. 154 s. ISBN 978-80-554-1574-1.

AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Veronika MURGAŠOVÁ, eds. Vedecká komunikácia 1500 – 1800 II: zborník príspevkov z vedeckej konferencie.

Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2019. 181 s.
ISBN 978-80-89832-17-0.

Bronislava Navarová

Katedra mediatickej a kultúrneho dedičstva Fakulty humanitných vied Žilinskej univerzity sa podieľa spolu s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied a Ústrednou knižnicou Slovenskej akadémie vied na projekte AP-VV-15-0554 „*Intelektuálne dedičstvo 1500 – 1800 so slovenskými vzťahmi ako súčasť európskej histórie a identity*“. V rámci prezentácie čiastkových výsledkov výskumu usporiadali participujúce inštitúcie v rokoch 2018 a 2019 dve konferencie pod názvom *Vedecká komunikácia 1500 – 1800*. Príspevky z konferencií sú, resp. budú publikované v tlačných zborníkoch.¹ Predchádzalo im vydanie kolektívnej monografie *Vedecká komunikácia 1500 – 1800 I*, ktorá si kladie ambíciu byť akýmsi úvodom do danej problematiky.

Nosnou témou a hlavným spájajúcim prvkom oboch publikácií je vedecká komunikácia a jej rôzne formy v pomerne rozsiahlom časovom období 16. až 18. storočia.

¹ *Vedecká komunikácia 1500 – 1800 II* (Žilina, 2019) a *Vedecká komunikácia 1500 – 1800 III* (v tlači).

V prvom zväzku prezentuje kolektív autorov výsledky svojich čiastkových výskumov v siedmych kapitolách (samostatných textoch). Relatívne kompaktný celok tvoria kapitoly venované výskumu korešpondencie ako najrozšírenejšieho dobového prostriedku transferu nielen vedeckých, ale i diplomaticko-politických, literárnych a osobných informácií, poznatkov, názorov i postojov. Hlbšou analýzou, či už publikovaných edícií, či zachovaných torz korešpondencií viacerých uhorských i zahraničných osobností (Ján Rimai, Adam František Kollár, Juraj a Imrich Turzovci, Philipp Jacob Spener), autori jednoznačne potvrdzujú správnosť hypotézy uvedenej v úvode monografie o úspešnom integrovaní sa domácej komunity vzdelancov do širších cezhraničných sietí.

Ďalšie kapitoly sú pestrým korpusom zaoberajúcim sa napr. fenoménom *Res publica litteraria* – celoeurópskej komunikačnej korešpondenčnej siete vzdelancov, učencov a vedcov; recepciou filozofie Immanuela Kanta koncom 18. storočia na našom území na príklade indexov zakázaných kníh, cenzorských záznamov, prenumeračných zoznamov alebo pamätníkov. Z obsahového zamerania monografie na prvý pohľad vybočuje záverečná kapitola o digitalizácii kultúrneho dedičstva so zreteľom na rukopisné pamiatky. Po stručne načrtnutom exkurze do počiatkov uvedomovania si potreby ochrany kultúrneho dedičstva už v období humanizmu a renesancie je podstatná časť textu venovaná popisu technických procesov digitalizácie. Digitalizácia korešpondencie (všeobecne rukopisných pamiatok) má svoje špecifiká a je integrálnou súčasťou v procese ochrany, vizualizácie a prezentácie, ako aj záverečného sprístupnenia dokumentov.

Autori jednotlivých kapitol úspešne vyvracajú stereotypné a neopodstatnené názory a výklady o kultúrnej a vzdelanostnej izolovanosti Uhorska v dôsledku absencie výrazných vedeckých centier a komunikačnej infraštruktúry. Bohatý pramenný materiál použitý pri výskume tejto témy dokazuje čulú výmenu informácií napriek mnohým dobovým limitujúcim okolnostiam.

Druhý zväzok *Vedecká komunikácia 1500 – 1800 II* publikuje príspevky z konferencie konanej na pôde Žilinskej univerzity v Žiline formou zborníka. Jednotliví autori interpretujú v trinástich štúdiách tému vedeckej komunikácie medzi dobovými intelektuálnymi elitami z rôznych aspektov, cez rôzne subtémy. Samozrejme, ide o analýzu zachovanej korešpondencie významných osobností alebo príslušníkov rodov (Adam František Kollár, Matej Bel, Kališovci z Bytčice). Interpersonálnu komunikáciu sledujú aj cez publikačné aktivity jednotlivcov, napr. príležitostnú tvorbu (gratulačné a oslavné básne) humanistického básnika Ondreja Rochotského, publikovanú v blahoprajných zborníkoch vydaných pri príležitosti promócií absolventov Karlovej univerzity.

Začiatkom 17. storočia vznikol nový komunikačný kanál – periodická tlač, ktorá umožnila hromadné zdieľanie informácií rôzneho charakteru. Autori to potvrdili vo viacerých štúdiách napr. analýzou komentovaných správ o úmrtiach významných osobností v tzv. *messrelationen* (trhových alebo veľtržných správach), rozborom rubriky *Recensiones librorum* v periodiku *Novi ecclesiastico-scholastici Annales*,

ktorá prinášala hodnotenia domácich a zahraničných titulov z rôznych odborov, alebo pohľadom na reflexiu diel venovaných uhorskej histórii litterarii (dejinám vzdelanosti) v nemeckých vedeckých periodikách 18. storočia.

Zaujímavým rozmerom vedeckej komunikácie je recepcia osvietenскеj filozofie na prelome 18. a 19. storočia na slovenskom území Uhorska. Široké spektrum prameňov (korešpondencia, cenzorské záznamy, súpisy kníh, pamätníky) dokumentuje na jednej strane popularitu jej materialistických, deistických a ateistických téz, na druhej strane je dokladom prítomnosti pomerne výraznej až systematickej protiateistickej propagandy. Prenikanie populárnych filozofických myšlienok sa odrazilo aj v tvorbe viacerých slovenských obrodeneckých autorov (Juraj Palkovič, Bohuslav Tablic a Pavol Jozef Šafárik) vytvorením špecifických konceptov dejín vzdelanosti, slovanských dejín a jazyka.

V závere zborníka publikujú autori dve štúdie, v ktorých upozorňujú na parciálne ciele projektu Intelektuálne dedičstvo 1500 – 1800... Ide o vypracovanie špeciálnej metodiky práce na prieskum fyzického stavu rukopisných dokumentov, predovšetkým nosičov korešpondencie. Podklady sa získavajú vyplnením elektronického formuláru s okruhom otázok zameraných na získanie základných metadát o dokumente, jeho lokácii a jeho riešiteľovi (spracovateľovi, resp. bádateľovi). Špecifickým výskumným problémom v rámci projektu je aj realizácia optimálneho softvérového riešenia vizualizácie všetkých vzájomných procesov a vzťahov jednotlivých účastníkov v širokom kontexte vedeckej komunikácie. Prvotná fáza procesu vizualizácie je prezentovaná na príklade korešpondencie Mateja Bela. Ideálnym závršením by mohlo byť jej sprístupnenie verejnosti cez webové sídlo.

Obidva zväzky plánovanej trilógie na tému vedeckej komunikácie v období novoveku, napriek istým rušivým momentom, spôsobeným nejednotnosťou poznámkového aparátu v jednotlivých štúdiách (najmä v druhom zväzku), publikujú mnohé relevantné informácie, interpretujú (nanovo) už známe pramene a prinášajú nové doteraz nepublikované. Ponúkajú zaujímavé a unikátne interdisciplinárne prieniky, ktoré sú nevyhnutné pre výskum takto definovanej problematiky.

AUGUSTYNOWICZ, Christoph und Johannes FRIMMEL, Hrsg. Der Buchdrucker Maria Theresias: Johann Thomas Trattner (1719 – 1798) und sein Medienimperium.

Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019.
ISBN 978-3-447-11235-2.

Ivona Kollárová

Zborník vyšiel pri príležitosti 300. výročia narodenia Johanna Thomasa von Trattner. Je výstupom seminára konaného v *Inštitúte pre východoeurópske dejiny Viedenskej univerzity* s podporou *Internationale buchwissenschaftliche Gesellschaft*.

Johann Thomas von Trattner sa narodil v roku 1719. S kníhtlačiarskym remeslom sa začal zoznamovať v roku 1735 a vlastnú tlačiareň získal v roku 1848. O rok neskôr bol vymenovaný za univerzitného kníhtlačiara a v roku 1754 za dvorného tlačiara. Postupne sa stal držiteľom viacerých významných privilégií na tlač učebníc, kalendárov a typografických objednávok štátu. Vybuďoval tlačiarske impérium, ktoré tvorili: tlačiareň s 34 lismi, kníhviazačstvo, písmolejáreň, tlačiareň rytín, korektorňa a papiereň. Dal postaviť aj nájomné byty pre zamestnancov a dokonca budoval vodný kanál, aby mohol lepšie využívať silu vody. Získal aj ďalší nehnuteľný majetok a v roku 1791 dostal ako rodený Uhor uhorský šľachtický titul.

Jeho kníhkupecké impérium bolo impozantné: založil osem kníhkupectiev (Záhreb, Brno, Graz, Innsbruck, Pešť, Praha, Terst a Varšava), päť kníhtlačiarní (Záhreb, predtým Varaždín, Innsbruck, Linz, Pešť a Terst) a početné filiálky v Európe, okrem iného v Banskej Bystrici a v Bratislave. Zomrel 31. júla 1798.

V roku 1961 vydala Ursula Giese rozsiahlu a na základe pramenného výskumu spracovanú štúdiu (*Johann Thomas Edler von Trattner. Seine Bedeutung als Buchdrucker, Buchhändler und Herausgeber*). O pôsobení tlačiara však dodnes neexistuje monografia a nemáme k dispozícii ani bibliografické výstupy zamerané na produkciu jeho tlačiarní. Zborník v istom zmysle odhaľuje, že v blízkej dobe pravdepodobne ani nič také nevznikne. Je súborom deviatich mimoriadne rôznorodých príspevkov zameraných nielen na pôsobenie Trattnera, ale aj na hospodárske, legislatívne, jazykové a kultúrne aspekty kníhtlačiarskeho obchodu v druhej polovici 18. storočia.

Príspevok Petra Eignera *Kníhtlač vo Viedni v 18. storočí* je všeobecným úvodom do problematiky a predstavuje tému v kontexte politických, sociálnych a kultúrnych zmien, ale aj v kontexte cenzúry a slobody tlače. Zdôrazňuje, že 18. storočie neprišlo na jednej strane nijaké významnejšie zmeny v technológii multiplikovania, ale na druhej strane spoločensko-kultúrny vývoj vyvolal rozšírenie čitateľského publika a zmeny spôsobu rozširovania knihy (pokles významu podomového obchodu a predaja kníh na trhoch). Eigner v intenciiach dnes už klasickej monografie Antona Mayera *Wiens Buchdrucker Geschichte 1482 – 1882* opisuje Trattnerových konkurentov a prostredie, v ktorom pôsobil. Upozorňuje, že hospodárske výsledky tlačiarov ovplyvňovala sieť vzťahov a spoločenských kontaktov vplývajúcich okrem iného aj na získanie privilégia.

Philip Hofeneder v príspevku *Prekladateľské poznámky k dejinám Habsburskej monarchie* charakterizuje multilingválne a multinacionálne podmienky smerujúce v 18. storočí k jazykovej štandardizácii. Osvetľuje pre monarchiu typický fenomén multicentrizmu. Hoci v Trattnerovej produkcii mali dôležitú úlohu „uznávané“ jazyky ako nemčina alebo francúzština, potom ako založil tlačiarne v Pešti, v Záhrebe a v Terste, jeho produkcia nadobudla dôležitú funkciu pri vývoji národných jazykov.

Na Trattnerovo pôsobenie v jednej z jeho pobočiek sa zamerala Giulia Delogu. Fungovanie podniku v Terste vníma v kontexte obchodných, kultúrnych a informačných sietí. Pracovala s hypotézou, že prítomnosť tlačiaru v teritóriu bola kultúrne plodná: Trattner zanechal v Terste svoje „dedičstvo“ v podobe vydania originálnych diel a periodík.

Neprehliadnuteľné stopy zanechal Trattner, jeho príbuzní a nasledovníci v Uhorsku vďaka svojim kníhkupeckým sieťam. Judit Vizkelety-Ecsedy (*Trattnerovci v Uhorsku*) ich skúmala až do polovice 19. storočia. Upozorňuje nielen na jeho sklady (Bucherniederlagen) v Uhorsku (na slovenskom území v Bratislave u Webera a Korabinského, v Banskej Bystrici u Tumlera), ale aj na vzťahy k uhorským kníhkupcom.

Dvaja autori sa v zborníku pokúsili o hĺbkovú pramennú analýzu všeobecne prijatého naratívu o úspechu Trattnerovho podnikania. Christoph Augustynowicz v príspevku *Trattnerovo (ne)pôsobenie v novom vzdelávacom centre Habsburskej monarchie Lvove* najskôr približuje kultúrno-historické podmienky ukrajinského mesta, pôsobenie univerzity a tamojších tlačiarň, aby si následne položil otázku, či Trattner vydal diela k téme ovládnutia Galície Habsburskou monarchiou (1772) a kto profitoval (ak nie Trattner) v prvých desaťročiach habsburskej vlády (1772 – 1800) v kníhtlačiarstvom biznise Galície a predovšetkým Lvova. Augustynowicz sa domnieva, že Trattner sa významnejšie nepresadil preto, lebo v mimoviedenskom prostredí nemohol počítať s „dvorskou protekciou“.

Michael Wögerbauer (*Trattner v Čechách. Nepodarená expanzia*) uskutočnil dôsledný výskum zachovaných archívnych prameňov, aby nanovo interpretoval to, čo nazýva trattnerovskými naratívmi v nemeckom a českom výskume knižného obchodu a aby v konečnom dôsledku upozornil na to, že jeho úloha v českom knižnom obchode sa v historiografii preceňuje. Konkrétne dokázal, že údaj publikovaný spomenutou Ursulou Giese, a prevzatý mnohými autormi o tom, že v roku 1756 bola založená Trattnerova tlačiareň v Čechách, je nesprávny. Trattner naozaj uskutočnil niekoľko pokusov expandovať do Prahy, ale nepodarilo sa mu to ani na začiatku 80. rokov 18. storočia. Opisuje aj problémy s privilegiom na založenie písmolejárne a konflikty s kníhkupcom Gerlem a inými najmä kvôli dotlači. Zhŕňa poznatky o faktoroch jeho kníhkupectva. Rovnako ako Augustynowicz formuluje záver o Trattnerovi ako „protegé Marie Terezie“, o jeho úspechu ako kombinácii protekcie a bezohľadného podnikania. Jeho expanzia do Prahy bola neúspešná, pretože ako zástupca viedenského centralizmu a monopolista narazil na odpor domácich štruktúr knižného obchodu, kníhtlačiarstva a písmolejárstva, ktorých rozvoj podporovali tamjšie úrady.

Komparatívny rozmer dáva zborníku pohľad na pôsobenie iných významných tlačiarov a vydavateľov, na ich pirátske aktivity a dotlač. Simon Portmann na základe prípadovej štúdie konfliktu medzi tlačiarom Christianom Gottliebom Schmiederom, pôsobiacim v Karlsruhe, a lipským vydavateľom Philipom Erasmom Reichom upozorňuje na následky dotlače v hospodárskej a v sociálnej rovine, na legislatívne medzery a problémy spôsobené systémom tlačiarenských privilegií. Aj vďaka tomu mohli pôsobiť vydavatelia špecializujúci sa na dotlač, na výrobu a distribúciu lacných kníh.

Johannes Frimmel (*Trattner a materialita dotlače*) analyzuje pirátstvo v historickom kontexte, aby ho interpretoval ako „kultúru upgradu“ a upozornil na skutočnosť, že nemalo len negatívne konotácie. Na príklade vydání diel Salomona Gessnera ukazuje, ako vznikala dotlač knihy, ako nadväzovala jedna dotlač na druhú, ale aj ako si pôvodný vydavateľ a producent dotlače navzájom konkurovali. Vydavatelia boli takto nútení zvyšovať úroveň a príťažlivosť svojej dotlače rôznymi nielen obsahovými a formálnymi vylepšeniami (ilustrácie, kvalita tlače a pod.), ale aj cenou alebo zostavovaním súborných vydání.

Jens Erikson predstavuje Trattnera ako dosiaľ nedoceneného vydavateľa vedeckej literatúry. Prípadová štúdia vydávania logaritmických tabuliek umožňuje vnímať premeny pojmu autor vo vede okolo roku 1800. Georg Vega najskôr tabuľky neautorizovane prebral a vylepšil. Tieto zmeny mu v konečnom dôsledku umožnili, aby sa legitimoval ako autor. Keď tabuľky ako jeho dielo vydalo známe kníhkupectvo Weidmann, Vega sa premenil z anonymného zostavovateľa na uznávaného autora.

Hoci má výskum dejín kníhtlačiarstva a knižného obchodu svoju dlhú tradíciu – ako to ukazuje aj v zborníku pravidelne citované dielo Antona Mayera o dejinách viedenského kníhtlačiarstva vydaného prvýkrát v roku 1883 – má pred sebou neustále nové výzvy, čo podčiarkuje aj tento zborník. Ukazuje, že výročia len zriedkavo stimulujú bádateľské úsilie tak, aby smerovalo ku kompaktným monografickým výstupom. Mnohé ovplyvňuje stav zachovania archívnych prameňov. V konečnom dôsledku súbor rôznorodých príspevkov, predstavujúcich akési sondy do rôznych aspektov pôsobenia tlačiara v monarchii, ukazuje, aká dlhá a náročná cesta bude viesť k modernému monografickému spracovaniu mediálneho impéria Johanna Thomasa von Trattner v jeho biografických, bibliografických a kultúrno-komunikačných rovinách a že nové poznanie, zbavené prekonaných naratívov, bude výsledkom náročného pramenného výskumu.

MADL, Claire, WÖGERBAUER, Michael a Petr PÍŠA. Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“: Protagonisté, podniky a sítě knižního trhu v Čechách (1749 – 1848).

Praha: Academia; Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2019. 383 s. ISBN 978-80-88069-86-7.

Petronela Křižanová

Monografia predstavuje výstup kolektívneho výskumného projektu Oddelenia pre výskum literárnej kultúry Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky.¹ Ide o prvý zväzok edície pod názvom *Knižní kultura*. Spolu s recenzovanou monografiou autorský kolektív pripravil aj topografický a propografický slovník profesionálnych aktérov na knižnom trhu v Čechách pod názvom *Buchwesen in Böhmen 1749 – 1848*², ktorý však vyšiel až v roku 2020. Oba tituly spolu úzko súvisia a pre komplexnejšie pochopenie problematiky knižného trhu v Čechách sa vzájomne dopĺňajú.

Publikácia približuje aktuálny diskurz výskumov v oblasti dejín knižného trhu v stredoeurópskom priestore. Autorský kolektív sa primárne venuje priestoru knižného trhu v rámci územia Čiech, prihliada však aj na kontext jeho fungovania na území Moravy, v Rakúskom (Českom) Sliezsku, čiastočne v ďalších krajinách habsburskej monarchie. Popri ekonomických aspektoch vydavateľského a distribučného procesu autori poukazujú na nezastupiteľnú úlohu knižného trhu v sfére intelektuálnych a kultúrnych dejín Čiech v rokoch 1749 – 1848. Reformná činnosť osvietených panovníkov, udalosti 90. rokov 18. storočia i revolučné roky 1848 – 1849 sa

¹ Grantový projekt GA ČR 15-22253S Budování národa čtenářů. Síť, podniky a protagonisté knižního trhu v Čechách (1749 – 1848).

² MADL, C., PÍŠA, P., a M. WÖGERBAUER, eds. *Buchwesen in Böhmen 1749 – 1848: Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Steindruckere*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019. Titul nadväzuje na publikáciu FRANK, P. R. und FRIMMEL, J. *Buchwesen in Wien 1750 – 1850: Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.

výrazne odzrkadlili na ich vývoji. V tomto období prebiehala v priestore knižného trhu „malá revolúcia.“ V dôsledku rýchleho rozvoja knižných profesií, čitateľského zázemia i verejného priestoru, vyžadovala dynamika prebiehajúcich zmien od všetkých zainteresovaných schopnosť prispôbiť sa aktuálnym okolnostiam.

Monografia je výsledkom mimoriadne zaujímavého a rozsiahleho základného výskumu. Autori čerpali z archívnych zbierok provenienčne českých, ale aj zahraničných inštitúcií (Rakúsko, Nemecko, čiastočne SR). V dvoch častiach publikácie autorský kolektív analyzoval široké spektrum rôznorodého pramenného materiálu.³

Prvá časť monografie sa venuje otázkam regulácie a vnútornej organizácie knižného trhu. Knižná politika, postoj štátu voči aktérom na knižnom trhu formovali tento priestor v skúmanom období, a to v hospodárskej, politickej i kultúrnej oblasti. Úvodné kapitoly prinášajú prehľad východiskových legislatívnych úprav a nariadení, ale aj vnútorných štruktúr tlačiarov, knihárov a kníhkupcov (grémiá, cechy, neformálne združenia). Ktoré inštitúcie pôsobili na tieto štruktúry „zhora?“ „Do akej miery tieto inštitúcie (...) redukovali neprehľadnosť profesií a komplexnosť celého knižného trhu a uľahčovali komunikáciu a ekonomické styky priamo medzi jednotlivými aktérmi, ako aj medzi aktérmi a úradmi?“⁴ Za akých okolností vstupovali do priestoru knižného trhu noví aktéri, aké stratégie pritom využívali? Ako štát reguloval knižný trh, aká bola skutočná platnosť udeleného privilégia? Aká bola jeho reálna vymožiteľnosť? Približuje aj odlišné paradigmy vo vývoji trhu v tereziánskom období i dopady jozefínskej deregulácie v 80. rokoch 18. storočia. Nevyhýba sa ani otázkam formovania autorského práva, bližšie charakterizuje ekonomické a hospodárske pozadie trhu. Významnú úlohu však zohrala aj inflácia, trh ovplyvňovali dopady colnej politiky či menové odlišnosti v rámci krajín monarchie. Rozvoj periodickej tlače a systém predplatiteľstva otvoril na trhu nové možnosti propagácie a odberu produkcie v priestore knižného trhu. Nazrieme aj do mikrosveta kníhkupectva a tlačiarne, priestoru investícií, pohľadávok, aktív či dlhov, a to na príkladoch konkrétnych firiem. Dozvedáme sa o previazaní aktérov na oficiálne štruktúry, príslušnosť k meštianskemu stavu alebo k slobodomurárskemu hnutiu. Autori sa venujú hierarchizácii v rámci profesií, rozdeleniu pracovných úloh, mobilite pracovných síl, prípadne významu rodinných väzieb na zachovanie continuity ďalšieho podnikania. Podobné stratégie neboli cudzie ani uhorskému prostrediu a výrazne sa prejavovali napríklad u bratislavských knihárov v 18. storočí. Ďalšou paralelou s uhorským prostredím je i silné postavenie knižného importu do Čiech, odzrkadľujúce sa v ponuke profesionálnych kníhkupcov. Aj tu bola domáca produkcia iba čiastkou celkovej po-

³ Napr. pozostalosti, cechová dokumentácia, konskripčné zoznamy, firemné archívy, oznámenia, úradné schematizmy, ale aj osobné fondy historikov venujúcich sa výskumu dejín knižnej kultúry, či údaje o viac ako štyroch stovkách katalógov kníhkupcov, vydavateľov a čitateľských kabinetov.

⁴ MADL, C., WÖGERBAUER, M. a P. PÍŠA. Na cestě k výborně zřízenému knihkupectví, s. 27.

nuky a aj z kvalitatívneho hľadiska neraz nedokázala konkurovať úrovni dovozu. Za kľúčové faktory lepšieho pochopenia zahraničných súvislostí knižného trhu autori považujú činnosť cudzích kníhkupcov, mobilitu knižných profesionálov, dovoz kníh domácimi kníhkupcami a štátny dohľad. Priame vzťahy so zahraničím autori preukázali najmä v prípade Prahy, všímajú si siete komisionárov a partnerov – príklad W. Gerleho (obchodujúceho aj s Prešporkom), J. M. Samma alebo J. A. Meißnera. Pozornosť venujú aj úlohe 90. rokov 18. storočia v procese dovozu kníh, ktorý ovplyvnili významné zmeny v cenzúrnej a revíznej praxi. Predstavujú topografické rozvrstvenie knižného trhu, „hierarchizovanú sieť miest“, Prahu vnímajú ako jej logické centrum. Do centra pozornosti sa dostáva aj mobilita firiem smerom z Prahy do iných českých miest. Odkrývajú sa vzťahy medzi regionálnym usporiadaním krajiny a skutočným kultúrnym významom jednotlivých miest.

Akú metódu zvoliť pri výskume tlačenej produkcie? Vyhovuje typologicky často výberové, nekompletné retrospektívne bibliografické spracovanie? Aké sú jej limity pri vypracovaní širších syntéz a čo môže odhaliť komparácia s archívnym prameňom? Na príkladoch sa odkrývajú medzery, ktorými uniká našej pozornosti množstvo vydání, kedysi reálne existujúcich na knižnom trhu.

Druhú časť monografie tvorí séria prípadových štúdií, v rámci ktorých autori približujú rozličné fenomény formujúce knižný trh. Dotýkajú sa v nich napr. charakteru kalendárovej produkcie na území českého knižného trhu, ktorá predstavovala nemalý významný finančný prínos v podnikaní tlačiar. Výrazne ju ovplyvňovala štátna politika, premeny v školstve, v cenzúre alebo systém privilegií. Úsilie o centralizáciu tlače oficiálnych učebníc spôsobovalo značné napätie medzi autoritami a tlačiarimi. Štúdie dokumentujú činnosť „Tiskárny normální školy“ v Prahe (zal. 1774) ako de facto „štátneho podniku“ v kontexte tereziánskych reforiem školstva a jej dopadov až do roku 1848. Detailne prezentujú nielen jej fungovanie, program, distribučnú sieť a postavenie na trhu s učebnicami, ale aj jej úlohu pri zabezpečení prekladov, topografického vyhotovenia a distribúcie českých učebníc. V ďalšej časti sa venujú pôsobeniu viedenského tlačiarenskeho a vydavateľského magnáta Johanna Thomasa von Trattnera v Prahe. Autori približujú jeho pokusy o založenie tlačiarne v Prahe a konflikty s tamojšími predstaviteľmi knižnoremeselných profesií (V. J. Kramb, či W. Gerle). Na príklade pražského tlačiarä Schönfelda si kladú otázky vo vzťahu k reálnym možnostiam etablovania firmy v časoch tereziánskych i jozefínskych reforiem.

Charakter *Nariadenia pre kníhkupcov a antikvárov* z roku 1806 limitoval mnohé pokusy získať kníhkupeckú koncesiu v praxi, čo autori dokumentujú na príklade viacerých neúspešných žiadateľov prvej polovice 19. storočia, najmä z mimopražského prostredia. V závere monografie sa do pozornosti dostáva výskum čítania a čitateľskej verejnosti. Na príklade periodickej inzercie sa pozornosť upriamila na propagačné stratégie knižných profesionálov, v rámci ktorých mal významnú úlohu nielen obsah, ale aj forma inzerátu. Aké stratégie využívali nakladatelia, aby cielene zasiahli určitú jazykovú skupinu čitateľov? Problematike výskumu čítateľstva a čítania sa venuje záverečná kapitola. Otázky kladie vo vzťahu k funkciám a k fungovaniu či-

tateľských kabinetov a požičovní kníh. Prezentuje nielen ich spoločenský význam, ale aj komerčné využitie, napríklad v praxi bratov Gerleovcov. Ako sa k existencii čítárni a požičovní stavala oficiálna moc a ako prebiehala ich regulácia? Čím boli pre kníhkupcov a čím pre čitateľov? Odpovede na tieto otázky sa nachádzajú na stránkach záverečnej kapitoly.

Výskum knižného trhu v širších kultúrno-historických súvislostiach je náročný proces plný protikladov a „šikmých plôch“. Nemožno ho realizovať bez podrobných pramenných analýz, citlivo umiestnených do kontextu poznania daného obdobia. Ak ho chceme vykonať poctivo a dôkladne, musíme investovať svoj čas, veľa energie, neraz i nemálo peňazí... V tichosti dúfame, že v archíve nás postretne čosi ako „bádateľské šťastie“ a na konci nášho úsilia vznikne kvalitná monografia. Táto publikácia ňou rozhodne je, lebo je plná faktografických informácií, prehľadov, dát, ktoré však na seba plynule nadväzujú, nerušia sa, vzájomne sa dopĺňajú a v konečnom dôsledku zrkadlia dianie na knižnom trhu v sledovanom historickom období. Autorský kolektív v plnej miere naplnil svoju ambíciu: „Vylíčiť knižní trh tak, aby se propojily jeho ekonomické aspekty a súčasne i jeho nezastupiteľná role pro intelektuální a kulturní dějiny Čech, v širším evropském kontextu.“⁵

⁵ Odk. 4, s. 10.

JURÍKOVÁ, Erika, ed. Tyrnavia erudita II/Vzdelaná Trnava II.

Trnava: Mesto Trnava v spolupráci s Katedrou klasických jazykov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, 2019. 138 s. ISBN 978-80-580-1169-9.

Lívia Kurucová

Monografia *Tyrnavia Erudita II/Vzdelaná Trnava II.*, spoločný projekt Katedry klasických jazykov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity a mesta Trnava, nadväzuje na prvý diel vydaný v roku 2017. Autori jednotlivých príspevkov pokračujú v zámere prostredníctvom tlačenej knižnej produkcie oboznámiť širokú verejnosť s kultúrnou históriou mesta. Ako naznačuje podtitul zväzku, zameriavajú sa predovšetkým na kultúrne, historické a spoločenské aspekty vzniku tlače, na ich tematické zameranie, žánrovú rôznorodosť, ale aj na ich vplyv pri formovaní latinskej barokovej spisby. V jednotlivých kapitolách približujú tvorbu a životné osudy osobností rôznym spôsobom spätých s Trnavskou univerzitou. Ich práce predstavujú prostredníctvom krátkych úryvkov v slovenskom preklade. Publikácia obsahuje i zhodnotenie významu mesta Trnava ako centra barokovej kultúry nielen v slovenskom, ale i v anglickom, maďarskom a v nemeckom jazyku, ako i prehľadový text zameraný na neodobornú produkciu trnavskej akademickej tlačiarne. Publikáciu dopĺňa zoznam prameňov, sekundárnej literatúry a menný register.

Osobnosti, ktoré sa stali predmetom záujmu autorov textov, pochádzajú z radov básnikov, filozofov, historikov, prírodovedcov, profesorov, študentov a pod.

Prostredníctvom diel básnika Františka Babaia a historika Františka Kaziho monografia priblíži ostrihonského arcibiskupa a zakladateľa Trnavskej univerzity Petra Pázmáňa. Babai sa vo svojej epigrafickej zbierke *Archiepiscopi Strigonienses* venuje najmä pôsobeniu Pázmáňa ako arcibiskupa; Kazi v diele *Historia universitatis Tyrnaviensis* uvádza údaje o jeho pôvode, detstve, konverzii, štúdiách, ale zaoberá sa aj jeho cirkevnou a politickou kariérou a snahou založiť univerzitu. Kazi napísal aj ďalšie historiografické práce, napr. *Historia Regni Hungariae* či *Historia universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Obe sa stali predmetom kritiky.

Jozef Bartakovič v didaktickej básni *Metallurgicon sive de cultura fodinarum auri et argenti* opisuje základy banskej ťažby. Pozornosť zameriava na teóriu o vzniku kovov, na ťažbu zlata a striebra, sumarizuje myšlienky starších prírodných filozofov, pranie ruje morálne poklesky spoločnosti, ťažiarom prináša aj konkrétne rady a odporúča-

nia a pod. Zdôrazňuje potrebu vyváženosti teoretických znalostí a praktických skúseností. Autorstvo básne *Metamorphosis Hungariae seu fabulosa regnis, praesidiorum aliarumque rerum quarundam memorabilium origo* s ovídiiovským námetom a motívom premeny sa pripisuje jezuitovi Petrovi Schezovi. Väčšina premien sa týka dnešného Slovenska a ich aktérmi sú historické i bájne osobnosti. Ovídiom bol inšpirovaný i francúzsky jezuita Peter Justus Sautel. V jeho zbierke *Lusus poetici allegorici* sú hlavnými predstaviteľmi alegorických básní zástupcovia flóry a fauny, pričom ich príbehy predstavujú väčšinou smutné životné osudy.

Profesor matematiky a fyziky, svetský kňaz Pavol Makó vo svojej elégii opisuje pocity, ktoré prežíval, keď sa dozvedel, že pôjde študovať do Viedne. V monografii je priestor venovaný i chváloreči, resp. pohrebnej reči s panegyrickým charakterom na Adama Cobora pôsobiaceho v kráľovských službách a bojujúceho proti Turkom. Napísal a predniesol ju Jakub Lupperger. Coborove mecénstvo sa prejavilo napr. pri financovaní vydávania kníh a v oblasti podpory školstva. Jezuitom poskytol časť peňazí na zaplatenie výkupného. K ďalším básnickým dielam spomenutým v publikácii patrí *Carmina Andreae Zachar, ...* od literárneho kritika a recenzenta Andreja Zachara. V diele publikoval nielen básne rôzneho obsahu súvisiace s Trnavskou univerzitou, ale i zoznam mien profesorov pôsobiacich na jednotlivých fakultách spolu s predmetmi, ktoré vyučovali. Doplnil ho teoretickou časťou o lyrickej próze a metrike a bohatým poznámkovým aparátom.

Zastúpené sú i diela z oblasti práva. Študijná príručka *Centuria casuum ex academicis qua decretalibus qua theologis praelectionibus* od Vavrinca Tapolčániho na príklade stovky konkrétnych súdnych sporov ukazuje ich riešenia z hľadiska kánonického práva. Jezuita, profesor, teoretik uhorského práva Ján Szegedi bol autorom diel najmä z praktického domáceho uhorského práva, zbierok zákonov, učebníc s náboženskou tematikou a prirodzeného práva; písal aj krásnu literatúru. Jeho najznámejším dielom je *Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium*. Začlenil do neho i teoretickú rozpravu o prameňoch uhorského práva, ku ktorým zaraďoval okrem právnych nariadení aj právnu obyčaj. K významným osobnostiam právnej teórie na právnickej fakulte patrili Juraj Žigmund Lakić, autor učebníc *Institutio iuris ecclesiastici* a *Institutio elementorum iuris naturalis*, z ktorých sa prednášalo kánonické právo, resp. úvod do cirkevného práva.

Významnou osobnosťou slovenskej astronómie bol František Xaver Weiss; s jeho menom sa spájal rozmach astronomických pozorovaní na Trnavskej univerzite. Weiss stál na čele observatória, dôraz kládol aj na publikovanie vedeckých pozorovaní.

K ďalším pozoruhodným osobnostiam zaradeným do zväzku je nemecký jezuita, učiteľ rétoriky František Wagner, autor prác didaktického charakteru, jazykovedných prác, slovníkov, gramatík, lexikografických prác, učebníc, biografii a všeobecných dejín. Zaujímavú učebnicu o filozofii mravov napísal Anton Vanoši. Nesie názov *Idea sapientis theopolitici seu philosophia morum* a autor v nej spája poznatky z etiky,

politiky, filozofie, teológie a z ekonómie, venuje sa otázkam ľudského blaha (konanie človeka, jeho motívy a dopady, ľudské cnosti, ľudské utrpenie), politike a hospodáreniu.

Základy poľnohospodárstva pre potreby mládeže zachytil prírodovedec a vysokoškolský profesor Ludovít Mitterpacher v diele *Elementa rei rusticae*. Všímal si vonkajšie časti rastlín, ich vnútornú štruktúru, liečivé výťažky z rastlín, ich pestovanie, výsadbu zo semena, rast, výživu, choroby, úrodnosť, pôvod, počet, vek, charakteristické vlastnosti i liečivé účinky. Primárne pre študentov bolo určené *Diarium adolescentis studiosi* jezuitského profesora Gagriela Hevenešiho. Študentom v tejto práci radí, ako majú správne tráviť deň a v rámci neho ako čo najlepšie využiť čas na štúdium a odpočinok.

V monografii majú svoje miesto i dizertácie z rôznych vedných odborov. Lekárska dizertácia o škodlivých pokrmoch od Mikuláša Jána Riglera sa zaoberá problematikou stravovania. Podľa Riglera pochádzajú príčiny chorôb buď z prirodzenej degenerácie organizmu, alebo ich zapríčiňujú vonkajšie vplyvy (zlá životospráva, nedostatok spánku, telesného pohybu, zlé psychické rozpoloženie, málo odpočinku), predovšetkým strava a tekutiny. Ján Jakub Cepec sa vo svojej lekársko-pôrodnickej dizertácii zaoberá starostlivosťou o novorodenca; pozornosť zacielfuje najmä na možné komplikácie pri pôrode. Dizertácia Štefana Vavrinca Pillmana z oblasti skúmania minerálnych prameňov sa týka účinkov železitých vôd. Uvádza v nej i príklady liečenia rôznych chorôb prostredníctvom prírodných prostriedkov obsahujúcich zvýšený podiel železa. Z pera filozofa Andreja Jaslinského vyšla práca o živočíchoch a o ich pôvode, primárne sa však zamerala na boj proti teórii samooplodnenia – vzniku života z hmoty.

V jednotlivých textoch spracované osobnosti boli autormi nielen diel spadajúcich do kategórie krásnej literatúry, ale predovšetkým odborných diel z rôznych vedných odborov. Viaceré z nich využívali vo svojich prácach na tú dobu nové vedecké metódy skúmania, odvolávali sa na diela súvekých či antických autorov, odkazovali na použitú literatúru, používali citácie. Zostavovatelia plynulo nadviazali na prvý zväzok a opäť pre verejnosť zaujímavú sa predovšetkým o život a tvorbu spojenú s trnavským prostredím pripravili populárno-náučné dielo, ktoré nepochybne obohatí ich domácu knižnicu.

Zoznam autorov

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Doc. PhDr. Erika BRTÁŇOVÁ, PhD.
Ústav slovenskej literatúry,
Slovenská akadémia vied, Bratislava

Péter EKLER, PhD.
Central Library Department,
National Archives of Hungary, Budapest (Hungary)

Farkas Gábor FARKAS, PhD.
Rare Book Department,
National Széchényi Library, Budapest (Hungary)

PhDr. Eva FRIMMOVÁ, DrSc.
Historický ústav,
Slovenská akadémia vied, Bratislava

PhDr. Tomáš HAMAR, PhD.
Ústav cudzích jazykov,
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Lucie HEILANDOVÁ, PhD.
Národní knihovna, Praha (Česká republika)

Mgr. Katarína KARABOVÁ, PhD.
Katedra klasických jazykov,
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Doc. Mgr. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.
Historický ústav,
Slovenská akadémia vied, Bratislava

Mgr. Alica KRIŠTOFOVÁ
Trenčianske múzeum v Trenčíne

Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD.
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Mgr. Lívia KURUCOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Doc. Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
Katedra knižničnej a informačnej vedy,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Bronislava NAVAROVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Jan PIŠNA
Strahovská knihovna, Praha (Česká republika)

Mgr. Mária PITÁKOVÁ, PhD.
Slovenská národná knižnica, Martin

Mgr. Ondřej PODAVKA, PhD.
Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu,
Akademie věd ČR, Praha (Česká republika)

PhDr. Beata RICZIOVÁ

PhDr. Martin SVATOŠ, CSc.
Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu,
Akademie věd ČR, Praha (Česká republika)

Mgr. Nicol SIPEKIOVÁ, PhD.
Katedra klasických jazykov,
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.
Ústav cudzích jazykov,
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Olga VANEKOVÁ, PhD.
Ústav cudzích jazykov,
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Ivana ZOLCEROVÁ, PhD.
Katedra jazykov,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2020

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 240.

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Laurincová
Sadzba: Roman Piffel – Cool Data, spol. s r. o.
Tlač: Expresprint s.r.o.

ISBN 978-80-89303-80-9
ISSN 1337-0723

ISBN 978-80-89303-80-9
ISSN 1337-0723